

UNIVERSITAT DE VIC
UNIVERSITAT CENTRAL
DE CATALUNYA

Veus de dones

**Efectes de la reflexió comprensiva i la construcció de sentit mitjançant el relat
de vida en un espai d'interrelació basat en la paraula i l'escolta**

Volum 1

Anna Bonafont i Castillo
Doctoranda

TESI DOCTORAL

Tesi presentada per obtenir el títol de Doctorat en Salut, Benestar i Qualitat de Vida

Dr Jordi Collet

Dra Blanca Anguera
Directors

Vic, novembre de 2016

Facultat de Ciències de la Salut i el Benestar

Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya

"L'homme est le produit d'une histoire dont il cherche à devenir le sujet"

Vincent de Gaulejac

Índex

Índex.....	5
Índex de figures	9
Índex de taules.....	11
Abreviatures	13
Agraïments.....	15
Introducció.....	17
1. Hipermodernitat i Turbulències en les Trajectòries de Vida.....	23
1.1. Postmodernitat, hipermodernitat i trajectòries de vida.....	23
1.2. L'allargament de la vida adulta	29
1.3. Transformacions i canvis en la vida adulta.....	33
1.4. L'experiència del pas del temps	37
2. Enfocament biogràfic: una mirada a les vides singulars	43
2.1. La perspectiva del curs de la vida.....	45
2.2. La perspectiva socioantropològica. Erik Erikson i el cicle vital completat	47
2.3. La perspectiva psicològica. Paul Baltes i la Psicologia del Curs de la Vida o Life Span.....	51
2.4. La perspectiva sociològica. Glen Elder i les eines bàsiques per a l'anàlisi del Curs de la Vida...	57
3. Narrant la pròpia vida: Enfocament Biogràfic, Narrativitat i Relats de Vida.....	67
3.1. L'enfocament biogràfic com opció metodològica per a la comprensibilitat.....	67
3.2. Breu apunt històric del mètode biogràfic	71
3.3. Narrativitat i socioconstructivisme	77
3.4. Històries de vida o relats de vida?.....	82
3.5. Subjectivitat, historització i producció de sentit.....	86
4. L'aproximació comprensiva del subjecte social des la Sociologia Clínica.....	95
4.1. La Sociologia Clínica: aspectes teòrics i metodològics	95
4.2. La qüestió del subjecte en la sociologia clínica	100
4.3. La relació del subjecte amb la seva història.....	103
4.4. Els relats de vida en el camp de la intervenció, la formació i la recerca.....	104
4.5. Identitat narrativa i relats de vida.....	108
5. El dispositiu de les consultes especialitzades en relats de vida de la Facultat de Psicologia de la Universitat de Louvain la Neuve	115

5.1. El model de Consultes de Relats de Vida fundades per Michel Legrand	115
5.2. Factors que intervenen en el treball biogràfic	123
5.3. El relat de vida i la construcció de sentit	127
6. La co-construcció dels relats de vida en el marc d'una relació interpersonal i intersubjectiva ..	131
6.1. Fonaments metodològics de la relació interpersonal	131
6.2. La intersubjectivitat.....	137
6.3. Actituds facilitadores de l'investigador	139
6.4. L'enfocament comprensiu de la relació a partir de les entrevistes	144
7. Metodologia i Disseny de la Recerca	147
7.1. El marc de la recerca: punt de partida i plantejament.....	147
7.2. La tesi de la recerca: què investigar?	151
7.3. Metodologia de la recerca	154
7.4. Disseny del treball de camp	156
7.4.1. Introducció	156
7.4.2. Població i Mostra.....	158
7.4.3. El dispositiu de recerca.....	159
7.4.4. Captació de les informants.....	159
7.4.5. Objectius del dispositiu en relació a les persones que participen com a relatores	160
7.4.6. Descripció del dispositiu.....	160
7.4.7. Tècniques de recollida d'informació	166
7.5. Model d'anàlisi de la recerca.....	169
7.5.1. Anàlisi de les dades	169
7.5.2. Eines de recollida de dades i graelles d'anàlisi.....	171
7.5.3. Dimensions i indicadors d'anàlisi	175
8. Resultats de l'estudi	193
8.1. Mapa del dispositiu d'escolta i acompanyament.....	196
8.2. Resultats de l'anàlisi intracas	200
8.2.1. C04. Dona de 67 anys, "Tirant cortines per a amagar la vergonya"	200
8.2.2. M03. Dona de 66 anys, "Cabdellant i Descabdellant: el punt de la mantega i el rugit del lleó"	211

8.2.3. A01. Dona de 61 anys, "La Cabreta Boja, la tribu i les forces centrífugues i centrípètes"	236
8.3. Resultats de l'anàlisi intercasos.....	254
8.3.1. Singularitat i Subjectivitat, una mirada i un posicionament	254
8.3.2. El dispositiu d'acompanyament a la construcció del RV	259
8.3.3. El relat de vida	263
8.3.4. El procés d'elucidació, subjectivació i construcció de sentit.....	273
8.3.5. Efectes de l'experiència: comprensibilitat, projecte i benestar subjectiu	281
8.4. Resultats de l'anàlisi de la relació interpersonal.....	287
8.4.1. Consideracions relacionades amb els contactes inicials	288
8.4.2. Relació interpersonal.....	289
9. Conclusions	297
Bibliografia	315

Índex de figures

Figura 1	Les Edats de la Vida i les Actituds Bàsiques. Erik Erikson (1993).....	50
Figura 2	Model d'Adaptació Selectiva per Compensació. Paul Baltes (1997).....	56
Figura 3	Model de Treball Biogràfic i Relat de Vida. Michel Legrand (1993)	121
Figura 4	Etapes del dispositiu d'Espai d'Escolta i Acompanyament.....	166
Figura 5	Seqüència dinàmica: situació-projecte-acció. M. Vargas Thils (2008)	186
Figura 6	Posicionament epistemològic del relat de vida. Mattelé (2012)	192
Figura 7	Model del dispositiu d'Escolta i Acompanyament	196

Índex de taules

Taula 1	Branques teòriques de l'enfocament biogràfic. Legrand (1993).....	116
Taula 2	Guió de l'entrevista exploratòria	167
Taula 3	Guió de l'entrevista de tancament i valoració.....	167
Taula 4	Etaques, procediments i registres del procés de la recerca.	171
Taula 5	Matriu d'anàlisi de cas. Intraanàlisi	174
Taula 6	Matriu d'anàlisi intercasos. Interanàlisi.....	174
Taula 7	Matriu d'anàlisi dels aspectes relacionals	174
Taula 8	Dimensions del benestar subjectiu. C. Ryff (...).....	282

Abreviatures

ACP	Atenció Centrada en la Persona
AICP	Atenció Integral Centrada en la Persona
ASIHVIF	Association Internationale des Histoires de Vie en Formation
ARBRH	Association pour l'Approche, la Recherche Biographique et la Reappropriation de son histoire.
CESS	Centre d'Estudis Sanitaris i Socials. Universitat de Vic-Universitat Central de Catalunya.
COSOCLI	Comisión de Sociología Clínica del Colegio Nacional de Politólogos y Sociólogos.
CPSHV	Consultations Psychologiques Spécialisées en Histoires de Vie. Facultat de Psicologia i Ciències de l'Educació de l'Universitat Catòlica de Louvain la Neuve.
HV	Història de Vida
LAPAD	Llei de Promoció de l'Autonomia i Atenció a la Dependència
RFTS	Roman Familial et Trajectoire Social
RV	Relat de Vida
UCLLN	Universitat Catòlica de Louvain la Neuve

Agraïments

No resulta senzill confeccionar un llistat d'agraïments a les persones que, directa o indirectament han estat significatives i han contribuït al desenvolupament d'aquesta tesi, sobretot quan a priori considero que és fruit d'una trajectòria personal i professional i que han estat molts els testimonis que han anat orientat el meu recorregut fins arribar a aquest punt. Lamentablement no puc deixar constància de totes elles així doncs ressaltaré aquelles que han estat molt presents durant tot el procés d'elaboració o prou rellevants en la meva trajectòria. Malgrat les absències totes formen part dels meus records.

En primer lloc vull destacar molt especialment el meu agraïment a les dones que de manera generosa em varen fer confiança per compartir els seus records i les seves vivències, les seves preocupacions i els seus desitjos. També un agraïment profund i emocionat als meus directors de tesi, Dr Jordi Collet i Dra Blanca Anguera per la seva implicació, orientació i encoratjament per seguir ajudar-me a concretar i recorre els difícils camins de la recerca i l'escolta. Les llargues i enriquidores supervisions a Portbou, als peus del memorial del filòsof alemany Walter Benjamin o a la teteria del carrer Astúries de Barcelona, formen part de les meves vivències més entranyables de tot el procés. Dels meus directors, no tan sols he après una mica més sobre la recerca sinó també el valor i el significat de l'acompanyament que constitueixen les tutories.

Per altra banda, un agraïment que faig extensiu als investigadors i investigadores que han col.laborat en algun moment en el meu projecte, la Dra Marichela Vargas - Thils, del grup de recerca de les Consultes Especialitzades en Relats de Vida de la UCLLN; la Dra Francesca Bartrina, per l'entusiasme que em va encomanar i per la seva humanitat i calidesa personal; el Dr Guy de Villers per dedicar-me el seu temps; el Dr Fernando De Yzaguirre per donar-me l'oportunitat de conèixer el Dr Vincent de Gaulejac i participar en un dels seus seminaris; a Alicia Calderón de la Barca, sense la qual no hagués pogut arribar fins aquí i de qui he après la importància del llenguatge i de les paraules; a Nilda Estrella pel goig d'haver compartit amb ella hores i hores de debat i el desig de construir coneixement.

A totes aquelles companyes del departament amb qui he compartit tantes inquietuds, tants projectes i que en els moments difícils m'han brindat el seu suport (Teresa Lleopart, Cinta Sadurní, Montserrat Lorenzo, Eva Rovira, Anna Rovira, Pilar Turon, Núria Gorchs, Bet Ylla i Mireia Datsira). A Pilar Rodríguez, fundadora i presidenta de la Fundació Pilares que m'ha donat l'oportunitat de compartir il.lusions i projectes relacionats amb l'atenció centrada en la persona. A Jacint Codina, gràcies al qual vaig tenir l'oportunitat d'enfortir i desenvolupar els serveis socials de l'ajuntament de Vic durant un període breu però intens. A la Universitat de Vic per viure tot el procés que la va precedir així com el període

fundacional, gaudint d'una etapa difícil però engrescadora durant la qual molts dels membres de la comunitat podíem experimentar el sentiment de pertinença i de construcció compartida d'un nou projecte de futur.

Tanmateix, aquests agraïments serien incomplets si no mencionés l'escalf, l'estimació i el suport, en el passat i en el present de la meva família. A en Joan, el meu company, qui amb el sentit de l'humor que el caracteritza ha plantejat crear el grup de parelles afectades per les tesis; als meus fills, en Martí i en Guillem, que han viscut les conseqüències d'una mare compromesa amb la seva feina; a la meva germana Montse que m'ha permès interrogar-me sobre l'experiència de la discapacitat i les seves repercussions en les diferents dimensions de la vida.

Al meu pare i la meva mare, sempre presents en el record.

Introducció

Aquesta tesi tracta de la capacitat humana de pensar, simbolitzar, significar i interpretar el món que ens envolta i posar en paraules les nostres experiències de forma narrada adreçades a una altra persona. Recordar les nostres vivències de forma reflexiva ens permet copsar i establir ponts entre el passat i el present i per a projectar-nos cap el futur forma part de la nostra humanitat en tant que ens permet atorgar sentit a la nostra vida. Les persones estem fetes d'històries. Els relats ens expliquen i representen a nosaltres mateixos i "mostren" una part de la nostra humanitat als altres ja que contenen la nostra manera singular de percebre, significar, afrontar els esdeveniments i exercir el nostre marge de llibertat i d'autonomia personal. Els relats estan embolcallats de les nostres conviccions, els nostres valors, les nostres emocions. Tal vegada la narració és sempre una relectura i una reinterpretació del passat a la llum del present.

En la segona meitat de la vida, a mesura que percebem el pas del temps i ens adonem que el temps viscut és més llarg que el temps que ens queda per viure, ens qüestionem quin és el sentit que ha tingut la nostra vida passada i futura. Per alguns autors (Erikson, 1985; Fernández Ferman, 2007; Salvarezza, 2002), aquest qüestionament guarda relació amb un increment de la interioritat davant la percepció de la pròpia finitud i esdevé una forma pròpia, singular i única de plantejar la transcendència. Al mateix temps, les pèrdues, reals o simbòliques, que es produeixen durant els processos d'envelliment, fa que la reminiscència tingui una especial rellevància durant aquesta etapa.

En la pràctica gerontològica, l'enfocament biogràfic, mitjançant els relats, ens permeten una mirada més global i més comprensiva de la persona singular atès que té en compte el seu recorregut vital.

En el marc d'una relació interpersonal basada en el respecte i la confiança, explicar la pròpia vida va més enllà d'un valor estrictament descriptiu tant per la persona que narra com per aquella que escolta donat que mobilitza les subjectivitats implicades en la interacció.

Des fa molts anys, el meu interès acadèmic i professional en el camp de la Gerontologia des d'una perspectiva subjectivista s'ha centrat en la reminiscència i l'enfocament biogràfic amb la finalitat de fer una aproximació més comprensiva de la persona. A partir de diferents experiències tant en la comunitat com en residències, he pogut observar els efectes benèfics que produeixen aquest tipus d'enfocament, tant en les persones narradores com en els professionals que en tenien cura d'elles.

Així doncs, quan vaig decidir fer la tesi no vaig tenir cap dubte que volia centrar-me en els relats de vida tot i que el camí que havia de recórrer per a concretar el projecte i el disseny de la recerca encara havia de ser llarg.

Poc després d'iniciar el procés d'elaboració de la tesi, en la fase de cerca bibliogràfica, de manera atzarosa, vaig trobar una publicació pòstuma del llibre de Michel Legrand (2008), "Intervenir par le récit de vie", que era una compilació de diverses intervencions basades en els relats de vida. Algunes d'elles reflectien les meves inquietuds i interrogants davant l'objecte d'estudi en el que volia centrar la meva tesi. Per altra banda, em proporcionaven la possibilitat d'aprofundir en un marc teòric de caràcter interdisciplinari que tenia en compte l'individu com a subjecte social. Seguint aquest fil, vaig conèixer diferents experiències d'investigadors que treballaven en aquesta línia, i especialment el grup de recerca, fundat pel Dr Legrand a la facultat de Psicologia i Educació de la Universitat Catòlica de Louvain la Neuve (UCLLN), del qual en formava part la Dra Marichela Vargas – Thils, i que desenvolupaven la seva recerca en les Consultes Especialitzades en Relats de Vida de la mateixa facultat. Va ser a partir d'aquí que vaig poder conèixer i aprofundir en els postulats i propostes de la corrent francòfona de la Sociologia Clínica a França, Bèlgica, Quèbec, Xile i més endavant a Espanya.

Poc després es va produir un fet determinant pel desenvolupament de la meva tesi. Vaig tenir l'oportunitat de convidar la Dra Marichela Vargas Thils a impartir un seminari de recerca a la meua universitat, la qual cosa em va permetre conèixer més acuradament, esvaïr dubtes i valorar directament les línies que estaven desenvolupant el grup d'investigadors de la UCLLN. El seminari el varen organitzar el Centre d'Estudis Socials i Sanitaris (CESS) de la Universitat de Vic, al qual representava jo mateixa i el Centre d'Estudis Interdisciplinaris de la Dona (CEID), el qual dirigia la Dra Cesca Bartrina. La coneixença de la Dra Bartrina va influir també en la concreció del meu projecte. En les trobades que varem tenir per l'organització del seminari i altres activitats que varem dur a terme conjuntament, vaig poder constatar les coincidències d'interessos de recerca i posicions epistemològiques que teníem respecte els relats de vida. La gran vàlua humana i recercadora de la Dra Bartrina va ser una experiència significativa per el meu projecte i obria portes de futur per compartir altres projectes.

Així doncs, si en un principi havia pensat fer un treball de camp basat en relats de vida amb persones d'edat avançada sense distinció de gènere, les converses amb la Dra Bartrina varen influir en fer un replantejament de la població a estudiar. En aquest punt vaig decidir centrar-me en relats de vida de dones en la segona meitat de la vida, basant-me en la idea que moltes dones que pertanyen a aquestes

generacions experimenten contradiccions entre els valors socials que predominaven durant la seva socialització en la infantesa i la joventut, i els valors que posteriorment va desenvolupar la postmodernitat i el moviment d'alliberament de les dones. Certament no cal obviar que hi ha elements d'identificació personal en aquesta elecció que tenen a veure amb la meua pròpia biografia, atès que tot i ser més jove que les meves informants també formo part d'aquelles generacions de dones que varem viure les conseqüències del patriarcat i de la discriminació social pel fet de ser dones. Dissortadament, la Dra Bartrina va morir poc temps després i tot i que el projecte ha continuat, el seu record estarà sempre associat als orígens de la meua tesi.

Més endavant, els contactes establerts amb la Dra Marichela Vargas-Thils i l'estada de recerca a la UCLL, els contactes amb el grup de recerca o la llarga conversa mantinguda amb el Dr De Villers, i posteriorment el seminari de formació basat en la Sociologia Clínica impartit pel Dr De Gaulejac a la Universitat Complutense de Madrid, varen ser definitius per a esperonar i reafirmar els objectius de la meua recerca.

El model que va proposar el Dr Legrand en les consultes especialitzades es fonamenta en el treball biogràfic com a procés subjectivant que mobilitza la reflexió, la revisió i el socioanàlisi dels condicionants, externs i interns, que han travessat el nostre recorregut vital per tal d'adquirir un nivell de comprensibilitat més òptim de situacions que ens produeixen malestar en un marc de possibilitats que ens permeti connectar amb la pròpia voluntat i desig de canviar el nostre posicionament subjectiu davant el passat i el present i enfocar nous projectes de futur. El mètode que utilitza no pretén ser terapèutic tot i que reconeix que pot tenir efectes de canvi que alleugereixen el malestar existencial en un moment determinat.

Aquesta mirada reflexiva i analítica tenia ressonàncies que em connectaven directament amb la meua experiència psicoanalítica i tot i no tenir formació específica en aquest camp, sí que em proporcionava un bagatge experiencial en l'escolta i en la pràctica conversacional i relacional.

Fins aquí he exposat com varen ser les primeres passes relacionades amb la meua recerca així com el propòsit principal de la mateixa que em permetin dilucidar si la reconstrucció i elaboració del relat de vida produeix efectes en la representació d'un mateix, en les significacions atorgades a l'experiència viscuda i produint canvis favorables en el benestar subjectiu.

Per bé que a l'inici també es contemplava respondre a l'interrogant sobre quins eren els aspectes que, en la relació interpersonal entre la narradora i la investigadora, facilitaven o no la narració i la reflexió, tot el plantejament i desenvolupament de la tesi m'ha permès, no tan sols valorar aquestes qüestions,

sinó que ha facilitat analitzar més acuradament l'escolta comprensiva en el dispositiu que hem utilitzat per posar a prova els nostres supòsits i plantejaments de la recerca.

Aquest segon propòsit no és gens baladí en l'àmbit dels serveis socials adreçats a persones de qualsevol edat. La societat actual, caracteritzada pel que els científics socials anomenen modernitat líquida o hipermodernitat, genera incertesa, impotència i malestar i també deshumanitza les relacions interpersonals. En aquest context, les polítiques organitzacionals i les pràctiques estan subjugades a la tecnociència, al domini de l'imperi de l'evidència científica, l'estandardització i l'avaluació de resultats des de la perspectiva de l'eficiència. La generalització s'imposa a la individualització tot i que aquesta sigui reiterativa en els discursos però poc coherent amb les accions. Com diu Miquel Bassols¹: *“En la lògica de l'usuari el subjecte no és escoltat com a subjecte de paraula, com subjecte que pot desxifrar el seu malestar, sinó que és entès com un objecte a classificar en paràmetres clínics prèviament establerts en els protocols”*.

Arribats a aquest punt, crec necessari exposar els motius que m'han empès aquesta tesi en l'etapa final de la meua vida professional - tot i que de ben segur obrirà nous projectes de futur -, i que estan relacionats amb la meua pròpia història personal, familiar i professional, en una mena d'entramat que dóna sentit al recorregut de vida.

Les meves primeres experiències infantils estan íntimament relacionades amb la malaltia, la discapacitat i el malestar i molt probablement varen determinar la meua formació com infermera. Certament, com infermera i com a persona el sofriment humà no em deixa indiferent, m'involucra en la doble condició d'infermera i de persona. El camí recorregut en serveis hospitalaris i serveis socials, comunitaris o residencials, per a persones grans en situació de vulnerabilitat o de discapacitat han deixat petjada i han reiterat en el decurs dels anys el meu compromís en la humanització de les cures. Com acompanyar a les persones en aquests tipus de situacions?, com pal·liar el sofriment psíquic? . Òbviament hi ha moltes respostes a aquesta pregunta, que tenen a veure amb els diversos posicionaments disciplinaris, epistemològics o metodològics. En el meu cas, he optat per la paraula i l'escolta. Entenent això com un espai relacional en el qual es construeix un tipus de relació simètrica,

---

¹ Miquel Bassols (2009). “El sujeto en los tiempos de la tecnociencia”. A: G. Dossal (comp) Las ciencias inhumanas. Madrid: Gredos, p. 68

sense jerarquies, on la paraula flueix en un marc conversacional lliure de prejudicis, valoracions o “receptes” del què cal fer. Un marc en el qual es construeix el relat de vida en la mesura que es construeix la relació i *viceversa*.

Ens mou la convicció i el desig que cal aprofundir en l’aproximació comprensiva de la subjectivitat per poder orientar les cures a un veritable model d’atenció individualitzada centrada en la persona.

La tesi s’ha estructurat en nou apartats. El primer apartat exposa els canvis que s’han produït en les trajectòries de vida de les persones en una societat globalitzada i caracteritzada pel que es defineix com a modernitat líquida o hipermodernitat, posant èmfasi en el caràcter efímer i en permanent transformació de les accions i fenòmens socials. En el segon apartat s’aborda de manera breu i simplificada, la perspectiva del curs de la vida o Life Span a través de dos dels seus precursors, Paul Baltes des de la perspectiva psicològica i Glen Elder des de la perspectiva sociològica. Tot i que no es reconeix com a integrant d’aquest paradigma, s’exposen també els plantejaments psicosocials i antropològics d’Erik Erikson sobre el cicle de vida per la importància que han tingut les seves aportacions en el camp de la Gerontologia i pel fet de ser dels primers que varen sostenir que el desenvolupament de la pròpia identitat és un procés que abasta tot el cicle de vida, del naixement fins a la mort. El tercer apartat descriu la importància de les narratives i l’enfocament biogràfic com a pràctica discursiva d’historització i de construcció de sentit. L’apartat quatre tracta de l’aproximació comprensiva del subjecte social en el marc de la Sociologia Clínica, en el qual s’emmarca la recerca, i en el següent apartat s’exposa el model de treball biogràfic desenvolupat per Michel Legrand, en el qual es basen les Consultes Especialitzades en Relats de Vida de la UCLLN. L’apartat 6, planteja la vessant relacional, interpersonal i intersubjectiva en què es basa el dispositiu de relats de vida en particular i la Sociologia Clínica com a marc de referència. L’apartat 7 recull la metodologia i el disseny de la recerca, explicitant també el dispositiu de relats de vida que s’ha implementat. En els següents apartats, 8 i 9, es deixa constància dels resultats obtinguts i les conclusions finals.

"Quien fracasa en la sociedad neoliberal del rendimiento se hace responsable a sí mismo y se avergüenza, en lugar de poner en duda a la sociedad o al sistema. En esto consiste la especial inteligencia del régimen neoliberal. Dirigiendo la agresividad hacia sí mismo, el explotado no se convierte en revolucionario sino en depresivo"

Byung - Chul Han

La societat contemporània ha generat canvis significatius en el curs de la vida dels individus com a conseqüència de la dilució de les estructures institucionals, socialitzadores i normativitzadores que emmarquen el curs de la vida de les persones.

En aquest nou escenari, els processos transicionals de les vides humanes tendeixen a generalitzar-se al conjunt de dominis de l'existència atès que l'individu ha de reajustar-se de manera permanent a espais socials de gran diversitat i en constant transformació. Com diuen alguns autors (Lipovetsky, 2006; Bauman, 2005), la societat occidental actual es caracteritza pel caràcter efímer de les accions i de les experiències humanes. La incertesa és una de les seves principals característiques, la qual conviu amb un individualisme exacerbada que fa que cada individu assumeixi la càrrega de la responsabilitat exclusiva del seu esdevenir (Dessal, 2014).

Viure en condicions d'incertesa perllongada genera sentiments d'incompetència i d'impotència que afecten sensiblement l'autoestima i la dignitat personal. En aquest context, l'angoixa, el malestar existencial, l'estrès i la depressió són els signes més evidents d'aquest tipus de societat.

En aquest apartat abordem els efectes de la hipermodernitat en les trajectòries de vida dels individus en general i en les persones adultes en particular. L'orientació de la nostra recerca i la proposta metodològica es basa en l'elevada prevalença del malestar existencial i els trastorns de l'estat d'ànim.

1.1. Postmodernitat, hipermodernitat i trajectòries de vida

L'era postmoderna ha suposat canvis en les trajectòries de vida de les persones ja que són menys normativitzades, més lliures però a la vegada més incertes i més imprevisibles.

La postmodernitat ha tingut la capacitat de generar noves maneres de viure, més diversificades, menys estandarditzades però també, més complexes. Ha eixamplat el marge d'autonomia i de llibertat individual mentre ha anat diluint les tradicions i molts dels principis reguladors i homogeneïtzadors prèviament existents. La persona singular no ha de seguir un itinerari de vida segons els canons socials sinó que pot gaudir de quotes de llibertat més amples que les generacions precedents. No obstant això, els mecanismes de control no han desaparegut, sinó que han modificat les seves formes, els quals s'expressen de manera menys directiva, abandonant molts dels mecanismes impositius i dogmàtics per a posar l'accent en la informació i la comunicació. Una paradoxa de la societat actual és que, tot i que aparentment hi ha més llibertat individual i prevalen els drets individuals, al mateix temps a través de les noves i més avançades tecnologies de la informació i la comunicació hi ha més vigilància i més control social².

El concepte de postmodernitat, utilitzat a principis dels anys 1960s pels crítics literaris, es va anar estenent progressivament als camps de l'arquitectura, les arts, la psicologia i la sociologia. Expressa la idea de ruptura amb la concepció precedent de la modernitat, i es basa en el progrés occidental degut a les descobertes científiques i, més globalment, a la racionalització i el neopositivisme com a representants de l'emancipació de la humanitat (Aubert, 2004).

Representa un moment històric en el qual les traves institucionals que obstaculitzaven l'emancipació individual, desapareixen, deixant pas a la defensa de la manifestació dels desitjos personals, la realització individual i l'autoestima. Les grans estructures institucionals que emmarquen les vides humanes trontollen i s'afebleixen. La mutació postmoderna posa l'accent en el present, l'hedonisme, l'emoció i les identifications múltiples. Posa de relleu un canvi de rumb i una reorganització profunda del funcionament social i cultural en les societats democràtiques més avançades. Representa també, l'augment del consum i de la comunicació de masses, l'afebliment de les normes autoritàries,

l'augment de la individualització i la consagració a l'hedonisme, així com el desinterès per les passions polítiques i ideològiques.

Gilles Lipovetsky (2008) interpreta la condició postmoderna com el producte d'una desestabilització de les estructures tradicionals i de les figures d'autoritat i del deure. S'instal·la la cultura de l'efímer. En aquest context, el narcisisme constitueix l'estructura psíquica de la personalitat postmoderna.

---

² Gérard Wajcman (2011). *El ojo absoluto*. Buenos Aires: Manantial

L'individu es referma en el seu propi benestar, en ell mateix, al mateix temps que esdevé més indiferent al benestar dels altres. Per aquest autor, el consum de masses i els valors que transmet la cultura hedonista, són els principals responsables del pas de la modernitat a la postmodernitat, que ell reconeix com *l'era del buit* (1983).

L'evolució de la postmodernitat dona pas a la hipermodernitat. Lipovetsky (2008) caracteritza aquesta nova societat per l'hiperconsum que reestructura la societat segons una lògica de seducció i renovació permanent i l'hiperindividualisme orientat a l'obtenció de plaer immediat i l'hedonisme. Els individus hipermoderns estan a la vegada més informats però més desestructurats, són més adults però més inestables, estan menys ideologitzats però són més dependents de les modes, són més oberts però també més influenciables, més crítics però a l'hora més superficials (Lipovetski, 2008) La dissolució del món de la tradició no es viu sota el lema de l'emancipació sinó de la incertesa i la crispació. La globalització, la competència lliberal exacerbada, la invasió de les noves tecnologies de la comunicació, l'hiperconsumisme, la pantalla global que valoritza el semblant, la precarització de la ocupació i l'atur, dominen el temor, la inquietud i la incertesa respecte el futur. En aquest escenari l'individu viu turmentat per la inquietud, l'obsessió per un mateix i pel propi cos. Els ideals hedonistes han estat absorbits per la ideologia de la salut, la prevenció i la longevitat i, en conseqüència a la medicalització de l'existència i la fantasia del risc zero.

Per altra banda, l'afebliment del poder regulador de les institucions socials i l'autonomització de la llibertat individual, fan que augmentin les alteracions de l'estat d'ànim, la multiplicació dels trastorns psicològics i la queixa.

Per descriure aquest tipus de societat, Lipovetsky desenvolupa el concepte de "*personalització*", que designa una nova manera d'organitzar-se i d'orientar-se en la societat a partir de l'autonomia personal, la pressa de decisions en base a la responsabilització d'un mateix i la capacitat d'elecció. El procés de personalització es representa a través de dos valors essencials: l'autonomia i la llibertat.

En una línia semblant, Zygmund Bauman (2006) considera que en la condició postmoderna conflueixen dues dinàmiques paral·leles: la primera consisteix en l'afebliment de les ideologies i orientacions disciplinàries centrades en la lluita contra l'ambivalència, deixant pas a un univers cultural marcat per la contingència i la fluïdesa; la segona correspon al pas d'un capitalisme centrat en la

producció a un capitalisme centrat en el consum, la qual cosa dona pas a una nova cultura que s'organitza al voltant del consumisme i, en conseqüència en valors normatius com és la seducció.

En les darreres dècades, la postmodernitat ha anat evolucionant vers noves formes culturals, que han estat definides com a modernitat avançada o hipermodernitat, modernitat líquida o tercera modernitat (Lypovetski, 2008; Aubert, 2004; Bauman, 2002). Totes elles descriuen la societat contemporània.

El concepte d'hipermodernitat neix per explicitar l'evolució de la postmodernitat, i pretén expressar la idea d'excés, d'exacerbació i de radicalització de la postmodernitat. Es caracteritza per un hiperconsumisme, el qual s'organitza en funció d'una lògica emotiva i hedonista. Es consumeix pel plaer i la satisfacció immediata que produeix. La hipermodernitat correspon a un tipus de societat caracteritzada per l'acceleració dels canvis, la fluïdesa de les trajectòries vitals, l'hiperconsum i l'hipernarcicisme així com el culte a la tecnologia.

La societat contemporània globalitzada es caracteritza per quatre components axiomàtics: el mercat, l'eficiència, la tecnologia i l'individualisme.

En aquest tipus de societat, Bauman (2002) descriu dos pols extrems, d'una banda els individus caracteritzats per l'excés que viuen en una voràgine permanent de consum, de pressions i d'estrès, en un estil de vida d'hiperactivitat permanent sota la pressió d'un temps limitador. I a l'altre extrem es situen els individus caracteritzats pel dèficit que constitueixen la cara negativa de la hipermodernitat. Són aquells que no s'han pogut beneficiar dels suports econòmics o socials, i que s'han enfonsat en situacions d'exclusió o de fracàs que els aboca a una experiència de no-existència, a la desaparició de la seva capacitat d'individuació i l'enfonsament del narcicisme. La vacuïtat de l'existència dels segons es contraposa a la intensitat dels primers. És en aquest context on emergeixen o prenen més força determinades condicions patològiques com l'abús de substàncies tòxiques, les addiccions, l'esgotament físic o psíquic, l'estrès, el burn out, les depressions o l'ansietat (Aubert, 2004).

En els darrers decennis, el cicle de vida ha canviat significativament, tant per l'allargament de l'esperança de vida com per les noves maneres de viure, les quals es desenvolupen en una societat complexa que està en canvi accelerat de forma permanent com a conseqüència dels avenços tecnològics.

En aquest nou escenari, les persones no han de seguir itineraris de vida regulats per la societat, els seus itineraris són més diversos i més variables i fluïds. No obstant, Lipovetsky (2008) considera que

això no és del tot cert ja que en qualsevol cas s'han adoptat nous mecanismes de control, passant de la imposició a la informació i la responsabilització del propi individu respecte la seva autonomia de decisió i acció. Al subjecte se l'exigeix que sigui conscient i responsable. És una nova manera d'organitzar-se i d'orientar-se en la societat, de gestionar les pròpies accions amb el màxim d'eleccions possibles.

La dissolució del món de la tradició no es viu com una emancipació sinó amb una certa crispació com a conseqüència de la incertesa del futur davant els processos de globalització, la competència lliberal exacerbada, el desenvolupament desenfrenat de les tecnologies de la informació, la inestabilitat i la precarització del mercat de treball, la flexibilització dels contractes laborals, les ocupacions a temps parcial o els "*mini jobs*". Per altra banda, les trajectòries familiars també han canviat respecte el model normatiu tradicional: augmenta el nombre de divorcis, de famílies monoparentals i de famílies reconstituïdes. Al mateix temps, el sosteniment de l'estat del benestar i el sistema de finançament de les pensions estan en el centre del debat de la crisi de l'estat del benestar i de la seva sostenibilitat.

Passar d'una edat a una altra esdevé més incert i més caòtic, de manera que s'apela a la responsabilitat i l'autonomia personal per a gestionar aquests passatges. (Boutinet, 2010; Spini i Widmer, 2009; Cavalli, 2007).

En un altre ordre de coses, el clima ambiental de la civilització caracteritzada per allò que és efímer, ha canviat la tonalitat emocional. S'imposa la incertesa i la inseguretat, en un entorn on les institucions, els lideratges polítics i les ideologies han caigut en descrèdit (Lipovetsky, 2008).

En aquest nou escenari, l'estandardització i les regularitats que condicionaven les diferents etapes de la vida de les persones, ja no existeixen. Les temporalitats de continuïtat han estat substituïdes per temporalitats fragmentades, menys portadores d'inèrcies però al mateix temps més perturbadores des d'un punt de vista emocional per la seva imprevisibilitat i discontinuïtat, de manera que exigeixen respostes amb més immediatesa i urgència, tot i ser efímeres.

La desestandardització fa referència al grau de regularitat de trajectòries singulars, sobretot pel que fa al *timing* de les principals experiències vitals. Aquesta idea reflecteix les transformacions observades en les trajectòries de vida dels individus singulars. En la segona meitat del segle XX, la seqüència del curs de vida estàndard o "normal" ha esdevingut no realitzable o fins i tot, indesitjat per moltes persones. L'edat cronològica és menys rellevant en la definició de l'existència (Boutinet, 2010; Spini i Widmer, 2009; Cavalli, 2007).

El fet que hagin quedat enrere les temporalitats lineals marcades per formes de vida duradores i estables, fa que les trajectòries adultes segueixin cada vegada menys una trajectòria predeterminada i que estiguin més condicionades per les conjuntures del moment . D'aquesta manera esdevenen més caòtiques i són molts els adults que es troben en trajectòries que ells mateixos consideren atípiques, vinculades al mercat de treball, als canvis tecnològics desestabilitzadors i al culte dels valors que representa la joventut.

Alguns autors parlen de la "institucionalització" de la flexibilitat del curs de la vida. Els individus aprofiten més possibilitats en l'assoliment dels seus objectius i d'una extensió de la gestió de la seva vida però al mateix temps poden sentir-se confrontats a un sentiment d'inseguretat amb fortes pressions perquè puguin assolir, mantenir o reajustar els seus projectes. Contràriament, un curs de vida més previsible afavoria la planificació biogràfica i aportava una certa tranquil·litat pel que feia al seu futur. El fet que les vides siguin més imprevisibles i inestables augmenta el risc de la vivència de fracàs. També, els decalatges entre les normes tradicionals i les noves realitats són causa d'incertesa (Cavalli, 2007; Leisering, 2003).

L'individu actual ha conquerit quotes de llibertat però també corre el risc de trobar-se sol davant el seu destí atès que socialment se'l considera responsable de la seves accions. En aquest context, la noció de "projecte" ha adquirit un valor normatiu: no només els homes i les dones tenen el dret d'escollir la seva vida, construir el seu curs de vida - "tenir projecte" - esdevé un imperatiu social. Cal realitzar-se, prendre decisions, "*reinvertar-se*", adoptar una actitud emprenedora, construir els propis centres d'interès.... La persona adulta està confrontada a nous dilemes: com existir socialment? com trobar un lloc en el món? com està vinculat? o desvincular-se? què cal fer per sentir-se reconegut?

Davant d'aquest imperatiu, moltes persones pateixen d'un sentiment d'insuficiència, una sensació de no "estar a l'alçada". Segons Ehrenberg (1998), la depressió és una patologia de la societat on la norma no es fonamenta sobre la culpabilitat i la disciplina sinó sobre la responsabilitat i la iniciativa. El deprimat està cansat d'haver d'esdevenir ell mateix.

1.2. L'allargament de la vida adulta

L'allargament de la vida és un fet social i cultural sense precedents que ha comportat una reconsideració de les diferents edats de la vida. Des d'una òptica sociodemogràfica, els fenòmens de la "maduresa i la vellesa de masses" (Pérez Díaz, 2003), que descriuen l'augment de la supervivència durant la maduresa i les edats avançades i en conseqüència el retard de la mortalitat, així com les profundes transformacions socials que s'han produït en les formes de vida i de la família incideixen en totes les dimensions de la vida humana i ens obliguen a revisar els criteris socials normatius per raó d'edat.

En aquest nou escenari, l'edat adulta esdevé una nova realitat en tant que s'allarga en el temps, i compren una part important de la nostra vida. Els adults actuals han guanyat una etapa de maduresa suplementària que pot allargar-se fins edats avançades. Segons J. Pérez (2003) l'adveniment de la "maduresa de masses" ha revolucionat les dinàmiques demogràfiques i comporta una revisió de la forma d'organitzar el temps de vida.

Des d'una lògica d'estructura d'edats i de cicle vital, l'allargament de la maduresa encara no té una denominació precisa i consensuada. En la literatura trobem diferents termes per designar aquest període: *seniors*, *adultera avançada*, *adults grans*, *edats intermèdies de la vida*, *maduresa tardana* i més recentment, *madurescència*.

En qualsevol cas, aquest allargament de la maduresa que alguns autors situen, de forma arbitrària, entre els 55 i els 70 anys, significa la culminació de la vida adulta i l'antesala de la vellesa. Correspon a una etapa en que la persona ja ha trobat una forma de subsistència pròpia per ella mateixa i per a la seva família. És el moment en el que la criança dels fills ja s'ha completat, tot i que en molts casos s'ha vist suplerta per la cura dels propis pares ja vells i dels néts. En certs sectors de la població, a la mitjana edat s'ocupen càrrecs de poder o de representativitat, d'influència i de presa de decisions. En les classes treballadores, els operaris tenen el seu lloc a les indústries, sindicats, associacions veïnals, clubs esportius, entitats cíviques o parròquies.

En els estudis realitzats per B. Neugarten³ i el seu equip (1999), els quals varen ser pioners en l'estudi de l'adulthood i l'envelliment, els homes i les dones de la mostra, entre els 40 i els 70 anys, opinaven que l'edat adulta es podia dividir en quatre períodes: edat adulta jove, maduresa, mitjana edat i vellesa, i cada període tenia unes característiques pròpies. Per bé que aquests períodes eren reconeguts per la major part de les persones entrevistades, existien algunes diferències entre les opinions de dones i d'homes i diferències significatives en funció del nivell socioeconòmic. Els homes consideraven que existia una successió de petits punts d'inflexió i una progressió gradual d'un període a l'altre. Les dones opinaven que existia un punt d'inflexió de més pes, descrivint la vida adulta en dos períodes desconnectats entre sí, un anterior i un posterior als 40. L'edat adulta jove era descrita com un temps de descobriments i de d'experimentació. La maduresa era el temps d'aconseguir assoliments socials de manera progressiva i una autonomia més gran. Les edats intermèdies eren descrites com el període de més productivitat i reconeixement: la flor de la vida. Les dones, a més d'esmentar els ajustaments necessaris a causa de l'abandó dels fills de la llar, també descrivien aquest període com un període dolç i serè.

Com a resultat d'aquests estudis, aquesta autora considera que el període de l'edat mediana és qualitativament diferent a la resta. La persona adulta valora la seva posició en les dimensions vitals del cos, la carrera professional i la família, sentint-se en una posició de pont entre dues generacions, els més joves i els més grans.

D'un temps ençà, apareixen veus d'experts en envelliment que defensen que l'estudi de la relació entre temps, edat i cicle vital, ha de centrar-se també, en la segona part de la vida en tant que marca la transició entre el final de l'edat adulta i l'inici de l'envelliment. Les etapes intermèdies de la vida marquen inexorablement el camí cap a l'envelliment, determinant en certa forma la qualitat de l'envelliment en termes de ben o mal envellir (Salvarezza, 2002; Neugarten, 1999, Coderch, 1990).

Boutinet (2009) defineix l'adult com la persona que, atès la seva edat i experiència, ha adquirit madureses indispensables que li permeten viure amb autonomia, la qual cosa li dona la possibilitat d'integrar-se en un o més espais de vida (familiar, social, professional, associatiu, local...). La vida adulta reenvia a una categoria d'edat relativament llarga i contrastada que permet oposar-la a la

---

³ Bernice Neugarten (1999) *Los significados de la edad*. Barcelona: Herder, pp 159-193

infància, l'adolescència i d'una certa forma a la vellesa, en el cas que s'entengui la vellesa una edat tributària de dependències. Implica una llarga experiència vital que ha de mobilitzar de manera reflexiva, és a dir sent capaç de donar li un sentit. Pressuposa l'adquisició de determinades madureses que cal identificar, sense preocupar-se pel domini de totes les madureses possibles. El mateix autor subratlla la diferència existent entre sexes, que segons ell, són dues formes d'integritat en el sí d'una mateixa categoria d'edat.

La percepció del subjecte dels canvis i transformacions que es produeixen en cada una de les etapes del cicle vital és important ja que es relaciona amb situacions de ruptura amb un cert equilibri anterior que posa en joc un nou sentit de la identitat personal, com hem descrit anteriorment. Aquests canvis poden posar en dubte les expectatives sobre un mateix i el propi futur, de manera que la persona s'afronta a la difícil tasca de reconstruir la seva identitat, és a dir de tornar a establir un nou concepte de sí mateixa, de les seves habilitats, així com redefinir el projecte de vida i les aspiracions personals. Tant per l'observador com l'observat, la mitjana edat no pot separar-se de la que la precedeix i de la que segueix en el cicle vital, ja que l'individu sempre avalua el seu present en termes tant del passat com de futur. En conseqüència, les percepcions sobre cada moment del cicle vital constitueixen dades significatives per entendre a les persones de mitjana edat.

Segons Neugarten (1999) els principals esdeveniments vitals que caracteritzen la part central de la vida (assolir el punt màxim en la carrera professional, l'abandó dels fills de la llar familiar, la mort o la cura dels propis pares, la menopausa, l'esdevenir avis, els canvis físics, la jubilació, la viduïtat), que en altres temps es produïen en una seqüència previsible, actualment es produeixen en edats cronològiques variables i diverses. En la nostra societat hipermoderna, hi ha un declivi de l'organització per edats com elements estructurants. L'ordre de les edats es substitueix pel consum i la funció dels vincles polítics, jurídics i econòmics específicament construïts per la societat (Gauchet,2004).

Segons aquest mateix autor, és en aquest context que emergeix la figura de la "*maduresa activa*". Entenem que aquest nou concepte guarda relació amb les transformacions que varen conduir a l'adveniment del paradigma d'envelliment actiu, i en conseqüència, a la necessitat de desenvolupar noves polítiques socials perquè aquest grup de població no quedi exclòs de la societat o se senti obligat a retirar-se en un rol de passivitat.

Aquest nou paradigma de maduresa o envelliment actiu, porta implícita una idea de creixement o desenvolupament individual, apel·lant a la realització personal a través de projectes o accions a través dels quals la persona tenint en compte els propis desitjos, possibilitats i oportunitats, obté un cert benestar o satisfacció personal. El concepte "actiu" apel·la al desenvolupament de la ciutadania activa i responsable i conseqüentment a una major participació social. Alguns autors consideren que l'envelliment actiu ha de contribuir a un nou model de societat basada en els valors de la diversitat (reconeixement i dignitat), la igualtat (benestar i seguretat) i la ciutadania (participació, compromís i implicació). Des d'aquesta perspectiva cal re-pensar la segona meitat de la vida a partir de la ciutadania activa (Subirats i Pérez Salanova, 2011). L'investiment de la *res pública*, s'imposa com una de les millors opcions de llibertat individual per als nous *seniors* i les noves generacions de gent gran.

Certament, les generacions canvien en el decurs de la història. Per bé que la mirada social vers les diferents edats de la vida ens orienta sobre l'estructura social, també és cert que les característiques i els atributs assignats a cada edat son canviant en el decurs del temps, els contextos socioculturals i la història. En el nostre país, les polítiques socials desenvolupades en els darrers trenta anys, corren el risc de quedar obsoletes davant les noves generacions de gent gran. L'anomenada generació del *baby boom*, nascuda entre els anys 50 i 70, han tingut millors oportunitats socials, i entren en les etapes de transició cap a l'envelliment amb millors condicions de salut. Els "nous adults" que passaran a ser els "nous vells" són generacions que han tingut un nivell d'instrucció més elevat i que s'han desenvolupat en un marc més favorable d'oportunitats que les generacions que els han precedit.

Aquesta nova realitat i l'allargament de la vida imposa, segons Gauchet (2004), una individualització radical i singular de la perspectiva existencial, que convoca al subjecte a una comprensió de l'existència com una història personal i amb un horitzó més llarg. La perspectiva d'una vida llarga, després de la jubilació implica qüestionar-se els propis desitjos i projectes de futur. No obstant, segons aquest autor, no es tracta de preparar una elecció i opció de futur, ja que aquest és imprevisible, sinó de preparar-se per determinar-se un mateix, actuant amb el màxim marge de llibertat i autodeterminació possible.

1.3. Transformacions i canvis en la vida adulta

Seguint les aportacions de Boutinet (2010, 2009, 2007), el que ha marcat la vida adulta en relació a altres edats de la vida, es una imatge relativament coherent amb l'ideal al qual s'aspirava, mantenint un cert equilibri, tanmateix subtil, amb les tendències contràries.

Tot i que el concepte d'adult és fluïd i les seves delimitacions són poc precises, aquest autor situa l'adulthood en relació amb dos dimensions essencials: a) temporal i espacial, b) edat i gènere.

Ser adult remet a tres característiques convergents: a) la maduresa adquirida i viscuda; b) la "normalitat" - els hàbits o costums - que serveix de referència continuada; c) el model idealitzat en el qual s'identifiquen joves i vells com un model anticipador dels primers i nostàlgic pels segons.

Aquesta triple experiència està destinada a constituir les temporalitats de la vida adulta, les quals modelen simultàniament una memòria, un espai de vida i un horitzó de projecte. Aquestes temporalitats permeten accedir a una certa historicitat, és a dir a una consciència del propi itinerari existencial més enllà de la immediatesa de la seva experiència. En aquest treball de memorització, de domini i de projecció, la història individual pel que fa a la singularitat busca unir la història social des d'una perspectiva de sentit i de coherència.

Els models de l'edat adulta varien en funció del model cultural dominant. Boutinet (2010) considera que la postmodernitat ha comportat una desincronització en l'adquisició de les madureses respecte contextos socioculturals anteriors. En la segona meitat del segle, descriu quatre models que s'han anat desenvolupant en relació a les característiques de l'edat adulta.:

- El model **d'adult madur o adult estàndard** (*adulte étalon*, en francès). És el model que va predominar durant els anys 50s, el qual és propi d'una societat que s'articula a partir d'un model cultural tradicional. Les normes socials vinculades a la família, al treball, als grups de pertinença, s'interioritzen i s'actua en conseqüència. Per no sentir -se exclosa, la persona ha de seguir les normes i l'ordre moral dominant. L'adult és representa com el símbol de l'ordre moral i de figura referent respecte les altres edats, considerant-lo responsable de la reproducció de les generacions. Tot i els canvis que es produeixen en el seu entorn esdevé garant de determinades formes de vida.

- La persona vol reconèixer-se a ella mateixa en un ideal tipus: mestressa de casa, home d'ofici, professional especialitzat, cap de família... A partir d'aquesta identificació intenta aconseguir una certa forma de maduresa, responant així a les normes socials.
- El **model d'adult maduratiu o en perspectiva**. A mesura que avança la dècada dels 60s, es produeixen canvis entre les diferents generacions generant una esquerda entre elles. La ideologia que proposa el qüestionament de les normes morals i socials establertes, fa que es modifiqui la manera de representar-se un mateix i que es modifiquin els objectius que un es planteja en la vida adulta. La cerca de realització personal fa que la persona adulta es consideri a sí mateixa en permanent maduració. Aquesta perspectiva desestabilitza el model precedent i el substitueix en un moment en que la modernitat comporta millors nivells de benestar i que permeten desenvolupar una major competència tècnica. L'adult es construeix a partir de l'experiència que adquireix en el decurs del temps. No es defineix per una o altra forma de maduresa sinó per una maduració permanent. En aquest període es magnifica l'edat adulta com un període d'assoliment de l'ideal humà, que es considerat com emancipador. A través de les tasques que dur a terme, l'adult obté satisfacció mitjançant els projectes de carrera, de formació o professionals. Des d'una perspectiva de gènere, l'emancipació de les dones inicien un procés de deconstrucció progressiva del model patriarcal i del paper social atorgat a les dones.
- El **model d'adult amb problemes**. Durant la dècada dels 80s, apareix el model de "l'adult immadur", tal com el defineix aquest autor. La persona adulta es veu confrontada a situacions frustrants com són l'ocupació laboral, la complexitat de les formes de vida, i la fragilització dels vincles. Els avenços socials i tecnològics introdueixen canvis qualitius que interfereixen en les referències culturals que generen tensió i conflicte. En aquest tipus de societat, més precària i variable, moltes referències desapareixen o es transformen: els models de família, el treball, la formació, les ideologies... Amb la crisi de la societat de progrés i l'augment de les precarietats vinculades a l'atur, l'adult té la impressió de construir-se en un entorn inestable, se sent perdut i confrontat a la seva pròpia solitud, amb dificultats per actuar i amb un excés de responsabilitats que ha d'assumir. La vida adulta ha perdut els seus referents maduratius per esdevenir una etapa de resolució de problemes.
- En els darrers anys, està emergint un nou model, **l'adult plural**. Un adult que respon a una major complexitat en les formes de vida, que busca definir – se a través de diferents punts de vista,

entenent que les identitats són plurals (personal, familiar, professional), i per tant les competències són diverses com també els dèficits i els reptes que cal afrontar i superar.

Boutinet (2010) en els seus estudis considera que, en aquest context, l'adult es troba dins la paradoxa de viure inmers en una lògica comunicacional com a conseqüència de les noves tecnologies però, al mateix temps, en un espai íntim d'incomunicació i de solitud com a conseqüència de la dissolució dels marcs de referència, que descriu en quatre dimensions:

- Els canvis que s'han produït en la família tradicional i l'emergència dels nous models familiars i/o de convivència. La família estable, tradicional o nuclear ha deixat lloc a recomposicions: famílies monoparentals, unipersonals, famílies recompostes, pares o mares solters, cohabitació sota diferents variants que viuen més o menys temporalment en parella, amb o sense fills, pares o mares homosexuals. La vinculació amb la família és viscuda com un vincle de socialització essencial a través del cicle vital.
- Un nivell més alt de formació i d'especialització, així com la diversitat d'instàncies formatives no garanteixen l'ocupació de forma duradora, ni un treball en consonància amb la formació prèvia. S'allarga l'etapa de formació però els aprenentatges han perdut el seu caràcter organitzador i de preparació per a la vida. A l'adult se li demana projectar-se, decidir i orientar-se a ell mateix. Qualsevol decisió, projecte o orientació de vida incumbeix a l'individu. Se'l considera responsable d'ell mateix. L'emprenedoria esdevé la nova fita a assolir.
- Els marcs de referència vinculats a la vida activa del treball i de la professió, s'han transformat en marcs temporals, incerts i inestables. L'atur, les reestructuracions laborals i les jubilacions anticipades – no desitjades- esdevenen una amenaça constant, l'ocupació és temporal i d'una durada determinada, a temps parcial, estacional o episòdica. Les professions han perdut estabilitat i el seu caràcter identitari tradicional ha donat pas a una realitat més modesta i esquiva, més o menys desqualificada. La carrera professional és una possible referència sempre i quan l'adult s'adapti ràpidament als canvis de forma innovadora i flexible, que té un caràcter dinàmic i excessivament competitiu.

- Els marcs de referència ideològics i religiosos, expressen el declivi dels ideals. Hi ha un replegament dels valors. Els ideals cauen en descrèdit; són parcials, transitoris i limitats. L'individu es lliura a un cert escepticisme i combina les necessitats del moment, als ideals vinculats a la família, al treball, al creixement personal, al sentiment de ser lliure.

Boutinet (1998) considera que aquestes mutacions han contribuït a una nova concepció de la vida adulta, caracteritzada per l'emergència d'un "adult immadur", com a conseqüència de quatre tipus d'immadureses:

1. La immaduresa relacionada amb la complexitat de situacions restrictives i limitadores, desestructurants i desestabilitzadores en una societat en permanent transformació i en un context de crisi econòmica i globalització.
2. La immaduresa relacionada amb la pèrdua de referències que dona pas a una situació d'indeferenciació tot i les llibertats adquirides: de sexes, d'edats, d'estatus, d'estils de vida. Hi ha una tensió entre la singularitat i la indiferenciació.
3. La immaduresa davant la incapacitat d'anticipar que obliga a situar-se permanentment en el present immediat i urgent.

Aquestes formes d'immaduresa es poden manifestar com un període de crisi, que travessa les transicions que ha d'assumir l'adult en un moment o altre. Aquestes crisi estan associades a la percepció de dèficits als quals l'adult ha d'afrontar-se. La conjuntura social obliga a l'individu adult a elucidar, reciclar i reorientar els seus projectes vitals, contínuament.

L'adult sembla que ha perdut les característiques que asseguraven la seva identitat familiar, escolar, professional i ideològica. Sense ideals ben identificats, es troba sol davant ell mateix. Les institucions volen que l'individu s'orienti ell mateix, ha de decidir, ha d'actuar, ha de "reinvertar-se" (segons la frase estereotipada que s'utilitza sovint) i ha de tenir projecte. En un entorn movable, variable, imprevisible, l'individu intenta esbrinar les diferents formes de projecte al qual adherir-se: projecte d'inserció, projecte de professió o de carrera, de formació, de jubilació, de lleure.

L'adult viu les ambivalències de la variabilitat, per una banda desitjada davant una organització del treball basada en la innovació i la qualitat però a la vegada temuda en tant que el treball pot ser qüestionat per les restriccions econòmiques cada vegada més forta. Una mobilització subjectiva enfront una no mobilització objectiva. Aquestes diferents figures de variabilitat entren en contradicció unes amb les altres, a la manca de perspectiva del canvi esperat, els adults l'han de crear ells mateixos.

Els capricis de la mobilització tan objectiva com subjectiva i les seves repercussions en la vida adulta provoquen períodes d'un desenvolupament caòtic de l'experiència: sovint prenen forma de crisis vinculada a la insatisfacció.

De tota manera malgrat s'ha perdut la uniformitat de les etapes adultes actuals, no s'ha d'invalidar la noció del cicle de vida de l'etapa adulta. No obstant això, les transicions continuen tenint un caràcter més o menys previsible. En aquest context pren rellevància l'edat subjectiva i no l'edat cronològica.

La maduresa no és una adquisició de l'adult: és una construcció, un procés marcat per la inestabilitat. El temps viscut no és lineal, no es desenvolupa sobre un continuum monòton, es tracta sobretot d'una temporalitat en espiral, en moments d'estructuració de l'experiència i moments de desestabilització i moments de ruptura, que impliquen moments de pressa de decisions, i moments de recomposició i de reajustament enmig d'un equilibri precari.

1.4. L'experiència del pas del temps

La meitat de la vida és un moment aproximatiu a partir del qual l'individu fa un desplaçament de la percepció del temps ja viscut cap a la percepció del temps que queda per viure. Boutinet (2010) considera que l'adult, quan traspassa la frontera del que pot considerar la meitat de la vida, fa un primer balanç de les seves realitzacions personals i es replanteja la seva orientació a la vida en relació al seu espai privat, social o professional.

Les persones que es consideren a la meitat de la vida es re-evaluen a elles mateixes, examinant les seves realitzacions i els valors que fonamenten les seves realitzacions i les expectatives que havien creat. Perceben que el temps que queda per viure no els permetrà fer tot allò que havien desitjat o previst. Per uns, la transició de la meitat de la vida prendrà forma de crisis i per uns altres de transició. És el període de la vida més fructuós a nivell de la influència sobre l'entorn social, però pot ser també

el període de pressa de consciència d'una gran soledat, d'un sentiment de vulnerabilitat o de fracàs, o de gran ineficàcia.

Salvarezza (2002), considera que hi ha dos temes predominants en relació al final de l'edat adulta: a) la progressiva pressa de consciència del pas del temps i en conseqüència, del propi envelliment i b) el canvi en els patrons vitals, en la mesura que els fills creixen i els propis pares envelleixen i moren, la qual cosa col·loca a la persona en una posició de ser el "pròxim de la fila" .

Les formes d'expressió intrapsíquiques d'aquesta situació són: l'increment de la interioritat, canvis en la percepció del temps, la personalització de la mort i la transcendència (Iacub, 2011; Salvarezza, 2002; Neugarten, 1999; Coderch, 1990).

Amb l'edat, la preocupació o l'atenció al món intern s'intensifica. Significa una mirada instrospectiva davant d'alguna limitació personal subjectivament viscuda. Aquesta mirada implica un balanç sobre l'experiència de vida. D'aquí emergeix la reminiscència com un treball psíquic necessari per a mantenir un cert equilibri mitjançant un procés reflexiu per obtenir un sentit de coherència i de significat, que permetin projectar -se cap el futur, tot i els canvis que es van produint. És un moment de moviment del món extern al món intern.

Pel que fa al canvi en la percepció del temps, Salvarezza diu que a partir de situacions quotidianes, de sobte la persona pren consciència que el temps és finit, i comencen a pensar el temps de forma diferent, més en funció del que queda per viure que del temps que ha transcorregut des del naixement. Neugarten (1999) assenyala que existeix una marcada dificultat per situar-se en la pròpia edat, i que quan se'ls demana per la seva edat, dubten fins a donar amb la resposta exacta. Tot això produeix situacions conflictives, més o menys conscients, que si no són suficientment elaborades, poden comportar dificultats d'ajustament a la persona. Aquests comportaments queden reflectits en els intents compulsius per semblar o continuar sent joves, la preocupació hipocondríaca per la salut , la promiscuïtat sexual o la preocupació religiosa com alguns exemples.

La personalització de la mort està íntimament relacionada amb el punt anterior. La mort de pares i amics, especialment aquests darrers, fa que la mort es converteixi en una possibilitat real per un mateix i deixi de ser una qüestió allunyada i abstracte.

L'impacte de tots aquests canvis col·loquen a l'individu davant la finitud de l'existència terrenal, la qual cosa comporta una preocupació important: ningú es resigna a acceptar que el pas per la vida acabi sense deixar petjada. Aquesta preocupació es traduirà en una cerca de transcendència. Erikson (1985), per descriure aquest aspecte va crear la paraula generativitat, que descriu com la necessitat d'ensenyar i guiar la següent generació. Tant es pot expressar amb els propis fills com amb altres centres d'interès i de creativitat, sovint altruistes.

La importància d'enfocar la qüestió de l'envelliment des de la perspectiva de la mitjana edat, segons Iacub (2011) es basa en considerar les etapes del cicle vital com un seguit de processos biopsicosocials que van determinant posicionaments subjectius i transformacions graduals a nivell de la identitat. L'estudi dels canvis en la segona meitat de la vida i especialment durant els processos d'envelliment prioritza la mirada del propi subjecte pel que fa al significat que aquest atribueix a les transformacions i als canvis multidimensionals que es produeixen (biològics, psicològics, socials i existencials) i que posen en joc la continuïtat de la representació de sí mateix. Els canvis socials, la pèrdua de referències culturals i socials, els canvis biofisiològics, la jubilació o les pèrdues de persones significatives poden ser detonants de canvis en la concepció d'un mateix, incrementant les inseguretats, la percepció de vulnerabilitat i fragilitzant els mecanismes d'afrontament i de readaptació. Per tot això, a determinades edats es poden posar en dubte un seguit de rols i d'expectatives sobre un mateix que se'n deriven de les percepcions i vivències de canvi i de ruptura amb un cert equilibri anterior. En conseqüència, el subjecte es veurà abocat a reconstruir la seva identitat, i també a redefinir les seves aspiracions i propòsits.

Des d'una perspectiva subjectivista, Dittmann Kohli (2005), descriu alguns aspectes que caracteritzen el final de l'adulthood:

1. Creixement del Jo existencial. És l'adveniment de la percepció de temporalitat existencial en funció de l'evolució del propi cos. En el decurs de l'adulthood, els aspectes físics i temporals de la identitat van creixent en la significació personal i són més presents tant en el pensament com en les converses.
2. El jo Físic. Es relaciona amb la tasca d'adaptació a l'edat biològica, tant pel que fa a l'aparença física com a les pròpies capacitats. Neugarten ho anomenava "monitorització del cos",

referint-se a les estratègies que la persona utilitza per mantenir un cos jove en la mediana edat, tant a nivell de rendiment com d'imatge personal.

3. El jo Temporal. Fa referència a l'increment de les referències temporals i les referències del passat que fa el subjecte sobre lo personal, social o històric, per donar comptes de la seva identitat. També a les declaracions sobre el seu futur. La identitat temporal es connecta a través del moviment del curs de la vida i del saber de la proximitat de la fragilitat i la mort.
4. Memòries autobiogràfiques i reminiscències. Es refereix a l'increment de la interioritat, citada anteriorment, que fa referència a la mirada introspectiva davant les limitacions que es van produint i al balanç sobre el que ha estat i significat la pròpia vida.
5. El jo laboral. La identitat laboral, tant per homes com cada vegada més en les dones, implica la identitat professional com un aspecte central de la vida. En aquest punt, hi ha observacions contradictòries. Per una banda, es constata una major satisfacció laboral, una motivació i experiència positiva, una major maduresa en les relacions socials i en l'assumpció de la responsabilitat; però per altra banda, s'observa també, la percepció d'una major pressió en l'entorn laboral i en les exigències de flexibilitat, innovació i canvi de les organitzacions postmodernes, la monotonia i l'avorriment i en conseqüència el desencís i la desafecció laboral. Aquests canvis es donen en un model de gestió de les organitzacions que privilegia el valor de "lo jove" versus el valor de l'experiència.

Iacub (2011) afegeix una nova dimensió:

6. El Jo psicològic. Segons aquest autor, durant el decurs de l'adulthood va emergint un allunyament progressiu dels valors ideals cap una major contextualització de les expectatives. Això implica que les pautes d'acció i de comportament s'adeqüen molt més al context específic de la situació i no tant als ideals motivacionals.

Conclusió

En aquest apartat hem pogut veure com les transformacions que s'han produït en la societat actual han influït en els cursos de vida dels individus que les habiten. Les característiques de la hipermodernitat, per uns, o la modernitat líquida, per altres, han generat canvis socials, culturals i ètics significatius que afecten les formes de vida i els itineraris de vida de les persones singulars.

L'apel·lació a la responsabilitat individual de la persona davant la seva situació en un moment determinat i el seu esdevenir futur, l'hedonisme, l'hiperindividualisme, l'hiperconsum, l'afebliment dels vincles relacionals i comunicacionals en un món globalitzat ha comportat una desestructuració de les estructures tradicionals i una desestandardització del cicle de vida, que aboquen a l'individu a viure en condicions d'incertesa, d'impotència i de malestar.

En aquest escenari es produeix també un allargament de la vida humana. L'edat adulta s'allarga en el temps i les persones arriben a edats molt longeves en unes condicions de salut força òptimes, obrint noves perspectives i noves oportunitats per obtenir un nivell satisfactori de benestar personal. Tanmateix per l'obertura d'aquest ventall de possibilitats no existeixen models precedents ja que les persones que avui estan en l'edat adulta avançada o en processos de transició cap a un envelliment progressiu són les primeres generacions en la història de la humanitat que, en forma massiva, tenen expectatives d'una vida llarga.

Els cursos de vida han canviat són més fluïts, menys previsibles, més diversificats. La percepció del pas del temps i l'allargament de l'esperança de vida fa més palesa la necessitat de pensar i qüestionar -se el sentit del temps viscut i del temps que queda per viure, donant un sentit de continuïtat i de globalitat al passat, present i futur.

Aquests canvis i les condicions d'incertesa que se'n deriven ha tingut com a conseqüència, entre d'altres, un augment del malestar existencial i dels trastorns de l'estat d'ànim. Aquest és un dels motius que justifiquen la nostra recerca.

En el següent apartat tractarem la perspectiva del curs de la vida per veure la vida com un tot global, fruit de la interacció entre condicionants externs i interns que influeixen en els itineraris de vida de les persones i a partir dels quals, en un marc d'historicitat i de temporalitat, van construir i

reconstruint la seva pròpia identitat. Des d'aquesta perspectiva l'enfocament biogràfic esdevé un marc referencial per a fer una aproximació més comprensiva i intel·ligible de la persona singular.

Devenir humain, cest devenir individu, et nous devenons individus guidés par des habitudes culturelles, des systèmes de signification historiquement créés selon les principes desquels nous donnons forme, ordre, but et direction à nous vies.

Clifford Geertz

En les darreres dècades, la professionalització de les cures infermeres ha generat una nova cultura basada en l'ús de taxonomies diagnòstiques, llenguatges estandarditzats i un excés de protocol·lització de processos i de procediments. Per bé que sempre s'invoca a la individualització i l'atenció personalitzada i centrada en la persona, sovint dona la impressió que el subjecte queda esvaït davant la mirada dels professionals. La seva singularitat s'enuncia en els predicats però en les accions predomina la sistematització i l'homogeneïtzació. L'afany d'efectivitat i el culte a l'obtenció de resultats en ares a l'evidència científica fa servir categories classificatòries que defineixen perfils de persones o de comportaments que identifiquin en una sola agrupació generalitzadora diferents persones o grups de població. En el cas que ens ocupa, la maduresa avançada i el període de transició vers els processos d'envelliment, aquesta generalització és fa molt més evident.

L'ús de la terminologia "persona gran", anul·la la singularitat de tots i cadascú dels individus que configuren aquest "suposat" grup d'edat que abasta un període de temps molt llarg de la vida humana si tenim en compte l'esperança de vida actual. Per altra banda, malgrat els profunds canvis sociodemogràfics i l'augment de la longevitat humana, es continua classificant a les persones de 65 anys o més, en el col·lectiu de l'anomenada "gent gran". Fins i tot els demògrafs han començat a qüestionar aquest criteri d'edat per donar compte de l'estructura poblacional per identificar diferents cohorts d'edat (Zueras, 2015)

Segons la meua opinió, el problema de fons és que al traspasar el llindar d'edat dels 65, l'individu passa a formar part d'un grup sobre el qual predomina una mirada basada en representacions socials caracteritzades pels prejudicis i estereotips encara existents en la societat actual. Avui dia, continua associant-se l'envelliment amb declivi, obsolescència i fins i tot a càrrega social com a conseqüència de ser anomenades "classes passives", tal com expressa el qüestionament recurrent a la sostenibilitat

del sistema de pensions i de l'Estat del Benestar. Per altra banda, la implementació de la *Llei de Promoció de l'Autonomia Personal i Atenció a la Dependència* (LAPAD), ha donat pas a la creació d'una nova categoria social, els "dependents", considerant que la necessitat de suport per dur a terme les activitats de la vida és una característica de l'edat adulta avançada i la vellesa. El resultat és que, en el procés d'homogeneïtzació de les persones adultes grans, s'anul·la el subjecte en tant que s'obvia la seva singularitat, i també el seu passat. La persona a partir d'una certa edat, es observada com a membre d'un col·lectiu uniforme, no productiu i d'escàs valor social.

D'ençà de la dècada dels anys 1970s fins l'actualitat, les ciències de l'envelliment, en general, i la Gerontologia crítica, en particular⁴, han deixat enrere les teories normatives i universalistes sobre l'envelliment, donant pas a noves investigacions basades en la subjectivitat i l'experiència singular de cada persona en el context i esdevenir del seu itinerari vital.

Per altra banda, en les darreres dècades s'han promogut nombrosos estudis que cerquen les variables que predisposen o fan possible un envelliment satisfactori, deixant en un segon pla, el deteriorament. Es modifica així, el punt de vista hegemònic, desenvolupat a finals del segle XIX i bona part del segle XX, que circumscriu l'envelliment a un "problema" mèdic (Lombardo:2013, Liberalesso:2002, Ryff: 1997).

En un intent de de-construir la visió homogeneïtzadora de les persones que transiten per la segona meitat de la vida⁵ i els processos de transició a l'envelliment, en aquest apartat volem recollir les veus de diferents autors que des l'antropologia, la psicologia social i la sociologia han defensat una mirada sobre l'individu tenint en compte la globalitat de la seva experiència vital en un període de temps determinat i en un context històric, cultural i social. Ens centrarem en la perspectiva del curs de la vida i l'enfocament biogràfic com un marc de referència per poder tenir en compte la singularitat de la persona en la globalitat de la seva vida. Com deia Ramon Bayés (2009) *"La persona és el resultat final, sempre provisional, de la seva història interactiva individual elaborada en entorns físics, culturals,*

---

⁴ La gerontologia crítica proposa una reflexió transformadora dels models tradicionalment acceptats de l'envelliment, els quals es basaven en visions normatives i criteris d'edat més o menys rígids, anant més enllà dels paradigmes biomedicalitzadors i classificatoris.

⁵ Entenem per segona meitat de la vida com aquell període vital que es caracteritza per la culminació de la vida adulta i el període transicional cap a un envelliment gradual i progressiu, en el qual s'han estabilitzat les formes de subsistència, s'ha completat la criança dels fills i es percep el pas del temps com quelcom inevitable en la temporalitat del curs de la vida.

socials i afectius específics, mitjançant el llenguatge i altres formes de comunicació. En síntesi, la persona és el producte singular de la seva biografia"

En la nostra recerca, considerem que per aproximar-se a la comprensió de la persona singular és necessari adquirir una mirada i una escolta que permeti copsar les representacions, significacions, expectatives i les respostes que han anat desenvolupant en el curs de la seva història i en el seu espai de vida.

Sense voluntat d'aprofundir en les aportacions científiques de la psicologia del desenvolupament, presentem la contribució de tres autors que, des de diferents perspectives teòriques, han estat referents en el camp gerontològic per a fonamentar l'aproximació comprensiva de la persona singular, sigui quina sigui la seva edat cronològica, entenent que la vida humana és una entitat complexa i multidimensional en la qual interacciona la construcció individual i la social.

2.1. La perspectiva del curs de la vida

L'aproximació socioantropològica de la vida humana s'entén com un procés dinàmic, que integra dimensions socials, culturals, psicològiques i biològiques. Des que naixem fins que morim transitem per diferents períodes vitals, que tenen com eixos principals la temporalitat i la historicitat, en tant que l'itinerari o trajectòria de vida s'inscriu en un determinat context sociocultural i històric i en un temps concret.

Al mateix temps, l'adscripció dels individus a la durada de la vida humana és un fet universal que contribueix a la descripció i construcció de l'estructura social. La importància del temps en l'organització social ha canviat en el decurs de la història i en cada tipus de societat, tot i que continua sent un dels principis fonamentals de la seva estructuració. Tradicionalment el temps de vida ha estat dividit en períodes socialment rellevants en funció de la cultura i del moment històric. Tot i les modificacions que s'han produït al llarg de la història de la humanitat per designar els diferents períodes que configuren el cicle vital, cada societat els ha caracteritzat per determinades condicions, capacitats i atributs per tal de poder organitzar, normativitzar i sistematitzar els drets i responsabilitats en cada una de les diverses etapes. És la societat qui construeix i proposa un model de comportament i d'acció a les persones, una mena d'organitzador del desenvolupament de llurs vides a través d'un sistema de normes i d'expectatives en funció de cada període d'edat tenint en compte els esdeveniments previsibles que els travessen o marquen les transicions entre una i altre etapa. Homes

i dones interpreten i construeixen els seus recorreguts vitals, assumint models institucionalitzats del curs de vida (Martínez, Morgante i Remorini, 2010; Christian Lalive d'Épinay, 2009; Bernice Neugarten, 1999). La perspectiva científica del curs de la vida - entesa com la cosmovisió que determina la forma en què observem un fenomen, en aquest cas la vida humana -, s'inclou dins un paradigma dialèctic - contextual, entre l'individu i la societat, i pot ser definit com l'estudi interdisciplinari del desenvolupament de les vides humanes, el qual analitza i integra, les interaccions i la interdependència entre: a) el desenvolupament biològic i psicològic de l'individu; b) el context sociohistòric i les dinàmiques que l'afecten i que regulen els seus comportaments; c) el marc d'obligacions, possibilitats i restriccions. Tot això, en funció dels recursos propis de cada individu i de la seva capacitat per a reflexionar i prendre decisions sobre la seva existència. Des d'aquesta perspectiva la complexitat que implica l'estudi de les trajectòries de vida, fa necessari un abordatge interdisciplinari.

Per bé que en el decurs de la primera meitat del segle XX el model hegemònic del cicle de vida va esdevenir normatiu i estandarditzat cronològicament, a les acaballes del segon mil.lenni i els inicis del tercer s'han produït canvis socials i culturals profunds que són propis de les societats contemporànies, els quals analitzarem més endavant. Actualment, els límits entre els diferents períodes de la vida han perdut nitidesa i en conseqüència, els cursos de vida són més fluïts, plurals i diversos, generant així nous patrons en les cronologies dels principals esdeveniments de la vida i produint modificacions significatives en el que es considera un comportament previsible i ajustat per a cada grup d'edat (Blanco, 2011; Sepúlveda, 2010; Martínez, Morgante i Remorini, 2010, Cavalli, 2007).

Els models socials de les edats de la vida pren rellevància en tant que configuren un entramat de representacions col·lectives i referències compartides que creen significats, imatges que articulen les relacions interpersonals, orienten les actituds i generen un univers d'opinions compartides que es difonen a través dels productes culturals o mediàtics (Villaroel, 2007; Moscovici, 1979).

La perspectiva d'estudi del curs de la vida examina la interacció que es produeix entre els condicionaments estructurals i les regulacions socials en determinats contextos sociohistòrics, i les subjectivitats, eleccions i decisions dels individus en el decurs de la seva existència. En aquest context existeixen tres dimensions principals sobre les quals s'organitza aquesta perspectiva de recerca: a) el temps històric, que es refereix a les generacions i cohorts existents en una societat en un moment determinat; b) el temps individual, centrat en la trajectòria de vida i la biografia de les persones i els esdeveniments viscuts al llarg del seu recorregut; c) el temps social, que remet a les pautes culturals predominants en cada societat.

El procés d'individuació d'una persona es produeix a través de les diferents etapes del seu trajecte vital. La seva identitat no és un conjunt de qualitats predeterminades sinó una construcció inacabada que està oberta a les continuïtats i discontinuïtats en un marc de temporalitat, contingències i interacció amb els altres (Güelman i Borda, 2014; Gastron, 2008). Aquesta construcció comporta un itinerari a través de diferents etapes, les quals representen canvis en la configuració i l'organització de les experiències, les capacitats i la resolució de conflictes. La complexa interacció entre els factors biològics, psicològics i les condicions de l'entorn natural i sociocultural en el que es desenvolupa la vida de la persona estableix un camp de possibilitats i oportunitats. En aquest sentit, pren rellevància l'agència humana o autonomia personal en la construcció de la trajectòria vital, la qual cosa dona compte de la gran heterogeneïtat i variabilitat de les experiències personals observables davant un mateix fet i context social (Martínez, Morgante, Remorini; 2010).

2.2. La perspectiva socioantropològica. Erik Erikson i el cicle vital completat

En Antropologia, l'estudi de les representacions culturals sobre el cicle de vida va adquirir rellevància a partir de la producció etnogràfica de l'escola de *Cultura i Personalitat*. Alguns dels seus representants són Margaret Mead, Ruth Benedict, Abraham Kardiner o Erik Erikson, entre altres. Aquests autors varen investigar la relació existent entre la cultura d'un grup i el comportament individual dels seus membres amb la finalitat de poder realitzar estudis comparatius de caràcter intercultural. L'abordatge del cicle de vida va esdevenir una estratègia fonamental per copsar la manera en què els patrons culturals modelaven la personalitat dels individus i en com les societats assignaven rols i estatus als diferents membres en funció de les expectatives, valors i estereotips sobre els individus d'un mateix grup d'edat (Martínez, Morgante i Remorini, 2010).

Erikson (1993, 1985) elabora la "*Teoria de les Edats de la Vida*" partint dels treballs etnogràfics dels antropòlegs i elabora un model psicosocial i antropològic de desenvolupament humà en el qual sosté la idea que la construcció de la identitat és un procés que dura tota la vida. Situa el seu model d'interrelació humana i d'interacció amb l'entorn sociocultural. La teoria d'Erikson destaca perquè és una de les primeres que afronta el concepte de "desenvolupament" des d'una perspectiva que inclou tot el cicle vital, del naixement fins a la mort.

En la literatura científica, aquest autor s'identifica com un dels primers autors que va introduir el concepte d'identitat en les ciències humanes (Kaufmann, 2004). Erikson (1993, 1985) ressalta la

dimensió subjectiva de la persona quan parla del sentiment d'identitat, vinculant-lo al context social en el que es desenvolupa i destacant la importància de la confiança bàsica, vers un mateix i vers els altres, com una de les qualitats humanes fonamentals per al desenvolupament individual.

Tot i que Erikson provenia del camp psicoanalític, la seva teoria posava més èmfasi explícitament en els aspectes socials de l'esdevenir humà. Mentre Freud se centrava sobretot en la dinàmica de l'inconscient, Erikson ho feia en el "JO" com a unitat unificadora que assegura la coherència del comportament de la persona, sota les tensions del "ÇO" i el "Superjo". Per ell, la funció del "JO" no és tant la d'evitar l'ansietat, sinó la d'assegurar el manteniment d'un comportament efectiu, i la seva teoria es basa en una proposta sobre com va desenvolupant -se aquest "JO" en la mesura que va adquirint competències en el seu esdevenir. Rebutja l'èmfasi dels impulsos sexuals i les forces biològiques com a determinants del comportament. Segons ell, és la societat la que funciona com a guia en les eleccions de l'individu. La seva teoria és, fonamentalment, una teoria de la relació del "JO" amb el context social que l'envolta i les demandes que aquest exerceix. (Lombardo: 2008, Triadó i Villar: 2008).

En la seva trajectòria intel·lectual, Erikson va anar evolucionant vers la interdisciplinarietat i l'interès pels aspectes relacionats amb l'organització social des d'una vessant antropològica. Per Erikson, les societats humanes modelen l'*ethos* dels seus membres proposant-los una actitud predominant en cada fase de la vida. Aquestes actituds són una manera de descriure l'orientació del nen, l'adolescent, l'adult o el vell. En la figura 1, es representen les esmentades actituds d'acord a un eix dicotòmic de resolució positiva o negativa.

Planteja el cicle vital com una seqüència estructurada en vuit etapes a través de les quals cada subjecte ha d'enfrontar-se a nous compromisos i demandes de la societat. Subratlla que cada de elles es caracteritza per un seguit de reptes i conflictes que generen un període de crisi que la persona ha d'afrontar i resoldre. Si aquests reptes se superen de manera satisfactòria, suposen un reforçament del "JO" i de la pròpia identitat: la persona madura i incorpora noves competències que li han de permetre afrontar les següents etapes de la vida amb més capacitat. Si, al contrari, no és capaç d'afrontar -los de manera satisfactòria, pot viure un sentiment d'ineficàcia o de fracàs, dificultant així, la resolució de crisis posteriors. Des d'aquest punt de vista, el cicle vital es contempla com un procés obert que travessa les diferents edats de la vida, en les quals es produeixen pèrdues i guanys que comporten crisi de desenvolupament que la persona resol de manera positiva o negativa, generant actituds positives o negatives, marcant així una direcció del desenvolupament en un sentit o altre.

La resolució de la crisi comporta unes tasques de desenvolupament específiques per a cada etapa que la persona ha de portar a terme si vol estar preparada per resoldre les tasques que comportarà l'etapa següent. L'encert o el desencert que es pugui obtenir determinarà la qualitat de les etapes posteriors. Si la resolució és positiva, la persona afegeix alguna cosa a sí mateixa, i augmenta les seves competències i capacitat d'afrontar noves crisis. Si una crisi no es resol amb eficàcia en l'etapa de desenvolupament apropiada, experiències posteriors els poden oferir noves oportunitats.

La idea principal d'Erikson és que la vida humana té com a finalitat construir la integritat del "JO", generant un sentit de coherència, confiança i construcció de la pròpia identitat malgrat les crisi, dificultats o contingències que pugui experimentar al llarg del seu recorregut. De manera contraposada, el sentiment de fracàs o d'ineficàcia o la manca de sentit pot conduir a la desestabilització o la desesperança.

En base a aquestes premisses, Erikson (1993, 1985) descriu un mapa de les edats de la vida, on cadascuna d'elles, des la infantesa fins a la senectut, es caracteritza per una resolució dicotòmica generadora d'actituds bàsiques relacionades amb la resolució, positiva o negativa, de cadascuna de les etapes evolutives. L'eix dicotòmic que planteja descriu les qualitats positives que enforteixen l'ego i la fortalesa humana davant els esdeveniments i circumstàncies vitals que ha de viure, així com la capacitat per afrontar nous reptes i dificultats, mentre que les actituds negatives, obstaculitzen la resolució de nous conflictes. Estableix així una seqüència de nivells de realització personal. A continuació s'exposen les diferents etapes del cicle vital descrites per Erik Erikson, les quals queden representades en la figura 1.

Primer any de vida: Confiança bàsica *versus* Desconfiança

Primera infància: Autonomia *versus* Vergonya, Dubte

Edat del joc: Iniciativa *versus* Culpa

Edat escolar: Diligència *versus* Inferioritat

Adolescència: Identitat *versus* Confusió

Joventut: Intimitat *versus* Aïllament

Edat adulta: Generativitat *versus* Estancament

Vellesa: Integritat del jo *versus* Desesperança

Figura 1. Les Edats de la Vida i les Actituds Bàsiques. Erik Erikson (1993)

VELL								Inte
EDA							Gen	
JOV						Inti		
ADOLE					Iden			
EDA				Prod				
EDA			Ini					
PRI		Auto						
INFA	Conf							

Font: E. Erikson (1993, 1985) *El ciclo vital completado*. Paidós: Buenos Aires

Per a la segona meitat de la vida planteja dos tipus de crisi : la que es produeix en l'edat adulta avançada que pot conduir a una vivència de generativitat o bé d'estancament; i la que apareix durant la vellesa que promou un sentiment d'integritat o bé de desesperança.

Després d'haver assolit certes fites a la vida, la persona de mediana edat, s'afronta a la necessitat de ser generativa, de reformular nous projectes i de crear coses que vagin més enllà d'ella mateixa, de comprometre's i d'aportar la seva experiència als altres, ja sigui el grup familiar, la comunitat o la societat, en general. La persona que és capaç de ser generativa - entenent com a tal el fet d'atorgar sentit i significat allò que fa - reforça el seu sentiment d'utilitat i de realització personal, aconseguint així nivells de satisfacció elevats en totes les dimensions de la seva vida. Mostra compromís i s'implica en allò que ha creat i que en certa forma, perdurarà en el temps.

La integritat es considera l'acceptació d'un cicle vital únic i singular. Significa acceptar que un és el responsable de la pròpia vida, de les pròpies eleccions i renúncies, reconèixer les pròpies fortaleces malgrat les pròpies febleses o vulnerabilitats. Amb la vivència d'integritat la persona es recolza en un gran respecte a si mateixa per a afrontar les situacions que comporta el procés d'envelliment, escurçant així la distància entre el "JO" i el "JO ideal". Integritat significa acceptar un procés del qual es forma part i que prové d'un passat i s'estén cap a un futur que el transcendirà.

Segons Erikson, quan la integritat no s'assoleix o es perd, apareix un estat que ell anomena de «desesperança», el qual expressa la vivència de que el temps és curt, massa curt per reorganitzar la pròpia vida de forma satisfactòria. En aquest cas la persona té dificultats per afrontar les pèrdues que pugui comportar el procés d'envelliment.

La desesperança és fruit de totes aquelles emocions contingudes durant l'existència: la ràbia, l'odi, la revolta o la culpabilitat, entre altres. Expressa una vivència de fracàs que pot ser deguda a la incapacitat d'acceptar els esdeveniments, el propi envelliment, les pertorbacions importants al llarg de la vida o les alteracions brusques d'un estat d'equilibri.

La teoria d'Erikson, tot i les crítiques que va rebre, va cristal·litzar enmig d'aquestes polèmiques però el seu model explicatiu sobre les edats de la vida i la concepció de la construcció de la identitat en el decurs del cicle vital va obrir nous camps d'investigació que encara perduren avui dia. Malgrat els seus orígens freudians, se l'atribueix una major obertura a l'espai social. Els avenços científics posteriors han estat molts i de gran rellevància per l'aprofundiment del coneixement de la segona meitat de la vida, no obstant va ser pioner en el desenvolupament posterior de la gerontologia crítica.

2.3. La perspectiva psicològica. Paul Baltes i la Psicologia del Curs de la Vida o Life Span

Des la Psicologia del desenvolupament, es considera Paul Baltes com el precursor de la Psicologia del *Curs de la Vida o Life Span*, la qual analitza l'articulació entre la història i les vides individuals, i introdueix noves aportacions a la psicologia del desenvolupament social i cultural de la vida humana, replantejant la seqüenciació de les etapes de la vida proposades per Erikson. Com a científic, Baltes estava interessat en demostrar la plasticitat cognitiva i emocional en l'edat adulta i l'envelliment.

Amb un nombrós grup d'investigadors va desenvolupar un important estudi interdisciplinari longitudinal sobre el procés d'envelliment que tenia en compte el funcionament biològic, psicològic i social a través de variables sociològiques i històriques. Amb la intenció de validar el paradigma de *Life Span*, les cohorts que varen escollir per l'estudi estaven configurades per testimonis entre els 70 i els 100 anys, supervivents alemanys al voltant i durant la II Guerra Mundial, ja que aquests esdeveniments proporcionaven l'oportunitat d'estudiar els esdeveniments normatius i no normatius de naturalesa individual i cultural en les diverses trajectòries durant els processos d'envelliment. Aquesta investigació, coneguda com *Berlin Aging Study (BASE)*, en la qual varen col·laborar més de cinquanta

investigadors i investigadores, va donar lloc a un gran nombre de publicacions científiques tant en el camp de la Psicologia com de la Sociologia i la Psiquiatria. Entre altres aspectes analitzats, l'anàlisi de la regulació de les pèrdues en el decurs de la vida humana va ser un dels eixos principals.

Aquest paradigma implica l'estudi de les continuïtats i les discontinuïtats en el comportament humà en el decurs de la vida, des de la concepció fins a la mort, així com l'estudi de les modificabilitats i la plasticitat humana durant el desenvolupament. Per aquest científic, els processos de desenvolupament no segueixen patrons fixos ni predeterminats durant les primeres etapes de la vida sinó que existeixen diferències significatives en cada individu, essencialment en dues dimensions: a) la direccionalitat en tant que els canvis poden produir un creixement en termes psicològics, mentre que altres poden comportar declivi; b) la temporalitat, atès que el canvi pot produir-se en qualsevol moment del cicle vital. D'aquesta manera, la proposta d'aquest científic es diferencia de la proposta d'Erik Erikson, que descriu les etapes de la vida d'una manera més circumscrita a etapes específiques del cicle vital (Jiménez Ambriz, 2008; Baltes, 1997).

La proposta de Baltes (1997) assumeix que l'individu desenvolupa en el decurs de la vida comportaments destinats a mantenir un nivell òptim de funcionament i d'adaptabilitat òptims malgrat els reptes i les amenaces de l'entorn i les pèrdues viscudes, reorganitzant el seu funcionament quan s'ha perdut o bé quan està compromès, en el cas que ja no sigui possible recuperar els nivells de funcionament anteriors. Segons ell, els canvis de comportament són possibles a qualsevol edat i reflecteixen complexes interaccions entre diferents processos socials, psicològics i biològics.

A partir d'aquests principis, els psicòlegs de *Life Span* varen definir un nou concepte de desenvolupament d'acord a quatre supòsits bàsics: a) el desenvolupament és un procés d'adaptació selectiva en el qual els processos de canvi no segueixen patrons fixos i predeterminats i no afecten igualment totes les dimensions de l'ésser humà; b) segueix una dinàmica dialèctica entre pèrdues i guanys, que interacciona amb la capacitat adaptativa de l'individu singular; c) cada subjecte disposa d'un cert potencial de flexibilitat que desenvolupa en la seva trajectòria vital i s'expressa en certes

eleccions o transformacions, no obstant això en un moment determinat és modificable; d) la persona es desenvolupa en un escenari sociocultural que proporciona oportunitats i limitacions.

Per Baltes, l'individu té un paper decisiu en la construcció de la pròpia vida. La forma en què percep, simbolitza i actua davant els esdeveniments i circumstàncies és diferent d'un individu a un altre. Les persones tenen una gran capacitat adaptativa, ja sigui per a reaccionar davant les situacions que es presenten en el decurs de la vida o bé per a fixar noves direccions d'acord amb les preferències individuals.

Els estudis de Baltes i dels seus col.laboradors van demostrar que l'ésser humà es caracteritza per la seva plasticitat⁶, és a dir per la capacitat de minimitzar els efectes de les pèrdues mitjançant processos de reajustament. La plasticitat esdevé així un element central i un requisit en el desenvolupament de la resiliència. S'activa mitjançant l'articulació dels processos de selecció, compensació i optimització (Jiménez Ambriz, 2008; Liberalesso:2007; Baltes, 1997, Baltes i Baltes, 1990).

Margret Baltes, esposa de Paul Baltes, va treballar amb ell per establir les bases del model *d'Optimització Selectiva per Compensació* (SOC). L'any 1990, Paul i Margret Baltes varen publicar una formulació més elaborada del model aplicat als processos d'envelliment, que té com idea essencial el fet que l'envelliment satisfactori depèn de l'esforç selectiu aplicat als dominis que mantenen el potencial de desenvolupament i que aquest esforç pot ser el resultat de l'optimització de la funcionalitat, compensant les pèrdues normatives i no normatives que es produeixen durant el procés. El model reflecteix la idea bàsica del desenvolupament en qualsevol etapa de la vida com un procés d'adaptació selectiva. (Liberalesso, 2007; Baltes, 1997; Baltes i Baltes: 1990).

---

⁶ Segons J. Coderch(2010), la plasticitat és allò que capacita el cervell per a registrar de manera duradora la informació (externa i interna), donant lloc a que les experiències viscudes per cada subjecte deixin petjada en els circuits neuronals. Aquesta funció de la plasticitat té lloc en la zona on les neurones es transmeten informació unes a les altres, es a dir les sinapsis, creant-ne de noves, reforçant-les o amplificant-les. En conseqüència, la plasticitat permet que es produeixin canvis en la manera de percebre o significar els esdeveniments.

La selecció es refereix a l'elecció, conscient o inconscient, de determinades fites o comportaments, ja siguin enteses com a creixement, manteniment o com a regulació de les pèrdues. A través de la selecció, la persona singular escull determinades alternatives i n'abandona unes altres.

Baltes argumenta que en el decurs de la vida humana sempre hi ha un conjunt específic de fites o d'objectius a assolir, que s'emmarquen en una condició de llibertat limitada per l'entorn social i per un mateix. D'altra banda, els individus tenen disposicions de comportament diferenciades que es van seleccionant. La selecció està també condicionada pels canvis relacionats amb l'edat, la plasticitat individual i les pèrdues associades.

Baltes i els seus col·laboradors diferencien dos tipus de selecció centrats en l'individu: a) la selecció electiva, que resulta d'una selecció del subjecte en relació a altres alternatives i que es fa mitjançant criteris motivacionals; i b) la selecció basada en les pèrdues, que resulta de la no-disponibilitat d'altres opcions per substituir les fites prèviament existents.

L'optimització és el segell distintiu de qualsevol concepció tradicional de desenvolupament. Aquest component és el que impulsa a regular el desenvolupament de manera que es puguin assolir nivells més òptims i desitjables de funcionament i de benestar. Exigeix l'aplicació d'un conjunt de comportaments i d'accions que millorin factors com el coneixement, l'estat físic, el compromís amb la fita desitjada, la pràctica constant o l'esforç. La clau de volta rau en la voluntat i el compromís personal, i en els recursos i mitjans que s'utilitzen. L'aprenentatge continuat, la reflexió sobre la pròpia experiència i l'esforç de reajustament són exemples de processos vinculats a l'optimització. L'optimització, a diferència dels altres dos processos, té una direcció prefixada per tal d'obtenir el major reajustament possible en funció de les fites que s'hagi proposat el propi subjecte.

La compensació és un component relacionat amb la resposta de la persona singular a una mancança, una necessitat no suficientment satisfeta o bé l'absència o la pèrdua d'un mitjà o d'un recurs que provoquen disruptcions en el recorregut vital.

La compensació pot implicar dos tipus de processos i estratègies. D'una banda, l'adquisició de nous recursos o reconstrucció dels antics per substituir el que s'ha perdut i poder assolir la fita evolutiva i, de l'altra, la possibilitat de canviar les pròpies fites de desenvolupament com a resposta a una mancança o a una pèrdua per tal d'assolir noves fites amb els mitjans disponibles.

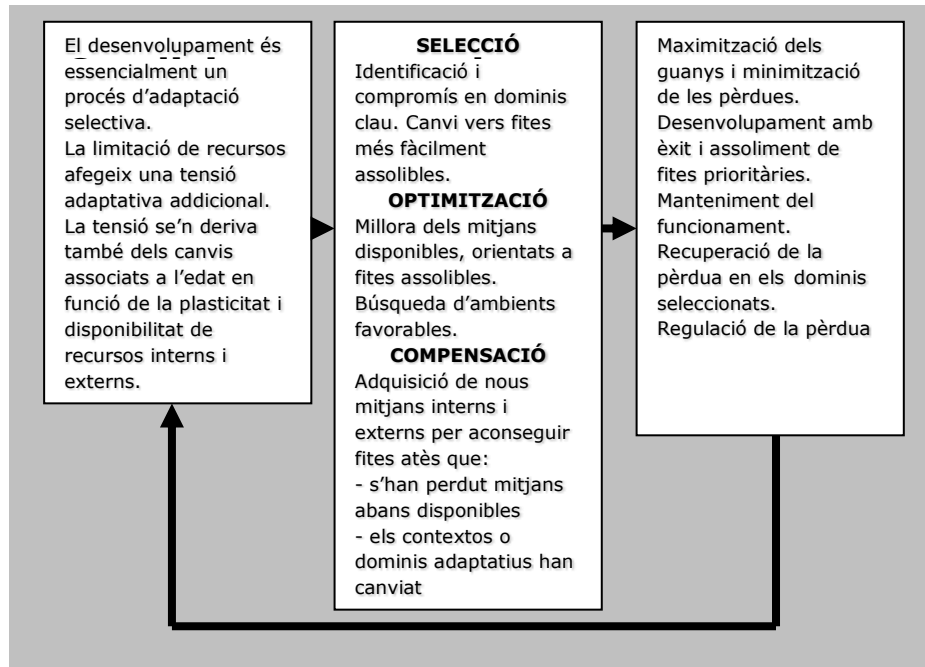
Tot i que en els diferents períodes de la vida humana es produeixen pèrdues i guanys psicològics, és durant l'envelliment quan les pèrdues es descompensen i superen significativament els guanys. Els processos de selecció, optimització i compensació són estratègies d'organització aplicades per l'individu per afrontar-se a la vida, que, en el cas que siguin adequades, permeten assolir nivells òptims de benestar.

Des d'aquesta perspectiva, C. Aguerre, L. Bouffard i C. L. Curcio (2003) consideren que un envelliment exitós i satisfactori es tradueix en una minimització del deteriorament (estratègia de compensació) i una maximització dels guanys (estratègies de selecció i optimització), amb la finalitat d'orientar-se vers una forma de manteniment de l'equilibri.

El model SOC proposat per Baltes i Baltes (1990) posa en evidència el paper protector dels recursos individuals i explica de quina manera és possible limitar o compensar el deteriorament relacionat amb l'edat o els esdeveniments crítics. Les persones grans, en ser conscients que perden capacitats, instintivament se centren en aquelles fortaleces que consideren més significatives, de manera que puguin millorar la seva eficàcia. El model de Baltes proposa un seguit d'estratègies d'afrontament per compensar el deteriorament físic i cognitiu, tot i que ha de ser el mateix individu qui fixi els seus objectius, valorant les seves capacitats i limitacions (Rubio, Yuste i Aleixandre, 2004).

En la figura 2, es representa el model d'adaptació selectiva per compensació.

Figura 2. Model d'Adaptació Selectiva per Compensació. Baltes (1997)

Font: Villar i Triadú (2008). *Psicologia de la vejez*. Madrid: Alianza Editorial, p 48

La psicologia de *Life Span* i les produccions científiques de les darreres dècades d'aquest paradigma així com l'emergència de la Psicologia Positiva obren nous camins de recerca en la segona meitat de la vida relacionades amb les capacitats, els potencials i les reserves psíquiques en aquest període. Lombardo (2013) defineix el capital psíquic com el conjunt de potencialitats, capacitats cognitives, emocionals, vinculars, habilitats cíviques i sistema de valors, que permeten generar fortaleses i reajustar-se a noves situacions per continuar vivint satisfactòriament (Lombardo: 2013; Casullo: 2006).

Casullo (2006), estableix que el capital psíquic inclou les següents característiques:

- Capacitats cognitives per adquirir i utilitzar formes de coneixement com són la creativitat, la curiositat, la motivació o la saviesa.
- Capacitats emocionals per desenvolupar projectes, superant obstacles: honestedat, autoestima, persistència o resiliència.
- Habilitats cíviques per assolir una millor participació ciutadana com el lideratge, la lleialtat, el compromís o la prudència.
- Capacitats per establir vincles interpersonals com la intel·ligència emocional, l'amor, el sentit de l'humor, l'empatia o l'altruisme.

- Sistemes de valors que orienten els comportaments, les eleccions, el sentit de la justícia, la capacitat de perdonar, la gratitud o l'espiritualitat.

Per aquest autor, el capital psíquic resumeix una sèrie de disposicions o condicions ideals que permeten una certa actitud positiva en relació als reptes que es presenten durant la segona meitat de la vida.

2.4. La perspectiva sociològica. Glen Elder i les eines bàsiques per a l'anàlisi del Curs de la Vida

L'estudi de les trajectòries de vida ha obert noves perspectives d'anàlisi per estudiar els canvis profunds que s'han produït en les societats postmodernes i que han tingut, entre les seves conseqüències, una major diversificació i complexitat dels cicles de vida en les diverses etapes de desenvolupament dels individus i de la vida col·lectiva, destacant les tensions que es produeixen entre la llibertat individual i els condicionants estructurals que emmarquen les experiències vitals.

La perspectiva dels estudis de les trajectòries de vida té els seus orígens en les investigacions de Glen H Elder, recollides en el seu llibre fundacional "*Children of the great depression; social change in life experience*" (1974). Per al desenvolupament de la seva proposta conceptual, aquest autor va tenir en compte tres investigacions de caràcter longitudinal, desenvolupades durant la dècada dels anys 1930s, a l'Institut de Desenvolupament Humà de la Universitat de Berkeley. Va fer un seguiment d'una mostra de la població nascuda als inicis dels anys 1920s fins els primers anys de la dècada de 1970s. A través dels resultats obtinguts posa de manifest la relació existent entre les experiències vitals dels subjectes, els marcs institucionals en que es desenvolupen i els contextos sociohistòrics específics que condicionen una determinada cohort d'edat. Es va centrar en el seguiment dels infants que varen viure la Gran Depressió Econòmica dels EUA i els esdeveniments de la II Guerra Mundial. La recerca responia a la pregunta sobre els efectes que aquests esdeveniments varen tenir en el desenvolupament posterior de la vida d'aquestes persones. Tenia en compte les estructures socials, les condicions de vida així com les actituds i les accions dels subjectes a través de l'aproximació temporal, i l'anàlisi comparatiu entre les diferents persones estudiades des d'una aproximació longitudinal (Martínez, Morgante i Remorini, 2010; Sepúlveda, 2010; Spini i Widmer, 2009).

Aquest estudi mostra com els individus que varen néixer durant els anys 20s als EUA, que varen créixer en un període econòmic relativament pròsper, varen patir menys les conseqüències de la privació dels

anys 30s que aquells que varen néixer poc abans o bé durant la gran depressió. Tot i el reduït espai temporal entre aquestes dues cohorts, els efectes varen ser molt diferents. Elder confirma la importància dels primers anys de vida per a la trajectòria de formació dels infants i adolescents, però també per l'autoimatge i el seu benestar psicològic. Els treballs del sociòleg nord-americà varen evidenciar la importància dels canvis històrics i com els seus efectes no tenen les mateixes conseqüències segons l'edat o l'etapa de la vida en que es troba cada individu.

La perspectiva del curs de la vida va constituir una renovació en l'enfocament de la recerca dels problemes socials, ampliant els horitzons de les polítiques socials. A diferència de la proposta eriksoniana de "*cicle vital*", el sociòleg nordamericà, Leonard Cain (1964), va defensar el concepte del curs de la vida (*life course* o *parcours de vie*). Tot i que hi ha diferències significatives entre un i altre concepte i marc teòric, encara avui dia s'utilitzen indistintament els dos termes⁷.

La perspectiva del curs de la vida pretén buscar les diverses lògiques que estructuraven les trajectòries vitals i conèixer les interaccions que les vinculen als contextos socials on es troben. Segons Spini i Widmer (2009), l'interès per l'estudi de les trajectòries de vida va ser una conseqüència dels esdeveniments històrics, que es varen produir en la primera meitat del segle XX: els dos conflictes mundials, la crisi a principis dels anys 20s, la gran depressió dels anys 30s, i l'emergència dels règims totalitaris, tant feixistes com stalinistes. Els investigadors es varen veure abocats a preguntar-se sobre els efectes d'aquests esdeveniments en les vides singulars: com les experiències viscudes pels individus en aquests períodes negres de la història contemporània repercutien en les seves trajectòries de vida? Tots es varen veure afectats de la mateixa manera? L'edat tenia alguna importància en la forma com els afectaven? La cohort de naixement era determinant?. El paradigma del curs de vida partia, doncs, de l'estudi dels efectes en les diferents cohorts.

Els estudis de Glen Elder, varen fer que molts sociòlegs i psicòlegs s'interessessin per la significació de l'edat i per l'efecte cohort. L'*efecte cohort* es considera el resultat de la repercussió d'un temps històric concret en les experiències col·lectives de les persones nascudes en aquest període. Per altra banda,

---

⁷ El "cicle" es considerat com una enunciació que té els seus fonaments en el cicle biològic: naixement, creixement, reproducció, declivi i mort, mentre que la "perspectiva del curs de la vida" ha posat especial èmfasi en allunyar-se d'aquest model atès que el considera simplista i excessivament lineal donat que l'ésser humà té diferents dimensions més enllà de la biològica pel seu caràcter psicològic, social i històric.

l'efecte període, pot abastar diferents cohorts d'edat d'un determinat període històric. En ambdós casos, aquests efectes tenen especial rellevància en cada etapa de vida, en funció de la posició que ocupa l'individu en el seu cicle vital en un moment determinat, tenint en compte que les dificultats o les oportunitats no són les mateixes pels diferents grups d'edat (Spini i Widmer (2009).

Ricoeur (1999) considera que la pertinença a una mateixa generació suposa el fet d'haver estat exposat a les mateixes influències, afectat pels mateixos esdeveniments i canvis, així com haver exercit una certa influència en la següent generació. En conseqüència fa que les vides de les persones d'una mateixa generació tinguin una certa orientació, un cert "estil" peculiar, i una experiència comú del món⁸.

Les trajectòries que adopta l'individu són el resultat d'una combinació de trajectòries familiars, i professionals, cognitives i afectives, de salut. Totes elles construïdes per l'individu però negociades en funció dels models culturals i institucionals dominants, del desenvolupament biològic propi de cadascú, i de les oportunitats o restriccions del moment. La perspectiva del curs de la vida té com objectiu aportar un marc general per l'estudi de les vides humanes de forma global, tenint en compte les lògiques que estructurin les trajectòries socials i psicològiques, així com les interaccions entre elles, en contextos socials particulars.

Els processos de transició en la vida de les persones i els esdeveniments socials i individuals que marquen el pas d'una etapa a una altra (naixement, inici de l'escolarització i la formació, l'entrada al món laboral, la formació d'una família, la maternitat o paternitat, la jubilació...), estableixen episodis significatius en el curs de la vida de les persones, que representen períodes transicionals entre un abans i un després, i al mateix temps conformen la construcció identitària dels subjectes. Aquests processos impliquen l'assumpció de noves habilitats i noves representacions de sí mateix, així com canvis en les relacions amb l'entorn més significatiu i noves formes de posicionament respecte l'ordre social en el qual està situat (Sepúlveda, 2010)

Elder parteix de cinc principis fonamentals (Blanco, 2011; Sepúlveda, 2010; Elder, Kirkpatrick i Crosnoe, 2006).

---

⁸ Eva Muchnik (2005) des d'una perspectiva gerontològica ens remet al concepte de generació com una eina metodològica que possibilita mesurar el temps històric i comprendre la complexa idea de moviment, de continuïtats i discontinuïtats, de trobades i d'allunyaments. Ens dóna una explicació sobre el que implica el fenomen de la successió de generacions on una generació reemplaça a una altra, no tant com una reacció sinó com un fenomen encadenat. L'autora cita a Ortega i Gasset, per explicar aquest encadenament "*qualsevol vida humana està encaixada en altres vides, tan anteriors com posteriors, l'home ve d'una vida i va cap a la següent*".

1. *El desenvolupament en el decurs del temps*

El desenvolupament humà i el creixement de les persones constitueix un procés en el decurs de la vida. Els canvis que experimenten els subjectes en les transicions d'una etapa a una altra, requereixen ser analitzats des d'una perspectiva a llarg termini així com considerar l'articulació entre les diferents etapes atès que cada una d'elles afecta a tot el procés en el seu conjunt. Aquest postulat assumeix que en les trajectòries vitals dels subjectes, els esdeveniments primerencs tenen una major incidència en l'experiència i trajectòria posterior. A més respon a la idea que per poder entendre un moment específic o una etapa de la vida d'un individu, és rellevant el fet de conèixer el que ha precedit.

2. *El temps i el lloc on transcorre la vida humana*

Es refereix a la importància del context sociocultural. Es considera que el curs de vida dels subjectes està íntimament associat al temps i el lloc que emmarca les experiències concretes. Aquest principi apunta a que l'anàlisi de les vides humanes ha de considerar el context històric social i geogràfic on es desenvolupen. Aquests condicionants s'assumeixen com elements fonamentals per a la comprensió de les continuïtats i discontinuïtats de l'experiència dels diferents grups socials.

3. *La sincronització o timing*

Es refereix al moment de la vida en que esdevé un determinat esdeveniment, així com la seva relació amb altres persones i les expectatives normatives (Elder i Giele, 2009). Un mateix esdeveniment repercuteix de manera diferent en la vida d'un individu en funció de l'edat i les circumstàncies que l'envolten. Els seus efectes són variables en funció de les experiències concretes de cada subjecte. També cal tenir en compte els possibles efectes a llarg termini que pugui tenir per un mateix o per altres persones pròximes. Al mateix temps, un determinat fenomen social no té un efecte uniforme per a tots els membres d'una població.

4. *Vides interconnectades.*

Aquest principi afirma que les vides humanes sempre viuen en interdependència és a dir en xarxes relacionals compartides i que precisament en aquestes xarxes és on s'expressen les influències històric socials (Elder, 2002). Es parteix del principi que la vida es desenvolupa en vinculació amb altres, i per tant són viscudes de forma interdependent. Certament, les nostres accions influeixen en les accions d'aquells que estan més a prop de nosaltres, en el pla de les relacions familiars directes, pares i fills prenen decisions o experimenten canvis en les seves

vides que incideixen com si fos un efecte onada en els altres. De la mateixa manera, en l'edat adulta, els subjectes combinen diversos àmbits i contextos de relacions socials que es creuen en la temporalitat del cicle de vida. La consideració de la temporalitat de l'experiència humana i l'efecte en les relacions amb els altres, poden evidenciar sincronies o divergències, més o menys grans. Així doncs, el principi de la interdependència en la perspectiva del curs de la vida adverteix sobre els canvis en les pròpies relacions i xarxes socials en el decurs del temps, i la necessitat de reconèixer-les en funció dels grups particulars que són objecte d'anàlisi.

5. **El principi de lliure arbitri o agency⁹.**

Aquest principi se'n deriva de les vinculacions entre la causalitat individual i lo estructural. Vol destacar que els individus no són éssers passius als que només se'ls imposen influències i constreyniments estructurals sinó que fan eleccions i porten a terme accions i d'aquesta forma construeixen les seves vides. La noció d'agència fa referència a que els individus construeixen el seu propi curs de vida a través de la presa de decisions i les opcions disponibles en un marc d'oportunitats i de restriccions imposades pel context històric i social en els que els ha tocat viure. L'agència designa la capacitat d'intervenir, de prendre decisions, perseguir una fita, posicionar-se davant un esdeveniment o capgirar el rumb de les coses. L'estructura és el marc material, normatiu i social que condiona les possibilitats de desenvolupament d'aquesta capacitat, oferint més o menys alternatives. Amb aquest principi es vol remarcar que, a diferència d'un anàlisi on predomina el pes dels condicionants estructurals com a marc determinant de l'acció, des la perspectiva del curs de la vida, els individus són subjectes actius en la construcció de les seves pròpies biografies. Elder (2002) assenyala que les persones en el decurs de les seves vides viuen experiències personals i generen conductes i disposicions a partir de les distintes fases del seu propi desenvolupament; en fer-ho, interpreten les noves circumstàncies en termes de la seva història personal, elaborant formes d'ajustament que poden modificar o alterar el seu propi curs de vida, tot i que aquestes transiten sobre la base d'oportunitats i limitacions històricament canviants.

Les dimensions que permeten organitzar l'anàlisi del curs de la vida són: la trajectòria de vida, les transicions, i els punts d'inflexió o viratges (en anglès, "*turning point*"). L'anàlisi d'aquests conceptes

---

⁹ Significa la facultat d'actuar per reflexió i per elecció. Fa referència a la llibertat d'acció, apel·lant als principis d'autonomia i de llibertat.

en el curs de la vida d'un individu permet observar i identificar les dinàmiques que s'han produït a llarg termini en el temps històric i biogràfic.

- a) **Trajectòria de vida.** Aquest terme fa referència a l'itinerari de vida o línia de vida del subjecte i al procés que marca el començament i el final d'un cicle vital, entès de forma global i unitària. Remet a la dimensió diacrònica i al seguiment dels processos en el decurs del temps que poden canviar de direcció. Es pot definir també com el procés d'envelliment o el moviment de l'estructura d'edat. No suposa una seqüència en particular. Abasta una gran varietat d'àmbits o dominis: vida familiar, educació, treball, salut, vida reproductiva, mobilitat i migracions, afectiva, vida participativa..., les quals són interdependents. L'anàlisi dels creuaments de les trajectòries vitals d'un mateix individu en relació a altres és també un punt important en aquest enfocament (Blanco, 2011; Sepúlveda, 2010; Elder, Kirkpatrick i Crosnoe, 2006).

Segons Sepúlveda (2010), el reconeixement del flux de les trajectòries de vida possibilita una millor comprensió de l'ordre social i facilita l'anàlisi de les interconnexions entre les distintes etapes, així com el pes que han tingut determinats esdeveniments, la qual cosa permet ampliar la reflexió sobre la forma en que el curs de la vida dels subjectes es veu afectat i sobre les estructures socials en què es troben immersos.

Els estudis sobre trajectòries o curs de vida representen un camp d'investigació interdisciplinari que ha renovat el debat en diferents àmbits de la realitat social. Aquesta perspectiva potencia un enfocament de caire seqüencial i possibilita el coneixement de les transformacions que experimenten les complexes relacions entre l'experiència de vida dels subjectes i el funcionament de les institucions socials.

La noció de trajectòria descriu el moviment i el desenvolupament en el temps dels diferents dominis de l'existència. Aquests s'articulen en relació a models i representacions que predominen en l'entorn de vida. Per alguns autors (De Villers, 2014; Delory-Momberger, 2011) el concepte de trajectòria evoca una visió mecanicista i lineal, de manera que prefereixen utilitzar els termes "itinerari" o "decurs", els quals suggereixen una major complexitat i multidimensionalitat.

- b) **Les transicions.** Els processos de transició en la vida i els esdeveniments socials i individuals que marquen el pas d'una etapa a una altra constitueixen esdeveniments de gran significat en la construcció de la identitat dels subjectes. Es tracta de processos que impliquen l'assumpció

de noves habilitats, modificacions en la representació de sí mateix, canvis en les relacions amb l'entorn significatiu i noves formes de posicionament respecte l'ordre social en el que està ubicat (Sepúlveda, 2010).

En general, es parla de transició en el curs de vida quan el canvi té a veure amb el sistema sociocultural que fixa unes regles i un calendari, per exemple l'escolarització, la jubilació. Es considera una transició "normativa" quan concerneix a una gran majoria de la població o d'un grup en particular. Altres transicions tenen una gran probabilitat de succeir però tenen un calendari menys establert, més ampli, com per exemple el matrimoni, o més aleatori, com és el cas de la viduïtat. (Lalivè d'Épinay, Cavalli, 2009).

Elder (1999), considera que les transicions tenen cinc propietats importants:

- Una mateixa transició pot influir de manera diferent a persones de diferents edats.
- En general, les noves situacions impliquen noves expectatives i demandes comportamentals per a la persona, que haurà de fer un esforç per a reajustar-se a la nova situació.
- Les transicions poden suposar que la persona perdi, al menys momentàniament, el control de la situació vital que experimenta, de manera que haurà de fer un esforç per recuperar el control.
- Donat que la nostra vida està inherentment vinculada a la vida de les persones que ens envolten, les transicions que experimenta un subjecte poden afectar indirectament a aquells que l'envolten.
- Algunes transicions, especialment elegides o seleccionades per un individu, de manera que no han estat imposades, tendeixen a accentuar característiques o trets que ja es tenien anteriorment. Es produeix una dinàmica d'accentuació de certs aspectes de la pròpia vida que contribueix a que la trajectòria particular es diferenciï de les altres.

Les transicions sempre formen part de les trajectòries, que són les que li'n donen forma i sentit. Apareixen en diferents moments de les trajectòries vitals, entre diferents "estats", els quals es poden definir com a períodes de més o menys estabilitat i equilibri. Es podria dir que

és un “estat estable entre dues transicions”. (Blanco, 2011; Sepúlveda, 2010; Elder, Kirkpatrick i Crosnoe, 2006).

Les transicions comporten períodes de desequilibri, perturbació, incertesa, i en alguns casos, malestar. Estan marcades per les reconfiguracions i reconstruccions que desencadenen en el posicionament del subjecte en relació a sí mateix i als altres.

Colin Murray Parkes (1971, citat per Delory-Momberger, 2011), parla de les "transicions psicosocials" per a designar els canvis que es produeixen en l'espai de vida en un període de temps relativament curt però que té efectes duradors pel que fa a la presumpció del món de l'individu. Per aquest autor, el concepte de presumpció del món, comprèn els coneixements i les creences, les interpretacions del passat i les expectatives de futur. Així doncs, la transició psicosocial descriu la dialèctica entre espai de vida i presumpció del món.

El treball psíquic de les transicions consisteix en una *confrontació - negociació - reconfiguració* de les imatges d'un mateix, de les pròpies capacitats d'acció i d'un nou entorn d'inscripció i d'activitat social. No es tracta d'adaptacions passives, ans al contrari, el subjecte participa activament en la transformació de sí mateix i del seu entorn.

- c) ***Els punts d'inflexió o “turning points”***. Aquest concepte tracta dels esdeveniments que provoquen grans modificacions i que a la vegada representen viratges significatius en el curs de la vida d'un individu. Poden esdevenir a partir d'esdeveniments fàcilment identificables o bé tractar-se de situacions que es qualifiquen com a “subjectives”. En qualsevol cas, és un canvi que comporta una discontinuïtat entre una o més trajectòries vitals d'una mateixa persona, que implica un canvi qualitatiu a llarg termini. A diferència de les transicions, els viratges no són previsibles (Montgomery, 2008).

La noció de *turning point* ha estat definida de dues maneres. Per una banda, ha estat associada a la noció de transició i en particular, a aquelles fases que marquen el pas d'una etapa a una altra. Poden ser més o menys previsibles, breus o instal·lades en el temps, més o menys ritualitzades. Per altra banda, s'ha definit com un punt d'inflexió, referint-se a esdeveniments o circumstàncies particularment crucials que comporten un canvi substancial en el desenvolupament del curs de vida. Alguns són provocats per esdeveniments singulars (la mort

d'un fill, un accident, la viduïtat precoç...) d'altres estan provocats per situacions socials importants (crisi econòmica, guerres, dictadures catàstrofes naturals). Diferents autors es refereixen al *turning point* com a bifurcacions o com a crisi (Mazade, 2011)¹⁰. Una bifurcació designa un canvi que es caracteritza per la no previsibilitat i origina una reorientació dràstica de la vida (Lalive d'Épinay, Cavalli, 2009). En la mateixa línia, Sepúlveda (2010), considera que són esdeveniments particularment crucials i que operen com a catalitzadors de canvis, alterant la direcció de la vida, de forma individual o col·lectiva.

Conclusió

La perspectiva del curs de la vida constitueix un marc apropiat per introduir l'objecte d'estudi de la nostra tesi ja que ens permet copsar el desenvolupament de la persona singular des d'una perspectiva de temporalitat i d'historicitat, tenint en compte el context social, cultural, històric i econòmic on ha viscut, així com també dels esdeveniments previsibles o atzarosos que han incidit en la seva trajectòria de vida. No s'ha pretès fer una mirada exhaustiva de les moltes aportacions científiques que s'han fet des de diferents perspectives i disciplines a aquest paradigma, tan sols, recollir les aportacions de dos autors que han estat rellevants en les ciències socials tant per les seves aportacions com per les seves

---

¹⁰ Segons Olivier Mazade (2011), la paraula "crisi" està sovint associada a situacions biogràfiques que generen sofriment. En l'anàlisi de cursos biogràfics la crisi està vinculada a les transicions, a un passatge o a una bifurcació. Les crisis biogràfiques es poden analitzar a partir de la seva delimitació en una dimensió de la vida i de l'impacte que en ella produeix, així com de la seva repercussió subjectiva. La noció de crisi prové de la Medicina i designa una mutació sobtada que repercuteix en la salut; posteriorment, a principis del segle XIX, es va transferir a les ciències socials quan la societat va començar a ser pensada en termes d'un organisme viu. Designa etapes de desorganització, d'afebliment de les regles i d'exacerbació de conflictes.

La crisi apareix com una experiència central de la condició moderna atpes que les societats estan en permanent transformació i produeixen nombrosos desequilibris, multiplicant les situacions de desajustament entre els individus i el seu entorn. Segons Beck (2000), les crisi socials tenen l'aparença de crisi individuals perquè la individualització posa a les persones en situació de responsables del seu destí.

investigacions de caràcter longitudinal en què s'han basat. Per una banda, Paul Baltes des la Psicologia i de l'altre Glen Elder des la sociologia.

Tanmateix, hem volgut també introduir la figura de Erik Erikson malgrat que per molts autors no es considerat com un representant de la perspectiva del curs de la vida, ja que per molts dels que treballem en el camp de la Gerontologia Crítica, aquest autor continua sent una referència obligada per fer un abordatge més comprensiu de la maduresa i l'envelliment, ja que des d'una visió humanista i antropològica, ens permet transmetre la idea de construcció de la pròpia identitat en el decurs de tota la vida.

En el següent apartat, s'abordarà l'enfocament biogràfic com una opció metodològica basada en el socioconstructivisme per fer un abordatge més comprensiu de l'experiència humana, donant veu al subjecte mitjançant la tècnica del relat de vida.

3 Narrant la pròpia vida: Enfocament Biogràfic, Narrativitat i Relats de Vida

---

"Només buscant les paraules, es troben els pensaments"

J.Lacan

Per poder comprendre què ens aporten els mètodes biogràfics, la importància de la narrativitat i consegüentment la rellevància que adquireixen els relats de vida, en aquest apartat farem una revisió de les aportacions que s'han fet des de diferents perspectives com la sociologia, l'antropologia i la psicologia social respecte les construccions narratives com a mètode d'investigació per a descriure i analitzar les realitats subjectives. Quins són els fonaments teòrics i epistemològics del mètode biogràfic i dels relats de vida? Quines són les aplicacions dels relats de vida? Els relats de vida faciliten l'aproximació a la subjectivitat d'una persona? Com entenem els relats de vida en el context d'aquesta recerca?

3.1. L'enfocament biogràfic com opció metodològica per a la comprensibilitat

Com hem vist fins ara, la trajectòria de vida és l'experiència i la construcció personal que cada individu fa de la seva vida a partir dels processos de desenvolupament, els esdeveniments viscuts i el context històric-social i cultural en què viu (Gastron, 2008). D'aquest postulat inferim que l'enfocament biogràfic s'inscriu en una dialèctica entre la singularitat i la universalitat (Desmarais, 2009/2010).

En la nostra recerca, l'enfocament biogràfic, esdevé un marc metodològic de referència per fer una aproximació més comprensiva de la singularitat de cada persona, tenint en compte la història global de la seva vida atès que qualsevol activitat humana està ancorada en l'experiència viscuda en un marc d'historicitat i de temporalitat.

Des la dècada dels 70s, la perspectiva biogràfica ha anat prenent un lloc rellevant en la recerca d'aquells científics socials que s'inscriuen en una aproximació més comprensiva dels fenòmens socials, en tant que permet una mirada sobre la realitat social centrada en les vides individuals i en la significació de l'experiència viscuda, trencant així amb l'ideal científic de l'objectivitat i la causalitat. L'enfocament biogràfic es situa en la intersecció entre lo social i lo psicològic. Aquest enfocament sosté

que els individus estan marcats de forma contradictòria entre l'acció dels determinants socials i la capacitat del propi subjecte per a modificar el curs de la seva història i atorgar-li sentit.

En termes generals, i des d'una perspectiva ampla, l'aproximació biogràfica pot entendre's com una estratègia de coneixement, una forma de conèixer i d'enfrontar-se als fenòmens que tenen a veure amb l'esdevenir vital i s'inscriu en la comprensió global del fenomen que s'estudia, recollint el punt de vista dels actors socials (*comprehensive research*). S'orienta a la cerca de sentits, focalitzant l'experiència singular per a descobrir la significació atribuïda pels propis subjectes a les situacions i els esdeveniments viscuts. El narrador del relat es converteix en productor de coneixement.

Així doncs, l'enfocament biogràfic és una manera d'apropar-se a les realitats socials i culturals, aportant com a valor afegit una millor aproximació a la subjectivitat i la interpretació del comportament i del pensament humà. La importància del mètode i del discurs biogràfic rau en l'experiència de vida de les persones i la seva potencialitat per aprofundir en el coneixement social des d'una perspectiva més humanista en la qual l'individu es converteix en subjecte d'estudi. A través del mètode biogràfic podem aproximar-nos a la comprensió de com les persones entenen i actuen dins un ordre social. Ferrarotti (2007) assigna a la biografia la tasca d'operar com a medidora entre la història individual i la història social, eliminant la barrera que divideix el camp psicològic del camp social. Aquest mètode posa la mirada sobre el subjecte com a centre de la investigació partint del reconeixement de la subjectivitat com a font de coneixement (Golpe i Molero, 2011; Tejero i Torrabadella, 2010; Burrick, 2010; Desmarais, 2009-2010; Petriz, 2009; Ferrarotti, 2007; Prat J., 2007; Iniesta i Feixa, 2006; Prat J., 2004; González Rey, 1999; Aulagnier, 1984).

El discurs autobiogràfic consisteix en configurar de forma narrada la progressió temporal de l'experiència, fent referència a l'activitat biogràfica en el seu conjunt ja sigui narrada de forma episòdica o circumstancial. Es considera una activitat mental reflexiva vinculada a l'ésser humà. Des d'aquesta perspectiva la narració permet als individus actualitzar i apropiat-se subjectivament de la seva història així com també dels gestos, dels rituals, dels comportaments, dels codis del món social al qual pertanyen (Burrick, 2010).

Implica un narrador (autor) del relat de vida com a protagonista d'un procés d'investigació basat en la perspectiva biogràfica que es converteix en productor de coneixement i que busca trobar sentit a la globalitat de l'experiència (Desmarais, 2009/2010).

Marichela Vargas - Thils (2010) proposa quatre dimensions que caracteritzen l'epistemologia de l'enfocament biogràfic: constructivista, clínica, qualitativa i interdisciplinària. Una epistemologia constructivista ja que el coneixement és una construcció produïda pel subjecte assumint que la realitat no existeix independentment de l'investigador. La dimensió clínica significa una comprensió profunda d'un individu singular en una relació interpersonal que es considera un esapi d'intersubjectivitat. La dimensió qualitativa té a veure, segons aquesta autora, amb el pas entre lo inestructurat a lo estructurat, en la lògica de la conceptualització a partir de la narrativitat i del discurs. Finalment, la dimensió multidisciplinària fa referència a la interacció entre diferents disciplines per a la cerca de major comprensió de la complexitat humana.

Al mateix temps, segons alguns autors (Vargas - Thils, 2010; Cornejo, 2006; Correa, 1999), l'enfocament biogràfic pot ser contemplat com una opció epistemològica, ètica i metodològica.

L'opció epistemològica implica l'adhesió a un plantejament d'intersubjectivitats. Reivindica un coneixement compartit entre dos o més actors, per una banda la o les persones que relaten, segons sigui de forma individual o grupal, i per l'altra, els receptors o interlocutors que escolten, ja siguin investigadors, educadors o professionals que treballen d'acord a aquesta metodologia. La relació que s'estableix entre el receptor i el narrador es produeix en un marc d'interacció intersubjectiva, en el qual interactuen les dues subjectivitats. Hi ha una reciprocitat en la interacció que transforma la relació mateixa. L'enfocament biogràfic sosté que no es pot conèixer l'altre sense ser afectat, commogut, transformat com a conseqüència de la interacció (Cornejo, 2006; Correa, 1999, Ferrarotti, 1983).

Contràriament als principis que planteja la ciència tradicional, en l'enfocament biogràfic l'investigador estaria implicat en el camp de la historicitat del narrador, la qual cosa influeix en la construcció del seu relat. Des d'aquesta epistemologia, la singularitat i la subjectivitat adquireixen el valor del "coneixement" i de la construcció de nous sabers. Així doncs, l'aproximació biogràfica, reivindica un coneixement compartit que se'n deriva de la intersubjectivitat en la interacció.

Des d'una perspectiva ètica, cal considerar dos aspectes importants. Per una banda, les relacions que s'estableixen entre els subjectes involucrats (narrador i receptor) atès que aquest enfocament modifica la relació asimètrica de les metodologies tradicionals, establint una relació de col.laboració i un contracte de confiança. Per altra banda caldrà tenir en compte l'ús que se'n faci del material que s'ha recollit i el nivell de participació i d'implicació del narrador en l'anàlisi i la interpretació dels sentits d'aquest material. Es tracta de produir un sentit en base a la participació. I per altra banda, en el marc

d'aquesta dialèctica relacional i comunicativa, un dels punts importants que caldrà tenir en compte també, és el fet de no utilitzar un dispositiu normatiu per a recol·lectar la informació, preservant així la llibertat del subjecte per explicar allò que desitgi comunicar. (Vargas-Thil, 2010; Ferrarotti, 2007; Cornejo, 2006; Correa, 1999).

Com opció metodològica, trenca la forma tradicional de concebre, analitzar i comprendre la realitat, ja que sosté una mediació entre la història individual i la història social. Conjuga tres grans conceptes: individu-societat-cultura (Prat, 2007). Aquest enfocament permet la reconstrucció objectiva i la cerca de determinants en la construcció d'una vida, però al mateix temps possibilita la cerca de sentits a partir de les vivències, és a dir la comprensió de la manera com l'individu habita aquesta història en els plans afectiu, emocional, cultural i social; comprendre el que és més propi de cadascú, allò que s'escapa de les regularitats objectives. Ens col·loca davant d'allò que és diferent, particular i singular. Permet fer accessible el què és marginal, les discontinuïtats i les ruptures. Probablement per aquest motiu, l'enfocament biogràfic s'utilitza freqüentment per donar veu a aquells que no la tenen, a les veus ignorades de la societat (Desmarais, 2010; Correa, 1999).

Des d'aquesta perspectiva es confereix un estatus epistemològic a l'experiència individual i singular. Segons De Gaulejac (1992) existeix una complementarietat fonamental entre el psiquisme individual i les estructures socials, lo qual ens obliga a sortir de l'antagonisme entre lo individual i lo col·lectiu, el subjecte i l'objecte, el camp social i el camp afectiu. Es tracta, segons ell, conèixer i aprofundir en la dialèctica entre lo singular i lo universal en l'estudi de la vida humana, de comprendre en quina mesura l'individu és producte d'una història en la que intenta convertir-se en subjecte, d'estudiar la relació entre la història i la historicitat, creuant l'anàlisi dels diferents determinismes que contribueixen a constituir l'individu i l'anàlisi de la relació de l'individu amb els seus determinismes per tal de produir la seva pròpia existència singular i única. En l'articulació del relat, es poden comprendre els diferents elements que han influït en la seva vida i que han condicionat la seva trajectòria vital a partir de la producció discursiva sobre la seva pròpia història i l'anàlisi del context familiar, cultural, social, econòmic.

A la pràctica, l'aproximació biogràfica constitueix un anar i tornar, un vaivé constant, entre l'experiència i la reflexió, entre lo concret i l'abstracte, entre les parts i la globalitat, entre el temps passat i present. Una característica fonamental d'aquesta aproximació és el seu caràcter rememoratiu i retrospectiu. La memòria autobiogràfica conjuga en un sol discurs tres tasques interrelacionades (De Gaulejac, 2012)

- L'evocació d'espais escènics, de situacions espacialment localitzables, poblades de coses i de persones i travessades per esdeveniments que provenen de l'horitzó social. No es tracta només d'esdeveniments recordats, ja que pot emergir la totalitat de l'escena i l'escenari, els sentiments i les emocions que l'acompanyen.
- La reconstrucció d'una trajectòria on les escenes, les situacions i els esdeveniments són ordenats. Significa reprendre en l' aquí i l'ara tot el que la persona ha estat i tot allò que l'ha constituït com és, sent al mateix temps una prolongació que va més enllà del present.
- La cerca de sentit. El que importa no és tant el sentit dels fets que es varen produir en el moment que varen esdevenir, sinó el sentit que poden presentar en el moment del relat i que ajuden a aclarir el què la persona és en el moment en què ho recorda.

La biografia ofereix un marc d'orientació en el qual l'individu pot interpretar i donar sentit a les seves experiències en un context social canviant en el decurs del temps. En el procés de construcció de la biografia, la persona selecciona allò que és rellevant del passat en la situació present i en un horitzó d'expectatives de futur. La història de vida narrada representa l'estructura biogràfica general, on les experiències biogràfiques rellevants es relacionen en una estructura temporal i temàtica coherent. Tot el que es narra està connectat d'una manera o altra. És per aquest motiu que existeix una lògica interna en la construcció biogràfica. Així doncs, l'experiència narrada de les persones és clau per entendre la **construcció de significats** per part dels subjectes (Golpe i Molero, 2011; Tejero i Torrabadella, 2010; Petriz, 2009).

Danielle Desmarais (2010) afirma que l'enfocament biogràfic vehicula dos dels grans reptes de les ciències humanes i socials. El primer és que els relats de vida posen en una relació dialèctica el subjecte-actor (que es relata a sí mateix) amb els col·lectius als quals pertany; el segon repte és que els relats de vida donen la paraula als subjectes-actors mateixos, i en la mesura en què aquests darrers se l'apropien, la perspectiva vinculada a la narració de sí mateix té un efecte emancipador, sobretot quan està vinculada a la intenció formativa.

3.2. Breu apunt històric del mètode biogràfic

No és objecte del nostre treball fer un abordatge sobre els aspectes històrics de la perspectiva biogràfica, en qualsevol cas, partint dels treballs de Danielle Desmarais (2010) i Delphine Burrick

(2010), farem un breu apunt sobre els seus orígens i sobre el desenvolupament durant la darrera centúria.

Tanmateix cal fer una menció als antecedents de la perspectiva biogràfica que descriu Delphine Burrick (2010). Ella es remunta als orígens de la perspectiva biogràfica, situant-la en el segle V aC. En aquell moment les històries de vida van representar un canvi cultural important donat que donaven el pas de lo diví a lo humà respecte la creació de sentit. Des d'aleshores varen ser una nova via de coneixement. En el segle IV aC, els socràtics varen desenvolupar la maièutica¹¹, que parteix d'una aproximació filosòfica pedagògica, per respondre la qüestió "*Coneix-se't tu mateix*" (Pinaud i Le Grand, 2002, citat per Burrick, 2010). En el segle II aC, apareixen les primeres autobiografies, i més endavant les biografies. En el segle IV dC, les "*Confessions*" de Sant Agustí, representen una forma d'expressió de l'experiència de la vida viscuda. Més endavant, a l'Edat Mitjana, les cançons de gesta difonen, de manera poètica, la significació de determinats esdeveniments polítics, socials o religiosos. Durant el Renaixement, els múltiples gèneres biogràfics es desenvolupen tant en l'àmbit públic com privat. La cerca de sentit pren força durant el segle XVII i XVIII, amb la corrent filosòfica individualista de Descartes i les obres de Montaigne i Rousseau. El subjecte desenvolupa una mirada reflexiva sobre la seva individualitat. Històricament, és doncs la invenció del subjecte que permetrà crear les condicions per una relació directa de l'individu amb sí mateix, obrint així la possibilitat de fer emergir els escrits biogràfics més enllà del testimoni de grans figures de la història. Sobre aquestes bases, en el segle XIX, el material biogràfic va ser utilitzat en el camp de la recerca en l'antropologia social i cultural i la sociologia (Niewiadomsky i Guy de Villers, 2002).

Pel que fa al passat més recent, Danielle Desmarais (2010), distingeix tres grans períodes en el desenvolupament de l'enfocament biogràfic com a mètode de recerca qualitativa en les ciències humanes i socials.

El primer període se situa a finals del segle XIX i principis del segle XX. Aquest període representa els inicis de la investigació empírica. En un principi varen ser els antropòlegs i els etnògrafs els primers que es varen interessar pels relats de vida per poder estudiar la cultura de les tribus índies i les poblacions

---

¹¹ La maièutica és el mètode socràtic de caràcter inductiu.. Es basa en la idea que la veritat està latent en la ment humana, i que només cal aconseguir fer-la aflorar. La manera d'aconseguir-ho és interrogant l'interlocutor sobre alguna cosa i després, rebatent aquesta resposta per mitjà de l'establiment de conceptes general.. D'aquesta manera s'arriba a un concepte nou, diferent de l'anterior, el qual era erroni. La maièutica segueix utilitzant-se com a mètode educatiu per excel·lència, diferenciant-se del mètode instructiu. A través de les preguntes que formula el professor, l'estudiant ha de trobar les seves pròpies respostes i conclusions. Jacques Lacan va entendre la psicoanàlisi com un mètode maièutic. L'analitzant és qui té el saber d'allò que l'afecta i l'analista té la funció de facilitar, estimular o incitar que aquell pugui fer conscient allò que no sap que sap, que roman en l'inconscient.

ameríndies en vies d'extinció, donant lloc a noves formes d'anàlisi a partir de les experiències personals. (Burrik, 2010; Desmarais, 2009; Marcela Cornejo, 2006; Legrand, 1993).

En l'antropologia cultural, la recollida i la publicació de relats de vida s'inscriu en la tradició nord-americana, que partia de l'interès dels etnògrafs per conèixer les històries dels grans caps de les tribus índies, guerrers carismàtics o xamans. Aquests investigadors varen recórrer als relats de vida amb l'objectiu de presentar de manera més atractiva i més autèntica les formes de vida quotidiana de les poblacions ameríndies. Algunes de les obres corresponents a aquests inicis són: "The autobiography of a winnebago indian. Life, acculturation and the peyote", de Radin (1920), sobre un indi winnegabo de Nebraska, o del mateix autor, "Crashing Thunder: The autobiography of an American Indian", (1926); "Sun Chief", de L. Simmons, 1942.

L'ús dels relats de vida amb finalitats de recerca va posar de manifest la validesa del testimoni de l'experiència viscuda al servei del coneixement científic.

Les dècades de 1930 i 1940 varen representar un segon període en el desenvolupament de la perspectiva biogràfica. Durant aquesta època, una part dels antropòlegs culturals s'adhereixen a l'escola *Cultura i Personalitat*, introduint una perspectiva psicològica, com és el cas de les obres d'Alexander i Dorothea Leighton (1949), "Gregorio, the hand trembler a psychological personality study", sobre un indi navaho (citada per Joan Prat). Aquesta escola ha tingut un impacte significatiu en la concepció i utilització dels relats de vida. Aquests nous conceptes varen ser inscrits en els processos d'adaptació de l'individu a l'entorn en el conjunt del cicle vital. Els antropòlegs culturals adherits a l'escola de *Cultura i Personalitat*, van introduir conceptes psicològics com la dimensió afectiva o la personalitat.

En sociologia, el mètode biogràfic es desenvolupa en el marc de l'escola de Xicago. Poc abans de la dècada de 1920, es va crear l'escola de Xicago, que va ser pionera en l'ús del mètode biogràfic aplicat a l'escenari urbà. Segons comenta J. Prat (2007), un dels seus fundadors, Robert Park incitava als seus estudiants a aixecar-se dels seus seients per a sortir a investigar sobre el terreny. Les seves recerques es varen orientar a diferents formes de marginació urbana: immigrants, delinqüents, "sense sostre", nòmades urbans i prostitutes. Una de les primeres obres d'aquesta escola va ser la que va escriure W.I. Thomas, cofundador de l'escola, que va estudiar la vida d'un jove camperol polac immigrant als EUA, "The Polish Paesant in Europe and America" (1919). Altres obres varen ser la monografia de Nels Anderson "The hobo. The Sociology of de Homeless Man" (1923), que parlava dels nòmades urbans o

rodamóns. Clifford Shaw, l'any 1930, va publicar el seu estudi sobre delinqüència juvenil "*The Jack Roller. A delinquent boy's own story*". Uns anys més tard, l'any 1961, Oscar Lewis escriuria l'obra "*Los hijos de Sánchez: autobiografía de una familia mexicana*". (Cornejo, 2010, Prat, 2007).

Així doncs, sociòlegs i antropòlegs, ja des dels inicis del mètode biogràfic aplicat a la investigació, varen obrir una via per donar la paraula als col·lectius més vulnerables de la població, i als "sense veu", la qual cosa han seguit fent fins l'actualitat.

Malgrat aquests antecedents, durant les dècades de 1950 i 1960, es produeix un cert declivi en l'ús de la metodologia biogràfica, en un context en què les universitats i el món acadèmic en general, abracen les normes epistemològiques que privilegien un posicionament científic basat en l'objectivitat i el neopositivisme, abandonant altres mirades, i utilitzant mètodes quantitius, com són els qüestionaris, que els permeten obtenir dades de mostres més àmplies i representatives i extrapolar-les a una població, en concret (Burrick, 2010; Desmarais, 2009).

A partir de la dècada de 1970, s'obre un nou període en el que ressorgeix un interès creixent pels mètodes qualitius en ciències socials i humanes. L'escola de Xicago, reprèn el mètode biogràfic per explicar els canvis sociopolítics que esdevenen en aquesta època, com és el cas dels moviments obrers, el moviment de l'any 1968, o el feminisme, entre altres. Aquest interès es planteja des d'una perspectiva qualitativa, entenent què és la més apropiada per apropar-se al significat de la història viscuda. El treball de recerca esdevé exploratori i inductiu, fent una aproximació més comprensiva de l'experiència viscuda. Els relats de vida s'inscriuen en el camp de l'etnometodologia com a ciència dels raonaments i sabers pràctics dels actors socials en la seva vida quotidiana (Burrick, 2010).

En el món francòfon, Daniel Bertaux (1976)¹², amb les seves investigacions estableix noves línies programàtiques per a la recerca qualitativa amb els relats de vida. Obra una nova corrent, que serà una de les referències de les quals deriva el model que hem utilitzat en la nostra recerca.

En aquest període, els investigadors, destaquen la importància de la reflexivitat, l'explicitació de les premisses epistemològiques, de la seva visió del món, ja que totes elles participen en l'anàlisi i la interpretació del relat. En aquest context, apareix una nova perspectiva: la investigació – acció –

---

¹² Daniel Bertaux (1976) *Histoire de vie ou récits de pratiques? Methodologie de l'approche biographique en sociologie*. Paris: C.O.R.D.E.S

formació, de la mà de Henri Desroche, el qual es pot considerar com un dels pioners en la històries de vida col·lectiva, en base a un compromís amb l'educació popular i el desenvolupament local, sobretot a l'Àfrica. La investigació – acció és una producció de coneixement associada a una acció sobre la “realitat”, una acció transformadora de lo real. Produeix nous coneixements i una pràctica d'intervenció renovada ja que s'acompanya de noves visions i representacions de la realitat o d'un fragment d'ella per part dels seus protagonistes. Aquesta orientació científica és al mateix temps, un posicionament, una metodologia i una actitud. Més enllà de les tècniques o dels mètodes que s'utilitzin, és una pedagogia per a la innovació i la transformació social. Considera que la dimensió creativa forma part de l'individu, malgrat sigui amagada o inhibida pel propi subjecte o per l'entorn (Desmarais, 2010)

La dècada de 1990 està marcada per un gran nombre d'investigacions socials realitzades des la perspectiva biogràfica i per una compartimentació de les pràctiques en la cruïlla on conflueixen la investigació, la formació i la intervenció. També durant aquesta època es desenvolupen les primeres investigacions des la perspectiva biogràfica col·lectiva, sovint per a confrontar la història oficial o dur a terme accions de resistència enfront de dominacions culturals o ideològiques.

En el camp de la psicologia no existeix una tradició significativa que utilitzi la perspectiva biogràfica, en el sentit estricte. Segons M. Legrand (1993), les tradicions francòfones dominants en psicologia, són: l'experimental, que considera que el relat de vida és un material empíric poc apropiat per a la recerca; i la psicoanàlisi, que ja disposa d'un relat de vida que li és propi i que no veu la necessitat de recórrer a una altra metodologia (Cornejo, 2010).

No obstant això, més recentment, la psicologia ha utilitzat la perspectiva biogràfica per comprendre els fenòmens migratoris, sobre feminisme i rols de gènere, i també sobre l'experiència de viure amb determinades malalties o condicions de salut que impacten en la vida de les persones que les pateixen o bé en el seu entorn familiar.

Actualment hi ha un reconeixement creixent de la importància de les narratives en la pràctica de les cures des d'un enfoc subjectivista, ja que faciliten escoltar, observar, entendre i comprendre les vivències personals d'aquells que experimenten situacions de malestar, vulnerabilitat o de sofriment com a conseqüència d'alteracions de la salut. La intervenció mitjançant el relat de vida ha esdevingut també una forma d'acompanyament i de suport per afrontar aquest tipus de situacions (Niewiadomsky, 2012; Martorell, 2009; Poncelet, 2008; Legrand, 2008).

Actualment, la perspectiva biogràfica en el camp de les ciències socials pot utilitzar-se amb tres finalitats principals (Desmarais, 2010):

- a) Per a la producció de coneixement (investigació)
- b) Per al desenvolupament d'un mateix (formació)
- c) Per a la transformació de la realitat (intervenció)

En la mateixa línia, als inicis del tercer mil.lenni, altres autores distingeixen tres grans corrents en l'aplicació del mètode biogràfic (Burrick, 2010; Cornejo, 2010; Niewiadomsky i De Villers, 2002):

- a) La que utilitza la perspectiva biogràfica com un mètode per a la recollida de dades en el marc de recerques sociològiques i etnològiques, segons la perspectiva que va desenvolupar Bethaux en els anys 70s. Aquesta corrent s'estén a la sociologia comprensiva, les teories microsociològiques i l'etnometodologia. En aquesta corrent, la subjectivitat d'un actor social es sol.llicitada per un investigador a través de la recollida de dades.
- b) La corrent de *La "novel.la familiar i la trajectòria social"*. Parteix d'una proposta interdisciplinària per a comprendre des d'una perspectiva psicosocial els processos socials contemporanis, considerant a l'ésser humà com un subjecte complex. Durant la dècada de 1970, un grup de sociòlegs, agrupats en l'associació "*Germinal*" (Bonetti, Fraise i De Gaujelac, citats per Niewiadomsky y De Villers, 2002), dinamitzen uns seminaris de recerca centrats en els relats de vida en el marc de la formació permanent. Aquests seminaris obren un nou camp de reflexió en sociologia: la sociologia clínica. Aquest nou camp transdisciplinari es basa en diverses corrents de les ciències humanes: la sociologia, l'antropologia, la psicoanàlisi i la psicociologia. El propòsit dels investigadors adherits a aquesta corrent és el de treballar sobre la valència respectiva dels factors econòmics, històrics, sociològics, ideològics i psicològics en les trajectòries individuals, evitant una mirada excessivament psicologista o sociologista. Un dels principals representants d'aquesta corrent, en l'àmbit francòfon és Vincent De Gaulejac.
- c) La corrent de les "històries de vida en formació", que promou l'ús de la perspectiva biogràfica i els relats de vida, en particular, en el camp de l'educació permanent, a través d'activitats d'investigació, de formació i de publicació. Els investigadors que s'adhereixen a aquesta corrent, consideren que el subjecte té la capacitat de donar forma a través del treball reflexiu,

a la seva formació, partint de les seves pròpies experiències. L'ús de les històries de vida es contempla com un aprenentatge i un acte de formació. Aquesta corrent adopta una perspectiva emancipadora del subjecte. Els referents teòrics que utilitzen són molt variats i van des de la filosofia existencial fins a la sociologia, la psicoanàlisi, la lingüística o les teories de l'aprenentatge, entre altres. Alguns dels investigadors rellevants (en l'àmbit francòfon) són Gaston Pineau, Guy de Villers, o Dominicé, els quals varen crear *l'Associació Internacional de les Històries de Vida en Formació* (ASHIVIF)

Com a conclusió, seguint a Ferrarotti, podem dir que la importància dels mètodes qualitius rau en tres punts significats: a) L'individu no és una dada sinó un procés, el qual actua de forma creativa en el seu món quotidià és a dir lo social, i implica una historicitat, la seva història no seria la mateixa en qualsevol context o atemporalitat, b) la vinculació entre el text i el context és necessària ja que implica reconèixer el sentit evocatiu i recreatiu que donen la possibilitat de l'autopercepció de l'individu - subjecte de la història de vida en la seva vinculació experiencial amb l'ambient contextual, c) les històries de vida tenen la capacitat d'expressar i formular allò viscut en les estructures formals i informals (Ferrarotti, 2007).

3.3. Narrativitat i socioconstructivisme

Els orígens d'aquesta corrent de pensament s'atribueixen a Peter L. Berger i Thomas Luckmann, quan l'any 1968 publicaven el llibre *“La construcció social de la realitat”*, recollint part del treball dut a terme per Albert Schütz. Segons aquests científics, el coneixement se'n deriva de les interaccions socials, ja que és a través d'elles que s'expressen i s'intercanvien experiències o actuacions, contribuint així a la construcció de la percepció de la realitat social. A partir de les ideologies i significats, el coneixement es negocia pels individus, construint – se com a part d'una realitat objectiva. És en aquest sentit, que aquest marc epistemològic considera que la realitat és construïda socialment mitjançant el llenguatge, les narratives i les interrelacions dels subjectes, a través de les quals la percepció i la interpretació de la realitat es reforça. La idea bàsica d'aquests sociòlegs és que la sociologia del coneixement ha d'analitzar els processos pels quals es construeix aquesta realitat. El constructivisme defensa la naturalesa social del nostre món, la historicitat de les pràctiques i de l'existència. Les pràctiques socials produeixen coneixement i construeixen la realitat social (Duque, 2012; Cabruja i Íñiguez, 2000; Gergen, 1996; Berger i Luckmann, 1966).

El constructivisme assumeix que l'aprenentatge és essencialment actiu, una persona que aprèn quelcom nou, ho incorpora a les seves experiències prèvies i a les seves pròpies estructures mentals. Cada nova informació és assimilada i dipositada en un entramat de coneixements i experiències pre-existents en el subjecte. Així doncs, l'aprenentatge no és passiu ni objectiu, al contrari, és un procés subjectiu que cada persona va modificant constantment a la llum de les seves experiències (Abbot, 1999).

Per J. Prat (2007) el corollari de la tesi de Berger i Luckmann és que també l'individu i la seva identitat són o constitueixen una creació social. El món quotidià s'origina en els pensaments i en les accions dels membres d'una societat, atès que els individus neixen en el sí d'una família, d'una societat que els precedeix. No naixem membres d'una societat sinó que ens fem membres d'ella a través de processos d'internalització i de socialització en què cada subjecte assimila als altres com a significants i al mateix temps copsa mentalment el món que l'envolta com una estructura de plausibilitat, socialment significatiu.

A propòsit d'aquesta qüestió, F. Ferrarotti (1983), diu que el subjecte en el decurs de la seva vida s'apropia de les relacions socials, les interioritza i les transforma en estructures psicològiques gràcies a una activitat dinàmica que el científic anomena "desestructuració-reestructuració". El sistema social impregna totes les accions de la persona des dels seus somnis fins als seus comportaments convencionals. No obstant, en aquesta apropiació, el subjecte ho mediatitza, ho filtra i ho retradueix, projectant-lo en una altra dimensió que és la subjectivitat. D'alguna manera, podem dir que és a partir de la seva percepció, representació i reinterpretació, que ho reinventa. Es tracta d'una dialèctica fluida que permet un continuum d'anada i tornada entre dos pols que engloben lo social i lo individual (Ferrarotti, 1983; citat per Prat, 2007).

El que s'internalitza en la socialització primària s'implanta en la consciència amb una gran fermesa. La identitat personal com a resultat de les identificacions, segueix la mateixa lògica i és el resultat d'un procés, d'una dialèctica entre l'autoidentificació i la identificació que fan els altres, entre la identitat objectivament atribuïda i la que és subjectivament assumida. La identitat resultant, que mai es configura en el buit, implica l'adjudicació d'un lloc en el món i això dependrà també del paper cadascú tingui assignat en l'estructura social. D'aquesta manera, Prat (2007) considera que la identitat com a construcció és el resultat de la societat i de la cultura en què ens ha tocat viure. En aquest procés de construcció, el llenguatge i la paraula són elements essencials per a la construcció del significat i

l'experiència i aniran configurant tant la nostra identitat com l'alteritat. És el significat dels fets o esdeveniments el que determina el comportament.

Bruner (1990) posa èmfasi en el significat. Per ell, és essencial entendre com les persones interpreten, construeixen i atorguen sentit a les seves experiències. No obstant això, el significat no es pot abordar des d'un punt de vista exclusivament individual, sinó que implica un reconeixement del paper constitutiu del context sociocultural, que condiona les nostres interpretacions.

El socioconstructivisme aporta elements per entendre com la "realitat objectiva" existeix per les persones en quan a convenció social, producte de la mediació i negociació entre els significats dels actors. Fa un qüestionament dels supòsits tradicionalment acceptats i legitimats com a "veritat", els quals defensen la idea que l'observació objectiva i imparcial és possible i desitjable perquè proporciona una imatge fidel de la realitat i és la base del coneixement (Espinàs, 2010; Ibáñez, 1996).

La perspectiva socioconstruccionista, segons Gergen (1996) :

- Focalitza l'atenció en la dimensió simbòlica de lo social: la rellevància de la creació de significats i la co – construcció dels mateixos.
- Parteix d'una concepció de l'ésser humà com a subjecte propositiu i autodeterminant, contràriament a les concepcions més essencialistes i deterministes.
- Subratlla la importància de la interpretació com a dispositiu relacional fonamental.

Gergen (1996) descriu els elements bàsics que configuren la mirada i el posicionament socioconstructivista:

- *Antiessencialisme*. Les persones i el món social som el resultat, el producte de processos socials específics. No tenim una naturalesa determinada. La noció d'objecte és una convenció social i depèn de la definició que se'n faci d'aquest concepte. Són objectivacions resultants de les pràctiques socials que els han constituït com a tals.
- *Relativisme/Antirealisme*. La realitat és un conjunt de versions construïdes col.lectivament, en el sí de les distintes societats i cultures i en el decurs de la història d'una comunitat. No existeix amb independència del coneixement o descripció que es produeix sobre ella.

- *Qüestionament de les veritats generalment acceptades.* La perspectiva construccionista es caracteritza per un qüestionament sistemàtic de la manera com hem après a mirar el món i a mirar-nos també a nosaltres mateixos. Aquest qüestionament ens convida a l'autoreflexió . El sentit que donem a la veritat es construeix en les relacions.
- *Determinació cultural i historicitat del coneixement.* La concepció del món o de lo social és social i culturalment dependent. Les formes de categorització i conceptualització són específiques de cada cultura i de cada moment històric en concret. Les diferents concepcions del món són dependents d'un context cultural i històric.

El sentit de la historicitat no es redueix a una proposta d'explicació lineal de la constitució del present, sinó que obra la possibilitat de pensar el present però també de construir futurs diferents. A cada moment existeixen futurs possibles. Per altra banda, el passat tampoc està escrit atès que les seves característiques i la seva interpretació a partir de l'atribució de sentit, es va actualitzant d'acord a desenvolupaments posteriors.

- *El llenguatge, condició de possibilitat.* La realitat es construeix socialment i els instruments amb els que es construeix són discursius. El llenguatge no és únicament expressiu o referencial sinó que és una pràctica discursiva mitjançant la qual construïm el món. Les pràctiques discursives són accions que construeixen, mantenen, impedeixen o modifiquen la realitat i es realitzen a través del diàleg i la negociació. Així doncs, les diverses concepcions del món no tenen el seu origen en una realitat objectiva en les variades interaccions que les persones realitzen cada dia o les varen precedir en el temps. Quan naixem l'entramat, les estructures i les categories conceptuais propis de la nostra cultura ja existien prèviament i durant el desenvolupament de la nostra capacitat lingüística, i mitjançant ella mateixa, adquirim aquests conceptes socialment elaborats.
- *El coneixement és una producció social.* El coneixement és el resultat d'una construcció col.lectiva. Les pràctiques quotidianes fabriquen el nostre saber, la nostre concepció del món i a nosaltres mateixos. Les pràctiques socials més importants són les discursives. El coneixement neix en el sí de la interacció social i es constitueix en un espai d'intersubjectivitats, en base a les convencions lingüístiques i dels pressupòsits compartits.

Aquesta perspectiva ha donat rellevància al llenguatge i als significats, tenint en compte el context sociohistòric de la seva producció. La realitat no existeix amb independència del llenguatge i planteja la possibilitat de que el llenguatge promogui un altre tipus de relació amb el que s'anomena "realitat". El llenguatge obra un ventall de possibilitats de nous móns, que són nodrides per les significacions generades en lo social. (Duque, 2012)

La participació de l'ésser humà en el món passa per la comprensió. Cap procés social, ni la ciència ni el subjecte poden donar-se sense interpretació, atès que el nostre coneixement del món i de nosaltres mateixos està vinculat a la interpretació que realitzem en el marc lingüístic i cultural en el que ens desenvolupem. Qualsevol interpretació és dependent de les seves condicions sociohistòriques de producció i dels anellatges culturals i lingüístics del sistema de significats que els articulen. Una interpretació adquireix significat en un context determinat, en un marc interpretatiu al que aquest significat s'incorpora, que a la vegada està condicionat per les nostres pre concepcions. Per altra banda, l'ésser humà és autointerpretatiu, la seva naturalesa està constituïda per les pròpies interpretacions de sí mateix, conformant la dimensió subjectiva de l'experiència humana (Íñiguez, 2003; Taylor, 1985)

La narrativitat ocupa un lloc de centralitat en la perspectiva constructivista. Des que naixem, a través del llenguatge, ens anem incorporant al món que ens envolta, el qual ha estat construït prèviament, per intentar comprendre'l, explicar-nos-ho i interpretar-lo. És mitjançant les nostres relacions i pràctiques socials que accedim a aquest món construït i contribuïm també a la seva construcció. El procés de construcció del món i de la realitat social es fa a partir de la narrativitat i de les seves diferents versions i possibilitats. Al mateix temps, "els processos de construcció de la pròpia identitat i l'alteritat s'elaboren a partir de les múltiples narracions que ens expliquem o que ens expliquen els altres, formant part d'una intel·ligibilitat mútua" (De Gaulejac, 2012; Vargas-Thil, 2008; Cornejo, 2004; Cabruja, Íñiguez, & Vázquez, 2.000; Legrand, 1993).

Per alguns autors, les narratives són aquells instruments que organitzen i atorguen sentit i significat a les experiències dels éssers humans (Gergen, 1996; Bruner, 1991). Kenneth Gergen (1996) sosté que les narratives estan incrustades en seqüències conversacionals i que com a recurs cultural, compleixen un propòsit social. Per altra banda, altres autors, afirmen que les narratives no tan sols descriuen esdeveniments sinó que interpreten d'altres que hi són associats. Les narratives, a banda d'organitzar l'experiència, simbolitzen també les múltiples realitats. No emergeixen únicament de l'individu sinó que circulen constantment en les seves relacions, de manera que emergeixen en la interacció social

(Aya Angarita, 2010; Gergen, 1996). El significat brolla de les persones com a pràctica relacional. Mitjançant les interaccions amb els altres significatius construïm, creem o negociem significats (Cabruja, Íñiguez, i Vázquez, 2.000).

Les narracions estan influenciades per la nostra manera de percebre i d'organitzar la nostra experiència. A través de les paraules i el llenguatge, atorguem sentit al nostre món, destacant allò que és significatiu per nosaltres. La narració és una de les principals eines de la construcció de la realitat simbòlica (Cabruja, Íñiguez, i Vázquez, 2.000).

3.4. Històries de vida o relats de vida?

En aquest estudi, la perspectiva biogràfica, mitjançant els relats de vida dels participants, ens ha de permetre una aproximació a la subjectivitat de la persona, les seves representacions simbòliques i els seus significats, observant com es defineix a sí mateixa, com es manifesta i desenvolupa la seva singularitat en el decurs del temps, com s'afronten els canvis i es re-signifiquen, integrant-los, en major o menor mesura, a la pròpia història.

En el marc del mètode biogràfic, les biografies, autobiografies, històries de vida o relats de vida fan referència a descripcions o narracions sobre la vida d'una persona¹³. Segons Prat (2004) les biografies i autobiografies estan relacionades amb les memòries de personatges singulars i pertanyen més al gènere literari, mentre que les històries i relats de vida estan més relacionades amb el camp de la investigació. En la literatura científica, no sempre es troba una clara distinció entre la història i el relat de vida en tant que s'utilitzen ambdós termes indistintament, sense clarificar els aspectes que diferencien una i altre. Segons Burrick (2010) la conceptualització que se'n fa d'aquests dos termes està relacionada amb les corrents teòriques a les quals s'adhereixen els diferents investigadors. Això implica que les dimensions que inclouen en l'observació i el posterior anàlisi, no sempre són les mateixes.

Prat (2004) defineix la HV com un treball exhaustiu sobre la vida d'un individu, per al qual s'utilitzen narracions biogràfiques diverses, i altre tipus de documents o materials de suport (cartes, diaris....) amb l'objectiu d'obtenir una història el més objectiva possible. En canvi, el RV és la narració de la vida tal i com la persona l'ha viscuda, la recorda i l'explica, de manera que pot formar part o no d'una història

---

¹³ A partir d'ara ens referirem a la "història de vida" com HV, i al "relat de vida" com RV.

de vida. Aquesta distinció coincideix amb la definició que fa J.J. Pujades (1992) en la seva publicació sobre el mètode biogràfic.

La construcció del RV és una narrativa que està composta per una seqüència de fets que reflecteixen intencions particulars i cobreixen un passat recordat en el present, un present que s'està experimentant i un futur esperat que s'organitza d'acord a les comprensions socialment construïdes en el temps i l'espai (Villar, 2006).

Hi ha autors que consideren que la HV i el RV són sinònims (Pineau Le Grand, citat per Burrick, 2010), inscrivint-los en un mateix concepte, mentre que altres (Lainé, Légrand, citats per Burrick, 2010) consideren que el RV és una reconstrucció narrativa¹⁴ de la pròpia vida o d'una part de la mateixa, i que la HV té a veure amb l'elaboració d'aquest material mitjançant la identificació de les estructures i les atribucions de sentit. El RV esdevé l'expressió d'una mediació entre la vida i l'experiència de vida, esdevenint història fruit de l'anàlisi, la reflexió i la construcció d'una totalitat intel·ligible (Burrick, 2010; Neiwadomsky i Guy de Villers, 2002).

En aquest sentit, el RV dona lloc a una biografia complexa, amb contradiccions, teixida de relacions socials i reeixida pel desig i l'inconscient. Légrand (1993) considera que en la narració de la pròpia vida tot és real, tant el sentit com el no-sentit, la història de vida de la pròpia vida evolucionarà en funció de les construccions i de-construccions que realitzi el subjecte que s'explica a sí mateix en el decurs del temps. Una de les condicions perquè el RV sigui efectiu des d'un punt de vista transformador, es requereix que es produeixi una distància reflexiva, un re-pensar l'experiència viscuda, atorgant-li sentit. Aquesta distància permet al narrador operar sobre una totalitat estructurada de la seva història, posant-la en perspectiva i articulant la globalitat de la vida i al mateix temps, la multiplicitat de referències contradictòries que s'hi inscriuen, malgrat la cerca de coherència.

Els RV poden ser analitzats com un text, el qual emergeix d'un intercanvi relacional i conversacional. Un text que fa referència a l'experiència viscuda: amb un origen i un desenvolupament, amb progressions i regressions, amb contorns precisos i significats. Cal aproximar-se a aquest text amb una

---

¹⁴ Bertaux (2010) proposa que el concepte de RV fa referència a un subjecte que explica a un altre, investigador o no, un episodi qualsevol de la seva experiència de vida. Explicar és un element essencial en el concepte de RV ja que significa una producció discursiva del subjecte que ha pres una forma narrativa. Narrar una història vol dir tenir en compte els personatges que intervenen, les relacions que s'estableixen, les raons de determinades accions o eleccions, els contextos on es produeixen i les evaluacions o judicis sobre aquesta història. Descripcions, explicacions i valoracions formen part de la narració, contribuint a crear significats.

atenció humil, silenciant el nostre interior. Es requereix apropar-se al text i al discurs amb la cura i el respecte a la persona singular, que és diferent a un mateix. No és suficient llegir el text amb atenció, cal habitar-lo, establir amb ell una relació significativa per aproximar-se a la comprensió del món de l'altre.

En el relat, els moments de crisi són precisos i reveladors, aleshores la història i l'experiència viscuda es presenta com una història de constriccions i limitacions que pesen sobre l'individu com un conjunt de condicionants i al mateix temps un complex entramat d'estratègies d'afrontament, d'alliberament i de reajustament, que l'individu posa en joc en un marc d'oportunitats, expectatives i desitjos.

Les àrees problemàtiques d'un RV poden concernir a la socialització primària (la família, l'escola), l'esfera sexual, el treball i la possibilitat de trobar una ocupació creativa, els vincles amb la parella, els fills o els altres. Es el vincle entre el text i el context el que dona la mesura i el caràcter de les àrees problemàtiques i dels temes emergents i més significatius d'una vida (Ferrarotti, 2007).

En relació al context, Ferrarotti (2007), diu que l'agent històric és un individu que fa certes coses, que pren certes decisions, que es mobilitza en el decurs del seu temps de vida i en un marc que no és estàtic, sinó reactiu, que l'activa o que el bloqueja, l'estimula o el paralitza. Les macroestructures ajuden o impedeixen el desplegament de comportaments individuals sobre el pla microsituacional.

Els RV ens permeten tenir contacte directe amb allò viscut per la persones, faciliten una comprensió més profunda de l'alteritat però per això és un requisit indispensable és el fet de guanyar-se la confiança dels interlocutors, lo qual ens obliga a saber escoltar, estimulants la reflexió més enllà de lo purament anecdòtic. Entre els investigadors i els "objectes" de la investigació ha d'instaurar-se una relació humanament significativa, una autèntica interacció, que involucri de manera natural a les persones sobre les quals es condueix la investigació, i que reclama que l'investigador enderroqui la seva muralla defensiva tradicional. L'investigador es converteix en investigat. Cal establir una corrent "empàtica", que tot i la seva fragilitat, pugui ser sostinguda mitjançant un interès autèntic per entendre l'alteritat, basant-se en una interrelació que suprimeixi, en la mesura de lo possible, ni que sigui de forma temporal, les asimetries culturals i d'estratificació social. Per l'investigador, la recopilació del RV implica algunes renúncies i l'acceptació d'un principi ètic. Cal renunciar a la pròpia cultura entesa com a capital privat i acceptar col·locar -se en la mateixa longitud d'ona de l'interlocutor, tot reconeixent que investigador i investigat es troben plegats en una mateixa tasca. Des d'aquesta perspectiva, el respecte i l'escolta són essencials (Ferrarotti 2007).

En el camp de la recerca biogràfica, el RV té com a finalitat explorar les formes i les significacions de les construccions biogràfiques individuals i el marc de les seves inscripcions sociohistòriques. Els RV permeten albirar com les persones esdevenen subjectes, en un context històric, cultural i social, mitjançant els processos de socialització. (Delory- Momberger 2005).

En aquest treball, la recerca s'orienta a crear les condicions perquè el subjecte pugui, mitjançant un relat lliure de la seva vida, posar en perspectiva la globalitat de la seva vida.

No existeix una única forma d'utilitzar els RV. Segons s'utilitzin poden complir diferents funcions. Bertaux (1989) en distingeix tres: a) exploratòria, b)analítica i c)expressiva.

La *funció exploratòria* és la més coneguda. Recollir RV, sense que siguin complets, pot ser una forma d'entrar a explorar un nou camp d'estudi per poder fer emergir els processos que són essencials, els trets estructurals més rellevants o els eixos centrals de la problemàtica en qüestió, sobre la qual es vol investigar. El relat en aquest cas, busca cobrir els màxims aspectes de la vida social, atès que encara no es coneix allò que pot revelar-se com a determinant. Quan això es produeix, aleshores es pot fer una exploració més intensiva, centrada en un o diversos aspectes en concret, per estudiar-los en profunditat. La perspectiva exploratòria es nodreix d'ella mateixa, es reorienta constantment al fil dels descobriments i no pot ser codificada per anticipat.

La *funció analítica* té com objectiu l'anàlisi i la comparació dels fenòmens per a la seva verificació. Significa el pas de les idees a les hipòtesis, és a dir el pas d'una representació mental del que succeeix en la "realitat social" al moment de la verificació, o de la consolidació empírica de les proposicions descriptives i les interpretacions avançades a partir dels testimonis que han intervingut en la fase exploratòria.

La *funció expressiva* té com objectiu transmetre les vivències d'una persona o d'un col·lectiu. Segons Bertaux no és una tasca fàcil i existeixen diferents formes d'expressar el que aporten els relats de vida. Una d'elles és il·lustrar l'argumentació sociològica amb un exemple o fragment del relat, sempre i quan es tingui en compte que la validesa del fragment rau en la totalitat del relat. L'altre, és presentar el relat en la seva forma íntegra.

3.5. Subjectivitat, historització i producció de sentit

Per poder respondre a la pregunta sobre com els relats de vida ens poden facilitar l'aproximació a la subjectivitat d'una persona, primer cal referir-nos a quin és el concepte de subjectivitat del qual partim per després mostrar algunes de les aportacions que s'han fet respecte el mètode biogràfic i els RV des d'una perspectiva centrada en el subjecte.

González Rey (1999), considera que la subjectivitat és un complex entramat de sentits que s'han produït en un context sociocultural, els quals permeten reconèixer la correlació constitutiva entre lo social i lo individual. En aquest sentit, el subjecte és històric en tant que la seva constitució subjectiva actual representa una síntesi subjectivada de la seva història personal, i al mateix temps, és social perquè la seva vida es desenvolupa en societat, i dins d'aquesta produeix sentits i significacions que, al constituir -se subjectivament, es converteixen en constituents de nous moments del seu desenvolupament subjectiu.

Aquest entramat de sentits és un sistema de representacions i un dispositiu de producció de significacions, de valors ètics i morals, els quals són governats pels desigs inconscients i els ideals que en el seu conjunt determinen els comportaments pràctics de l'individu. La forma com pensem i comprenem la realitat que vivim, com la valorem i com ens situem en ella, o dit d'una altra manera, com interpretem la nostra realitat quotidiana i hi ajustem el nostre comportament, depèn d'una història subjectiva prèvia. La realitat que interpretem, comprenem i en la qual ens orientem és allò que ens constitueix com a subjectes, a la vegada que les formes d'interpretar i de pensar estan construint aquesta realitat (Galende, 2004).

Segons aquest mateix autor, mitjançant els processos de subjectivació i de singularització, l'individu adquireix els recursos mentals i el conjunt de significacions que li permeten actuar sobre determinades àrees de la vida social. La subjectivitat és fruit de la cultura i a la vegada, l'individu és generador de cultura. El procés d'individuació i de singularització subjectiva es realitza en relació a un context social i cultural en un moment històric determinat en el qual predominen uns formes socials i uns valors de significacions culturals. Aquesta interacció va construir la identitat de l'individu.

Així doncs, la persona és un subjecte capaç de valorar i crear significats, interactuant amb altres subjectes i en un espai de vida. La posició del subjecte en la societat i la manera com s'estructuren els seus desigs i les seves formes d'acció té a veure amb les relacions socials que travessen les seves vides. Cal remarcar el caràcter actiu del propi subjecte, de manera que en la subjectivitat es poden diferenciar

dues dimensions: la dimensió d'ésser construït socialment, i la dimensió d'ésser capaç de reflexionar sobre les condicions en què s'ha construït i superar-les, per crear nous problemes, tot i que s'arribi a superar-les definitivament.

Aquesta capacitat de reflexionar sobre la pròpia vida, Castoriades l'anomena *subjectivitat reflexiva* donat que permet al subjecte posar en qüestió les significacions i les regles establertes, social i culturalment. L'activitat reflexiva suposa poder establir un altre tipus de relació amb allò instaurat històricament, posant-se en qüestió un mateix i als altres. Incloure un nou posicionament vital vinculat a la reflexió, implica la possibilitat d'alliberar la capacitat imaginativa i creadora (utilitzant aquest terme com el resorgiment de noves determinacions, noves lleis, segons Castoriades) vers la construcció d'un projecte d'autonomia propi.

Des d'aquesta perspectiva, es concep l'ésser humà com a subjecte actiu i reflexiu que busca atorgar un sentit a la seva experiència i a la seva història, amb capacitat de relacionar-se amb l'entorn, de conèixe'l, d'operar-hi en ell i transformar-ho, en la mesura de lo possible.

Aquí potser cal fer un parèntesi per recordar les paraules del filòsof Jean Paul Sartre: "el que és important no és allò que s'ha fet de nosaltres, sinó el què nosaltres fem de nosaltres mateixos amb allò que s'ha fet de nosaltres". En aquest sentit, Sartre evoca la historicitat del subjecte, que opera un canvi en relació al món per constituir -se com ell mateix. Per bé que la persona sent la impotència per no poder canviar els esdeveniments del passat, pot modificar els efectes que aquests esdeveniments han tingut en la seva vida. A propòsit d'aquesta qüestió, alguns autors (De Gaulejac, 2008; Vargas-Thil, 2008) consideren que el relat de vida desenvolupa la capacitat de l'individu de prendre distància i produir un sentit diferent a allò que l'ha assignat la vida. En altres paraules, això possibilita situar-se en el present i orientar-se, de manera renovada, cap un futur que esdevindrà. Comprendre d'on vé per saber on vol anar.

En aquesta línia, Vargas-Thil (2008), proposa una aproximació als RV segons la qual el subjecte-actor, mitjançant la construcció narrativa, reflexiona i afronta la seva història, la qual cosa li permet assumir-la i connectar-se amb un desig, de manera que pugui desenvolupar, mantenir o reajustar projectes i actuar en conseqüència.

El relat implica una reconstrucció del passat, de l'experiència viscuda. És un temps "recompost" per la memòria. No obstant això, la memòria obeeix altres lògiques que no responen a la "veritat" o a la "ciència". La memòria oblida, deforma, transforma, reconstrueix les experiències en funció de les

exigències de l'inconscient, de les pressions o condicionants externs, de les condicions de producció del relat. El relat, segons De Gaujelac (1999) és al mateix temps, testimoni i fantasma¹⁵. Les paraules diuen el què ha passat i, al mateix temps, la transformen, tot i que només sigui perquè canvien la relació del subjecte amb aquesta realitat. Quan un parla de la seva història, la re-descobreix, és a dir fa un treball sobre sí mateix que modifica la relació amb aquesta història. Així doncs la vida narrada conté dos aspectes que estan contínuament imbricats entre ells:

- a) Designa el que "realment" ha passat durant la vida d'un individu. És el conjunt dels esdeveniments, dels elements concrets que han caracteritzat i que han influït en la vida d'aquest individu, de la seva família i del seu entorn. Per l'investigador, aquest primer aspecte pertany al terreny de l'anàlisi històric i sociològic en tant que reconstrucció objectiva que facilita materials per a la cerca de determinismes socials.
- b) Designa la història que es narra per l'individu, és a dir el conjunt de relats produïts i seleccionats lliurement per ell mateix. Aquest segon aspecte és el camp de l'anàlisi clínic, que proposa De Gaulejac (1999). A partir del JO viscut, es busca comprendre la manera com l'individu "habita" la seva història en les seves dimensions afectiva, emocional, cultural, familiar i social, però com també, en les seves dimensions conscients i inconscients.

L'experiència humana s'organitza amb significat i sentit a partir de la construcció narrativa que fan les persones sobre la realitat viscuda en un espai d'interacció lingüística i conversacional amb sí mateix i amb un (s) altres. Els relats estan construïts a partir d'elaboracions narratives particulars de la pròpia vida així com a l'experiència vital dels macro sistemes socioantropològics (González, Fonseca, i Jiménez, 2006).

La perspectiva biogràfica comporta tres característiques indissociables. En primer lloc, una narració sobre la pròpia vida o part d'ella, que expressa una part de la realitat sociocultural, segons la percepció i l'experiència viscuda pel propi subjecte durant la seva trajectòria de vida. En segon lloc, aquesta narració pren forma a través de la temporalitat biogràfica, és a dir el temps de la vida humana. En tercer lloc, aquest relat dona lloc a la cerca de sentit per part del narrador.

---

¹⁵ Per a la psicoanàlisi, lo important no és saber si el relat correspon al que ha passat "realment", sinó com ho ha viscut l'individu. En aquest sentit, la paraula "fantasma" es refereix a com l'individu el percep i interpreta la realitat viscuda. Més enllà del que hagi passat, el relat és "verdader" en la mesura que el produeix el subjecte que parla. Aquesta "veritat" té relació amb la dinàmica que estableix el subjecte amb el seu inconscient.

En tant que subjecte, la persona es va constituint en la interacció que conforma un entramat complex de vincles i relacions socials en el decurs d'un procés històric determinat, A partir d'aquesta interacció social, activa i multidireccional amb l'entorn mitjançant els processos d'aprenentatge i de socialització, el subjecte va configurant un sistema de significacions personals que expliquen la seva experiència.

Comprendre una acció humana és en realitat, situar-la en un context de d'esdeveniments precedents i conseqüents. L'enfocament d'un mateix en qualsevol moment està vinculat a un passat. Quan es desenvolupa una narrativa s'estableixen relacions coherents entre esdeveniments vitals. Aquest tipus de creacions d'ordre narratiu poden resultar essencials per donar a la vida un sentit de significat i direcció (Gergen, 1996).

La historicitat suposa que un individu és capaç d'integrar la seva història i al mateix temps, integra la "Història", amb majúscula. En aquest sentit, el RV es constitueix no només com un mitjà per accedir a aquesta història, sinó que constituirà un instrument d'historicitat, que permet a l'individu treballar sobre la pròpia vida. (Cornejo, 2004). Els RV són una eina mitjançant la qual la persona desenvolupa un procés d'historització que li permet resignificar determinats fets o esdeveniments de la seva vida. Implica una activitat subjectivament con junta un temps passat i present de forma singular, en tant que permet interrogar-se a sí mateix sobre els factors que han influït en les seves vides (familiars, socials, econòmics, històrics, culturals...), i per altra banda, facilita també una major comprensió d'aquells elements del passat que segueixen presents en la situació actual. La historicitat fa que es pugui prendre una certa distància en relació a l'aquí i l'ara.

Aquest treball implica re-situar-se al voltant de noves formes d'interpretar un temps pretèrit, com a condició que possibiliti projectar-se cap un espai - temps futur que inclogui noves trajectòries o sentits. Historitzar, entès com una forma de recordar, d'explicar i explicar-se la pròpia trajectòria de vida, implica un treball psíquic actiu i singular per part de la persona que narra, el qual pot promoure la producció subjectiva de nous sentits en relació a les representacions vinculades al temps viscut (Grunin, 2008).

Fer una immersió en una biografia d'una persona significa entrar en una dimensió de temporalitat. No obstant aquesta temporalitat s'ha d'entendre com la producció d'un temps propi, subjectiu, que no respon o fins i tot pot entrar en contradicció amb el temps cronològic seqüencial i instituit. Reconstruïm el passat en funció del present i signifiquem per donar un sentit al present. Això permet

una anàlisi de les continuïtats, transformacions i canvis¹⁶ que es produeixen en la trajectòria de vida i en els projectes de vida individuals (Torradadella i Tejero, 2010).

Piera Aulagnier (1984) ha desenvolupat el concepte d'historització inscrivint-lo en un treball psíquic del "JO" en tant que es necessari pel seu funcionament, ja que li permet situar-se i ancorar -se en una història que substitueix el temps viscut (i ja perdut) per la versió que el subjecte reconstrueix sobre les circumstàncies que el varen fer esdevenir el què és i que donen raó del seu present, possibilitant repensar-se o fent pensable un eventual futur. Segons Aulagnier (1984) aquesta reconstrucció serà sempre parcial, fragmentaria i selectiva. Així doncs, podem pensar que el relat de vida posa en marxa una activitat historitzant, de subjectivació de l'experiència i impulsa moviments de re-escritura o de re-significació de l'experiència. El "jo" construeix una versió històrica dels seus orígens, del propi passat enunciat, obrint un nou saber sobre la realitat viscuda per la via de la paraula.

El treball elaboratiu i simbolitzant que implica la historització adquireix un valor central en el processament dels canvis. El treball d'historització selecciona els enunciats identificatoris que permeten al subjecte articular el ser i l'esdevenir, relatat a través del llenguatge com a "narrativa" d'una vida, d'una identitat (Petritz, Delucca, i Canal, 2007). La tasca del "JO" consistirà en transformar aquests documents, aquestes imatges i enunciats en una construcció històrica que porti al autor i als seus interlocutors la sensació de continuïtat temporal.

Segons els mateixos autors, en les narratives sobre la pròpia vida, el subjecte la llegeix com si fos un lector i al mateix temps l'escriptor, en aquest moviment de lectura i escriptura es produeix una transformació de la representació que té de sí mateix. Mitjançant el relat, es configura la identitat del personatge en el decurs del temps. En les entrevistes, en el diàleg, està compromesa la subjectivitat del relator, la seva identitat, però també requereix el compromís de l'investigador, amb uns desitjos i escolta també particular. (Petritz, Delucca i Canal, 2007).

El mètode biogràfic parteix del supòsit que hi ha una relació o connexió entre les estratègies narratives i les estratègies biogràfiques, entre allò que vivim i en com ho expliquem. Des d'aquest supòsit, el RV no és únicament una evocació d'esdeveniments viscuts. La narració permet revisar i processar els

---

¹⁶ Paul Ricoeur (1983) en el concepte d'identitat narrativa inclou un component "idem" que fa referència a una entitat substancial, immutable, que no canvia i que roman en el subjecte en el decurs del temps. El concepte "ipse" fa referència a una identitat que es transforma en el decurs del temps.

canvis que s'han produït en el decurs de la vida. Les experiències viscudes, els espais habitats, les relacions i els vincles que s'han creat, les eleccions que s'han fet requereixen la funció narrativa per atorgar un significat (Torradella i Tejero, 2010). La persona que relata selecciona els enunciats amb els continguts de la memòria als quals atorga un sentit. En la construcció del relat hi ha un acte creatiu que va més enllà de la seqüència evocació – repetició, en tant que la persona intenta donar sentit i significat a la seva vida. Implica una manera particular de recordar en la que estan implicats, a més de la memòria, altres processos cognitius que desvetllen certs components emocionals, amb més o menys intensitat (Lamas Rojas i Lamas Lara, 2006).

Així doncs, en els RV també conflueix una dimensió psicològica que produeix una forma particular de construir i de narrar l'experiència viscuda, en relació amb la situació present i els projectes de futur.

Golpe i Molero (2011), a partir dels estudis que han dut a terme sobre velleses singulars i trajectòries vitals de persones grans, ressalten el concepte de memòria productiva entenent com a tal aquella que, a través de la narració de l'experiència viscuda, allibera els sentits del passat i en dona nous sentits al present, resignificant les biografies en base a la singularitat de les seves vivències i reformulant els seus projectes de vida.

En el marc de la nostra recerca, trobem especialment interessant, l'aportació de Gergen (1996) sobre la varietat de formes narratives segons la direccionalitat de la narració. Considera que el punt final del relat es ponderat pel valor o per la valoració que el subjecte fa del propi relat en termes d'èxit o de fracàs. Els esdeveniments que condueixen el relat poden ser examinats per la selecció i l'ordenació dels esdeveniments que fa l'individu. Es poden establir tres formes bàsiques de narració:

1. *Narració d'estabilitat*. Vincula els esdeveniments de manera que la trajectòria de l'individu roman inalterada en relació a una fita o resultat. La vida flueix, ni millor, ni pitjor. Tant des d'una perspectiva positiva com negativa. Té conseqüències pel futur: seguirà predominant l'èxit o el fracàs segons el posicionament i malgrat les circumstàncies.
2. *La narració progressiva*. Vincula entre sí esdeveniments de tal manera que el moviment de la dimensió avaluadora en el decurs del temps s'incrementa. Implica direccionalitat, anticipant posteriors millores i assoliments.

3. *La narració regressiva*. El moviment és decreixent. Implica direccionalitat, anticipant disminucions addicionals.

Segons aquest autor, les funcions d'aquestes diverses formes bàsiques de narració són:

La narració d'estabilitat. Respon a la necessitat de les persones per identificar-se a sí mateixos com individus estables. Té a veure amb l'exigència social d'estabilitat que es veu compensada per una narrativa d'estabilitat. Per aconseguir una vida social fructífera hom ha de ser capaç de fer-se intel·ligible com una unitat perdurable, integral i coherent.

La narració progressiva. Respon al mandat social de canvi. Per a molts la possibilitat d'un canvi progressiu és la raó de ser. La persona ha d'estar preparada tant per mostrar-se estable com per poder afrontar i introduir canvis. S'ha de demostrar que s'està disposat a seguir millorant. En una mateixa narració, el mateix esdeveniment pot mostrar-se com una narració d'estabilitat com una narració progressiva.

La narració regressiva. Aquest tipus de narració també té una funció social. Les històries de desgràcies sol·liciten atenció, simpatia i intimitat. Relatar la pròpia història d'una situació depressiva, per exemple, no és descriure l'estat mental sinó comprometre's en una particular forma de relació per a implorar llàstima o interès, o bé per justificar un fracàs, o bé perquè se'n deslliuri de la culpa o del càstig. En la cultura occidental, les narracions negatives poden complir una funció compensatòria, sovint la descripció narrativa és una estratègia per a compensar o buscar la millora o per convertir una tragèdia en una tragi-comèdia. Així doncs, les narracions regressives serveixen per motivar les persones per aconseguir finalitats positives.

Conclusió

La narració de la pròpia vida conforma una activitat mental reflexiva per recuperar, revisar i reapropiar-se subjectivament de les experiències i vivències rellevants del curs de la vida en el decurs del temps i en un determinat context. Rememorar i narrar vol dir explicar i explicar-se a sí mateix a través del llenguatge, el qual s'estructura a partir de les representacions simbòliques i el significats subjectius.

Hem vist com l'enfocament biogràfic és una opció metodològica que es fonamenta en el socio-constructivisme i la subjectivitat. En la nostra recerca aquest posicionament epistemològic esdevé el nucli central de la recerca ja que s'orienta a adquirir una mirada més comprensiva, centrada en el subjecte.

Per bé que les trajectòries de vida ens aporten una visió de les continuïtats i discontinuïtats o ruptures que s'han produït en el decurs del temps de vida fins el moment present, els relats de vida permeten que la persona, mitjançant la pràctica discursiva pugui re-pensar, re-viure i re-sentir les seves experiències i vivències d'acord amb les seves representacions i significats, els seus valors ètics i morals, les relacions i vincles que han creat, així com la interpretació que fan de la seva història i del món que habiten.

El breu apunt històric del mètode biogràfic ens introdueix al següent punt que tractarem amb més concreció: la sociologia clínica, inscrita en el marc de la sociologia comprensiva, que conforma l'orientació epistemològica de la nostra recerca.

4 L'aproximació comprensiva del subjecte social des de la Sociologia Clínica

---

*Chercher, c'est aller à la rencontre de l'autre, de son altérité.
Comprendre, c'est penser avec l'autre, avec sa différence.*

Emmanuel Gratton

L'objecte d'estudi de la nostra recerca es fonamenta en el marc teòric de la Sociologia Clínica, la qual va inspirar els treballs de Michel Legrand en la dècada dels 90s per crear les consultes especialitzades en relats de vida (Legrand, 1993). A través dels diferents autors que sostenen aquesta orientació epistemològica, varem constatar que era un marc apropiat pel desenvolupament de la nostra tesi atès que té en compte l'especificitat i la irreductibilitat de l'individu i molt més específicament la presència irrecusable i irreductible de la subjectivitat. Es basa en el concepte de "subjecte social" i proposa una mirada comprensiva basada en la intersubjectivitat i la construcció de coneixement des d'una perspectiva interdisciplinària. Va més enllà d'una visió exclusivament sociologista o psicologista, incorporant diferents perspectives d'anàlisi des l'antropologia, la psicologia social, la sociologia i la psicoanàlisi. Els seus postulats es basen en el concepte de subjecte social i les seves eines metodològiques són els relats de vida. Tots aquests elements varen ser decisius per a constituir el marc teòric de la nostra recerca.

4.1. La Sociologia Clínica: aspectes teòrics i metodològics

Com hem vist anteriorment, en la nostra societat l'individu està convocat a ser més autònom, més responsable i més flexible. Ha de ser capaç de reafirmar-se, d'escollir el seu destí sota l'imperatiu de trobar el seu lloc al món, el seu projecte vital. Tanmateix això pot generar malestar i l'aparició de trastorns d'ansietat i l'alteració de l'estat d'ànim tan freqüents avui dia. Cada individu és reenviat a sí mateix per a produir el sentit de la seva existència. Vincent De Gaulejac (2012) afirma que, fruit d'aquestes constatacions, va emergir la Sociologia Clínica donat que el marc teòric estructuralista esdevenia insuficient i es pretenia treballar la dimensió existencial de les relacions socials. Aquesta

nova orientació convida a tenir en compte la presència irrefutable i irreductible de la subjectivitat, reforçant així el concepte de subjecte social.

La Sociologia Clínica s'inscriu en el marc de la sociologia comprensiva i es basa en el procediment clínic per aproximar-se a la comprensió dels fenòmens socials, constituint així una modalitat particular d'investigació, formació i d'intervenció. Es tracta de treballar el més a prop possible de la vivència dels actors socials, tenint en compte la seva singularitat, de manera que fa indispensable l'escolta de la vivència, conscient o inconscient, per copsar la dimensió existencial dels individus i de les relacions socials.

Centra la seva atenció en la subjectivitat i en les dimensions individuals, personals, psíquiques, afectives i existencials de les relacions socials. No pretén construir un nou objecte d'estudi, sinó reintegrar en l'objecte mateix de la sociologia allò que es considera que ha estat negligit, ocultat o rebutjat en el curs del seu desenvolupament com a ciència. Aquest abordatge té com objecte abordar la complexitat entre els determinismes socials i els determinismes psíquics en els comportaments dels individus singulars així com les representacions que ells fan dels seus comportaments (De Gaulejac, 2012, 1999).

Per entendre la complexa dinàmica entre els processos psíquics i socials, la sociologia clínica defensa un enfocament sociopsicològic, que analitza com determinats factors i transformacions socioestructurals condicionen les actituds i els comportaments dels individus, i al mateix temps, un enfocament psicosociològic que analitza la manera en què un subjecte intervé com actor i desenvolupa pràctiques per afrontar conflictes i per afrontar les situacions en què es troba. Parteix del supòsit que la comprensió subjectiva forma part dels fenòmens socials, de manera que no es pot entendre el sentit i la funció d'un fet humà sinó és a través de l'experiència viscuda, de la seva incidència sobre una consciència individual i de la paraula que dóna comptes d'aquesta experiència (De Gaulejac, 1999).

Utilitza el mètode clínic¹⁷ per comprendre els fenòmens socials a través de l'escolta i el diàleg amb

---

¹⁷ Etimològicament, el terme grec "kliniké" significa "a la capçalera del malalt", designa el moment en què els metges deixen d'interessar-se únicament en el cos malalt i s'interessen pel pacient mateix, és a dir un subjecte que pateix o que experimenta un cert malestar, i el què aquest pugui dir sobre la seva malaltia. En sociologia es tracta d'interessar-se per les vivències dels actors socials i escoltar el que tenen a dir sobre els fenòmens socials que els involucren.

l'actor social, l'acompanya en un intent de copsar les representacions i significacions dels seus comportaments i les seves accions. El posicionament clínic privilegia l'escolta, la comprensió mútua - entre l'investigador i el subjecte - la co-construcció d'hipòtesis i la confrontació dels sabers teòrics i pràctics que se'n deriven de l'experiència. El dispositiu de la recerca afavoreix tant la implicació com el distanciament, l'anàlisi objectiu i l'expressió subjectiva, l'anàlisi de les relacions transferencials, tant de l'investigador com de l'actor social, amb la finalitat d'apropar-se a la vivència i facilitar l'elaboració d'una reflexió conceptual en el marc de la relació.

Per altra banda, el procediment clínic, trenca amb la visió tradicional del mètode experimental, entès com un posicionament de l'investigador com el "què sap", en relació al que "no sap". Així doncs, contradiu la suposada neutralitat i objectivitat de l'investigador.

Parteix del supòsit que la persona singular està condicionada per una multiplicitat i heterogeneïtat de determinismes a partir dels quals fa eleccions i pren decisions, actuant amb un marge de llibertat limitat com a conseqüència de factors externs però també interns. Davant d'això, el sociòleg clínic acompanya a la persona en un procés d'elucidació i de comprensió d'aquests condicionaments mitjançant un procés de subjectivitat que amplii el seu marge de llibertat.

Des d'aquesta perspectiva, els relats de vida es converteixen en el mètode d'investigació per excel·lència per analitzar la multidimensionalitat de les trajectòries i les experiències de vida familiars, culturals, socials, econòmiques o històriques.

Els dispositius que es creen en la metodologia dels relats de vida han de complir uns requisits que facilitin:

- Treballar en sincronia per poder posar la història individual en el context social en el qual s'inscriu; i al mateix temps, en diacronia, considerant a l'individu com un producte de la història personal, familiar i social.
- Adoptar una perspectiva dinàmica, ja que l'individu és producte d'una història però també és un agent d'historicitat, és a dir producte d'aquesta història en base a un intent permanent d'influir en el propi desenvolupament.

- Articular lo individual i lo col·lectiu construint dispositius que permetin al mateix temps, aprofundir en l'experiència individual viscuda i reajustar cada relat personal amb altres relats produïts per persones que comparteixen les mateixes condicions socials de l'existència.

La sociologia clínica va aparèixer, a França, en la dècada de 1980s¹⁸. L'any 1988, a Ginebra, es crea, a iniciativa de Robert Sévigny, Gilles Houle, Eugène Enríquez i Vincent De Gaulejac, un nou grup de treball dins l'*Associació Internacional de Sociòlegs* de llengua francesa, que introduiria aquest nou concepte i orientació. Anys més tard, es va consolidar amb la celebració del primer col·loqui de sociologia clínica, organitzat per la Universitat de Paris 7, l'any 1992, en motiu de la creació del *Laboratori de Canvi Social*. En aquesta trobada va sorgir una xarxa internacional de parla francòfona i llatina, que comprèn més de 15 països d'arreu del món.

F. Hanique (2012) considera que els principis del projecte comprensiu de la sociologia clínica són els següents:

- Es fonamenta en la relació i la interacció particular entre l'investigador i els agents socials, amb un especial interès en la comprensió de les persones singulars i també en la implicació de l'investigador en relació al seu objecte d'estudi i la societat. En aquesta interacció cal considerar dos aspectes importants: l'ètica i la tècnica. L'ètica pel que fa al respecte a les persones singulars, i la tècnica respecte l'eficàcia heurística com a base de la relació entre l'investigador i la persona singular.

La implicació suposa que l'investigador treballa amb totes les dimensions de la persona i amb la seva pròpia vinculació amb elles, renunciant així a l'objectivitat o la neutralitat, mitjançant l'escolta, l'intercanvi i la comprensió.

- Els agents socials són considerats com a productors de coneixements, en tant que produeixen significats a través de la narració de les seves experiències. No es tracta doncs, dels fets descriptius i objectius que relaten sinó dels significats que els atribueixen.
- El sentit de la interacció és la co-construcció progressiva del coneixement a través del diàleg entre l'investigador i el subjecte. Per bé que l'investigador recorre a l'empatia no és per "posar-
-

---

¹⁸ F. de Yzaguirre (2013) situa els orígens de la sociologia clínica l'any 1931, quan L. Wirth, membre de l'Escola de Xicago, va publicar un article amb el nom de "Clinical Sociology". Aquest autor, sociòleg, veia al sociòleg clínic formant part d'equips terapèutics amb metges, psiquiatres, psicòlegs i treballadors socials amb l'objectiu de col·laborar amb ells en les històries socials relacionades amb els seus pacients i que posteriorment es va desenvolupar a França, durant els anys 1980s.

se en el lloc de l'altre" sinó per obrir un espai de comprensió suficient que permeti la col·laboració a través de la confrontació de dos punts de vista.

A través de suggeriments i qüestionaments, l'investigador acompanya al subjecte a una reflexió que li permeti fer un moviment de distanciament per analitzar la vivència, intentant que faci un desplaçament entre la percepció del sentit que ha experimentat o viscut i la conceptualització o problematització de l'experiència, de manera que el subjecte pugui narrar més fàcilment allò que viuen, pensant, senten o imaginem.

Aquest espai de triangulació, entre el subjecte, l'investigador i el que conjuntament elaboren és el que pretén posar en marxa el dispositiu d'interacció de la sociologia clínica.

La condició "clínica" trenca amb la posició d'expertesa de l'investigador i revisa les qüestions de la implicació, la neutralitat i l'objectivitat. L'investigador no es pot desprendre de les seves relacions socials i institucionals. Està implicat contínuament en la relació amb el seu (s) interlocutors. "*Ha de deixar de banda la pretensió de ser l'únic portador d'un saber científic*", diu De Gaulejac (2012). Els actors disposen de la capacitat de viure experiències i produir coneixement sobre els fenòmens socials que els concerneixen. Investigador i agents socials treballen junts. Les metodologies esdevenen més obertes, més participatives i més creatives.

Les relacions entre l'actor i l'investigador es modifiquen. L'investigador i l'actor social, conjuntament, intenten comprendre per poder prendre decisions i actuar en conseqüència, seguint així els principis de la recerca – acció. Els actors aporten dades, informació i el seu testimoniatge per co-construir el sentit de la seva experiència i de la seva situació.

La sociologia té una visió emancipadora del subjecte. Centra les seves inquietuds teòriques, metodològiques i ètiques en la possibilitat que un individu o un grup, prengui la posició de subjecte. No obstant, aquesta visió no exclou les dimensions macro, meso o micro estructurals que condicionen les vides de les persones.

Els sociòlegs clínics proposen l'emancipació del subjecte com alternativa per a afrontar l'individualisme, el narcisisme o el psicologisme de les societats actuals, i poder actuar davant la crisi de l'ocupació, de la política, de la religió, així com les decepcions, desil·lusions i la desafecció política o el menyspreu de les utopies per modificar i assolir que haurien de permetre un món millor. Des

d'aquesta visió el subjecte emergeix com una força autònoma, capaç de definir-se a sí mateix i trobar solucions davant el sofriment o la impotència. (Roche, 2012; Hanique, 2012; De Gaulejac, 1999).

En la vessant metodològica, la interpretació de les dades es basa en l'anàlisi de l'articulació entre els determinismes socials i psíquics, i s'utilitzen eines variades que facilitin lectures objectives i subjectives. L'anàlisi i la interpretació de les dades es fa a través de tot el procés de recerca mitjançant l'escolta, la interacció, la confrontació de les dades i la seva organització, de forma continuada i progressiva. A nivell pràctic, la interpretació es fa en tres moments diferents:

- Quan l'investigador emet hipòtesis o suggeriments sobre la interpretació que fa partint del relat de l'altre, tant en el apareix de manera conscient i intencionada, com en el que s'entreveu del què expressa la persona de manera no conscient, sovint de manera sobtada o imprevista, les quals sorprenen, confronten i interroguen al subjecte.
- El moviment constant que fa l'investigador entre la teoria i la pràctica, entre allò que és singular, propi del subjecte, i allò que és universal, compartit per la condició humana. Aquest moviment o dinàmica interactiva en el marc conversacional, segons Hanique, fa que l'investigador no "caigui" en un deliri interpretatiu.
- La confrontació amb altres col·legues. Donat que aquest tipus d'intervenció fa que l'investigador tingui una forta implicació personal, es recomanable que hi hagi un espai de discursió, confrontació i de controvèrsia per poder afinar i validar l'anàlisi interpretatiu.

4.2. La qüestió del subjecte en la sociologia clínica

Per assignar als individus utilitzem diferents termes de manera indistinta tot i que cada un d'ells revela significacions diferents: individu, persona, subjecte.

Segons Bauman (2006) el terme "individu" apareix en la consciència de la societat occidental en el segle XVII, en els inicis de l'era moderna. Deriva del llatí i evoca l'atribut de la indivisibilitat. En sentit figurat, aquest autor suggereix que fa referència a la unitat més petita a la qual es pot atribuir la qualitat d'humanitat. En sí mateix, aquest mot no es referia a la singularitat de la persona. El tret de la "singularitat" és a dir el "ser diferent dels altres", es va anar desenvolupant posteriorment. Per

Bauman, avui dia el concepte d'individu ha perdut el seu sentit d'indivisió, evocant el sentit de l'autonomia com atribut bàsic, atribuint li un sentit de responsabilitat sobre els propis èxits o fracassos.

Niewiadomski (2002) considera que el terme "persona" prové del llatí i s'utilitzava per a designar les màscares que utilitzaven els actors de teatre en la Grècia antiga. Aquestes màscares permetien als espectadors identificar els personatges de l'obra i els rols que se'ls atribuïa, tant en la dimensió pública com en la privada.

En la Sociologia Clínica, el subjecte evoca una major autonomia d'elecció i d'acció en el sentit que tant el seu discurs com el seu comportament són susceptibles no només de reflectir el món social, sinó de transformar-lo. En aquest cas, l'individu, tot i els factors que l'influeixen o determinen, intenta parlar en "nom d'ell mateix" i en nom de la "veritat" tal com ell la percep. Se situa com individu autònom i creatiu, acceptant, en el cas que sigui necessari, el rebuig social que pugui generar.

Etimològicament, el terme subjecte prové del mot llatí, "*subjectus*" que significa "per sota", i fa referència a està subjugat, sotmès a una necessitat o a una llei superior. Des del moment que s'accepta l'existència de l'inconscient, es posa en evidència que l'individu no es pot reduir únicament a la seva condició biològica i racional. El terme subjecte s'utilitza amb la doble significació de subjugat al context i als impulsos del seu inconscient, i també com a subjecte autònom, responsable de la seva acció.

L'emergència d'un subjecte singular es construeix a nivell individual i col·lectiu i aquestes dues condicions no es poden pensar separatament.

La qüestió del subjecte en l'abordatge de la sociologia clínica, tal com l'expressa De Gaulejac (2013), s'inscriu en la intersecció de tres universos teòrics de tres ordres diferents que al mateix temps remetent a tres camps disciplinaris diferents:

- L'univers de la llei, les normes, les reglamentacions, tant del llenguatge com de lo simbòlic. Remet al "*subjecte de dret*", confrontat amb l'ètica del respecte als codis i als valors que promouen les institucions de la societat on viu.
- L'univers de l'inconscient, les pulsions, els fantasmes, les representacions i l'imaginari simbòlic. Remet al "*subjecte de desig*", confrontat al desig de l'altre, que contribueix a promoure'l o bé a subjugar-lo.

- L'univers de la societat, de la cultura, l'economia, les institucions, les relacions socials, l'estatus i les posicions socials. Remet al "*subjecte sociohistòric*", confrontat a determinacions múltiples vinculades al context on es desenvolupa.

El subjecte, des d'aquesta orientació teòrica, es construeix en el punt d'intersecció d'aquests diferents registres. Es parteix també de la base que el subjecte és capaç de construir la seva experiència donant-li sentit i coherència.

Vincent de Gaulejac (2009), en la seva recerca, identifica quatre figures sobre el subjecte, que guarden certa relació amb els universos citats anteriorment.

- **Subjecte social**. Subjecte confrontat a l'univers de la societat, la cultura, l'economia, les institucions, les relacions socials, l'estatus i les posicions socials. Subjecte sociohistòric, confrontat a determinacions i restriccions múltiples vinculades al context en el qual emergeix.
- **Subjecte existencial**. Subjecte que afronta l'univers de l'inconscient, les pulsions, els fantasmes i l'imaginari, on l'individu és un subjecte de desig que es confronta amb el desig de l'Altre que contribueix a produir o a sotmetre's.
- **Subjecte reflexiu**. Subjecte relacionat amb l'univers cognitiu de la reflexivitat, on l'individu es constitueix com a subjecte mitjançant la paraula que li permet pensar, anomenar i accedir a un cert domini del món.
- **Subjecte actor**. Subjecte en l'univers de l'acció en la mesura que el subjecte es revela en allò que produeix, que realitza com autor en els actes concrets que marquen la seva existència.

Marichela Vargas Thils (2013, 2002) destaca que, en les diferents definicions sobre el subjecte, es poden extreure dos concepcions: una concepció "*reflexiva*" i una altra que es podria denominar "*accionista*". La concepció reflexiva veu al subjecte allà on l'individu és capaç de prendre consciència dels seus determinismes i assumir-los. D'acord a aquesta concepció, l'individu té un marge de llibertat. La concepció accionista considera que el subjecte és en el punt en el qual construeix alguna cosa amb allò que el determina. Segons la mateixa autora, l'accent recau sobre la transformació i la creació, i no

tant en la pressa de consciència¹⁹. Reprendrem més endavant la qüestió de la reflexivitat, segons aquesta mateixa autora.

En els RV, la dimensió del subjecte s'expressa en el fet d'assumir els determinismes que condicionen la seva identitat, però sobretot en la capacitat d'afrontar i donar resposta a una situació existencial, la qual pot ser transformadora en el sentit en què està precedida d'un desig que es transforma en acte. Això passa quan la persona és capaç de situar-se davant la pròpia història i assumir-la, d'intentar connectar-se amb el propi desig - sovint desconegut i inconscient -, és a dir connectar-se amb un buit, amb un sentiment de manca, per a poder elaborar nous projectes i actuar en conseqüència. És en aquest punt quan el subjecte esdevé el protagonista de la seva pròpia història. Aquest procés és el que Vargas - Thils (2013) denomina "*procés de subjectivació*".

Tenir en compte la subjectivitat significa acceptar la dimensió existencial com element ineludible per comprendre els comportaments, les actituds, les relacions i els intercanvis socials. Es tracta d'integrar en l'objecte d'estudi la subjectivitat com element de coneixement i un element per a conèixer. Aquesta visió no està exempta de riscos. De Gaulejac (2012) adverteix que les vivències són a la vegada portadores de sentit i d'il·lusió, de saber i de dissimulació, de veritats i de deformacions. Igual que en

la narració opera una reconstrucció de la realitat plena de riquesa, però també de contradiccions i d'ambigüitats. Demanar sobre allò viscut vol dir analitzar els sentiments, les emocions, les contradiccions, la manca de coherència; en definitiva, les representacions i significacions que té sobre les condicions concretes de la pròpia existència. L'anàlisi d'aquestes condicions és indispensable per comprendre el comportament humà.

4.3. La relació del subjecte amb la seva història

Per a De Gaulejac, el subjecte es construeix en la dimensió sociohistòrica. Considera l'individu com el producte de tota la seva experiència biogràfica que cerca esdevenir subjecte. Postula tres eixos de relació entre l'individu i la seva història (De Gaulejac, 2012; Vargas - Thils, 2008)

- L'individu és **producte de la història**. La seva identitat es construeix a partir d'un seguit d'esdeveniments personals que ha viscut i que conformen la trama de la seva biografia com

---

¹⁹ Marichela Vargas-Thils, en la seva concepció accionista del subjecte parteix de l'obra *Critique de la raison dialectique* de Jean Paul Sartre (1960), en la qual sosté que "*sujet est ce qu'il parvient a faire de ce qu'on ha fet de lui*" (pag 77)

- història singular i única, i per altra banda els elements comuns a la seva família, al seu entorn, a la classe social a la qual pertany, els quals el posicionen com un ésser sociohistòric. És a dir, l'individu és producte d'una història individual, familiar i social, malgrat que la seva identitat i la seva història estiguin condicionades per determinismes d'ordres diferents.
- L'individu és **actor de la seva història**. És al mateix temps producte de la història i productor de la mateixa. És portador d'historicitat, és a dir de la capacitat d'intervenir sobre les determinacions, no fins a suprimir-les però sí, modificant els seus efectes. Aquesta capacitat d'acció el situa en tant que subjecte en un moviment dialèctic entre el què és i el que esdevé. Ser actor de la pròpia història significa també que pot projectar se cap al futur a partir d'ella mateixa.
- L'individu com a **productor d'història**. Mitjançant les seves representacions, la seva memòria, la paraula o els escrits, genera reconstruccions del passat, com si, davant la impossibilitat de controlar el curs de la seva vida, volgués dominar el sentit que en té d'ella i construir noves significacions per a crear se un sentiment d'identitat.

Marichela Vargas Thils (2008) considera que la proposta de De Gaulejac constitueix una manera d'articular dos paradigmes aparentment antagònics, el paradigma estructuralista i el paradigma de la subjectivitat. És a dir les restriccions que li venen donades i el marge de llibertat del qual disposa per actuar malgrat tot.

El subjecte esdevé actor de la seva història en tant que és capaç de situar-se davant d'ella, assumir-la i projectar-se cap el futur desenvolupant projectes. S'entén "*projecte*" en un sentit de direccionalitat, orientar la vida en una direcció, amb una finalitat, evitant així la reiteració sense sentit o la inadaptació. En un sentit existencial, projectar-se o tenir projecte és anar cap endavant. Cada relat de vida té multiplicitat de projectes en funció de diferents períodes de la trajectòria de vida i del context i circumstàncies en què es desenvolupa. Vargas-Thil (2008)

4.4. Els relats de vida en el camp de la intervenció, la formació i la recerca

Sense ser exhaustius, avui dia en el món francòfon, existeixen, al menys, tres grans corrents que utilitzen els RV en el marc de les recerques sociològiques i etnològiques. Aquest moviment, en el seu conjunt, s'inscriu en la perspectiva desenvolupada per Daniel Bertaux durant els anys 1970

(Niewiadomski, 2002; De Villers, 2002). Totes elles tenen en comú la pràctica del RV en la formació, la intervenció o la recerca. No obstant això, cal afegir que, en general, no utilitzen un mètode unificat de manera que, en conseqüència existeix una diversitat de pràctiques relacionades amb diferents marcs teòrics o posicionaments davant la intervenció. Alguns d'ells parlen de teràpia, mentre d'altres rebutgen fermament considerar-la com a tal, atès que els canvis o transformacions que es produeixen no s'atribueixen a l'investigador sinó al procés que desenvolupa el propi subjecte.

Per bé que entre els investigadors es va obrir un ampli debat sobre si la intervenció amb relats de vida és o no una psicoteràpia i s'ha escrit molt sobre aquesta qüestió, em centraré en la justificació que fa Michel Legrand (2002) per distingir aquest tipus d'intervenció de la psicoteràpia o de la psicoanàlisi.

Segons aquest autor, el que diferencia la pràctica amb RV de la psicoteràpia o la psicoanàlisi és el contracte inicial entre la persona singular i l'investigador. En el cas de la intervenció amb els RV, no s'efectua cap tipus de contracte terapèutic, mentre que els altres tipus d'intervenció aquest contracte s'instaura a l'inici de la relació. Així doncs, les pràctiques amb RV no pertanyen *stricto sensu* al camp terapèutic. El practicant d'aquest mètode no es compromet a la cura o l'alleugeriment del sofriment de les persones amb les quals treballa. No obstant, aquest tipus de pràctiques poden tenir efectes terapèutics, en el sentit d'alleugerir el sofriment o el malestar.

Tot i utilitzar indistintament els termes "relats de vida" i "història de vida", s'adhereixen a la proposta d'Alex Lainé, segons la qual el RV al·ludeix a un moment del procés de producció d'una història de vida. Fa referència a l'enunciació escrita o oral de la vida viscuda per un narrador. En canvi, la història comença verdaderament amb l'elaboració d'aquest material, quan la reparació de les estructures de la vida i del relat poden ser revisades i organitzades, atribuint un sentit. El relat esdevé història quan s'ha realitzat un treball de reflexió i d'anàlisi, generalment en la relació dialèctica amb l'altre. Això generarà una coherència interna dels esdeveniments exposats, l'experiència subjectiva i el context social en què s'han produït.

A continuació, presentem aquestes tres corrents:

1. La corrent que s'interessa pels RV com a tècnica de recollida de dades en el marc de les recerques sociològiques i antropològiques. En aquest cas, des de la perspectiva epistemològica inductiva, s'apela a l'actor social per obtenir dades rellevants del camp que es vol investigar. És "l'objecte" de la investigació qui parla. Aquesta corrent s'inscriu en el camp de la sociologia comprensiva, les teories microsociològiques i l'etnometodologia.

2. La corrent "*Roman familial et trajectoire social*" (RFTS), que es va crear durant els anys 1970 per un grup d'investigadors de l'àmbit de la formació permanent (Bonetti, Fraise, De Gaulejac), els quals es van agrupar en funció d'un interès comú pels RV, en els seminaris de recerca impulsats per l'associació "Germinal". Anys més tard, l'any 1980, Vincent De Gaulejac, Robert Sévigny, Gilles Houle, Eugène Enríquez, constitueixen un grup de treball en el sí de "*l'Association Internationale des Sociologues de Langue Francofone*" (De Gaulejac, V.; Hanique, F; Roche, F. , 2007), que obriran un nou camp de reflexió en la sociologia: la sociologia clínica²⁰, el qual esdevindrà un nou camp de les ciències socials en la dècada dels anys 1990, amb les recerques realitzades pel *Laboratoire de Changement Social* de la Universitat de París ⁷²¹.

La Sociologia Clínica, pren el nom del seu significat etimològic que és "a la vora del llit del pacient". Posa de relleu la importància la mirada irrefutable i irreductible de la subjectivitat. Fa atenció a les dimensions individuals, personals, psíquiques, afectives i existencials de les interaccions socials. Pretén construir una antropologia de l'ésser humà en societat convidant així a revisar les fronteres disciplinàries entre les ciències humanes i socials.

La referència "clínica" trenca a la posició d'expertesa de l'investigador, introdueix els conceptes de transferència i contratransferència en el cor de l'anàlisi, transformant així les relacions entre l'investigador i els seus interlocutors. La relació subjecte/objecte es modifica. L'investigador no és un expert que disposa d'un coneixement que li manca a la persona amb qui treballa; també ell és un actor, que conjuntament amb els altres actors, co-construeixen un saber sobre el sentit de la seva experiència i llur situació. La proposta d'aquesta corrent de pensament convida doncs, a replantejar les qüestions de l'objectivitat i la neutralitat des d'un posicionament confrontat amb a la neutralitat i l'objectivitat de la ciència positivista hegemònica.

Aquest camp de caràcter transdisciplinari es fonamenta en tres vessants de les ciències humanes: la sociologia clínica, la psicoanàlisi i la fenomenologia. El propòsit d'aquests investigadors és de treballar

---

²⁰ Guy de Villers (1999,1993) defineix un enfocament clínic a partir de la seva conceptualització sobre "lo clínic", definint-lo com "una condició en la qual s'estableix la relació entre la ciència i l'individu humà a través del biaix d'una relació directa entre allò que s'observa i l'observador". Al mateix temps defineix "enfocament" com un cos de coneixements de base (background) amb un conjunt de problemes (problematics) d'acord amb un seguit d'objectius (aims) i una col·lecció de mètodes (methodics). Villers afegeix també que l'objecte propòsit (target) en l'enfocament clínic l'objecte d'estudi és l'individu concret. Seguint aquestes reflexions, l'enfocament clínic seria un procediment que busca copsar la particularitat del cas individual en funció d'objectes determinats, d'acord a un mètode apropiat i a partir de referents teòrics, amb l'objectiu de produir coneixements sobre aquest cas en particular.

²¹ A Espanya, l'any 2012, es va crear la *Comisión de Sociología Clínica del Colegio Nacional de Politólogos y Sociólogos* (COSOCLI), que treballa amb aquest tipus d'enfocament. El departament de Psicologia Social de la Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia de la Universitat Complutense de Madrid, té un seminari de Sociologia Clínica, que dirigeix José Ramón Torregrosa.

sobre la valència respectiva dels factors econòmics, històrics, sociològics, ideològics i psicològics en les trajectòries individuals dels actors, evitant els obstacles d'una mirada excessivament sociologista o psicologista (Niewiadomsky, 2002; Guy de Villers, 2002).

De Gaulejac, en la seva pràctica treballa en grups de formació per al desenvolupament personal. En els seus tallers intensius pretén articular la història familiar i social. Es fomenta la producció i l'intercanvi de RV entre els participants i s'aborden temes com les trajectòries laborals, professionals o relacionals, entre altres.

Els seminaris varen representar l'organització de grups amb un forta implicació personal al servei de la formació i el desenvolupament personal dels participants (investigadors i narradors), i al mateix temps un mètode d'investigació adreçat a l'anàlisi de les interaccions entre factors psicològics i sociològics. Les hipòtesis de treball eren elaborades a partir dels RV dels participants i es construïen de manera col.laborativa. Segons Michel Legrand (2002) el model teòric que s'utilitza en els seminaris presenta una forta coherència interna, tot i que els materials que s'utilitzen en els seminaris influeix en la orientació hermenèutica proposada.

Aquestes pràctiques varen suposar una ruptura amb les pràctiques habituals de la recollida de dades, en les quals l'investigador tracta el material biogràfic unilateralment. Per aquesta corrent, la persona que socialitza el seu relat de vida és a la vegada subjecte i objecte del procés de recerca.

3. La corrent representada pels investigadors i investigadores agrupats en l' "*Association Internationale des Histoires de Vie en Formation*" (ASIHVIF), que va se creada l'any 1990 per Gaston Pineau (Tours), Pierre Dominicé (Ginebra) i Guy de Villers (Bèlgica). Tot i tenir punts en comú amb la corrent anterior, presenten algunes especificitats: a) apliquen la seva metodologia en el camp de les pràctiques educatives des de la perspectiva de la formació d'adults i la formació experiencial; b) parteixen d'una multireferencialitat conceptual (filosofia existencial, sociologia, psicoanàlisi, lingüística, teories de l'educació) de manera que no permet definir fronteres disciplinàries, c) no hi ha un marc teòric que orienti l'interpretació del RV, es considera que és el propi subjecte narrador qui té la capacitat de donar forma mitjançant un treball reflexiu que li permeti comprendre millor la seva pròpia història, de manera que es considera una pràctica autopoïètica.

En aquesta orientació, la recerca es centra en l'observació del procés de deconstrucció - reconstrucció de la història vida del propi subjecte.

Segons Guy de Villers (1999, 1993), el RV des de la perspectiva de la intervenció posa de relleu, bé un projecte d'investigació intrapsíquic amb la finalitat d'identificar variables de procés; bé una actualització de la interacció de lo social i lo de lo psicològic en la trajectòria de l'individu; o bé un enfortiment de la identitat subjectiva mitjançant la re-apropiació de la història de la seva vida.

En el marc d'aquesta corrent, s'inscriuen les *Consultations Psychologiques Spécialisées en Histoires de Vie* (CPSHV) que va fundar Michel Legrand, l'any 2002, a la Facultat de Psicologia i de Ciències de l'Educació de la Universitat Catòlica de Louvain la Neuve (UCLLN), les quals a través del seu postulat i marc teòric constitueixen el model de referència per a la intervenció en la nostra recerca. Michel Legrand, mort sobtadament l'any 2006, va ser professor de psicologia i de filosofia a les universitats de UCLLN i Namur (Bèlgica). En la seva trajectòria acadèmica i científica destaca el compromís amb la perspectiva biogràfica i el "subjecte alcohòlic". Els seus estudis el situen a les fronteres de l'epistemologia, les ciències socials i la psicologia clínica. Era membre de "*l'Association pour l'Approche, la Recherche Biographique et la Réappropriation de son histoire*" (ARBRH).

Reprenem més endavant, la descripció de les consultes especialitzades en RV com a dispositiu per a les pràctiques amb RV.

4.5. Identitat narrativa i relats de vida

En aquest treball, prendrem com a referència de la identitat les aportacions d'autors que proposen que la identitat personal no existeix com a realitat objectiva, es tracta d'una ficció, d'una il·lusió retòrica que s'activa cada vegada que algú es pensa a sí mateix com a subjecte i es re-inventa mitjançant un relat autobiogràfic que construeix la pròpia imatge en la pràctica discursiva donant una visió global del passat i cercant coherència i sentit en la seva producció del relat. Per aquests mateixos autors, el relat de vida és sobretot una producció de representacions i significacions (Vargas-Thils: 2013; De Gaulejac: 2013,2002; Prat: 2007; Ricoeur, 1990, 1985).

La identitat no és un aspecte tangible i definit, sinó multireferencial, plural i complexa, no és quelcom que es pugui copsar mitjançant l'observació de les persones, és una construcció mental que es pot expressar mitjançant les paraules i el discurs que produeixen els propis subjectes. De Gaulejac (2012), proposa que cal abandonar la perspectiva ontològica sobre la construcció identitària i examinar-la des d'una perspectiva de construcció social. Des d'aquest punt de vista, les identitats són construccions

representacionals i discursives amb les que els subjectes parlen d'ells mateixos o dels altres amb qui es relacionen.

Pel que fa al concepte de **construccions representacionals**, indica que la identitat passa necessàriament per les imatges que es produeixen i apareixen en l'escenari mental, les quals es van renovant i actualitzant en el decurs del temps. És a partir d'aquestes imatges i representacions que el subjecte intenta explicar-se a sí mateix, a través del llenguatge i de la paraula, de manera que tan sols en un espai comunicacional (verbal i no verbal) es pot accedir a elles.

Aquestes imatges i representacions condensen una sèrie de **significacions** que van des del procés de construcció de sí mateix fins els processos de reconeixement, que concerneixen als diferents registres de les relacions humanes. Evoquen la permanència en el temps d'una essència pròpia i singular de l'individu, el qual està en processos de transformació permanent en el decurs del temps de la seva existència.

La identitat evoca *semblança* (allò que és idèntic); *unicitat* (allò que és únic, indivisible) i també *permanència* (el que roman de forma permanent), així com el *reconeixement* d'aquesta singularitat. És a dir, el que per a cada persona, significa sentir-se a sí mateix com un individu únic i singular i al mateix temps, pugui ser reconegut com a tal, a expenses dels elements que l'individualitzen. Cada individu singular es defineix a sí mateix per característiques que són comuns a tots els éssers humans, però també a través de característiques que el singularitzen i el distingeixen dels altres. En conseqüència, el terme identitat pren el sentit en una dialèctica entre similitud i diferència, entre singularitat i alteritat, entre individualitat i col·lectivitat (De Gaulejac, 2002)

En el decurs de l'existència la identitat es construeix a partir de múltiples identificacions que produeixen un doble moviment de projecció i introjecció, els quals contribueixen a la seva construcció identitària. La relació comunicacional entre un subjecte i l'Altre²², en la construcció discursiva de la identitat personal, fa que aquesta no sigui considerada com una noció estrictament íntima i privada, ja que es construeix en un espai social i comunicacional en constant interacció mediatitzat pel llenguatge i les paraules²³.

---

²² Quan utilitzem la paraula "Altre", amb majúscules, ens referim al concepte d'alteritat, mentre que quan utilitzem la mateixa expressió, en minúscules, ens referim a un altre concret en el marc d'una relació comunicativa.

²³ De Gaulejac (2002) parteix dels postulats de Jacques Lacan (1960), segons el qual l'ésser humà no pot existir sense la mediació de la paraula que el representa en el sí del seu discurs. En aquest sentit, l'estructura del subjecte és simbòlica i esdevé paradoxal en tant en quan en el moment que el subjecte es significa a sí mateix desapareix pel fet que és només una representació de sí mateix.

La identitat narrativa no és estable, evoluciona i pot ser objecte de múltiples versions, complementàries i fins i tot contradictòries en diferents moments de la seva trajectòria vital. En les diferents versions de la seva història la persona busca un sentit, una sortida als seus conflictes identitaris. El RV en aquest sentit és una construcció que li permet gestionar un buit existencial i restaurar una història malgrat les contradiccions que la travessen.

Per De Gaulejac (2002) la identitat és un punt en la intersecció entre dos irreductibles: l'irreductible psíquic, que es fonamenta en el desig de ser, i l'irreductible social, que fonamenta l'existència individual a partir del lloc que ocupa en la societat.

Hanna Arendt (1983, 1958) diu: "Respondre a la pregunta: qui sóc jo? ens porta a explicar la història de la nostra vida". Probablement aquesta frase il·lustra prou bé el significat de la *identitat narrativa*, que defensa Ricoeur (1985).

El concepte d'identitat narrativa parteix de la *Teoria General del Relat*, proposada per Paul Ricoeur (1999, 1983), on descriu la funció narrativa i la temporalitat de la vida humana. La persona és la seva història, a través del relat de la pròpia vida el subjecte construeix la seva identitat. El seu model es fonamenta en la capacitat de l'ésser humà de parlar, d'actuar i d'explicar. Es a partir d'aquest relat que reconfigura el seu passat, el qual considera que sempre és un passat que està inacabat i en procés d'interpretació. Una de les tasques de la funció narrativa consisteix en alliberar les possibilitats abortades, impedides o ofegades en aquest passat. Cal interpretar el passat de manera continuada, per generar nous sentits. Es tracta més aviat de rellegir el passat, no d'acceptar-lo. És el que Ricoeur anomena el pas de la configuració a la refiguració. La construcció de la identitat narrativa es fa mitjançant la relació i/o a la interlocució amb un l'altre, en el marc d'una relació intersubjectiva.

Paul Ricoeur (1999, 1996, 1990)²⁴ subscriu que la identitat d'un individu sobre sí mateix, en llatí "*idem*", (idèntic) té dues dimensions indissociables: per una banda, la identitat "*idem*", que anomena "*mêmeté*", "de sí mateix", que fa referència a una identitat substancial, inmutable, que no canvia, i per tant designa la permanència del subjecte en el decurs del temps; i la identitat "*ipse*" o "*ipséité*", que fa referència a una altra noció d'idèntic, que significa propi, el qual fa referència a una identitat, que tot i ser la mateixa, s'organitza i es transforma en el decurs del temps. Per altra banda, la mediació

---

²⁴ Paul Ricoeur, *Soi-même comme un autre*. Paris. Le Seuil, 1990

i la dialèctica entre l'*idem* i l'*ipse* produeix el RV i la construcció de la trama a través de la qual es construeix la pròpia identitat.

Per ell, la identitat humana és de l'ordre de la ipseïtat. Els canvis i les transformacions poden aparèixer en el relat de la pròpia vida, que fa aparèixer la dimensió temporal de l'existència humana i construeix la identitat narrativa. El relat és la dimensió lingüística que proporcionem a la dimensió temporal de la vida. De manera que la HV es converteix en una història narrada.

Aquesta història narrada, en la seva globalitat, configura un caràcter permanent i dinàmic del personatge, la persona que s'explica i es representa a sí mateixa²⁵, a través del relat, construint així la seva identitat narrativa.

La reconstrucció i refiguració a través de la reflexió i el relat posa de manifest un aspecte de coneixement d'un mateix que supera el marc del propi relat.

El sentit de la trama, que defensa aquest autor, és aquell que té la virtut de transformar els múltiples esdeveniments de la seva vida en una història, la qual pot tenir diferents lectures o significats, i al mateix temps aquests esdeveniments poden estar relacionats per múltiples factors concurrents. La hipòtesi de Ricoeur és que la reconstrucció de la pròpia vida, en forma de relat, permet fer que, esdeveniments a priori, discordants i no articulats, esdevinguin intel·ligibles en el sentit d'una història amb sentit i coherència.

La construcció de la trama, des d'una perspectiva dinàmica, es caracteritza per la concurrència entre dos factors: l'exigència de concordància i l'admissió de les discordàncies que posen en perill la identitat. La dialèctica entre la concordància i la discordància s'inscriu en la diàlectica de la mismitat i la ipseïtat, està present en la construcció de la trama.

El RV convoca al subjecte i el confronta amb la pròpia història i la manera d'actuar segons les diverses opcions possibles (Vargas - Thils, 2013). Entenem que aquesta convocatòria del subjecte, en el marc de la relació intersubjectiva, té relació amb la identitat narrativa que defensa Ricoeur quan parla de

---

²⁵ Paul Ricoeur (1999) introdueix el concepte "jo figurat" per explicar que el coneixement d'un mateix és en sí mateixa una interpretació, de manera que en el relat, la persona es refigura i s'autodesigna a través de l'enunciació i de la imputació moral a la que s'adscriu.

que aquesta identitat constitueix la "ipséité", és a dir l'emergència del subjecte que apareix simultàniament com a lector i com autor de la seva pròpia vida²⁶.

Vargas - Thils (2013) ho expressa de la següent manera: és a partir d'una història, d'una intriga, que la persona pot esdevenir protagonista, el personatge principal de la història que està relatant. D'aquesta manera confronta el seu paper i la seva manera de fer a la vida. Aquesta confrontació és possible gràcies a un ideal d'autonomia i de llibertat, prevalent avui dia en la nostra societat, i que fa que moltes persones desitgin afrontar i traspasar les restriccions que les determinen per poder esdevenir autors de la pròpia història.

No obstant, aquesta autora considera que és una qüestió paradoxal atès que l'anàlisi dels relats de vida revelen els límits de la llibertat i l'autonomia en la mesura que la persona identifica i reconeix aquelles restriccions i limitacions que queden al marge del seu control, adonant -se doncs, que el seu marge de llibertat és limitat.

Hi ha persones que viuen sentint-se víctimes de la seva història, culpabilitzant als altres o a la vida mateixa de la seva situació; en canvi hi ha d'altres que assumeixen plenament la seva responsabilitat, culpabilitzant-se a ells mateixos de la seva situació. El RV, en aquests casos, implica dos processos: la responsabilització d'un mateix i dels altres; i la desculpabilització d'un mateix i dels altres.

Així doncs, convocar al subjecte significa ajudar la persona a comprendre la seva història i a situar-se davant d'ella, interpel·lar-se sobre el propi desig i projectar-se cap el futur.

Vargas-Thils (2013) tot i reconèixer la importància dels plantejaments de Ricoeur, del qual parteix, alerta sobre el perill de fer una equivalència directe entre l'individu i la història de la seva vida. La història és tan sols una mediació que permet observar i analitzar el vincle dialèctic entre el que fa l'individu a la seva vida i el que la vida el fa o l'ha fet. Per altra banda, la funció narrativa té a veure amb tot allò que és representable, però deixa a l'ombra tot allò que no es pot transmetre a través d'una representació conscient i intel·ligible de la seva vida, però que també ens constitueix i determina com éssers humans singulars. Certament, és il·lusori pensar que sempre podrà recuperar i transmetre tot allò que el constitueix.

---

²⁶ Paul Ricoeur (1985) en el seu llibre *Temps et Récit*, publicat a Paris per Gallimard subscriu " *L'histoire d'un vie ne cesse d'être refigurée par toutes les histoires véridiques ou fictives qu'un sujet raconte sur lui même*" (la història de una vida es refigura constantment a través de totes les històries verídiques o fictícies que un subjecte s'explica a sí mateix)

La construcció de la identitat narrativa es fonamenta en dos objectius: dur a terme un treball per a millorar la comprensió d'un mateix (la pròpia història, els valors, les representacions i significats, entre altres) per poder actuar i gestionar la pròpia vida d'una manera més concordant amb sí mateix; el segon objectiu és el canvi de sí mateix, ja sigui a través de la modificació de l'impacte i dels significats dels esdeveniments viscuts, o bé a través de noves representacions o posicionaments davant dels esdeveniments que el concerneixen.

Seguint aquesta línia de pensament, podem concloure que mitjançant el RV, la persona singular es defineix a sí mateixa, construint, modificant o sostenint una imatge particular de sí mateix, en un intent de donar significat a la seva existència (Prat, 2007).

En la conferència que Ricoeur va pronunciar en la recepció del Premi Kluge, que li va atorgar la Biblioteca del Congrés dels EUA, l'any 2004, va enunciar les bases de l'humanisme inherent a la seva obra: la fenomenologia de les capacitats humanes, el reconeixement i el vincle, partint de dos supòsits bàsics:

- La identitat i la història personal està marcada per la temporalitat i per la interacció amb altres múltiples històries d'altres persones que han estat presents en un moment o altre en el decurs de la vida.
- La humanitat es fonamenta en dos pilars bàsics: allò que és innat i allò que es adquireix. El canvi és inherent al concepte d'humanitat i de les capacitats humanes, i arrela en la capacitat dels éssers humans per a dir, actuar i explicar.

Conclusió

La cerca bibliogràfica pel desenvolupament d'aquesta tesi va trobar un marc adequat en la sociologia clínica donada la seva mirada subjectivista, entenent a l'individu singular com a "subjecte social", reconeixent els seus determinismes d'ordre social i psíquic i partint del supòsit que l'aproximació

comprehensiva a la singularitat s'ha d'abordar des del sentit que la persona atorga a l'experiència viscuda. El posicionament clínic es sosté en un mètode basat en l'escolta, el diàleg, la interacció i la comprensió mútua entre l'agent social i l'investigador, trencant així amb la relació jeràrquica entre "qui sap" i "qui no sap" per poder assolir un nivell més òptim d'intel·ligibilitat i de comprensibilitat, assumint també una visió emancipadora del subjecte com alternativa per afrontar els reptes que planteja la societat actual.

La sociologia clínica considera que el subjecte s'inscriu en la intersecció de tres universos teòrics: a) l'univers de les normes, les reglamentacions, els codis i els valors que transmeten les institucions socials; b) l'univers inconscient de les pulsions, els desitjos, els fantasmes i les representacions simbòliques; c) l'univers sociohistòric de la cultura en les seves diferents manifestacions.

Per a la nostra recerca ens hem fonamentat en els postulats, principis i mètodes de la corrent francòfona de la Sociologia Clínica, que va aparèixer a finals dels anys 80s liderada, entre altres, per Vincent de Gaulejac, i que en certa forma va ser un dels orígens del model de consultes especialitzades en relats de vida que va fundar Michel Legrand en la Facultat de Psicologia de la UCLLN, que veurem en el següent apartat i que és el model de referència per a la nostra investigació.

5

El dispositiu de les consultes especialitzades en relats de vida de la Facultat de Psicologia de la Universitat de Louvain la Neuve

---

"Dans notre vie il y a un monde conceptuel qui est le monde vécu".

Friedrich Nietzsche

"La paraula plena és la de ser capaç de generar un buit que permeti quelcom de nou"

Jacques Lacan

El dispositiu d'intervenció d'escolta i acompanyament per a la co-construcció del relat de vida que proposem en aquesta tesi, es basa en el model promogut per Michel Legrand en les *Consultations Psychologiques Spécialisées en Histoires de Vie* (CPSHV) de la Facultat de Psicologia i Ciències de l'Educació de la UCLLN, l'any 2002, i en els treballs desenvolupats per Marichela Vargas Thils en el sí del grup de recerca que es va crear en el marc d'aquestes consultes i que porta el mateix nom.

5.1. El model de Consultes de Relats de Vida fundades per Michel Legrand

Michel Legrand, doctor en psicologia, psicoanalista i psicòleg clínic i psicosociòleg, va ser professor de Psicologia i de Filosofia a les universitats de Louvain la Neuve i Namur (Bèlgica). A partir de la seva recerca la Universitat Catòlica de Louvain la Neuve (UCLLN) va crear una càtedra sobre l'enfocament biogràfic, la qual allotjava el grup de recerca per a la pràctica i la recerca amb RV. En la seva trajectòria acadèmica i científica destaca el compromís amb la perspectiva biogràfica i el "subjecte alcohòlic". Els seus estudis el situen a les fronteres de l'epistemologia, les ciències socials i la psicologia clínica. Va morir sobtadament, l'any 2006. Tot i que la UCLLN, després de la seva mort, va suprimir la càtedra, el grup de recerca continua fent la seva tasca vinculada a les consultes especialitzades, sota la direcció del professor Philippe Lekeuche, i del qual també és membre Marichela Vargas-Thils, la qual ha estat un dels punts de referència per al desenvolupament de la meva tesi.

A continuació, exposarem breument les aportacions de Michel Legrand per a la pràctica i la recerca amb RV des del marc de la sociologia clínica, la psicoanàlisi i el socioanàlisi.

Legrand (1993) parteix de la concepció de les dimensions del subjecte que promou Cornelius Castoriades (1986), filòsof francès, d'origen grec, i autor d'una obra considerable en el camp de la filosofia, l'antropologia, les ciències socials i la psicoanàlisi. Té en compte les quatre dimensions que conformen la totalitat de la persona singular: a) el cos, com organisme viu, b) la psique amb representacions afectives intencionals, c) individu social, constituït en la interacció amb les institucions socials, d) i el subjecte, potencialment capaç de reflexionar i qüestionar - se a sí mateix i d'actuar deliberadament mitjançant la voluntat. Aquesta distinció li serveix de marc de referència per distingir les diferents orientacions de l'enfocament biogràfic, segons els aspectes que privilegien d'acord a les dimensions del subjecte que proposa Castoriades. La seva descripció és senzilla i no exclou altres variants, tanmateix li serveix per a posicionar - se en el camp de l'enfocament biogràfic i per ressaltar dos aspectes: a) la multiplicitat de pràctiques subsidiàries d'aquest enfocament i b) per posicionar - se en la seva concepció fenomenològica. Trenca amb la tradició psicoanalítica ortodoxa i s'adhereix a la proposta de la sociologia clínica, en tant que representa l'articulació de l'individu social i la psique. Per altra banda, utilitza també com a referent la fenomenologia existencial de J.P. Sartre, en tant que albira una biografia totalitzant, que articula individu social, psique i subjectivitat.

En la figura 4, Legrand (1993) distingeix l'enfocament biogràfic en funció de l'accent que atorguen a les dimensions de l'ésser humà com individu singular i les especialitzacions que se'n deriven de cada un dels enfocament.

Taula 1. Branques teòriques de l'enfocament biogràfic. Legrand (1993)

Dimensions de l'ésser humà	Cos	Psique	Individu social	Subjecte
Disciplines	Psicologia experimental o cognitiva	Psicoanàlisi	Socioanàlisi	Fenomenologia
Ciències biogràfiques	—	Psicobiografia o Biografia psicoanalítica	Sociobiografia o Biografia d'orientació socioanalítica	Biografia fenomenològica

Font: Legrand, M. (1993) *L'approche biographique*. Marseille: Hommes et perspectives

Legrand (1993) defineix la biografia com la vida mateixa d'un individu singular en un curs temporal i històric, tant en la seva forma narrada, oral com escrita. Proposa un abordatge de la biografia per a la biografia, és a dir per aproximar-se a la història de vida a través del relat, i sobretot considerant que el

narrador no és actor sinó autor. De manera que el material biogràfic posa en joc la globalitat de la vida i realitza una connexió entre l'operació de producció de coneixements i el procés a través del qual un subjecte dóna sentit a la seva història i, a partir d'aquest sentit, esdevé ell mateix. La construcció de la biografia deixa un espai perquè la persona reflexioni, es qüestioni a sí mateixa i trobi el sentit, la motivació i la voluntat per prendre decisions i accions sobre la seva vida.

Les fonts de la singularitat individual, es troben en l'herència biològica o genètica, les primeres estructuracions infantils en relació a les figures parentals, els esdeveniments atzarosos de la vida, la llibertat constitutiva del subjecte per formular eleccions i prendre decisions i la interacció amb la societat en què viu.

Des de fa uns anys, l'enfocament biogràfic mitjançant els RV i les tècniques de reminiscència, ha pres força en els models d'intervenció amb la gent gran. Per aquest motiu considero oportú fer una distinció dels diferents nivells que proposa Michel Legrand per a la pràctica dels relats de vida (Legrand, 2002).

1. Un primer nivell que està relacionat amb la capacitat narrativa basal, és a dir la capacitat d'explicar històries, de posar en forma de relat i d'intriga coses que ens passen o que ens arriben. És una capacitat universal. (Ricoeur, 1983).
2. Un segon nivell, més restrictiu, es refereix a la capacitat d'explicar la pròpia història, singular. Això significa una posició d'individualització, en la mesura que no vol dir explicar episodis aïllats o coses que ens han arribat, sinó explicar la com un tot global, en la corba completa, des del naixement fins el moment actual, projectant-la cap el futur.
3. El tercer nivell és quan el subjecte, havent explicat la seva història, retorna a ella amb un gest de reflexivitat, de qüestionament, en un moviment de construcció - deconstrucció, és a dir de resignificació, adreçant - la a una altra persona en un marc conversacional i de diàleg.

La pràctica amb l'abordatge biogràfic pot tenir dues visions, segons Legrand (1993): la intervenció i la recerca. En ambdós casos es constitueix en la relació entre un o més narradors i l'interlocutor, que pren una posició d'estimulació i d'escolta d'aquest relat. La diferència entre ambdues pràctiques es troba en la finalitat que mou cada una d'elles. En la modalitat de recerca, la finalitat és òbviament la recerca en base a un tema, un fenomen social, una problemàtica. En aquest cas, és l'investigador qui formula la demanda a una o més persones perquè participin en la recerca, explicant la seva vida. En

canvi, en la pràctica d'intervenció, la finalitat principal es la de facilitar a una o més persones que facin un treball sobre sí mateixes. En aquest cas qui formula la demanda és la persona, en concret. Aquesta opció pot tenir una doble vessant: la de modificar algun aspecte de la seva vida que produeix un cert malestar o bé participar en un procés de formació. No obstant, conclou Legrand (1992), no es poden separar la una de l'altra, en tant que on hi ha recerca, hi ha intervenció i *viceversa*.

Les consultes especialitzades en RV varen néixer a partir de la seva llarga experiència en la pràctica de Legrand, primer com a psicòleg clínic i posteriorment des l'orientació de la Sociologia Clínica, utilitzant els RV com a mètode d'intervenció i de recerca. Pretenia donar resposta a la vulnerabilitat i la fragilitat de l'individu en una societat que obliga a l'individu a trobar en ell mateix els propis referents i el sentit de la seva vida. Una societat en la que, al mateix temps, predomina una ideologia que considera la llibertat i l'autonomia com a valors socials.

Les consultes prenen com a premissa principal, que el RV ajuda als individus a connectar -se amb les seves arrels i analitzar els determinismes que han condicionat la seva identitat, i per altra banda, trobar en ell mateix els marges de maniobra que posseeixen per fer de les seves vides quelcom que tingui sentit. El dispositiu que ofereixen les consultes de RV, a través d'un espai d'escolta i d'interrelació, dona la possibilitat de reflexionar sobre la pròpia existència, de reorientar qualsevol tema relacionat amb la seva vida i elaborar projectes de futur.

La metodologia que s'utilitza permet "*fer le point*", posar al dia la pròpia història, discernir el sentit que pot tenir una dificultat existencial particular, i tenir una visió més lúcida del futur i dels projectes que poden emergir amb aquesta nova visió.

Així doncs, les CPSHV s'adrecen a persones que desitgen treballar sobre un tema que els qüestiona, el qual pot concernir a temes tan diversos com són la vida professional, relacional, la transició a la jubilació, els vincles familiars, l'atur, la malaltia, entre altres (Vargas – Thils: 2013).

Segons Vargas - Thils (2010), el públic més freqüent que accedeix al dispositiu són homes i dones en una franja d'edat entre 22 i 75 anys, amb una mitjana d'edat entre 40 i 50 anys. Majoritàriament són dones. En general, són persones amb una situació econòmica estable, que presenten trajectòries socials ascendents en relació a les seves famílies d'origen. Exerceixen professions liberals o treballen en el camp social, com autònoms o assalariats. Les demandes més sol·licitades són: posar en ordre la seva vida, revisar-ne el sentit, fer una reflexió sobre la seva trajectòria amb una finalitat de transmissió, prendre's un temps per sí mateix, o bé qüestionar -se la pròpia història per donar - li un nou sentit.

Per assolir les finalitats de la pràctica biogràfica a través dels RV, Legrand (1993) proposa la creació d'un dispositiu *ad hoc*, en un sentit d'estructuració i ordenació que permeti assolir les finalitats desitjades. La dinàmica i els efectes del treball es desenvolupen en tres fases:

- 1 El dispositiu convoca dos interlocutors per realitzar un treball biogràfic. Les característiques en que es produeix la interacció (suports tècnics, l'escolta i la intervenció del facilitador) estimulen i activen la memòria i el fluxe dels records sobre la pròpia vida, aportant així material biogràfic susceptible de ser analitzat segons el model socioanàlitic. La persona que narra se sent en una dinàmica que l'empeny a parlar sense saber massa cap on va. Alguns records aflueixen de manera sobtada i inesperada, mobilitzant els afectes que hi són vinculats a ells. A mesura que avancen les sessions, aquest treball d'activació es manifesta a través de les operacions de recerca activa que efectua la persona entre una i altra sessió (documents, fotografies, testimonis...)
- 2 La reconstrucció de la història de vida es fa des d'una perspectiva històrica. A través de l'acció de l'investigador, poc a poc es va estimulant l'anàlisi del material biogràfic que va apareixent, suggerint i convidant a la persona a reflexionar i aprofundir en el propi relat.

A mesura que s'avança en el treball de rememoració, es produeix un efecte de major comprensió a partir de la reflexivitat. Es posen de relleu les repeticions de determinades formes d'actuar durant la trajectòria de vida, l'afrontament de les tensions i conflictes que s'han produït, les decisions presses en el marc de les possibilitats del context i del moment, les concordances i discordances de les representacions i les accions.

A la llum de l'anàlisi, es poden produir moments de dubte i de malestar. La imatge que un s'havia construït de sí mateix i de la pròpia història, fins aleshores evident, tot un plegat es dilueix. Pot esdevenir un moment angoixant en tant que hi ha un qüestionament de sí mateix. No obstant és una etapa obligada però també transitòria. La progressió del treball en la seva fase interpretativa del propi subjecte contribueix a trobar un sentit global.

- 3 La reconstrucció i la refiguració de la història permet l'elucidació, una millor comprensió de sí mateix i de la pròpia història. L'elucidació està íntimament relacionada amb els motius pels quals la persona decideix accedir a aquest tipus de treball biogràfic. La persona parteix d'un cert

questionament, malestar o bé un desig de canviar coses o de fer balanç sobre la pròpia vida en la seva totalitat. El treball d'elucidació, mitjançant la reflexió permet connectar amb la motivació o questionament inicial i donar-li sentit.

No obstant, aquesta reconstrucció i refiguració de la pròpia història hauria de tenir també un efecte sobre la voluntat de la persona, és a dir el pas del dubte i la indecisió a la motivació i la presa de decisions. La reflexivitat reinserta a la persona en el circuit de la voluntat. Un dels efectes que es persegueixen en aquest tipus de pràctica amb els relats de vida és que la persona pugui activar la voluntat, esdevenint així actor de la seva història, i ampliant el seu marge de llibertat.

Aquest pas de la indecisió a la decisió es fa mitjançant el treball sobre les possibles estratègies que la persona reconeix que pot utilitzar per afrontar allò que la qüestiona o la preocupa.

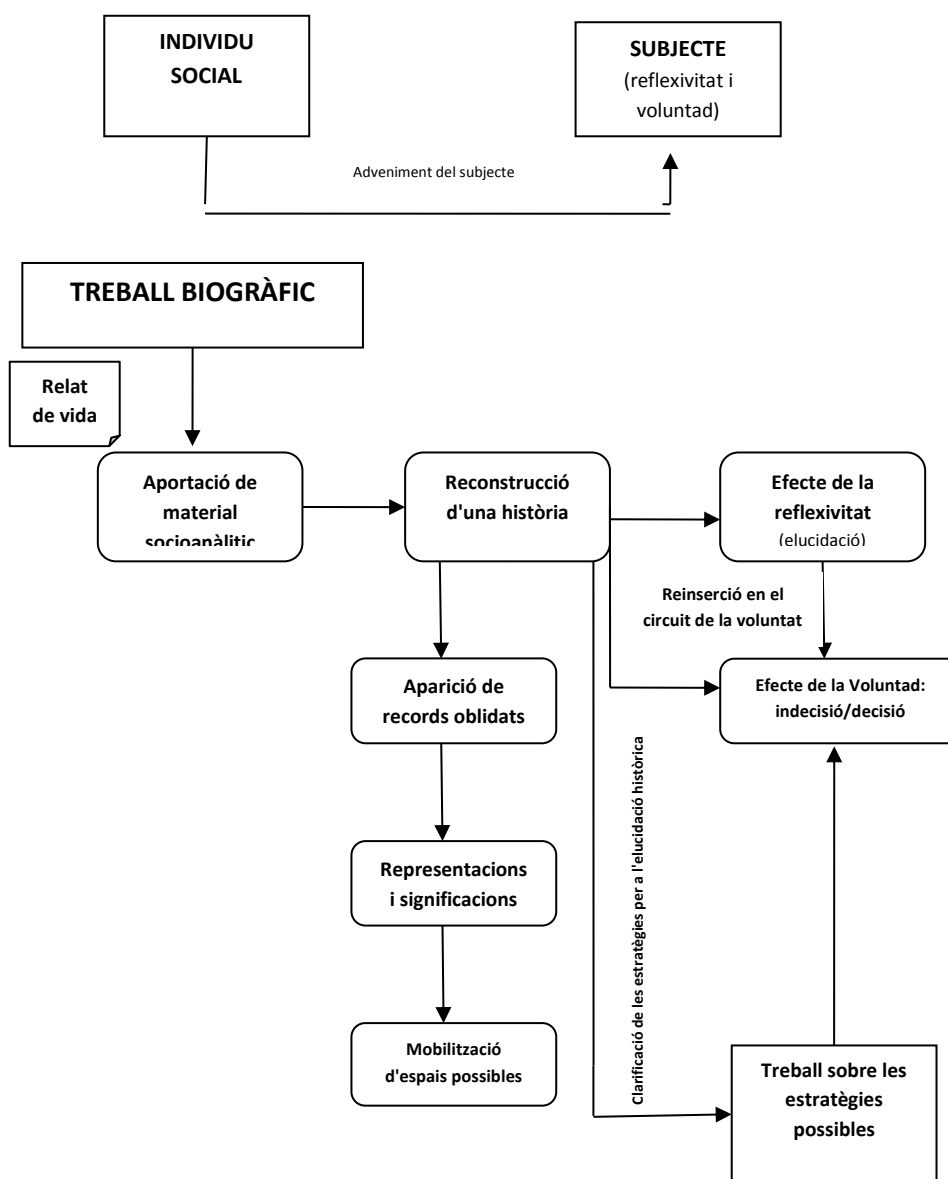
El model sòcioanalític que proposa Legrand (1993) produeix, per una banda un primer efecte que és l'activació d'un treball sobre l'individu social, i per l'altra contribueix a l'adveniment del subjecte, a través de la presa de consciència dels seus determinismes i de la construcció d'alguna cosa com a subjecte. La reflexivitat i la voluntat són elements essencials en l'adveniment del subjecte.

La figura 3 representa la modalitat d'intervenció individual, la dinàmica de l'acció que es dur a terme durant la narració i els efectes de la narració segons el model socioanalític proposat per Legrand (1993).

5. El dispositiu de les consultes especialitzades en relats de vida de la Facultat de Psicologia de la Universitat de Louvain la Neuve

Figura 3. Model de Treball Biogràfic i Relat de Vida. Michel Legrand (1993)

Modalitats d'acció i efectes d'una intervenció biogràfica segons el model de Michel Legrand.

Font: M. Legrand (1993) *L'approche biographique*. Marseille: Hommes et Perspectives, pag 263

Actualment, les consultes especialitzades en RV són al mateix temps, un servei a la població i un projecte de recerca, dirigit pel professor Philippe Lekeuche. El grup de recerca està conformat per: Marichela Vargas – Thils, Christophe Janssen, Marie Masse, Emilie Moget i Anne Laurence Coopman.

Aquest grup, desenvolupa la seva activitat sobre la metodologia del RV amb la finalitat de clarificar els processos que entren en joc durant el relat i els seus efectes sobre les persones.

Aquestes consultes poden fer-se individualment o grupalment. Ofereixen un espai on treballar mitjançant el RV per analitzar algun tema que produeix malestar, qüestionament o dubte existencial, obrint la possibilitat de reflexionar sobre la pròpia vida. Les consultes parteixen d'una perspectiva antropològica i filosòfica.

a) Consultes individuals

Com el seu nom indica són espais d'intervenció individual, "cara a cara". A partir d'una primera trobada, s'estableixen les condicions del procés en una negociació entre les dues parts. La durada del treball pot variar entre 5 o 6 sessions fins una vintena, d'una hora de durada, amb una freqüència setmanal o quinzenal. El nombre total de sessions depèn del grau d'aprofundiment que desitja la persona així com de la seva percepció d'haver progressat suficientment en relació a la qüestió que ha motivat el treball.

b) Grups de relat de vida

Periòdicament s'ofereixen espais grupals per aquelles persones que estiguin interessades en aquest tipus d'abordatge. Habitualment s'ofereixen grups de treball per temàtiques particulars, com poden ser la relació amb el propi cos, la creativitat, la transició a la jubilació o l'alcoholisme.

En la seva línia d'investigacions, el grup de recerca de les CPSHV pretén abordar dos tipus de preguntes:

- De quina forma el relat de vida és una co-construcció? Quin lloc ocupa l'investigador en la construcció del relat? com intervenen les dimensions transferencials i contra-transferencials en la construcció del relat?
- El relat de vida produeix un efecte de canvi? a què es pot atribuir aquest canvi i com es qualifica? Tot i que el RV no es proposa com a teràpia en alguns casos es pot parlar d'efectes terapèutics? i si és així, en quin sentit? i quins serien els processos que ho fan possible?.

Vargas - Thils (2010) identifica tres tipus de canvis, que es produeixen a través del dispositiu CPSHV: a) a nivell de les representacions (per exemple, més claredat); a nivell de les emocions (per exemple,

menys ressentiment); i a nivell de la situació vital de la persona (per exemple, més coherència entre els projectes i l'acció). En el seu conjunt, el relat mobilitza la persona, al reactiva en relació a la seva trajectòria social i el posa en una posició de gestionar millor la seva existència.

En els RV, la dimensió del subjecte s'expressa en el fet d'assumir els determinismes que condicionen la identitat de la persona, però sobretot en la capacitat d'afrontar i donar resposta a una situació existencial, la qual pot ser transformadora en el sentit en què està precedida d'un desig que es transforma en acte. Això passa quan la persona és capaç de situar-se davant la pròpia història i assumir-la, d'intentar connectar -se amb el propi desig - sovint desconegut i inconscient -, és a dir connectar -se amb el buit, amb un sentiment de manca, d'elaborar projectes i d'actuar en conseqüència. El subjecte esdevé el protagonista de la seva pròpia història. Aquest procés és el que Vargas - Thils (2013) denomina "procés de subjectivació".

Tenir en compte la subjectivitat significa acceptar la dimensió existencial com element ineludible per comprendre els comportaments, les actituds les relacions i els intercanvis socials. Es tracta d'integrar en l'objecte d'estudi la subjectivitat com element de coneixement i un element per conèixer. Aquesta visió no està exempta de riscos. Gaulejac adverteix que les vivències són a la vegada portadores de sentit i d'il·lusion, de saber i de tergiversació, de veritats i de deformacions. Igual que en la narració opera una reconstrucció de la realitat plena de riquesa, però també de contradiccions, incoherències i ambigüitats. Demanar sobre allò viscut vol dir analitzar els sentiments, les emocions, les contradiccions, la manca de coherència; en definitiva, les representacions imaginàries que té sobre les condicions concretes de la pròpia existència. L'anàlisi d'aquestes condicions és indispensable per comprendre el comportament humà.

5.2. Factors que intervenen en el treball biogràfic

En la seva investigació sobre la construcció identitària i la trajectòria social de les dones peruanes migrants del camp cap a la ciutat, Vargas identifica els factors que contribueixen a trobar una certa coherència entre el projecte i l'acció, entre altres destaca: la reflexió, la voluntat vinculada a un desig, i la confiança en un mateix.

1) La reflexió

La reflexió entesa com el retorn del pensament sobre ell mateix. Castoriades (1986) defineix el subjecte per la seva “capacitat de reflexió i d’acció deliberada”. En els RV la reflexió no sempre apareix; una part de les accions que defineixen la persona singular, així com els desigs que guien les seves actuacions no sempre són conscients. En la seva recerca, Vargas-Thils (2008) ha observat tres tipus de reflexió: a) la reflexió orientada al passat, b) la reflexió com a mediació entre el passat i el futur; c) la reflexió orientada al futur.

La reflexió orientada al passat, suposa una distància crítica de sí mateix i serveix per prendre consciència dels determinismes que han anat construint la pròpia identitat. No comporta necessàriament una acció, una transformació, i pot fer que el subjecte esdevingui un espectador passiu de la seva vida. En aquests casos serveix per justificar un posicionament. No obstant de vegades produeix una reapropiació de l’acció, que suposa assumir la responsabilitat de determinades accions del passat.

La reflexió orientada al passat pot conduir a un reconeixement d’un desig i posteriorment, en conseqüència, a la construcció d’un projecte, aleshores es pot identificar com una **reflexió que comporta una mediació entre el passat i el futur**. En aquests casos la reflexió condueix a pensar que una altra lectura és possible i per tant que alguna cosa pot canviar, donat que un es posiciona de manera diferent. En alguns casos, aquesta reflexió pot contribuir a reduir una contradicció interna: una presa de consciència en relació a un mateix i al propi desig. Permet construir un projecte realista, la qual cosa que és essencial per a la coherència entre el projecte i l’acció.

Aquesta convicció de que alguna cosa pot canviar, en alguns casos comporta una reflexió orientada al futur: una forma de reflexió que serveix a una mena de previsió, a una manera de concebre estratègies apropiades per conduir el projecte a partir de la voluntat i la capacitat de prendre decisions responsables.

2) La voluntat vinculada al desig

En la recerca sobre les dones peruanes migrants per bé que totes elles compartien el valor de l'autonomia, no totes mostraven la voluntat de canviar. La voluntat va vinculada a un desig²⁷ i és un dels criteris que, necessàriament intervé perquè hi hagi coherència entre el projecte i l'acció.

El subjecte esdevé actor de la seva història en tant que és capaç de situar-se davant d'ella, assumir-la i projectar-se cap el futur desenvolupant projectes. S'entén el concepte de "projecte" en un sentit de direccionalitat, orientar la vida en una direcció, amb una finalitat, evitant així la reiteració sense sentit o la inadaptació. En un sentit existencial, projectar-se o tenir projecte és anar cap endavant. Cada relat de vida té multiplicitat de projectes en funció de diferents períodes de la trajectòria de vida i del context i circumstàncies en què es desenvolupa. Vargas-Thil (2008), en el seu estudi proposa que el subjecte-actor segueix la seqüència següent:

Situació _____ Mancaça _____ Desig _____ Projecte _____ Acció

La *situació* fa referència als diferents condicionaments de la nostra història i també a les diferents situacions que ens concerneixen i determinacions que ens constitueixen. La *mancaça* fa referència a la característica pròpia de l'ésser humà de sentir-se incomplet, a una certa insatisfacció davant la condició existencial. El *desig* sorgeix de la mancaça, de la necessitat d'omplir un buit i es pot entendre com a motor de la vida. El *projecte* té a veure amb allò que un fa a partir del desig. L'*actuació* és la transformació que s'opera a partir del que hom fa amb la situació a partir d'un desig que el precedeix. L'*actuació* transforma la situació i al mateix temps els altres elements de la seqüència. El sentit que dóna l'autora al terme acció és el de realització d'un mateix.

3) La confiança en un mateix

El fet de creure que una situació existencial pot canviar, implica la convicció i la confiança en el futur la qual va associada a la confiança en un mateix. Confiança en els propis recursos i capacitats.

Les teories psicoanalítiques de les relacions d'objecte proposen algunes hipòtesis per comprendre com s'origina la confiança en un mateix, que està vinculada a les primeres relacions entre la mare i el bebè. Erikson (1994), defensa que l'adquisició de confiança és la primera tasca de desenvolupament de la

---

²⁷ Per aquesta autora, el desig té un sentit de mancaça, en el sentit psicoanalític del terme (buit, incompletud), però també evoca un sentit de força, potencia de vida.

persona, implica que s'aprèn a confiar en la similitud i continuïtat dels proveïdors externs, però també en la confiança en sí mateix i en la capacitat de fer front a les necessitats. La qualitat de la confiança adquirida en les primeres experiències infantils depèn sobretot de les primeres relacions d'objecte. Certament, aquesta confiança de base, es tradueix en una confiança en el futur, una tendència del subjecte en la manera de posicionar-se en el món.

Pel que fa al marge de llibertat, Vargas Thils (2008) alerta que ser actor de la pròpia vida no significa ser lliure. El marge de llibertat per a cada individu és diferent, de la mateixa manera que no som iguals en quan als recursos necessaris per donar coherència al nostre projecte-acció. Tot allò que ens determina és a la vegada una dificultat i un recurs. Aquests determinismes són les dimensions que ens constitueixen (biològica, psicològica, social, cultural, econòmica...). Quan aquestes dimensions siguin més un recurs (bona salut física i mental, recursos culturals i econòmics...) els marges de llibertat són més amplis ja que és a partir d'ells i dels nostres desitjos que ens projectem al futur. A l'inversa, quan aquestes dimensions són una dificultat, els marges de llibertat són més petits.

Per aquesta autora, la pràctica clínica amb els RV té com a objectius: elucidar una qüestió existencial a la llum de la història individual, familiar i social; i fer balanç de l'existència. Aquest balanç significa una posició subjectivant davant la història individual, familiar i social. Això significa representar-se en la pròpia història i situar-se en ella; vincular-se a la família, la cultura, l'època o la classe de pertinença, assumir-se com a producte d'una història però també com actor de la mateixa per a projectar-se cap al futur²⁸. No té una finalitat terapèutica. La intenció és facilitar que la persona s'aturi i reflexioni sobre allò que vol fer amb la seva vida. Altres autors consideren (Golpe i Molero, 2011; Poncelet, 2008; Cornejo, 2006) que pot ser un dispositiu d'acompanyament en moments difícils, com pot ser una malaltia de pronòstic incert o invalidant, o davant determinades pèrdues reals o simbòliques.

En conjunt podem dir que els investigadors que treballen des d'aquesta orientació parteixen de la idea que l'ésser humà, no és només una reproducció social de l'ordre de les coses sinó que són capaços de qüestionar - se, de dissentir i de transformar-se per a generar un projecte d'autonomia propi.

L'enfocament biogràfic des la perspectiva d'intervenció que plantegen diversos autors (Golpe i Molero, 2011; Burrick, 2010; Desmarais, 2009/10; De Gaulejac, 2008; Légrand, 2008; Vargas-Thil, 2008; Poncelet, 2008; Cornejo, 2006;) és una metodologia que, *a priori*, considerem de gran interès per a la

---

²⁸ Alguns autors com Golpe i Molero (2011) parlen de "projecte d'autonomia". Considerem que aquest concepte es equiparable al projecte de futur del que parla Vargas Thil, entès com el què és pot construir a partir d'un desig.

nostra recerca, en tant que és un dispositiu de treball existencial de revisió i de reflexió sobre la pròpia vida, sobre la cerca de sentit (s), que facilita un treball de (re) significació i al mateix temps permet fer balanç de l'experiència viscuda.

5.3. El relat de vida i la construcció de sentit

El RV en tant que dispositiu d'intervenció es fonamenta en la capacitat humana i universal d'estructurar l'experiència de manera narrativa, "fer de la vida una història" (Vargas-Thils, 2013); entenent per vida l'existència humana i les experiències viscudes en el decurs del temps. Aquesta dimensió de la vida humana posa de manifest que els éssers humans ens desenvolupem en el decurs del temps i que en qualsevol moment de la nostra vida estem vinculats a un passat i a un futur. Vinculació al temps passat per tenir un sentiment d'identitat i de continuïtat personal però també per adaptar-nos, utilitzar i transmetre els nostres aprenentatges; i vinculació al temps futur com a continuïtat del passat i per albirar l'avenir i projectar-nos en ell, en un sentit de continuïtat i de donar un sentit a la nostra existència. Com diu Ricoeur (1999), la narrativitat i la temporalitat es troben estretament vinculades, tant com ho poden ser el llenguatge i una forma de vida. La temporalitat és una estructura de l'existència que accedeix al llenguatge mitjançant la narrativitat, mentre que aquesta narrativitat, a la vegada, estructura el llenguatge, que té com últim referent la temporalitat. El llenguatge s'apropia de l'experiència, per tant en la seqüència plantejada, la relació és recíproca.

Paul Ricoeur (1985), parla del valor que té el fet de narrar la pròpia vida atès que possibilita posar en ordre la nostra experiència temporal que, en un principi no està organitzada sinó més aviat fragmentada. Per aquest autor, la relació entre la vida i la història és una posta en intriga, que defineix com la síntesi d'elements heterogenis, és a dir que cada esdeveniment es relaciona amb d'altres, de manera que aquesta articulació contribueix a la progressió del relat.

Des d'aquesta orientació, parlar de la construcció de sentit mitjançant els RV fa referència a que, a partir de la reconstrucció de la pròpia vida, el qüestionament, la reflexió i les associacions o articulacions amb els diferents esdeveniments viscuts, sovint no articulats i discordants, es pot reconstruir una història que tingui coherència i sentit. El terme "sentit", en aquest cas, s'inscriu en la seva accepció de "direcció, orientació". Reconstruir la pròpia vida és una manera de comprendre's millor a un mateix i als altres, i elaborar determinades pèrdues, fracassos o conflictes, posicionant -se més clarament davant la vida. (Vargas-Thils, 2013, 2010, 2008) .

Conclusió

En la fase inicial de la nostra recerca varen poder accedir casualment a un article publicat per Marichela Vargas (2008), "Le récit de vie comme pratique clinique", el qual va obrir un camí pel desenvolupament de la nostra recerca basat en el model proposat per Michel Legrand en les consultes especialitzades en relats de vida de la UCLLN, els treballs realitzats pel grup de recerca vinculat a elles o altres grups d'investigadors relacionats, com és el cas de Marcela Cornejo a Xile, Delphine Burrick a França o Danielle Desmarais al Quèbec, entre altres. També va permetre entrar en contacte amb el marc teòric de la sociologia clínica que ja hem vist en l'apartat anterior.

L'article que hem esmentat en el paràgraf anterior formava part de la compilació d'articles dirigits per Michel Legrand i Vincent de Gaulejac en el llibre *Intervenir par le récit de vie: entre histoire collective et histoire individuelle*, on es recullen diverses pràctiques d'intervenció basades en l'enfocament biogràfic i els relats de vida en l'àmbit francòfon. Totes elles tenien com a finalitat produir efectes benèfics a partir de la reconstrucció de la pròpia història, ja fos de forma individual com grupal.

L'article de Marichela Vargas va ser cabdal pel desenvolupament del desenvolupament del meu projecte ja que la descripció i explicació de la seva experiència i del dispositiu en el que s'emmarcava feien cristallitzar moltes de les meves inquietuds, motivacions i pressupòsits que guiaven la meua tesi atès que proporcionaven un model d'intervenció i de dispositiu en el qual sostenir i desenvolupar el meu treball de camp i així poder verificar els efectes de la reconstrucció del RV en un context de relació interpersonal, podent esdevenir una proposta d'acompanyament i de suport per a afrontar els canvis i els reptes inherents a les transicions, crisi i reptes de la segona meitat de la vida.

El model d'intervenció que proposava Michel Legrand, de caràcter individual es basava en els seus referents socioanalítics que va ampliar a partir dels coneixements i pràctiques de la Sociologia Clínica de Vincent de Gaulejac.

El treball biogràfic que proposa el dispositiu convoca dos interlocutors. La persona que acompanya la construcció del relat estimula i activa la memòria biogràfica i el flux dels records, que sovint emergeixen de manera sobtada i espontània, sobre la pròpia experiència, així com les vivències i les emocions que els embolcallen. La perspectiva socioanalítica que promou l'investigador (escoltador) facilita la reflexió i l'aprofundiment de les representacions, significacions, les formes d'afrontar les tensions i els conflictes, la presa de decisions i les possibilitats del context de vida, així com també les

concordances i discordances de les representacions i les accions. Aquest procés permet una millor comprensió d'un mateix i de la pròpia història, que guarda relació amb les motivacions pels quals la persona accedeix al dispositiu de treball biogràfic. El procés de refiguració de la història pretén que tingui un efecte d'activació de la voluntat de la persona, reconeixent un ventall d'estratègies possibles per afrontar allò que l'inquieta, preocupa o qüestiona, de manera que pugui ampliar el seu marge de llibertat.

Donada la importància de la relació interpersonal que proposa el dispositiu, en el següent apartat s'aborda els aspectes vinculats a la interacció.

6

La co-construcció dels relats de vida en el marc d'una relació interpersonal i intersubjectiva

---

"Chercher, c'est aller à la rencontre de l'autre, de son altérité"

"Comprendre, c'est penser avec l'autre, avec sa différence"

Emmanuel Gratton

Aquesta tesi es basa en el supòsit que en les societats contemporànies, els individus estan hiperconnectats però alhora més incomunicats. Les tecnologies imposen una nova forma de llenguatge empobrit i mesurat pel nombre de caràcters i la simplificació dels missatges i les paraules que provoca una pèrdua de la riquesa de matisos i limita la capacitat d'expressió alhora que perd tota la dimensió del llenguatge no verbal que forma part de l'expressivitat. En aquest context, les xarxes socials generen una falsa il·lusió de connectivitat com una manera de pal·liar el sentiment de solitud existencial. La proposta d'un espai d'escolta i acompanyament que és objecte d'estudi d'aquesta tesi es considera com una forma d'intervenció per fer un abordatge comprensiu de la persona singular en el marc d'una relació intersubjectiva que brindi l'oportunitat de generar canvis en els interlocutors.

En aquest apartat s'analitzen els aspectes que fonamenten la relació intersubjectiva en la co-construcció dels relats de vida així com els factors que l'afavoreixen.

6.1. Fonaments metodològics de la relació interpersonal

Des la perspectiva de la psicosociològica, la narració del RV es construeix en el marc d'una relació interpersonal i conversacional, no directiu. Aquest marc obra la possibilitat d'accedir a l'experiència viscuda per una persona concreta. Designa les dimensions subjectives que una determinada persona atorga a una situació, esdeveniment o sensació, així com la significació que per ella en té. L'experiència remet al subjecte. Els espais conversacionals i relacionals faciliten una via específica per accedir als valors, les normes interioritzades i els sistemes de representacions i construccions imaginàries de la persona. La no directivitat té una qualitat heurística innegable, en tant que permet accedir als sabers individuals i socials, vehiculats a través del discurs (Giust-Olivier, 2002).

La sociologia clínica pren com a referents els abordatges rogerià i freudià en la relació, desmarcant-se de posicionaments de dominació i d'instrumentalització, de manera oposada a l'actitud d'intervenció i de consell, i obrint així un espai no directiu, en el qual la persona singular contribueix a construir el camp d'investigació de l'experiència.

El mètode no directiu de Rogers (1987) assenyala les actituds d'acceptació i d'escolta comprensiva com essencials per a facilitar que la persona pugui comunicar-se amb ella mateixa i amb els diferents nivells de la seva experiència intel·lectual i emocional.

Rogers proposa un model que es basa en la capacitat de l'individu per afrontar i superar les dificultats. Parteix del supòsit que hi ha una tendència natural al creixement i l'adaptació. Segons la seva proposta, es pot acompanyar a una persona a través d'un tipus de relació que el permeti una millor comprensió de sí mateix, aprofundint en el seu món intern i apropiant-se d'allò que viu i que sent. Aquesta relació es basa en la qualitat de l'espai relacional i de la interacció entre dues subjectivitats: qui narra i qui escolta. Posa l'accent en els aspectes afectius i les emocions de la persona. Per altra banda destaca també les actituds de l'entrevistador, entre les quals destaquen: la disponibilitat per **escoltar** les emocions i els sentiments experimentats per l'altre; l'**empatia**, entesa com la capacitat del terapeuta per percebre el marc de referència interna de la persona, esforçant-se en comprendre l'altre des del punt de vista d'aquest altre, sense deixar de ser ell mateix; la **consideració positiva incondicional** o acceptació de l'altre sense prejudicis o reserves. Totes elles tenen un efecte de restauració de l'autoestima de l'altre perquè pugui connectar amb la seva pròpia experiència subjectiva, així com perquè pugui avaluar-la i modificar-la. La pràctica rogeriana utilitza essencialment la reformulació dels sentiments i s'absté de qualsevol intervenció directiva (consell, suport moral o interpretació), facilitant així la comunicació de la persona amb ella mateixa.

Rogers (1987) en el seu llibre "El camino del ser", comparteix amb els lectors els seus aprenentatges com a resultats de les seves investigacions relacionades amb la comunicació i la relació interpersonal, i tenint en compte les condicions que ell considera indispensables per adoptar un enfocament personal, com són: a) autenticitat o congruència, b) la visió incondicional de l'altre, c) la projecció de la comprensió. El que ha après ho sintetitza de la manera següent:

—

- La satisfacció que li produeix el fet d'escoltar. Ho podem entendre com l'experiència relacional de conèixer i descobrir el món de l'altre, les seves lògiques d'acció, els seus fantasmes, significacions i representacions tant en relació a ell mateix com al món que l'envolta.
- La satisfacció de sentir-se escoltat. Segons la meua opinió, la nostra societat està molt mancada d'espais socials on la persona pugui sentir-se escoltada. Paradoxalment, en la societat comunicacional, la comunicació decreix, en tant que el llenguatge a través de les pantalles (mòbil, whatsapp, tauletes, correus electrònics...) han simplificat i reduït l'expressió comunicativa i el llenguatge entre les persones. Les icones substitueixen els missatges, s'adopten noves paraules per agilitzar els missatges, els quals s'escurcen i es buiden de matisos i/o argumentaris. No obstant el què diu Rogers em suggereix que la predisposició a l'escolta pot tenir a veure amb aquelles motivacions que arrelen en la pròpia història personal. En qualsevol cas, reconèixer les raons per les quals tenim aquesta predisposició per escoltar les experiències dels altres, és un requisit indispensable per dedicar-se a aquesta tasca.

En el seu enfocament, Rogers considera essencial que el professional per construir un espai relacional estigui en contacte amb sí mateix i alhora tingui consciència de la pròpia manera d'actuar segons les pròpies lògiques d'acció i de pensament, les pròpies contradiccions i les pròpies necessitats per aconseguir la reciprocitat constructiva i la cooperació.

Aquest espai relacional es caracteritza per escoltar ens confronta tant amb la pròpia experiència com amb la de l'altre. L'observació d'un mateix i de l'altre contribueixen a la construcció d'un estil relacional que permet apropar-se a l'altre a través del diàleg i del debat, sense distorsionar els possibles espais de comunicació (Tarsia, 2015).

Francesco Scotti (1984)²⁹, subratlla la importància de les emocions de l'investigador en la relació durant el procés de comprensió de l'altre, en tant que significa també, una forma de coneixement.

---

²⁹ Francesco Scotti, psiquiatra de Perusa (Itàlia) partint de l'experiència de la Clínica Tavistok de Londres, va crear un grup de recerca sobre el mètode d'observació directa dels fenòmens socials, especialment del malestar psicosocial de joves i adults. És un dels fundadors del Centre d'Estudis Apeiron, per a la recerca psicoanalítica i educativa, des d'un enfocament interdisciplinari.

- En la interacció amb l'altre, cal permetre's a un mateix que l'altre sigui diferent, amb idees, propòsits, valors i lògiques d'acció que no són iguals a la pròpia manera de pensar i actuar, és a dir no voler, directa o indirectament, mollejar o manipular l'altre.

En certa forma, aquestes aportacions ens fan un toc d'alerta respecte un dels perills de la interacció en aquest tipus de dispositius d'escolta, que és la confusió entre un mateix i l'altre. Probablement és un dels motius pels quals una supervisió externa es fa necessària en aquest tipus de dispositius i d'intervencions.

Les corrents crítiques al model rogerià, es fonamenten en l'excés d'optimisme dels seus postulats, donant escassa importància a la dimensió conflictual de la realitat psíquica. En aquest sentit, la pràctica freudiana i l'aproximació psicoanalítica, té en compte la paraula com a via que permet accedir a aquesta realitat psíquica i el conflicte entre les diferents instàncies que la conformen (jo superjo i ço, jo ideal i ideal del jo), les quals persegueixen diferents finalitats característiques de cadascuna d'elles. Des d'aquesta perspectiva, el llenguatge desvetlla els significats de la persona singular. La relació permet al subjecte accedir als significats de les seves construccions psíquiques. Les diferents trobades faciliten que el subjecte pugui reconèixer els seus desitjos inconscients i els seus avatars (formes de realització, objectes investits, resistències...). Aquest abordatge té com a objectiu una major tolerància al conflicte i una més ajustada apreciació de la realitat interna i externa. Des de la psicoanàlisi, l'entrevista és un procés d'acompanyament a la subjectivització, a través del qual la persona es vincula a un treball d'elucidació de les pròpies representacions, posicionaments, i formes d'actuar.

Des de la perspectiva de la sociologia clínica, la narrativitat i el RV en particular, es co-construeix en el marc d'una relació interpersonal i intersubjectiva, en la mesura que el relat es dirigeix a algú capaç d'escoltar, conversar, qüestionar i dialogar. Segons alguns autors (Vargas - Thils, 2013; Gaulejac, 2012; Mattelé, 2012; Hanique, 2012; Ferrarotti, 2007), el RV i la relació es construeixen mútuament, si la relació entre la persona que narra i qui l'escolta construeix el relat, el relat construeix i crea la relació entre ambdues persones. La relació que s'estableix en els dispositius de RV entre els dos protagonistes de l'acció es basa en un "contracte" de confiança mútua (Bordieu:1993). Significa escoltar i comprendre. Justament és la comprensió profunda i no la descripció dels fets el motiu pel qual serveixen els RV.

Tenint en compte l'enunciat anterior i a propòsit de la nostra recerca, assumim que una condició bàsica perquè es pugui produir un RV, fruit de la reflexió i l'anàlisi, és a dir subjectivant, requereix un espai de confiança i de proximitat que faciliti una "relació significativa" (Ferrarotti:2007), que permeti la

interacció entre ells, i els involucri de manera natural, no forçada. Aquest tipus d'interrelació permet dissipar o pal·liar les asimetries culturals entre les dues persones que intervenen en la relació.

L'investigador ha de renunciar, en l'escolta de l'altre, a la cultura professional entesa com a capital privat, per apropar-se de manera natural a l'altre.

Per Marichela Vargas – Thils la relació i el RV es construeixen mútuament: si la relació entre l'investigador i el narrador construeixen el relat, també és cert que la producció del relat construeix la relació de col·laboració entre ells. La relació en aquest marc col·laboratiu obra la possibilitat de revisar i reflexionar sobre el passat, mitjançant una experiència intersubjectiva, que és actual. Els diferents elements que configuren la relació (reconeixement, empatia, transferència, vinculació....) són transformadors en la mesura que cadascú de nosaltres necessitem de l'altre per a definir i reafirmar la nostra identitat.

Aquesta interacció, segons Guy de Villers (2002) constitueix un procés compartit, que té implicacions importants en el posicionament d'ambdós subjectes, l'investigador i el narrador. Per aquest autor, sense negar les competències formals i informals del marc relacional, la manera de concebre la pràctica implica reconèixer que el narrador pot ocupar les places d'analista i d'intèrpret del seu relat. El narrador és l'actor principal del seu projecte de comprensió d'ell mateix per a sí mateix, tot i que passi per la mediació d'un altre, en el ben entès que no hi ha relat si no s'adreça a una altra persona.

La interacció té com a finalitat promoure, orientar, travessar i donar suport al subjecte narrador per a la seva emancipació personal i social. Entenent per emancipació que la persona vol deixar la seva posició de subjecte subjugat (sotmès) per accedir a una relació més equitativa, en el sentit de la confiança en sí mateix, de la pròpia representació i registre de sí mateix, que el permetin abordar les qüestions existencials de manera més lúcida i pertinent (Niewiadomski, 2002; De Villers, 2002).

La interacció es construeix a partir de la comunicació, mediatitzada pel llenguatge, la paraula i el diàleg, entre dues subjectivitats, amb tota la càrrega d'influències d'un sobre l'altre en el decurs de la interacció. Aquest espai d'influència recíproca es considerat per alguns autors com "camp intersubjectiu" (Coderch, 2010).

En el camp de les relacions humanes, la interacció descriu una relació interpersonal entre dos o més individus, a través de la qual, els seus comportaments, cognicions o afectes, estan subjectes a una influència recíproca, atès que cada individu modifica el seu comportament en funció de la reacció de

l'altra. No obstant, relacionar-se amb l'altre no comporta, en sí mateix, reciprocitat. La noció de reciprocitat implica feed-back, el qual designa un procés circular en el qual la resposta del receptor del missatge o d'una acció, retorna en direcció a l'emissor, qui el tracta a la vegada, com un estímul que l'influencia i el mobilitza a través dels intercanvis. La interacció és una forma particular de relació que requereix la co-presència de l'altre, de manera que no és possible efectuar-la a distància.

Etimològicament, la paraula diàleg, significa que la paraula va i ve, circula lliurement, sobre una base de reconeixement explícit de que cap dels protagonistes de la interacció està en possessió de la "veritat", sinó que ambdós intenten trobar un fragment de la "veritat" a través del reconeixement mutu de la experiència intersubjectiva (Coderch, 2010)

Aquest autor considera que el diàleg analític és una conversa entre dues persones que ha de seguir un estil lliure, natural i senzill per reflexionar conjuntament sobre quelcom que sigui d'interès comú, entre ambdós. El que està en joc és la cerca mútua de la comprensió i l'exploració en un espai de trobada compartit. Aquest diàleg conversacional és una interacció continuada, en la qual els dos protagonistes s'influeixen mútuament, de manera que els sentiments i pensaments que cadascú comunica no provenen d'una ment "aïllada", sinó que sempre estan mediatitzades per la influència de l'altre, a través de la comunicació. De manera que l'observador deixa de ser "objectiu" per ser co-partícep de la construcció.

Des la perspectiva de la narrativitat, el fet de poder fer ús del llenguatge i de la paraula permet que la persona singular pugui elaborar un relat coherent i amb sentit. Té un efecte de direccionalitat en tant que s'adreça a una o més persones i també un efecte transformador sobre els esdeveniments en tant que poden ser percebuts, interpretats i intercanviats des de punts de vista molt diferents. En el curs d'aquesta relació, es comparteixen coneixements que poden verificar els significats i les experiències, modificar-les i crear-ne nous significats.

Des la perspectiva de la sociologia fenomenològica, la interacció implica parlar de la relació dialèctica entre el "JO" i "L'ALTRE", i és el punt de partida de la construcció social dels contextos de sentit i per tant de la construcció de la realitat. Schütz (1979) ho expressa així: *"el fet de viure en el món, és viure amb altres i per a altres. En la mesura que els vivemciem com altres, contemporanis i/o congèneres, com predecessors i successors, al unir-nos a ells, en l'activitat i el treball comú, influint sobre ells i rebent al mateix temps, la seva influència, al fer totes aquestes coses, comprenem el comportament dels altres i suposem que ells comprenen la nostra"*.

En el marc de la interacció, l'escolta forma part d'un procés circular, qui escolta, a través de la paraula de l'altre, el reconeix com a persona singular i li retorna la seva pròpia paraula perquè pugui fer-se la seva i clarificar així, la pròpia existència (determinismes, contradiccions, repeticions, decisions...).

L'escolta, l'aproximació empàtica i la implicació formen part d'aquesta interacció. La sociologia clínica considera que l'escolta i la implicació caracteritzen l'escolta "clínica" (Hanique: 2012, Rizet: 2012). El fet que la investigador accepti corre el risc de ser "tocat" emocionalment pel sofriment o les emocions del narrador, obra la possibilitat que aquest últim, accepti igualment corre aquest mateix risc.

La implicació pressuposa que l'investigador treballa des de la seva pròpia subjectivitat i renúncia al mite de la neutralitat. A través de les seves pròpies experiències de vida i el coneixement acumulat, pot trobar recursos per a la comprensió d'allò que veu, entén o sent. Per altra banda, significa també, assumir que l'investigador, a través de l'escolta, l'intercanvi i la comprensió, també experimentarà canvis en ell mateix (Hanique, 2012).

Des d'aquesta perspectiva, l'empatia³⁰ significa l'autorització que es dona a l'altre per dir el que vulgui lliurement en tant que s'està en disposició d'escoltar-lo sense fer cap mena de judicis valoratius. Més endavant, reprendrem el concepte de comprensió empàtica, quan parlem de les actituds facilitadores per a la construcció del relat.

6.2. La intersubjectivitat

Alfred Schütz (1979), un dels principals exponents de les teories de la subjectivitat, va proposar una lectura de la realitat social a partir de la intersubjectivitat. És un dels teòrics que ha tingut una forta influència en les teories socials actuals, que reivindiquen el paper del subjecte en la construcció de la realitat social. Per altra banda, la intersubjectivitat esdevé un element essencial, de la sociologia clínica actual, per a descriure l'espai relacional i d'interacció en la co-construcció del relat de vida, entre el narrador i l'investigador. A continuació enunciam alguns dels postulats de Schütz, per després situar-los en les aportacions actuals de la sociologia clínica i la pràctica del model interactiu psicoanalític relacional.

---

³⁰ Amado, 2002, diu "Être empathique, ce percevoir le monde intérieur de l'autre comme si on était lui, mais sans jamais perdre la condition de *comme si*" (ser empàtic, significa percebre el món interior de l'altre com ell mateix, però sense perdre mai la condició de "com si").

Schütz (1979) parteix d'un posicionament fenomenològic de la sociologia. Defineix l'acció social com una vivència que està guiada per un projecte que emergeix de l'activitat espontània del subjecte i es distingeix d'altres vivències, de manera que comporta tant les vivències pròpies com les dels altres. El significat és intersubjectiu és a dir es construeix considerant a l'altre i en interacció amb l'altre en el marc de les relacions que es produeixen en la vida quotidiana a través dels processos de socialització en el decurs de tota la vida. En aquesta interacció, el llenguatge és central, ja que a través d'ell s'organitza el món i la realitat i al mateix temps, permet les relacions socials. És a partir de "poder dir" i "poder escoltar" que es configura el sentit, a partir dels diàlegs i les interaccions.

Per a Schütz, el sentit no és una qualitat inherent a certes experiències que es produeixen dins el flux de la consciència sinó que és el resultat d'una interpretació d'una experiència passada contemplada des del present amb una actitud reflexiva. En conseqüència, les experiències no tenen validesa fins que no són reconegudes i qüestionades a posteriori pel que fa a la constitució de sentit (Rizo: 2005).

La intersubjectivitat és el procés a través del qual compartim els nostres coneixements i experiències amb altres persones. Schütz, d'obligada referència de la vessant sociològica de la fenomenologia, postula que el significat és intersubjectiu, és a dir, es construeix considerant l'altre i en interacció amb l'altre, en la vida quotidiana. Per això cal un univers simbòlic de sentits compartits, construïts socialment, que permetin la interacció de subjectivitats diferents.

En aquest context relacional, personal i pròxim de la persona singular, es construeix el que Schütz denomina "la relació-nosaltres". En el marc de la relació interpersonal, "cara a cara", els co-partíceps són conscients d'ells mateixos i participen, recíprocament, en les vides de cadascú durant algun temps, sense que tingui importància la brevetat del temps compartit. La idea essencial d'aquesta proposta és el fet que la noció "relació-nosaltres" es caracteritza per una relació vers el "TU", que és la forma universal en la que l'altre es experimenta com a persona singular, diferent. En el curs de la relació, cada participant pot utilitzar el propi coneixement, verificar-lo, modificar-lo i adquirir noves experiències i significats.

En la sociologia clínica la intersubjectivitat és un concepte clau per a dilucidar tres punts de vida diferents i interdependents que configuren les posicions epistemològiques en la relació entre el narrador i l'investigador i en la co-construcció del relat. El coneixement que es produeix en aquest procés d'interacció es poden descriure a partir del resultat de tres postures diferents: jo, tu i ell, per acabar constituint un nosaltres (Mattelé: 2012)

El "jo" és el punt de vista del propi investigador, que al mateix temps que el narrador, es troba en una posició subjectiva a un doble nivell: per una banda, estudia el seu objecte a través de la seva pròpia subjectivitat, de manera que haurà de reconèixer aquesta pròpia subjectivitat per poder posar distància amb l'objecte d'estudi; i per altra banda haurà d'assumir que l'altre és conceptualment diferent d'ell mateix. Això comporta que l'investigador haurà d'adoptar una posició comprensiva a través de l'escolta de l'actor social (ell) segons la posició i experiència de l'altre. Les posicions "jo" i "ell" comporten un moviment dialèctic entre la vinculació (posicionament del "jo") i el distanciament (posicionament "ell"). A través del dispositiu metodològic i dels posicionaments anteriors, s'estableix una tercera posició, "tu", la qual es considera com intersubjectiva. Com a conseqüència de la dinàmica d'aquesta triada epistemològica, Mattelé (2012), proposa una quarta posició, "nosaltres", la qual indica el compromís de l'investigador per generar nous coneixements de manera co-construïda amb els actors socials, generant així la presa de consciència, els processos de transformació i de canvi i noves modalitats d'acció³¹. La sociologia clínica postula que la recerca, la producció de coneixements i les modalitats d'acció estan estretament vinculades.

6.3. Actituds facilitadores de l'investigador

Les actituds de l'investigador són essencials per establir aquest marc de confiança i de proximitat. La condició prèvia, *sine qua non*, és la del respecte a l'altre sense fer-ne judicis, reconeixent-lo en la seva singularitat. Partint de la sociologia clínica i de les aportacions de C. Rogers (1980) intentarem descriure aquestes actituds facilitadores, les quals formen part del nostre objecte de recerca (Hanique, 2012; Coderch, 2010; Poncelet, 2008; Ricoeur, 2004; Rogers, 1987).

- *El reconeixement*. La posta en marxa del procés de relat de vida exigeix que la persona que ofereix la iniciativa, ha de prendre un temps per crear un espai de proximitat i de confiança suficient perquè la persona pugui expressar-se lliurement i pugui també implicar-se. Sentir-se reconegut com a persona singular és un element essencial per al procés de construcció del relat.

En aquest sentit, Paul Ricoeur (2004) considera que el reconeixement és un dels aspectes essencials per a la constitució de la identitat narrativa. Per sentir que s'hi existeix socialment, els

---

³¹ Enríquez (1993) descriu la posició "nosaltres" com una postura militant, en tant que parteix d'una dimensió política, i s'inscriu en els processos de presa de consciència i de canvi.

individus necessiten realitzar-se en un rol que li sigui propi amb el reconeixement i el respecte de l'altre. El RV proporciona una forma de reconeixement a través de la persona que escolta el relat.

Aquest narratori crea una relació dialògica única, li'n dóna crèdit sobre el que la persona explica d'allò que sap sobre sí mateix. En la relació que s'estableix entre els dos, no existeixen les bones respostes o els bons relats, es tracta del relat que intenten comprendre i interpretar les dues persones implicades, que es complementen en un procés hermenèutic, amb les eines d'investigador i d'acompanyant i l'altre amb el seu bagatge de vida.

Aquest reconeixement de l'altre té a veure, segons el nostre criteri, amb el que Rogers anomena "consideració positiva incondicional". Es basa en l'obertura, a través de l'escolta, de l'experiència de l'altre, tal com l'ha vivenciat, sense fer judicis. Es tracta de no reforçar ni l'expressió dels elements "negatius", ni dels elements "positius". Aquesta actitud implica el reconeixement de l'altre. El que importa és aproximar-se a la realitat subjectiva de l'altre, és a dir, com la persona singular percep, representa i significa la seva experiència.

L'altre element implicat, és la confiança des d'una vessant humanista, que considera que el subjecte és capaç, mitjançant la presa de consciència dels seus determinismes, psíquics i socials, de desenvolupar un marge de llibertat més ampli i desenvolupar noves modalitats d'acció a partir del procés de subjectivació. Aquest posicionament constitueix el que Orange (2011) anomena "*l'hermenèutica de la confiança*".

Aquesta autora, partint de Ricoeur (1965), fa una distinció entre la hermenèutica de la sospita i l'hermenèutica de la confiança. Segons ella, "*l'hermenèutica de la sospita*" parteix de la idea que, en el context de la interpretació, tot el que expressen les persones serveix per ocultar les seves veritables intencions, sentiments o desitjos, de manera que la funció de l'analista és descobrir la veritat emmascarada darrera les paraules. Tot i admetent que no sempre som transparents, fins i tot per nosaltres mateixos, proposa *l'hermenèutica de la confiança*, basada en una perspectiva humanista. En conseqüència, el diàleg s'ha de basar en el respecte, la sinceritat i la confiança mútua.

És freqüent que en la bibliografia, la consideració positiva incondicional s'interpreti en un sentit d'aprovació i d'acceptació de l'altre tal com és. No es tracta d'això atès que implica una evaluació

sinó de fer una aproximació comprensiva. El que està en joc, és l'experiència de vida de la persona tal com la percep, significa, interpreta i, en conseqüència actua.

A través del reconeixement, la persona experimenta que pot expressar lliurement les seves emocions (por, desesperança, ràbia, vergonya, inseguretat, hostilitat...) sense ser avaluat ni jutjat. En certa forma "la tolerància" o "l'acceptació" de l'interlocutor facilita també l'acceptació d'un mateix vers les emocions que experimenta. En la mesura que a través del relat, apareixen aspectes amagats o reprimits, que són recollits per l'altre sense judici, ni avaluació, la persona pot identificar-los i acceptar-los com a propis. Té l'oportunitat d'acceptar les pròpies febleses però també les seves potencialitats o fortaleces. Pot acceptar la seva experiència amb totes les contradiccions i incongruències.

L'experiència d'expressar les emocions, fins i tot aquelles que han restat ocultes a la consciència o inhibides, transforma la percepció de la persona i permet la reorganització de sentit.

- *La comprensió empàtica.* En la nostra recerca, l'empatia es concep com l'obertura d'un espai de comprensió que permeti la co - elaboració del relat, mitjançant la demanda de clarificacions, els suggeriments i els qüestionaments de l'investigador que acompanya el procés reflexiu de la persona. L'investigador s'esforça en aquesta aproximació empàtica, no tant per "*posar-se en el lloc de l'altre*", sinó per crear aquest espai comprensiu perquè de manera progressiva es puguin confrontar dos punts de vista diferents, la del narrador i la de l'investigador. Mitjançant els suggeriments, els qüestionaments i el procés circular que reenvia la paraula al subjecte, es promou una reflexió distanciada de l'experiència viscuda, per poder fer un desplaçament entre la percepció de sentit i la conceptualització de la problemàtica.

El que és important en la comprensió empàtica és que l'investigador o el professional verifiqui, a través d'aquest procés circular on la paraula flueix, va i ve, si les seves percepcions sobre la persona que narra corresponen al que l'investigador sent o viu. Els qüestionaments o suggeriments es plantegen de manera subtil, no en forma interpretativa, sinó en forma d'hipòtesi, les quals hauran de ser verificades per l'altre, sense forçar la seva conformitat. Requereix que l'investigador pugui fer una abstracció dels seus propis valors, emocions i percepcions i adopti el marc de referència de l'altre.

La comprensió empàtica guarda relació amb els posicionaments de l'investigador que constitueixen la triada epistemològica proposada per Xavier Mattelé (2012), que hem exposat anteriorment, és a dir el pas de la posició subjectivament "jo" i objectivament de "ell", per poder adoptar una posició de "tu", intersubjectiva, a través de la qual es construeix el relat i es crea un espai col·laboratiu, constituint així un "nosaltres".

Entenem que aquest moviment de desplaçament, guarda relació amb el concepte de mentalització que proposa Coderch(2010). El concepte de "mentalització" fa referència al procés que permet reflexionar, pensar sobre els propis pensaments, comportaments i accions i els dels altres, per poder comprendre's millor a ell mateix i als altres, ampliant així la comprensió de l'experiència viscuda. L'aproximació empàtica i el procés d'interacció implica convocar la persona singular perquè reflexioni sobre els seus determinismes, psíquics i socials, es planteja el perquè de les seves decisions i accions, perquè analitzi altres alternatives possibles.

Des de la nostra perspectiva, el procés de mentalització de la psicoteràpia relacional, que proposa Coderch (2010) i el procés subjectivament de la sociologia clínica tenen certes similituds, en tant que permeten que la persona singular pugui posicionar-se de manera diferent davant la pròpia experiència, d'una manera més oberta, creativa i comprensiva, incorporant nous aprenentatges.

A partir de les investigacions realitzades per Virgine Poncelet (2008) amb dones afectades per una malaltia cancerosa, aquesta investigadora, planteja que escoltar el relat d'una persona sobre la totalitat de la seva vida, significa per una banda, entendre les seves relacions, accions, i la manera d'afrontar els canvis, transformacions que s'han produït en el decurs de la vida, i com afronta el sofriment del moment actual per tal d'apaivagar-lo, bé sigui anestesiant-lo, compensant-lo, sublimant-lo o bé reparant-lo per tal de poder funcionar de la millor manera possible en la seva vida. Escoltar el RV de la persona significa entrar en el cor del seu sofriment i en els recursos que utilitza per afrontar-lo.

Actualment s'ha començat a treballar amb les narratives i els RV en situacions de malaltia crònica, invalidant o de mal pronòstic, com ho demostra el recent *Congrés Internacional de Narratives en Salut i Malaltia*, celebrat a Tenerife, el mes de novembre de 2016, amb l'objectiu de subratllar la

importància del gir narratiu en els cures de la salut com a complement indispensable per ponderar el model biomèdic dominant i promoure pràctiques apoderadores.

Aquest sofriment no sempre es reconeix, no obstant s'expressa a partir de les emocions que manifesta en determinats moments d'evocació que apareixen en el seu relat. L'investigador copsa

aquest patiment a partir de l'aproximació empàtica i pot, d'una manera o altre, assenyalar aquest sofriment que es revela en les paraules, les actituds o el relat de l'altra, amb delicadesa i respecte. Per Poncelet (2008) el reconeixement i la posta en paraules d'aquest sofriment pot constituir un dels efectes benèfics i transformadors de la metodologia d'intervenció amb els relats de vida.

La congruència. Des la perspectiva rogeriana, la congruència indica una certa harmonia entre el que experimenta l'investigador internament i com s'expressa en el context de la relació. És a dir, expressar una certa coherència i autenticitat entre la paraula i l'actitud que l'acompanya. De manera que no es tracta d'actuar amb una màscara de comprensió o d'interès envers l'altre, ni d'aferrar-se a una posició de professional expert i neutral. En la mesura que la persona que relata percep en l'altre una certa congruència, no emmascarada d'una fredor distant, sinó d'atenció autèntica, s'augmenta el vincle de confiança.

Amado (2002) fa referència al concepte de congruència com la presència, la obertura i la posició no defensiva de l'investigador.

Aquest concepte es refereix a l'autenticitat i de coherència interna de l'investigador. Això vol dir en primer lloc que és sincer i en segon lloc, que està atent a l'experiència immediata que suscita el relat.

La congruència requereix que el terapeuta estigui disposat a viure i parlar sense censura de qualsevol sentiment que persisteixen en la relació. Tracta de mantenir-se en contacte amb el que passa en ell i no es nega a reconèixer els aspectes d'aquesta experiència que pogués desagradar o molestar . Ell es resisteix a la temptació de buscar refugi darrere de la màscara de la professió , el paper d'expert .

6.4. L'enfocament comprensiu de la relació a partir de les entrevistes

L'enfocament comprensiu de l'entrevista que proposa Kaufmann (2013) considera que a través dels diferents contactes, l'investigador ha de ser discret i modest, en tant que el protagonista és el narrador, i ha de mantenir una escolta atenta i una actitud de concentració que li permeti descobrir un nou món, el de la persona singular que té al davant, amb el seu propi sistema de valors, les seves categories operacionals, les seves particularitats, de vegades sorprenents, les seves fortaleeses i les seves febleses. A l'inici de la relació, l'actitud d'escolta atenta i d'interès en l'altre, sense fer judicis de valors, ha de permetre que el narrador compregui que realment s'interessa en ell i se senti reconegut.

L'entrevista comprensiva està orientada a que l'altre pugui exposar les raons que concerneixen a les seves representacions, la qual cosa reenvia a la racionalitat del subjecte i a les seves categories de pensament a partir de les quals produeix, justifica i analitza les seves opinions. Això requereix un esforç i un treball continuat durant tot el procés que no és possible sense la implicació de l'investigador per a promoure la implicació del narrador.

Aquest marc relacional trenca amb les metodologies clàssiques, que defensen la neutralitat de l'entrevista, segons la qual l'investigador no ha de manifestar aprovació, ni rebuig, ni sorpresa. Ha de guardar una certa distància i no vincular-se personalment, aferrant-se així a la neutralitat.

L'enfocament comprensiu de la sociologia clínica comporta que, en moments determinats, l'investigador pot complimentar la persona, recolzar el seu punt de vista, o bé introduir noves perspectives, assenyalar contradiccions i/o incongruències del seu discurs, o fer suggeriments per a anàlisi o la reflexió. A través de la vinculació, l'investigador pot expressar les seves idees o emocions (discretament, sense acaparar l'atenció excessivament). Segons la nostra opinió aquesta vinculació està relacionada amb el concepte de congruència que planteja C. Rogers i que ha estat descrita anteriorment. Si no diu res, l'altre no tindrà referències i no podrà avançar. En aquest sentit hem de tenir en compte que el dispositiu de RV, tot i que parteix, entre altres, de la psicoanàlisi, no és en sí mateix un treball psicoanalític, en tant que no treballa únicament amb l'inconscient i en el qual l'anàlisi de la transferència i la contratransferència constitueixen categories d'anàlisi. Kaufmann (2013) diu que

fins i tot és aconsellable no limitar-se a preguntar, sinó de riure, donar la pròpia visió, sorprendre's o manifestar desacord, si és el cas.

Per explicar la implicació de l'investigador en la relació intersubjectiva, a través de l'escolta dels relats de vida, la sociologia clínica s'inspira en els treballs de Georges Devereux (1980) sobre la contratrasferència, la qual és un concepte central de la psicoanàlisi i que s'aplica també a l'antropologia. Per Devereux, la contratrasferència és la suma de les deformacions que afecten la percepció i les reaccions de la persona que escolta la narració respecte la persona que narra. Així doncs, designa les reaccions afectives de l'observador respecte el material que analitza. L'estudi de la contratrasferència identifica tres fonts d'implicació personal:

- Aquelles que estan relacionades amb la identitat singular de l'investigador i que es relacionen amb la seva pròpia història i experiència personal.
- Aquelles que estan relacionades amb la seva identitat col·lectiva, fruit de la seva cultura i del context sociohistòric en el que viu.
- Aquelles que estan relacionades amb la seva ideologia, les seves conviccions i el seu marc teòric de referència.

Per a gestionar aquests aspectes, proposa que l'investigador faci un abordatge en el que tingui en compte tres aspectes: a) identificar i prendre consciència d'aquells elements del relat i de la interacció amb el narrador, que es poden relacionar amb ell mateix i amb la seva pròpia història; b) utilitzar la tècnica de confrontació i de supervisió del treball que es dur a terme amb altres investigadors, de manera que permeti posar distància de les pròpies identifications; c) tenir en compte totes aquestes informacions durant tot el procés d'elaboració teòrica, metodològica i interpretativa.

Conclusió

Com s'ha dit anteriorment, un dels aspectes que van motivar la nostra recerca tenia el seu origen en la meva pràctica professional en un servei sociosanitari, a partir de la qual havia observat els efectes positius que tenia l'enfocament biogràfic en la relació de cures, tant per a la persona atesa com pel professional/cuidador que l'atenia.

Fruit d'aquesta observació i experiència, que es va anar repetint al llarg del temps, se'n van derivar dos dels objectius d'aquest estudi. En primer lloc, es pretén analitzar els elements que faciliten l'escolta comprensiva i la narració en la interacció que es produeix en el treball biogràfic que proposa el model escollit pel treball de camp i per, en segon lloc, valorar quines han de ser les condicions necessàries perquè esdevingui un model d'acompanyament.

En aquest apartat s'ha abordat la relació interpersonal a partir dels postulats de Carl Rogers (1967) des d'una perspectiva humanista, les aportacions de Joan Coderch (2010) sobre la intersubjectivitat en el marc relacional, i el marc teòric de la sociologia clínica amb les aportacions de Fabienne Hanique (2012), Xavier Mattelé (2012), Stéphanie Rizet (2012), Gilles Amado (2002). Hem incorporat la visió de Paul Ricoeur (1996) sobre l'hermenèutica de la confiança i el reconeixement, com a condicions indispensables en la interacció. Per la importància que té el marc conversacional i l'entrevista, hem recollit també l'enfocament comprensiu de Jean Claude Kaufmann (2011) per a les entrevistes en profunditat. La síntesi de totes les aportacions esmentades configura una de les nostres dimensions d'anàlisi.

Amb aquest apartat tanquem el marc teòric per donar pas a la descripció de la metodologia i disseny de la recerca.

"Ideas, es decir, establecimiento de relaciones, cabezas de puente, puentes"

J. Cortazar

"los discursos no emanan del interior de sujetos, ni tampoco son una inoculación ideológica que determine el pensamiento de los sujetos. Los discursos articulan el conjunto de condiciones que permiten las prácticas: constituyen escenarios que se erigen en facilitadores o dificultadores de posibilidades, hacen emerger reglas y sostienen relaciones. En definitiva, las prácticas discursivas ponen de manifiesto que hablar es algo más y es algo diferente que exteriorizar un pensamiento o describir una realidad: hablar es hacer algo, es crear aquello de lo que se habla cuando se habla" (p.83). [15]

M. Foucault

7.1. El marc de la recerca: punt de partida i plantejament

L'increment progressiu de la longevitat humana posa de manifest la importància històrica que ha significat l'allargament de la vida com un tret sociodemogràfic de la nostra societat que no té precedents en la història de la humanitat (Tamer: 2008). Viure més anys, ens interpel·la com individus i ens col·loca davant del repte de fer que aquests anys es puguin viure amb el màxim nivell de benestar possible, replantejant o reorganitzant, si s'escau, els nostres projectes de vida en funció de les circumstàncies i canvis que es van produint amb el pas del temps. Els processos que ens condueixen a un envelliment satisfactori són el resultat de la interacció entre la persona singular i l'entorn sociocultural i històric en el què s'inscriu la seva trajectòria de vida. L'augment de la durada de la vida i el tipus de societat com la nostra, conceptualitzada com hipermodernitat, ens fa replantejar les diverses etapes que configuren l'existència humana. L'adultesa s'allarga fins edats que van molt més enllà de la jubilació pel que fa a la possibilitat de desenvolupar o reformular noves expectatives, desitjos i projectes, en un context social en continua transformació. Aquest allargament de l'existència en bones condicions de salut fa emergir el què podem concebre com un nou tram de vida, que encara no té un reconeixement científic consensuat pel que fa a la seva denominació: "seniors", "segona adultesa", "adultesa tardana", adult gran.... Alguns autors, ressalten la importància del que anomenen "segona meitat de la vida", o "edats intermèdies de la vida", ja que consideren que aquest període és de singular importància per als processos de transició que condueixen a un envelliment progressiu

(Zarebski, 2014; Yuni i Urbano, 2009; Salvarezza, 2002; Fernández Fernan, 2007; Neugarten, 1999; Coderch, 1990).

Considerem que el procés d'envelliment s'inscriu en la trajectòria de vida individual a través dels processos de desenvolupament en el decurs de l'existència en un marc d'interacció entre aspectes psicològics, sociològics, històrics i culturals en un context de possibilitats i de restriccions. Les teories del desenvolupament faciliten l'estudi de les continuïtats i discontinuïtats en la vida de les persones en el ben entès de la capacitat de plasticitat humana per afrontar i reajustar-se als canvis.

Des d'aquesta perspectiva, els patrons de desenvolupament no segueixen patrons fixos ni predeterminats i el canvi és possible a qualsevol edat en tant que l'experiència viscuda pot ser resignificada, de manera que es poden produir canvis de posicionament davant les circumstàncies vitals i la voluntat d'emprendre nous projectes o accions. La construcció de la identitat dura tota la vida i es desenvolupa en un marc d'interrelació humana i d'interacció amb l'entorn sociocultural (De Gaulejac, 2012; Kaufmann, 2011; Boutinet, 2010; Cavalli, 2007; Baltes, 1990).

Aquests processos poden ser analitzats des de diferents perspectives i orientacions teòriques, així com a diferents nivells d'anàlisi: macronivell (model de societat, cultura, polítiques socials, protecció social i sanitària, representacions socials...), mesonivell (escolaritat, mobilitat social i geogràfica, trajectòria vida, estatus social, xarxa social, vida familiar, laboral....) i micronivell (experiència viscuda, valors, representacions, significacions, afrontament i processos d'adaptació....).

La perspectiva d'anàlisi de la nostra recerca es centra fonamentalment en un nivell micro: l'experiència humana d'acord amb dos eixos fonamentals: la temporalitat i la historicitat. No obstant això, l'anàlisi psicosociològic té en compte els nivells macro i mesonivells en tant que proporcionen a la persona singular un entorn d'oportunitats, restriccions i limitacions, condicionant, en una forma o altra, l'experiència vital i els processos de desenvolupament.

Un dels fonaments de la nostra recerca, és el caràcter actiu del propi subjecte en el seu procés de desenvolupament identitari en tant que en bona mesura pot reflexionar i modificar la seva posició subjectiva sobre els factors que han condicionat la seva vida, posant una certa distància que el permeti

valorar i qüestionar les significacions pretèrites, resignificant-les a la llum del present; en tant que l'ésser humà no és una únicament una reproducció social de l'ordre de les coses segons la modernitat hegemònica, sinó que té un marge de llibertat per posicionar-se davant d'ella i actuar en un marc de restriccions i possibilitats (Golpe i Molero, 2011; Petriz et al, 2009; Vargas-Thils, 2008; Íñiguez, 2003; Legrand, 2008; Cabruja et al, 2000; Gaulejac,1999).

Les narracions orals sobre la vida viscuda permeten un abordatge més comprensiu del subjecte en tant que poden ajudar a observar i analitzar les continuïtats i els canvis que s'han produït durant la trajectòria de vida. Els RV faciliten la integració de la temporalitat i de la historicitat en l'anàlisi dels esdeveniments que formen part de l'itinerari vital. Reconstruïm el passat en funció del present i el signifiquem per donar un sentit que ens orienti cap el futur. Connectar amb el passat facilita el manteniment d'un sentiment d'identitat i de continuïtat personal per adaptar-nos i per utilitzar i transmetre els nostres aprenentatges. La connexió amb el temps futur facilita la nostra projecció, insertant en una continuïtat temporal un sentit a la nostra vida, més enllà de la incertesa. L'accés a la dimensió temporal de la nostra vida la fem a través dels textos i les històries que ens permeten posar en ordre la nostra experiència temporal i d'articular els esdeveniments atorgant-los un sentit (Vargas Thils, 2013).

El mètode biogràfic parteix del supòsit que hi ha una relació o connexió entre les estratègies narratives i les estratègies biogràfiques, entre allò que vivim i en com ho expliquem. Els RV obren la possibilitat que el narrador pugui qüestionar -se i buscar un sentit de coherència, de continuïtat i de propòsit que atorgui sentits al seu recorregut global, preservant la continuïtat d'un mateix en el decurs del temps (Vargas Thils, 2013, Torradadella i Tejero, 2010; Legrand,2008; Muchnik, 2005; Cohler, 1993).

La reconstrucció de la pròpia història mitjançant el RV és un procés que transforma les subjectivitats. Se'n deriva de la capacitat humana d'utilitzar el llenguatge i també de la capacitat per a la reflexionar i qüestionar-se a sí mateix de forma oberta, revisant les experiències i circumstàncies que ha viscut. L'individu és actor i productor de la seva història, amb capacitat de relacionar-se amb l'entorn, de coneix-se'l, d'actuar - hi i de transformar-ho. En tant que intervé en la construcció de la pròpia història, la viu de manera singular, i pot projectar-se de diverses formes a partir d'ella. L'individu és capaç de posicionar-se en una dialèctica entre el què és i el què arribarà a ser (Vargas Thils, 2008; Cornejo, 2006; Niewiadomski i De Villers, 2002; Gaulejac, 1999).

La construcció de la història de vida és una narrativa que està composta per una seqüència de fets que reflecteixen intencions particulars i cobreixen un passat recordat en el aquí i ara; un present que s'està experimentant i un futur esperat que s'organitza d'acord a les comprensions socialment construïdes en el temps i l'espai (Vargas Thils, 2008; Villar, 2006; Cornejo, 2006; Gaulejac, 1999; Cohler, 1993).

El fet d'agrupar les experiències de la pròpia vida contribueix a modelar i donar-li sentit com una totalitat. Ricoeur (1999) sosté que la narrativa promou una experiència d'integritat i de coherència personal. La identitat és un procés de construcció que requereix una història per ser explicada, que troba en la trama la mediació entre la permanència i el canvi, així com l'articulació entre la concordança i les discordances que la qüestionen (Petritz, 2009; Ricoeur, 1999).

Tot i que aquest procés reflexiu es pot produir en diferents moments del cicle vital, adquireix major importància en la segona meitat de la vida, quan la persona comença a experimentar amb més intensitat el pas del temps i conseqüentment la finitud es fa molt més present. En la segona meitat de la vida, els adults necessiten manejar d'una manera diferent l'ús del temps i de la memòria amb la finalitat d'ordenar les seves experiències vitals. Segons Cohler (1993), la qüestió es trobar un sentit de coherència davant dels factors que poden amenaçar el sentit d'integritat. Experimentar una certa satisfacció de la vida viscuda constitueix un element important per el manteniment de la moral al final de la vida. Comprendre millor la pròpia experiència vital, pot contribuir a la desculpabilització i la responsabilització d'un mateix, modificant l'organització de les representacions internes i, en conseqüència, modificant la posició subjectiva (Vargas Thils, 2013; Bordignon, 2005; Erikson, 1985).

El procés d'historització proporciona una manera de processar els canvis que s'han produït al llarg del temps i fer-ne balanç, crear nous interessos i refer projectes. En aquest procés, el subjecte reconstrueix la pròpia vida, seleccionant els enunciats que el permeten ser i esdevenir. En la construcció del relat hi ha un acte creatiu que va més enllà de la seqüència evocació - repetició. Implica una manera particular de recordar en la que estan implicats, a més de la memòria, altres processos cognitius que desvetllen certs components emocionals. Staudinger (2001) anomena a aquest procés "reflexió de vida". Segons ell, és un procés de rememoració que implica l'anàlisi de la nostra experiència i suposa una presa de contacte amb un mateix (Petritz et al, 2009; Lamas Rojas i Lamas Lara, 2006; Villar, 2006; Staudinger, 2001; Cohler, 1993).

El resultat desitjat és el d'apropar-se a la percepció de benestar psicològic o l'experiència d'integritat. La revisió de vida obra la possibilitat d'integrar de manera creativa la història personal, l'ara i el demà, mitjançant la descoberta de significats i la intencionalitat dels actes pretèrits i actuals, les relacions i les estructures socials, a partir de construccions significatives en forma de narració (Fernández, 2007; Lamas Rojas i Lamas Lara, 2006).

L'escolta atenta i comprensiva de la narració d'un RV, entre un narrador, que explica les seves experiències de vida de manera lliure, i un interlocutor preparat, facilita un procés reflexiu que permet l'articulació o la transformació d'allò viscut a través de l'experiència. Amb aquestes característiques de la interacció entre un narrador i un interlocutor es pot crear la trama vivencial en un marc de receptivitat i de respecte per assolir un espai narratiu, on la paraula i l'escolta són els pilars per oferir la possibilitat de tornar a representar allò que s'ha viscut. Aquest espai creatiu pot generar la producció de sentit. El sentit d'un present que es viu en l'ara i aquí, projectant -se cap a un futur indeterminat. L'enfocament biogràfic des d'aquesta perspectiva esdevé un espai de treball existencial de revisió i de reflexió sobre la pròpia vida a la cerca de sentit.

Ens proposem articular el marc de referència que ens proposa la psicologia del curs de la vida, la sociologia clínica i la gerontologia crítica amb l'enfocament biogràfic, i el RV com a model per a la pràctica d'acompanyament, orientació i suport, amb la finalitat de millorar el benestar psicològic en la segona meitat de la vida. El treball de camp ens ha de permetre elucidar si en el marc de la relació interpersonal que s'estableix entre el narrador i l'investigador, que basada en el respecte, la paraula i l'escolta, es poden facilitar els processos de reflexió que permetin processos de resignificació, de creació de nous sentits i d'emancipació personal.

7.2. La tesi de la recerca: què investigar?

De tot el que hem exposat fins ara per a la nostra recerca partirem dels següents pressupòsits:

L'enfocament biogràfic explora i analitza els processos de desenvolupament de la persona singular a través de les seves relacions amb els altres, i en un entorn social determinat (històric, polític, social, cultural i econòmic).

Les representacions i els significats que la persona atorga a l'experiència viscuda poden ser revisats i re - significats mitjançant un procés reflexiu de subjectivació i de narració.

La pràctica amb els RV facilita el treball psíquic de rememoració, d'historització i de reflexivitat sobre l'experiència viscuda.

El marc relacional que embolcalla la persona que narra i aquella que l'escolta, caracteritzat per l'escolta atenta i comprensiva, i el reconeixement de la singularitat del narrador, promou aquest procés reflexiu.

A continuació presentem els objectius de la nostra recerca:

1. Analitzar com la persona singular, en la segona meitat de la vida, construeix el seu RV, es representa a sí mateixa i se situa en ella, a partir de la seva història personal, familiar i social en el context sociocultural en que ha viscut.
2. Dilucidar si al final del relat es produeixen canvis en la representació de sí mateixa, en les representacions i significacions atorgades a l'experiència viscuda, i en la percepció subjectiva de benestar psicològic, a partir de la reconstrucció biogràfica, tenint en compte les motivacions i expectatives expressades a l'inici del procés.
3. Analitzar els elements que faciliten l'escolta, la relació interpersonal i la coconstrucció del relat.
4. Valorar si el dispositiu creat per al treball de camp sobre els RV pot esdevenir un instrument d'acompanyament i de suport per afrontar els canvis i els reptes inherents a les transicions i reptes de la segona meitat de la vida.

Partim de la hipòtesi que "els relats de vida de les persones, en la segona meitat de la vida, re- construïts en un context de relació interpersonal de paraula i escolta, faciliten la reflexió i la revisió de la pròpia vida, revisant i posant en qüestió els significats pretèrits a la llum del present, per poder trobar un sentit de continuïtat i de coherència entre el passat i el present, projectant-se cap el futur i millorant la percepció subjectiva de benestar".

La intervenció mitjançant els RV facilita el treball psíquic de rememoració, d'historització i de reflexió sobre la pròpia vida. Per altra banda, el marc relacional que embolcalla la relació investigador – investigat, que es caracteritza per l'escolta, el respecte i l'autonomia del subjecte, promou aquest procés reflexiu.

Esperem que els resultats ens aportin evidències sobre els canvis favorables sobre la intervenció amb els RV en les persones que al final de la vida adulta o durant el procés d'envelliment, experimenten dubtes existencials o malestar davant experiències pretèrites i/o els reptes i circumstàncies que envolten aquestes etapes. En línies generals, es pretén que la persona singular pugui tenir una major comprensió de la seva vida, de les seves fortaleses i dificultats, de les seves emocions i sentiments i que pugui aprendre a viure amb elles de la manera més satisfactòria possible.

Les dimensions de l'anàlisi de la nostra hipòtesi són: a) el relat de vida a la llum de la història personal, familiar i sociocultural; b) els processos de reflexió, revisió i atorgament de sentit; c) el context de la relació interpersonal: la paraula i l'escolta; d) els canvis que es produeixen mitjançant la narració i la reflexió de l'experiència.

La complexitat del tema que tractem ens fa plantejar algunes qüestions respecte els límits de la nostra recerca. Els resultats que s'obtinguin es circumscriuen a la singularitat de cada cas i a la interacció entre dues subjectivats en un marc de condicions de producció determinades tal com es detallen en el disseny metodològic d'aquesta tesi. Al mateix temps s'ha de tenir en compte que corresponen a una relectura en el moment present, de manera que no és definitiva i queda oberta a noves interpretacions en el futur. Les dues persones que intervenen (narradora i investigadora) han de tenir molt present que el treball existencial de revisió de la pròpia vida, es fa des l'exercici de llibertat del narrador per explicar allò que desitgi compartir de manera lliure i generosa, des d'una perspectiva conscient i inconscient, intencionada o no intencionadament. No obstant això el relat sempre serà incomplet ja sempre hi hauran experiències que no seran relatades, tot i que hagin estat significatives. Des d'una visió més oberta, cal assenyalar que no totes les experiències són fruit dels nostres determinismes i les nostres maneres d'afrontar-nos a ells, sinó que pot inspirar i orientar noves investigacions futures.

El model del qual partirem per fer la nostra recerca, considera que el nombre de trobades per a fer el relat de vida és variable i flexible en funció de cada persona singular. Des d'una perspectiva de recerca consideren que el límit es troba quan s'arriba a un punt de saturació dels temes que es relaten. No

obstant, donades les característiques del nostre dispositiu per a la recerca, hem considerat oportú acotar un nombre mínim i màxim de trobades per ajustar-ho a la planificació del desenvolupament de la tesi.

7.3. Metodologia de la recerca

Aquesta recerca parteix del paradigma constructivista interpretatiu, el qual considera la naturalesa social del nostre món, la historicitat de les pràctiques i de l'existència. Les pràctiques socials produeixen coneixement i construeixen la realitat social. L'individu i la seva identitat són una creació social. Tot allò que ens defineix com individus de manera espontània, ens defineix com subjectes socials. Excepte alguns irreductibles biològics, tots els trets de la nostra identitat, des dels més genèrics fins als més específics ens remetent a les institucions de la societat: els nostres cognoms i els vincles familiars, el lloc on vàrem nàixer, la nostra adreça, la llengua (s) que parlem, la nació a la qual pertanyem, els símbols i les tradicions de la cultura on hem crescut, les organitzacions de les quals som membres, els nostres interessos, valors, creences, idees... El món quotidià es conforma a través dels pensaments i les accions dels membres que conformen la societat. Ens adherim com a membres d'una societat a través dels processos d'internalització i de socialització que fan que cada subjecte assimili als altres com a significants i al mateix temps copsi el món que l'envolta com una estructura de plausibilitat, socialment significativa. Les persones perceben, interpreten, construeixen i atorguen sentit a les seves experiències en un context sociocultural que condiona les seves representacions i interpretacions (Duque, 2012; Prat, 2007; Cabruja i Íñiguez, 2000; Gergen 1996; Legrand, 1993, Bruner, 1990; Berger i Luckman, 1968).

La finalitat del paradigma construccionista o interpretatiu és comprendre i interpretar la realitat partint dels significats de les persones, les seves percepcions i accions en un context i un temps donat, des d'una perspectiva EMIC, és a dir, des del propi subjecte. Per Berger i Luckmann (1968), la vida quotidiana es presenta com una realitat interpretada per les persones que per a elles té un significat subjectiu d'un món coherent.

El paradigma constructivista considera que la realitat és concebuda com una complexitat que només podem conèixer parcialment, a partir de retalls intencionals realitzats per l'observador en funció dels

seus objectius específics. Aquesta complexitat ens obliga a transitar per la incertesa i abandonar els límits suposadament clars de la investigació positivista (Tineo, 2010).

Acceptar la complexitat de l'objecte d'estudi des del paradigma constructivista, significa assumir que el subjecte és actiu, intencional, motivat i està involucrat de forma permanent en relacions de comunicació que impliquen desenvolupament. La perspectiva constructivista parteix d'una concepció de l'ésser humà com a subjecte propositiu i autodeterminant. L'ésser humà construeix les pròpies respostes davant les situacions que ha d'afrontar, les quals donen significat a la seva realitat (Espinàs, 2010; Burrick: 2010; Mendoza i Roja: 2008; Cornejo, 2006; González i Fonseca, 2006; González Rey, 1998, Legrand: 1993).

Des la metodologia fenomenològica i subjectivista que utilitzarem en el nostre estudi, l'ésser humà actua d'acord amb els significats que les coses tenen per a ell, i aquests significats sorgeixen de la interacció social entre els individus, que els utilitzen singularment en un procés interpretatiu constant, el qual modifica els mateixos significats. En aquest sentit, la recerca vol dir identificar els significats, comprendre com es construeixen en els processos d'interacció social i determinar com operen en la constitució tant de les pròpies persones com de les situacions i contextos socials on es produeix l'acció social (Collet, 2010).

El nostre marc de referència conceptual, té en compte la perspectiva del curs de la vida (life span), en el context de les societats hipermodernes, en les quals les diferents etapes que conformen les trajectòries de vida focalitzades en la segona meitat de la vida es caracteritzen per la seva variabilitat i fluïdesa com a conseqüència de la dissolució de la estandardització de les diferents transicions i els papers que s'atorguen a cada una d'elles. Es pretén articular aquest marc de referència amb el nou paradigma de l'envelliment actiu des d'una perspectiva de promoció del benestar subjectiu en la segona meitat de la vida i l'enfocament biogràfic.

Per posar a prova la nostra hipòtesi, en el disseny del treball de camp, utilitzarem el model del dispositiu que va desenvolupar Michel Legrand a la UCLLN, en les *Consultes Especialitzades en Relats de Vida*, de la Facultat de Psicologia de la Universitat Catòlica de Louvain la Neuve (Bèlgica), i que posteriorment ha seguit desenvolupant Marichela Vargas - Thils i altres investigadors en el grup de recerca CPSHV.

La nostra recerca es basa doncs en l'aplicació d'aquest model de recerca, de formació i d'intervenció que se situa, segons Legrand, en una orientació socioanalítica, a partir de les influències de la sociologia clínica, la psicoanàlisi, l'antropologia i la psicologia social.

Des d'aquest model d'intervenció, el subjecte esdevé actor i autor de la seva història en tant és capaç de situar-se davant d'ella, de mirar-la de manera més comprensiva i responsable, i així modificar la posició subjectiva per poder assumir-la i projectar-la cap el futur en una direcció, amb una finalitat, evitant així la reiteració sense sentit o el malestar. En un sentit existencial, projectar -se o tenir projecte és anar cap endavant. Cada RV integra multiplicitat de projectes en funció de diferents períodes del moment vital en què es troba i del context i circumstàncies en què es desenvolupa. No obstant, en la nostra recerca el concepte "projecte" no és sinònim d'acció, sinó de donar sentit i orientar noves accions futures.

Aquesta orientació biogràfica i la pràctica amb RV, s'articula també, amb les aportacions científiques d'investigadors i investigadores que han desenvolupat les seves recerques, partint de les aportacions que va fer el psicogerontòleg Robert Butler, sobre la reminiscència i la revisió de vida durant els processos de transició i de canvi en l'envelliment individual (Webster i Haigh, 2010; Villar, 2006; Muchnik, 2005, Butler, 1963).

El RV és en sí mateix un objecte de recerca, en tant que pretenem valorar els efectes que pot produir la seva aplicació a una persona singular, en un espai d'interacció entre la persona entrevistada i la investigadora. Tornarem a aquest punt, quan desenvolupem el disseny metodològic.

La recerca, de tipus exploratori, utilitzarà la perspectiva d'estudi de cas.

7.4. Disseny del treball de camp

7.4.1. Introducció

Per al disseny del treball de camp de la recerca es partirà del model desenvolupat per Michel Legrand (1993) i posteriorment per Marichela Vargas - Thils (2008) en les CPSHV de la Facultat de Psicologia i Ciències de l'Educació de la Universitat Catòlica de Louvain la Neuve (UCLLN) i el grup de recerca

CPSHV vinculat a aquestes consultes, així com altres treballs publicats per Cornejo; Mendoza; i Rojas (2008) de la Universitat Pontifícia de Xile, els quals segueixen el mateix model de recerca en RV.

El model de dispositiu de RV que proposen Michel Legrand (2008) i Vargas Thils (2008), parteixen d'una concepció del RV com "una narració que una persona, que se situa com a subjecte, fa dels esdeveniments de la seva vida en un marc de relació intersubjectiva". Es fonamenta en tres aspectes: a) els relats de vida ens ajuden a vincular-nos amb les nostres arrels i a constatar que no som una producció exclusivament individual, b) davant la falsa il·lusió de la llibertat total, l'anàlisi de la història de vida procura prendre consciència dels diferents determinismes que condicionen la nostra història, al mateix temps que ens facilita una visió dels nostres marges de maniobra per fer de les nostres vides quelcom que ens pertany; c) el mètode ens proporciona la possibilitat de simbolitzar la nostra experiència, de reflexionar el sentit de les nostres vides, de construir la nostra identitat i d'elaborar projectes de futur (Vargas Thils, 2013).

Aquest dispositiu té com objectius que la persona que accedeix a ell pugui clarificar una qüestió, un dubte existencial a la llum de la seva història individual, familiar i social, i fer balanç de l'existència. Aquest balanç, segons aquests autors, significa representar-se en la pròpia història i situar-se en ella; vincular-se a la família, la cultura, l'època o la classe de pertinença; assumir -se com a producte d'una història però també com actor de la mateixa; i projectar -se cap el futur. Aquesta orientació no té una finalitat terapèutica i pretén que la persona faci marxa i reflexioni sobre allò que vol fer amb la seva vida (Vargas Thils, 2008; Poncelet, 2008; Legrand: 2008, 1993; Cornejo,2006;).

El treball de camp es realitzarà a través d'un dispositiu que anomenarem "*Espai d'escolta i acompanyament: una mirada reflexiva sobre la pròpia vida*", que es fonamenta en el paradigma constructivista subjectivista, i més concretament en el marc teòric de la sociologia clínica i en el model d'intervenció desenvolupat pel grup de recerca de la UCLLN.

El treball de camp, mitjançant aquest dispositiu, consistirà en facilitar la recol·lecció i anàlisi del relat de vida de tres testimonis de dones, en edats compreses entre els 60 i 70 anys, mitjançant diferents trobades i converses en profunditat, no directives, comprensives i no estructurades, que tenen com a finalitat que la persona, amb l'acompanyament de l'investigadora, revisi, relati i reflexioni sobre la seva trajectòria de vida analitzant els determinismes, interns i externs, que han condicionat els canvis i les transicions, donant un sentit de continuïtat, globalitat i coherència al seu recorregut vital.

7.4.2. Població i Mostra

Les unitats d'observació seran dones, entre els 60 i els 70 anys, que estan en un període de pre-jubilació o jubilació en perspectiva, que estan en procés de jubilació o que fa un temps que ja s'han jubilat, que mostrin interès i disponibilitat per a realitzar el RV segons les característiques del dispositiu que se'ls proposa.

L'elecció d'aquest interval d'edat es fonamenta en els canvis que es produeixen en aquest període de la vida, que posen de relleu els processos de transició entre l'edat adulta avançada i els inicis del procés d'envelliment. Ens basem en els supòsits de Salvarezza (2002) i Neugarten (1999), Coderch: 1990) segons els quals aquesta etapa es caracteritza per nombrosos canvis relacionats amb el pas del temps, biològics, psicològics i socials, que la persona ha d'afrontar per adaptar-se a ells i que identifiquen com edats intermèdies de la vida. Aquestes transformacions que formen part del curs de vida, es produeixen en una etapa que es caracteritza pels canvis en la percepció del pas del temps, que afavoreix un increment de la interioritat, tot i cercant un sentit de generativitat i de transcendència, davant la consciència de finitud. Per aquests autors, tot i que la postmodernitat ha desenvolupat cicles de vida més fluïts i oberts, sense que es puguin delimitar uns límits d'edats clars, les edats intermèdies de la vida s'haurien de descriure com un estat mental que té molta importància en la percepció de l'individu sobre sí mateix i sobre les estratègies que desenvolupa per afrontar –se al món que l'envolta, els processos d'envelliment i la incertesa de futur.

Els criteris d'inclusió tindran en compte els criteris abans esmentats i la predisposició de la persona, una vegada informada de les característiques del dispositiu, a participar-hi en el procés de construcció del propi relat. Considerem que és indispensable que la persona que decideixi participar mostri interès i se senti motivada per explicar la seva experiència de vida. Es descartaran aquelles persones que mostrin resistències o rebuig a participar en el procés o bé que presentin símptomes psiquiàtrics manifestos o de deteriorament cognitiu. L'elecció de les informants descartarà aquelles dones que tinguin algun tipus de vincle relacional directa amb la investigadora.

7.4.3. El dispositiu de recerca

El dispositiu de recerca "*Espai d'escolta i acompanyament: una mirada reflexiva sobre la pròpia vida*", consisteix en un espai de trobada i d'interrelació entre una persona interessada en fer una reconstrucció reflexiva de la seva història mitjançant la paraula i el llenguatge i una persona que facilita la producció del relat, en un clima de confiança i proximitat, mitjançant el respecte, l'escolta i l'acompanyament durant el procés.

El dispositiu està conformat per un seguit d'entrevistes en profunditat, no directives, ni estructurades, que facilitin un relat lliure, en el que la persona narradora decideix l'ordre o la seqüència que vol seguir en la seva memoració, així com de les experiències que relata. En el cas que sigui necessari, la investigadora pot estimular el relat mitjançant preguntes obertes i de caràcter ampli. Les entrevistes es vertebren en un procés de tres etapes, com es veurà mes endavant. Aquestes entrevistes es complementaran amb entrevistes semi-estructurades, pre i post, i l'ús de diagrames que sintetitzen de manera gràfica les característiques personals, familiars i dels esdeveniments principals que s'han produït en el curs de la vida del cas en estudi.

El dispositiu pretén per una banda la captació de les persones interessades per a realitzar el projecte d'investigació que volem dur a terme, i com objectiu principal, pretén recollir la informació necessària per posar a prova les nostres hipòtesis de treball, analitzant els resultats obtinguts des d'una doble vessant: l'anàlisi singular de cada cas i l'anàlisi transversal de tots els casos recollits.

7.4.4. Captació de les informants

Per trobar les persones que lliurement vulguin participar en la recerca, es farà un petit fulletó *ad doc*, on constarà el nom que identifica el dispositiu, "*Espai d'escolta i acompanyament: una mirada reflexiva sobre la pròpia vida*", la finalitat de recerca que el constitueix i la institució on s'enquadra. De manera concisa s'explicarà en què consisteix l'experiència i el RV i en quines condicions es produirà, ressaltant els principis ètics de privacitat i confidencialitat. S'especificaran les dades de contacte i les passes a seguir per entrar en el projecte de recerca.

Per recaptar els informants s'utilitzarà per una banda, la tècnica de la "bola de neu", a partir de les derivacions que puguin facilitar els companys/es de la universitat o dels professionals que treballen

en el camp comunitari i altres vies de difusió dels fulletons, com poden ser les aules universitàries de la gent gran de la UVIC, els centres cívics i casals de la ciutat, associacions i el servei municipal Vic-Dones, entre altres.

7.4.5. Objectius del dispositiu en relació a les persones que participen com a relatores

- Facilitar una relació comunicativa basada en el respecte, el reconeixement, la confiança i l'escolta.
- Revisar i reflexionar sobre la vida viscuda per donar -li un sentit de globalitat i de coherència.
- Revisar les preocupacions que generen malestar i valorar les estratègies disponibles per afrontar-les.
- Mobilitzar els propis recursos, interns i externs, per a prendre decisions, la voluntat i la confiança per emprendre nous projectes, segons els propis desitjos, interessos i expectatives, en un marc de possibilitats i de limitacions.

7.4.6. Descripció del dispositiu

7.4.6.1. Consideracions prèvies

Abans d'iniciar les entrevistes, tal com assenyala Cornejo (2008), caldrà prendre en consideració tres aspectes importants com són:

- El fet de treballar amb RV comporta que els participants s'impliquin i es comprometin amb les seves històries, re- examinant -les i revisant-les de manera que es pot reactualitzar el sofriment que han generat determinats esdeveniments, particularment difícils i dolorosos, en el seu recorregut vital. Això provoca moments intensos a nivell d'implicació afectiva del participant i del propi investigadors. Per poder gestionar aquests aspectes, alguns autors recomanen que els investigador hagin passat per l'experiència de narrar la pròpia vida, a banda de tenir formació específica en aquesta metodologia.

- Tenir present que treballar amb RV no vol dir que són la vida mateixa sinó una reconstrucció del passat realitzada en un moment precís i en el marc d'una relació específica amb l'investigador. En aquest sentit, la narració que faci el subjecte estarà influenciada pel context actual i per la relectura del passat, tant del propi narrador com de l'investigador.
- La metodologia dels relats de vida, es basa en una relació particular i específica amb cada narrador, que estarà determinada per les característiques de cadascú. El relat serà possible en la mesura que el narrador se senti en confiança i accepti parlar en el dispositiu narratiu d'escolta que es proposa.

7.4.6.2. Dimensió ètica

La dimensió ètica de la recerca contempla tres aspectes essencials de l'enquadrament relacional i el processament de les dades que es generen durant tot el procés de la recerca, tant durant el desenvolupament de les entrevistes com en l'anàlisi de les dades i la divulgació dels resultats.

En primer lloc, les relacions que s'estableixen entre les persones involucrades en la relació que convoca el dispositiu es basen en la cooperació d'acord a una relació el més simètrica possible que trenca l'asimetria entre el què sap i el què no sap.

En segon terme i d'acord a aquest principi de simetria en la relació, s'estableix un acord de mútua confiança entre la narradora i la investigadora, on s'expliciten els compromisos adquirits a l'inici del procés, els quals queden enregistrats en un document signat per ambdues parts. Aquest acord implica donar a conèixer els aspectes més rellevants de la recerca, les condicions de producció del relat, el paper que juga la investigadora durant el procés i el tractament dels resultats i conclusions obtinguts. S'insisteix en què la construcció del relat és cooperativa, que no té una finalitat terapèutica tot i que pot produir efectes benèfics en la persona narradora pel que fa a la comprensió de sí mateixa. El relat no segueix un guió pre-establert, sinó que la persona es lliure d'expressar allò que desitja narrar i comunicar. D'altra banda, és lliure d'abandonar el dispositiu quan vulgui en el cas que ho cregui convenient.

Tercerament, s'acorda també el tractament i l'ús del material que s'utilitzarà basant-se en el manteniment de la privacitat i garantint la confidencialitat de la informació recollida.

Les condicions que enquadren la relació queden establertes en el contracte comunicatiu, de consentiment informat amb els acords establerts per a la privacitat i la protecció de les dades, els quals es negociaran i signaran a l'inici del procés (veure document annex)

7.4.6.3. Etapes del procés que convoca el dispositiu

a) Primers contactes, negociació i acords

Després d'establir un primer contacte telefònic o per correu electrònic amb la persona interessada per participar en la recerca, es farà una trobada prèvia per explicar breument en què consisteix l'experiència perquè la persona decideixi posteriorment si vol entrar o no en el programa. Paral·lelament, es valorarà si la persona reuneix els requisits per participar-hi, així com l'interès o motivació per fer-ho. En aquesta primer contacte es donarà importància també als aspectes ètics i científics relacionats amb la privacitat i els característiques del procés que es seguirà.

L'entrevista consistirà en la presentació de la investigadora³², la institució a la qual pertany, el motiu de la convocatòria i la sol·licitud per a la seva col·laboració. A continuació es transmetrà la informació, de manera concisa i precisa, sobre l'objecte de la convocatòria, el qual està vinculat a la realització d'una recerca per a l'elaboració de la tesi doctoral, el tema central de la investigació que es pretén desenvolupar, els objectius i en què consistirà l'experiència proposa realitzar.

Es clarificarà que el dispositiu no té una funció terapèutica, tot i que pot comportar efectes benèfics per a la persona. Es tracta de fer una revisió i reflexió sobre els aspectes de la seva història de vida, els quals, lliurement, desitgi compartir. Es farà esment a la funció d'escolta i acompanyament de la investigadora durant el procés, per tal de facilitar la reflexió i l'aprofundiment. S'informarà que, en el cas que no vulgui continuar en el procés pot deixar-ho en qualsevol moment.

En el decurs de la conversa, es respondran els dubtes que planteja la persona i s'informarà de les condicions en què es desenvoluparà tot el procés: el nombre de sessions, la durada, els horaris disponibles, l'enregistrament en àudio de les sessions, el lloc on es faran, donant diferents opcions segons les possibilitats que tinguem al nostre abast i la freqüència de les trobades.

---

³² Segons Legrand (1993) clarificar la condició d'investigador obeeix a un principi de transparència però també ha de permetre deixar clar que no es tracta ni d'un suport d'ajuda ni una relació terapèutica. Durant tot el procés caldrà estar atent a aquesta premissa.

Tot i que el nombre de sessions totals hauria de ser flexible, per aquesta recerca es proposarà una seqüència de sis sessions, a banda de l'entrevista preliminar, amb una freqüència de trobada preferentment quinzenal, entre una hora i una hora i mitja de durada.

Aquesta seqüència obeeix als criteris següents (Legrand, 1993), a) diverses entrevistes faciliten la reflexió i l'aprofundiment en el relat; b) un límit de sessions flexible però amb una limitació prèviament establerta de com a màxim sis sessions, en funció de l'evolució del relat; c) el criteri que marca el final del procés, abans del límit compromès, és la saturació del tema(s) que proposa el narrador i el propi investigador; d) La sessió final és un balanç valoratiu de tot el procés i de l'experiència per tancar explícitament la relació.

En relació a tot el procés i al material recollit en el decurs de les entrevistes, Legrand (1993) subratlla dos tipus de problemes i la seva resolució per donar les garanties necessàries als participants en la investigació.

El primer és que la persona voldrà conèixer l'anàlisi i les conclusions del seu relat. En aquest cas, caldrà remetre'l un informe sobre el resultat de tota la recerca, una vegada estigui completada. El segon problema fa referència a la difusió del material. El material complet del RV serà estrictament confidencial, només serà conegut per l'investigador i els directors de la tesi, de la qual parteix el dispositiu que es proposa. En el cas que es recullin alguns fragments dels textos del seu relat, en el document d'investigació final, es modificaran totes aquelles dades que el puguin identificar.

El lloc per realitzar les entrevistes podrà ser en el propi domicili de la informant o en el Centre d'Estudis Sanitaris i Socials de la Universitat de Vic (CESS), o en un altre espai disponible segons el lloc de residència de la participant.

Prenent com a referència, les aportacions de Vargas Thils i Poncelet (2008), es preveu que la seqüència de les entrevistes es desenvolupi en tres etapes.

b) Primera etapa. Obertura de la narració.

En el cas que la persona accepti finalment participar en l'experiència - i sempre i quan l'entrevistadora no detecti cap signe d'exclusió segons el plantejament que s'ha fet -, es realitzarà la trobada, que

iniciarà tot el procés. Es farà un breu recordatori del què es farà, així com de la proposta no directivitat en la construcció del seu relat. Es concretaran els acords que es prenen i es signarà el document de consentiment informat, que recollirà aspectes com el compromís de confidencialitat i privacitat, l'autorització per al registre de les entrevistes en format audio i els motius pels quals s'enregistren.

Mitjançant una entrevista semi estructurada, es recolliran les dades sociodemogràfiques que consistiran en: nom i cognoms de la participant, any i lloc de naixement, estudis realitzats, estat civil, nucli de convivència, nombre de fills, si s'escau, professió o principal ocupació laboral, mobilitat geogràfica i dades de contacte. Es convidarà a la persona a exposar els motius pels quals decideix participar en l'experiència i es demanarà quines són les preocupacions o els elements que grinyolen en la seva situació actual i quines són les coses què desitjaria canviar per sentir-se millor.

Es demanarà una informació esquemàtica sobre la seva trajectòria de vida, personal, familiar i social per tal de poder confeccionar, conjuntament, el seu genograma i línia de vida, amb un esbós dels esdeveniments principals que la caracteritzen, que s'aniran completant en el decurs de les sessions a mesura que aquestes avancin.

En aquesta primera etapa, es convida a la persona a que relati lliurement la seva història, seguint l'ordre i el ritme que prefereixi, en totes les seves dimensions, individuals, familiars, socials, des dels seus orígens fins la situació actual, i en tots els seus aspectes (vida laboral, relacional, emocional, aficions, valors, entre altres).

c) Segona etapa. Aprofundiment.

En aquesta segona etapa, sense una determinació *a priori* del moment cronològic en què s'inicia ja que ho marcarà el ritme i l'evolució del relat de la persona entrevistada qui ho marcarà, l'entrevistadora posa algunes qüestions en relació a aspectes que no han estat abordats en les sessions anteriors i que es considera rellevant poder clarificar o bé perquè no han estat relatats o bé perquè plantegen alguns interrogants després de l'anàlisi continuat de les sessions precedents, amb la finalitat que la persona pugui clarificar i aprofundir més en el relat. S'identificaran els períodes de transició o de canvi que destaca la persona, les temàtiques que són recurrents al llarg de la història narrada, així com les emocions que s'expressen mitjançant la narració, de forma verbal o no verbal.

d) Tercera etapa. Revisió final i tancament.

La tercera etapa consistirà en un treball de deconstrucció – reconstrucció de la història, es convidarà a la persona a fer una síntesi reflexiva del seu RV, establint lligams entre el passat, present i futur, a partir de l'anàlisi de la pròpia història, i tenint en compte els seus qüestionaments previs, a l'inici del procés, de les expectatives manifestades i dels seus propòsits de canvi.

- *Tancament del relat.* En la darrera entrevista es convidarà a la persona a fer una valoració de l'experiència personal durant tot el procés i es demanaran les següents qüestions: si l'experiència ha produït algun tipus d'efecte beneficiós (o no), si s'han modificat algunes de les representacions o experiències emocionals en relació a la seva pròpia vida, si l'ha permès elucidar o tenir una major claredat de la seva trajectòria de vida, dels esdeveniments importants que l'han "marcat" i també sobre la seva situació actual, si el relat de vida, en el seu conjunt, l'ha permès confrontar diferents etapes de la seva vida i establir vincles entre elles (estratègies d'afrontament, d'adaptació...), si l'ha permès descobrir noves possibilitats i projectes o accions per al futur. En qualsevol cas, els dispositius de RV, a la pràctica, no tenen un final definitiu, i sempre cal deixar la porta oberta perquè la persona pugui continuar actualitzant la seva història i reconstruint el seu relat en la mesura que ho desitgi. Tot el procés estarà supervisat pels directors de la tesi.

En la figura 4, es presenta una representació gràfica del procés que segueix el dispositiu.

Figura 4. Etapes del dispositiu d'Espai d'Escolta i Acompanyament.

Font: Elaboració pròpia

7.4.7. Tècniques de recollida d'informació

a) Entrevistes semiestructurades

- Dos entrevistes semi-estructurades, la primera, a l'inici del procés, té una finalitat exploratòria, la segona, s'efectuarà al final de les sessions, i té una finalitat de tancament i d'avaluació del procés, el guió de les quals s'exposa a continuació.

Taula 2. Guió de l'entrevista exploratòria

<p>Entrevista exploratòria: inici del procés (E1)</p> <ol style="list-style-type: none">
1) Dades sociodemogràfiques: nom i cognoms de la participant, any i lloc de naixement, estudis realitzats, estat civil, nucli de convivència, nombre de fills, si s'escau, professió i principal ocupació laboral, mobilitat geogràfica, any de jubilació, aficions i dades de contacte.
2) Com ha conegut el projecte de recerca i a través de qui, si s'escau?
3) Quins són els motius que la mouen a participar-hi?
4) Quina idea té dels relats de vida?
5) Què li agradaria que li aportés la revisió i la construcció del seu relat de vida?
6) En general, considera que se sent satisfeta amb la seva vida actual?
7) En general, se sent bé amb vostè mateixa?
8) Actualment, hi ha alguna cosa que li produeixi un cert malestar?
9) Quines tres coses desitjaria canviar a partir d'ara?
10) En general, se sent reconeguda per les persones que aprecia o amb qui es relaciona?
11) Li agradaria canviar alguna cosa de sí mateixa, de la seva manera de fer?
12) En general, malgrat les circumstàncies que ha trobat a la vida, se sent satisfeta? creu que pot fer un balanç positiu?

Taula 3. Guió de l'entrevista de tancament i valoració

<p>Entrevista avaluativa: tancament de les sessions (E2)</p> <ol style="list-style-type: none">
1) Què en pot dir sobre com ha viscut aquesta experiència?
2) Què considera que us ha aportat a nivell personal?
3) Aquestes converses li han permès millorar la comprensió de vostè mateixa?
4) Aquestes converses li han permès veure repeticions que s'han anat succeint en el decurs de la seva vida?
5) L'experiència us ha permès connectar amb les vostres fortaleses, necessitats o desitjos?
6) L'experiència us ha permès alguna obertura en les vostres relacions?
7) Heu pogut experimentar un cert alleujament del malestar? (si s'escau)
8) Creieu que aquesta experiència pot modificar alguna cosa en el futur?
9) Us ha fet qüestionar o replantejar els projectes actuals o de futur?
10) En aquests moments, quines són les vostres expectatives, motivacions o desitjos de cara al futur?
11) En la primera entrevista, vareu comentar tres coses que us agradaria canviar, com ho vèieu ara?
12) Recomanaríeu aquesta experiència a una altra persona?
13) Voleu afegir alguna cosa més?
---

b) Relat de vida.

c) Genograma o arbre genealògic, on es recolliran tres o quatre generacions de la família, els noms, la professió, el lloc geogràfic de residència i origen, la data de naixement, i els esdeveniments familiars més rellevants (defuncions, separacions, pèrdues significatives...)

d) La línia de vida o línia del temps, és a dir, la corba global de la seva vida, des del naixement fins el moment actual, assenyalant els episodis i esdeveniments que la persona consideri més

rellevants. Tot i que es farà a l'inici de les entrevistes, la construcció serà una eina per l'investigador per poder construir-la de manera progressiva durant el desenvolupament de les sessions.

- e) Diari de camp. En la nostra recerca serà una de les eines que utilitzarem per a l'anàlisi de la interacció i la intersubjectivitat entre la persona entrevistada i l'investigadora, en el context de la relació. El diari s'obrirà en la primera trobada per recollir les primeres observacions i impressions i es continuarà quan s'acabi cada sessió. S'anotaran les diferents observacions relacionades amb la sessió, partint de l'observació participant i la participació observada de la entrevistadora: a) particularitats de les condicions i l'escenari en que s'ha realitzat l'entrevista, si s'escau; b) observacions sobre la pròpia actuació de l'entrevistadora: l'escolta, l'abordatge empàtic, la implicació, l'ús dels silencis, les dificultats percebudes, la contratrasferència, els elements que faciliten o dificulten la interacció; c) observacions sobre la narradora com poden ser l'expressivitat, la fluïdesa del relat, l'ús del silenci, la cerca de coherència, la introspecció, la reflexivitat, les irrupcions emotives, les associacions lliures, les repeticions, d) observacions de la investigadora com són impressions, mobilització de les pròpies emocions, sentiments.
- Enregistrament de les entrevistes. Tal com s'ha dit anteriorment, les sessions seran enregistrades, previ consentiment de les participants, en format àudio per després ser processades manualment o bé a través de mitjans informàtics. Els relats seran transcrits en la seva pràctica totalitat, conservant tant com sigui possible tota la riquesa de les expressions no verbals en les transcripcions.

Totes aquestes informacions es sistematitzaran en un arxiu on es recollirà tot els documents i material obtingut, corresponent a cada participant, segons la codificació prèviament establerta.

7.5. Model d'anàlisi de la recerca

7.5.1. Anàlisi de les dades

La metodologia d'anàlisi de les dades que utilitzarem serà l'anàlisi del contingut. L'anàlisi, emmarcat en la *Teoria Fonamentada en Dades*, es desenvolupa mitjançant dos processos: a) el tractament de la informació, o el descobriment en progrés i b) la codificació, el refinament de la comprensió, la interpretació de les dades i la construcció teòrica (Iñiguez i Muñoz: 2004, Legrand: 1993).

a) El tractament de la informació i el descobriment en progrés

A partir de la transcripció dels relats, configurat com un magma d'informació, caldrà rellegir el text diverses vegades per a extreure les diverses variables que el configuren, etiquetar-les i agrupar-les en categories temàtiques per articular un conjunt ordenat. El conjunt del material s'ordenarà de dues formes: seguint un ordre cronològic (diacrònic), en funció d'una seqüència temporal de períodes i esdeveniments que es produeixen en diferents moments: un ordre temàtic segons les dimensions de la recerca i un ordre seqüencial en funció de l'articulació dels esdeveniments o episodis narrats, en la narració del relat.

b) L'anàlisi i la construcció teòrica

Segons Legrand (1993) l'anàlisi acompanya l'investigador durant tot el relat, des l'inici fins a la fi del procés. Exigeix un màxim de reflexió i un mínim de procediments tècnics. Durant tot el procés de construcció del relat, es formulen hipòtesis en el sentit de relacions, vincles entre diferents elements del relat, les quals es confronten amb el narrador. És per aquest motiu que es parla de co-construcció del relat.

Aquest anàlisi comença en la primera entrevista i es va desenvolupant a mesura que avança el relat. Abans de cada sessió es rellegeix el material obtingut prèviament tant en les entrevistes com en el diari de camp per poder preparar la següent entrevista.

Per Bertaux (2010), els RV aporten de manera simultània, materials d'anàlisi a diferents nivells:

- a) Interioritat del subjecte. Primeres experiències infantils i dels processos de socialització, aprenentatges culturals i professionals, canvis en el decurs del temps, comportaments habituals, projectes, desitjos i expectatives.
- b) Relacions personals, vinculacions amb parents, amics i altres xarxes relacionals.
- c) Relacions socioestructurals pròpies del món on viu, posicions, estatus, conflictes, normes, lògiques d'acció, processos recurrents.

Guy de Villers (1996), comenta que en la interacció entre les dues subjectivitats, la persona que narra i l'investigador, l'escolta és un procés circular. El subjecte que escolta, a través de la paraula de l'altre, el reconeix com a persona singular i li retorna la seva pròpia paraula, tant el que ha expressat com allò que s'amaga entre línies en forma d'hipòtesi que hauran de ser contrastades i verificades per l'interlocutor, fent-les seves o rebutjant-les, en forma de suggeriments perquè pugui fer-se seva la paraula, reconeixent-se així com a subjecte. És en aquest procés circular, d'anada i de retorn de la paraula, on l'investigador interpreta i la reenvia al subjecte.

En el nostre anàlisi seguirem dues lògiques: a) una lògica singular per a cada cas estudiat, en la qual s'analitzar, en profunditat, cada història relatada; b) una lògica transversal, en base a tots els casos estudiats, que ha de permetre contrastar les dimensions de la hipòtesi formulada i els aspectes més rellevants que apareixen.

Per al processament de la informació i l'anàlisi de les dades ens basarem en la proposta de Guy de Villers (1994), la qual estableix en cinc etapes:

1. Transcripció literal del relat.
2. Impregnació del relat, mitjançant la lectura i relectura del text i anàlisi de cada cas. Es tindrà en compte tot el material recollit (el relat de vida, el diari de camp, les entrevistes exploratòries i de tancament, així com els esdeveniments que privilegia la narradora, les persones significatives que apareixen en el relat, els moments de transició, de ruptura o canvi que han comportat eleccions importants, les vinculacions que fa entre la seva història personal i la història contextual o social, les experiències de satisfacció o de frustració.

3. Supervisió de cada anàlisi singular per experts externs. En aquest cas, els dos co-directors de la tesis doctoral. Periòdicament es farà una supervisió amb la directora de la TD. S'escoltaran les entrevistes efectuades, cas a cas, i l'anàlisi progressiu que ha realitzat la investigadora. En aquesta supervisió s'analitzaran conjuntament aspectes que estan vinculats tan al propi relat com a la intervenció de la investigadora en el marc de la relació.
4. Anàlisi transversal dels diferents casos, d'acord amb les dimensions d'anàlisi de la recerca. Convergències i divergències entre ells.
5. Supervisió i confrontació de l'anàlisi transversal amb els experts externs, proposats anteriorment.
6. Finalment, una vegada completat l'anàlisi seguint les dues lògiques ja enunciades, singular i transversal, s'efectuarà l'anàlisi de les dimensions plantejades en la hipòtesi inicial i es construiran les conclusions finals de la recerca.

7.5.2. Eines de recollida de dades i graelles d'anàlisi

A continuació, presentem la taula 4, que descriu les diferents etapes del procés de recollida de dades i els documents que s'utilitzaran per a l'anàlisi segons la lògica singular o d'intranàlisi per a cada RV dels diversos participants en l'estudi. Posteriorment, presentarem les graelles d'anàlisi de la recerca d'acord a les unitats d'anàlisi, les dimensions i els indicadors seleccionats per contrastar la nostra recerca. A continuació, les taules 5, 6 i 7 corresponen a les graelles d'anàlisi.

Taula 4. Etapes, procediments i registres del procés de la recerca

ETAPES DEL PROCÉS DE RECOLLIDA DE DADES INTRANÀLISI	PROCEDIMENTS	LLIURAMENT I RECOLLIDA D'INFORMACIÓ (documents)
Entrevista preliminar i d'obertura del procés	<i>Contacte previ</i> Presentació de la investigadora i de la recerca que es vol dur a terme. Breu explicació del dispositiu. Resposta als dubtes que es plantegin. Valoració del compliment dels requisits.	Lliurament del fullletó explicatiu de la recerca (concís)

ETAPES DEL PROCÉS DE RECOLLIDA DE DADES INTRANÀLISI	PROCEDIMENTS	LLIURAMENT I RECOLLIDA D'INFORMACIÓ (documents)
	<p><i>Contacte telefònic</i> Acord de participació.</p> <p><i>Inici del procés. Entrevista inicial:</i> Recordatori sobre la recerca i el dispositiu. Acords sobre les premisses ètiques i científiques. Acords sobre les condicions en les quals es desenvoluparà el procés Compromís de confidencialitat i d'acceptació per a participar a l'estudi i enregistrar les entrevistes. Entrevista semiestructurada. Elaboració conjunta del genograma i la línia de vida.</p> <p>En una primera etapa es convida a la persona a que relati lliurament la seva història, seguint l'ordre i el ritme que prefereixi, en totes les seves dimensions, individuals, familiars, socials, des dels seus orígens fins la situació actual, i en tots els seus aspectes (vida laboral, relacional, aficions, valors...)</p> <p>Transcripció i Anàlisi de les dades recollides. Anotacions en el diari de camp.</p>	<p>Document de compromís de confidencialitat. Document d'acceptació a participar a l'estudi i d'enregistrar les entrevistes. Calendari de trobades Entrevista semiestructurada E1, Fitxa individual Genograma i línia de vida Diari de Camp, posterior.</p> <p>Graella d'observació i d' anàlisi del RV singular (M1) Diari de camp de l'investigadora</p>
Desenvolupament del procés	<p>En una segona etapa, l'entrevistadora posa algunes qüestions en relació a aspectes que no han estat abordats en les sessions anteriors i que es volen clarificar o bé perquè no han estat relatats o bé perquè plantegen alguns interrogants, amb la finalitat d'aprofundir el relat. S'identificaran els períodes de transició o de canvi que destaca la persona i les temàtiques que són recurrents al llarg de la història narrada. Deconstrucció i reconstrucció de la història.</p> <p>Transcripció i Anàlisi de les dades recollides. Anotacions en el diari de camp.</p>	<p>Graella d'observació i d' anàlisi del RV singular (M1) Diari de camp</p>
Tancament del relat i entrevista valorativa, restitutiva i de tancament de tot el procés.	<p>La darrera entrevista consistirà en fer una valoració de tot el procés, tant per part del narrador com de l'investigador. Es demanarà al narrador, una breu síntesi reflexiva de la seva història, amb la finalitat d'establir lligams entre el passat, el present i el futur, tenint en compte també, les expectatives inicials i els seus propòsits de canvi, si és el cas.</p> <p>Agraïments finals i tancament del relat</p>	<p>Graella d'observació i d' anàlisi del RV singular (M1)</p> <p>Diari de camp</p> <p>Entrevista semiestructurada E2, d'avaluació final.</p>

ETAPES DEL PROCÉS DE RECOLLIDA DE DADES INTRANÀLISI	PROCEDIMENTS	LLIURAMENT I RECOLLIDA D'INFORMACIÓ (documents)
	Transcripció i Anàlisi de les dades recollides. Anotacions en el diari de camp. Anàlisi.	
Supervisió externa	Anàlisi de les dades recollides a través del relat i del diari de camp, cas a cas, de forma periòdica.	Graella d'observació i d'anàlisi del RV singular (M1)
Anàlisi final	Introducció de les dades en la graella d'observació transversal.	Graella d'observació i d'anàlisi del RV singular (M1). Tancament . Diari de Camp. Tancament Graella d'observació i d'anàlisi transversal.

Taula 5. Matriu d'anàlisi de cas. Intraanàlisi (M1)

GRAELLA D'INTRANÀLISI PER A CADA RELAT DE VIDA SINGULAR (M1)					
Esdeveniments, transicions i punts d'inflexió en el recorregut vital de la persona singular en un determinat context sociohistòric que destaca i eleccions que han comportat.	Representacions i significats.	Reflexivitat i procés de subjectivació	Elucidació i construcció de sentit.	Benestar psicològic Projecte (s), creació i acció.	Efectes del relat

Taula 6. Matriu d'anàlisi intercasos. Interanàlisi (M2)

GRAELLA D'INTERANÀLISI (M2)				
Motivacions i expectatives	Reflexivitat i subjectivació mitjançant el relat de vida.	Elucidació i Comprensibilitat	Efectes percebuts de l'experiència	Valoració global de l'experiència

Taula 7. Matriu d'anàlisi dels aspectes relacionals.

GRAELLA D'ANÀLISI DE LA INTERACCIÓ (M3)				
Relació interpersonal	Escolta i comprensió empàtica	Implicació i compromís	Aspectes relacionats amb l'entorn i l'enquadrament	Valoració global de l'experiència

7.5.3. Dimensions i indicadors d'anàlisi

A continuació, exposarem les unitats d'anàlisi que conformaren l'operativització de les dimensions en què se'n desprenen de la nostra hipòtesi, els conceptes i els indicadors que ens han de permetre contrastar i posar a prova la hipòtesi de la nostra tesi.

No obstant això, les dimensions d'anàlisi es configuren sobre dos eixos de treball que hauran de ser contrastats i verificats des de dues òptiques diferents que interactuen entre elles com pressuposa la nostra hipòtesi, una està relacionada més directament en els efectes que produeix el relat en el propi subjecte que narra, i l'altre està més vinculat als aspectes de la relació interpersonal de les dues persones que intervenen en el procés d'interacció. Així doncs les tècniques i les unitats d'anàlisi seran diferents per a cada eix: unitats d'anàlisi relacionades amb el procés de subjectivació i de construcció de sentit a través del relat de vida, b) unitats d'anàlisi relacionades amb la relació interpersonal que s'estableix en la co-construcció del relat.

7.5.3.1. Unitats d'anàlisi de l'eix que contempla els efectes del relat de vida en el propi subjecte que narra, des la lògica singular i transversal

a) Esdeveniments, transicions i punts d'inflexió en l'itinerari de vida de la persona singular en un context sociohistòric

Considerarem el recorregut vital com el camí que recorre la persona singular en el decurs de la vida, en un espai social i temporal determinat, que es caracteritza per una transformació permanent i que s'inscriu en la història col·lectiva a través de les mediacions familiars, culturals i socials, que incideixen en els processos de socialització de l'individu singular (Sepúlveda: 2010, Cavalli, 2007; Legrand, 1993; Elder, 1991; Bordieu, 1986).

Entenem que el recorregut vital no és un camí línia - tot i que ho representem mitjançant la línia de vida - sinó que està subjecte a transicions, interseccions, atzuzacs, canvis d'orientació o viratges.

Partim doncs, de la perspectiva d'estudi del curs de la vida, que considera que els itineraris de vida dels individus estan compostats i entrellaçats entre les diverses dimensions, de caràcter interdependent, en les que es desenvolupen les vides humanes (escolar, professional, familiar, relacional....). Per a l'anàlisi d'aquest itinerari es requereixen dues perspectives, que interaccionen

entre elles: la perspectiva social relacionada amb les institucions socials que organitzen la vida humana i b) a nivell individual, els recorreguts singulars i la negociació que opera l'individu amb el model que l'imposa la societat on s'inscriu (Sepúlveda, 2010; Cavalli, 2007; Elder, 1991).

Per a descriure el concepte d'esdeveniment, partirem de les aportacions de Boutinet (2006), el qual sosté que la millor manera de definir el concepte d'esdeveniment és a través de l'expressió "*allò que passa, allò que succeeix de forma inesperada*". L'esdeveniment pot ser desagradable, dramàtic o fins i tot catastròfic, però també pot ser un esdeveniment satisfactori. No obstant, els esdeveniments positius, segons aquest autor, són menys espectaculars en la mesura que el subjecte tendeix a atribuir-los als seus propis èxits o mèrits, mentre que els esdeveniments que repercuteixen negativament a les seves vides, són interpretats com a fracàs, com una ingerència externa a ell mateix o com a resultat d'un destí que el predetermina. L'esdeveniment expressa una ruptura en la temporalitat, en tant que produeix un efecte d'abans i després, de manera que el seu impacte trasbalsa el present i també el futur.

Seguint la conceptualització de Boutinet (2007), l'esdeveniment requereix ser tractat en una doble accepció: a) els esdeveniments previsibles en els moments de transició d'una etapa a una altra de la vida i dels reptes que caracteritzen cada una d'aquestes etapes, i b) els esdeveniments fortuïts, imprevisibles, fruit de l'atzar, que no són previsibles, i que comporten una variació, una discontinuïtat, un canvi o una ruptura en la vida habitual, que la trasbalsa. Aquestes irrupcions accidentals poden ser de diferents ordres: una pèrdua significativa, l'aparició d'una malaltia, un accident traumàtic, o la conseqüència de situacions dramàtiques com poden les guerres o les catàstrofes. En qualsevol cas, uns i altres tenen en comú la significació que els atorga el propi subjecte. (Lalive D'Épinay i Cavalli, 2007; Boutinet, 2007; Elder, 1998).

Les transicions formen part del recorregut vital d'un individu i marquen un abans i un després, el pas d'una etapa a una altra del cicle vital de les persones. En aquest cas, les transicions coincideixen amb la definició que fa Boutinet (2007) dels esdeveniments previsibles relacionats amb el pas d'una etapa a una altra de la vida.

A partir de les diferents maneres de definir les transicions, ja sigui a través del concepte d'esdeveniment o ja sigui des del propi concepte de transició, en qualsevol cas, marquen un període transicional en el recorregut de vida de les persones.

Els punts d'inflexió, són moments de canvi especialment significatius i rellevants que es produeixen a partir d'esdeveniments o de transicions que provoquen profundes modificacions i a la vegada representen viratges significatius en la vida de la persona. Són imprevisibles i provoquen una discontinuïtat molt marcada en el decurs de la vida.

Indicadors:

- Escenari (s) socioeconòmic, cultural, històric, que ha caracteritzat l'entorn i el context on s'ha desenvolupat la pròpia vida.
- Trajectòries: familiar, escolar, educacional o formativa, laboral, de salut, d'ocupacions significatives.
- Esdeveniments previsibles i esdeveniments imprevisibles, fortuïts o atzarosos, que han deixat petjada en el recorregut vital.
- Continuitats i discontinuïtats en el decurs de la vida, canvis significatius que han marcat un abans i un després. Decisions importants que s'han hagut de prendre en moments de canvis rellevants.

b) Representacions i Significats

Des del nostre marc metodològic, els esdeveniments, les transicions, els viratges dels recorreguts vitals es treballen no únicament com a fets descriptius, el que interessa particularment, és conèixer i clarificar quines són les representacions i els significats que els atribueix la persona singular, i quines són les emocions i sentiments que emergeixen en el seu relat vinculades a les situacions que relaten.

Entenem per representació, un entramat mental d'imatges, de sentiments i d'emocions, que estan associades a una idea o un concepte determinat, les quals produeixen significacions particulars, valors ètics i morals, i en conseqüència, determinades maneres d'afrontar-les i d'actuar-hi. D'alguna manera les representacions són la forma en què pensem i comprenem el món que ens envolta, la vida quotidiana o les coses que ens succeeixen, com les valorem i com ens situem davant d'elles. Les representacions es construeixen socialment, en el marc de les relacions humanes, s'expressen a través del llenguatge i, des de la nostra orientació metodològica, a través de la construcció d'un relat que cerca una visió global, amb una certa coherència (Galende, 2004; Legrand, 1993; Bruner, 1990,).

Els significats és la forma com la persona singular interpreta, construeix i atorga sentit a les seves experiències. Al mateix temps, qualsevol interpretació es realitza en un marc sociohistòric i cultural.

Una interpretació adquireix significat en un context determinat, que a la vegada està condicionat per les pre-concepcions de la persona (Iñiguez: 2003; Bruner: 1990).

Partint de Schütz (1979), considerem que el significat és la mediació entre la societat i la persona singular. Es construeixen en la interacció amb els altres, de manera que contenen les pròpies experiències i les dels altres. En el moment de néixer, comencem a formar part d'un món que ens precedeix, el qual està conformat de significats socialment establerts, els quals interioritzem a través dels processos de socialització, la interacció amb els altres i el llenguatge.

La proposta d'interpretació de la realitat social que fa Alfred Schütz a través del concepte d'intersubjectivitat, el significat no resideix en la vivència, sinó que són significatives les vivències que es copsen reflexivament, es configura en la manera que el "jo" les considera. Distingeix dos tipus de significats: el significat d'un mateix (subjectiu) i el de l'altre (objectiu). El significat subjectiu es refereix als processos constituents de la consciència de la persona que produeix el que és significatiu. És la construcció mental que cada subjecte fa de determinants components de la realitat. El significat objectiu es refereix a contextos amplis de significat que existeixen en les cultures i que són socialment compartits (Hernández i Galindo, 2007; Schütz, 1979).

Indicadors:

- Esdeveniments i circumstàncies que apareixen en el relat.
- Experiència personal davant d'aquests esdeveniments: representacions, significacions, emocions vinculades, valors que guien les respostes, valoració de les experiències, mecanismes d'afrontament.
- Persones significades que apareixen en el relat i que són considerades com a referents o que han influït, positiva o negativament en la trajectòria de vida. Vincles.
- Associacions lliures entre les experiències viscudes en diferents esdeveniments. Semblances i repeticions en diferents experiències viscudes pel que fa a les emocions i forma d'actuar davant d'elles.

c) Reflexivitat i procés de subjectivació

Abans de descriure el concepte de reflexivitat i del procés de subjectivació, considerarem necessari fer un aclariment sobre la terminologia que utilitzem en la nostra recerca, per tal de diferenciar dos

conceptes clau: la conceptualització de l'individu singular o persona singular, i el concepte de subjecte. el que és el punt central de la nostra recerca.

Individu o Persona Singular i Subjecte

El terme "individu", prové del llatí *individuum*, que fa referència a la indivisibilitat. Legrand (1993), partint de Castoriades, considera que és una entitat biològica, psicològica, social i reflexiva, que es desenvolupa en el decurs de la vida a través de les relacions socials, construint -se biogràficament com una totalitat, un sistema específic, que constitueix la seva personalitat singular, històrica i social, a partir de l'herència biològica, les primeres estructuracions infantils en relació a les figures parentals i els esdeveniments atzarosos de la vida i la interacció amb el seu entorn. Tots aquests elements constitueixen la singularitat de cada individu o persona (Niewiadomsky, 2002; Legrand, 1993; Castoriades, 1986). Per altra banda, el terme "persona", se'n deriva del llatí, tot i que prové de la paraula d'origen etrusc "persona", que designava les màscares utilitzades en el teatre.

Tot i que el matís entre els dos conceptes, individu o persona, pot ser important, segons les orientacions teòriques que emmarquin l'orientació, nosaltres utilitzarem indistintament els dos termes, individu o persona singular.

El terme "subjecte" prové del llatí "subjectus", per designar allò que està subjugat, sotmès a una necessitat, a una llei o a una autoritat superior.

En la nostra recerca partirem del concepte de subjecte que fa Alain Touraine (1984) en el seu assaig "Le retour de l'acteur", en aquesta obra defineix al subjecte com la voluntat de l'individu singular de ser actor de la seva pròpia existència, situant-lo així dins la possibilitat de construir -se com un ésser singular capaç de formular eleccions i de resistir-se a les lògiques dominants, produint el desig i la voluntat d'actuar per a construir la seva pròpia existència. El subjecte no és ni l'individu singular ni el "sí mateix", sinó l'esforç i el treball a través del qual l'individu singular es converteix en actor responsable de les seves eleccions i accions.

Tanmateix cal subratllar que no existeix un subjecte totalment lliure, l'esforç per conèixer -se a sí mateix i els seus determinismes, interns i externs, fan que s'ampliï el marge de llibertat i d'autonomia. Esdevenir actor de la pròpia història significa ser capaç de projectar-se a partir d'ella mateixa.

Reflexivitat i procés de subjectivació

Michel Legrand (1993) considera que els elements que caracteritzen al subjecte són la reflexió i la voluntat. La reflexivitat entesa com la possibilitat de qüestionar-se i responsabilitzar-se d'un mateix, ser responsable de les pròpies accions i decisions. La concepció reflexiva implica augmentar la consciència sobre els propis determinismes i assumir-los. Des d'aquesta perspectiva la voluntat és considerada com a capacitat d'acció deliberada, possibilitant la incorporació de noves accions com a resultat d'un procés reflexiu.

La capacitat reflexiva i la voluntat permet que la persona singular pugui adquirir, a través de la relectura biogràfica, un marge de llibertat que el permet depassar parcialment els seus determinismes i un canvi en la posició subjectiva, reconstruint la seva personalitat adulta. El subjecte es troba allà on pot construir alguna cosa a partir d'allò que el determina, obrint possibilitats de creació i transformació, i deixant en un segon terme, la pressa de consciència (Vargas Thils, 2008)

A partir d'aquests enunciats, se'n desprèn que la subjectivació és el procés reflexiu, que permet assumir els propis determinismes i passar a actuar d'una manera més conscient, més reflexiva i més coherent amb un mateix i amb els propis desitjos, mobilitzant la voluntat i l'acció. El procés de subjectivació és un retorn a sí mateix, una apropiació de la pròpia vida, adquirint més autonomia i eixamplant el marge de llibertat individual per decidir i actuar segons els propis desitjos i conviccions i projectar -se cap el futur.

El treball de la subjectivitat fa referència al treball de reflexió i de decisió, que reorienta les accions a partir d'operacions d'elecció i de renúncia (Legrand, 1993).

Indicadors:

- Reflexivitat: reconstrucció de la pròpia història a partir del qüestionament, l'anàlisi dels determinismes que han condicionat les pròpies experiències, decisions i accions.
- Subjectivació: resignificació d'experiències viscudes a la llum dels determinismes, articulació entre esdeveniments, afrontament, eleccions, renúncies i accions; connexió amb les pròpies emocions i sentiments; responsabilització i desculpabilització d'un mateix i/o dels altres.

d) Elucidació i construcció de sentit

El RV tal com planteja el dispositiu de la nostra recerca es fonamenta en la capacitat humana i universal d'estructurar l'experiència de manera narrativa, "*fer de la vida una història*" (Vargas-Thils, 2013);

entenent per vida l'existència humana i les experiències viscudes en el decurs del temps. Aquesta dimensió de la vida humana posa de manifest que els éssers humans ens desenvolupem en el decurs del temps i que, en qualsevol moment de la nostra vida, estem vinculats a un passat i a un futur. Vinculació al temps passat per tenir un sentiment d'identitat i de continuïtat personal però també per adaptar-nos, utilitzar i transmetre els nostres aprenentatges; i vinculació al temps futur com a continuïtat del passat i per albirar l'avenir i projectar-nos en ell, en un sentit de continuïtat i de donar un sentit a la nostra existència. Com diu Ricoeur (1999), la narrativitat i la temporalitat es troben estretament vinculades, tant com ho poden ser el llenguatge i una forma de vida. La temporalitat és una estructura de l'existència - una forma de vida - que accedeix al llenguatge mitjançant la narrativitat, mentre que aquesta narrativitat, a la vegada, estructura el llenguatge, que té com últim referent la temporalitat. El llenguatge s'apropia de l'experiència, per tant en la seqüència plantejada, la relació és recíproca.

Paul Ricoeur (2008,1985), parla del valor que té el fet de narrar la pròpia vida atès que possibilita posar en ordre la nostra experiència temporal que, en un principi no està organitzada sinó més aviat fragmentada. Per aquest autor, la relació entre la vida i la història és una "intriga", que defineix com la síntesi d'elements heterogenis, és a dir que cada esdeveniment es relaciona amb d'altres, de manera que aquesta articulació contribueix a la progressió del relat.

El treball biogràfic, a partir de la reconstrucció de la pròpia vida, mitjançant el relat, permet construir el que Ricoeur anomena "identitat narrativa". Aquesta identitat es constitueix mitjançant els processos de reconstrucció i refiguració, de la pròpia història, els quals permeten una elucidació o clarificació més ampla de sí mateix, de com s'han constituït els sistemes representacionals, els valors, les prioritats. El treball biogràfic, fa que la persona, parlant d'ella mateixa, pugui recuperar aspectes amagats de l'experiència, contactar amb les seves pròpies emocions, i articular esdeveniments produïts en el decurs de la vida, construint els antecedents i les conseqüències, la qual cosa permet comprendre millor la pròpia trajectòria.

La construcció de sentit mitjançant els processos de reconstrucció i de refiguració, la reflexió i les articulacions amb els diferents esdeveniments viscuts, es pugui reconstruir una història que tingui més coherència i sentit. El terme "sentit", en aquest cas, s'inscriu en la seva accepció de "direcció, orientació". Reconstruir la pròpia vida és una manera de comprendre's millor a un mateix, a elaborar determinades pèrdues, fracassos o conflictes i a posicionar -se més clarament davant la vida. (Vargas-Thils, 2013, 2010, 2008) .

No obstant, en casos determinats, la construcció de relacions amb els determinismes que han influït en les nostres vides pot significar la justificació d'una posició subjectiva que queda fixada, de manera que el canvi no és possible, al menys en el moment present. Per altra banda, en situacions de malalties greus o en situacions dramàtiques com a conseqüència de guerres, catàstrofes o d'altres situacions de sofriment extrem, la construcció de sentit és difícil, quasi bé impossible. En aquests casos, es fa necessari renunciar a trobar un sentit com la única manera de retrobar un nou sentit a l'existència, sense perdre la confiança en un mateix i amb els altres (Vargas - Thils: 2013).

Els estudis que ha dut a terme Marichela Vargas Thils (2013) respecte els efectes de canvi que produeix el relat de vida en el dispositiu de la CPSHV de la UCLLN, es poden observar a tres nivells: a) a nivell de les representacions i significats; b) de les emocions; b) de la posició subjectiva de la situació que viu la persona.

Indicadors:

- Resignificació de les pèrdues, fracassos o conflictes, alleugerint el ressentiment i la ràbia.
- Increment de la comprensió d'un mateix i de la pròpia història de vida (valors, representacions, significats).
- Major claredat i coherència entre el passat i el present.
- Connexió amb els propis desitjos.

e) Efectes de l'experiència

Per analitzar i avaluar els efectes es poden produir com a conseqüència de la reconstrucció biogràfica a través del relat de vida i a la llum del nostre marc de referència tindrem en compte dues perspectives que considerem interrelacionades però que parteixen de dos models teòrics diferents: el projecte com una resposta a les necessitats i circumstàncies de la vida quotidiana (Boutinet: 2012), i una millora en la percepció de benestar respecte les preocupacions enunciades a l'inici del dispositiu.

- Benestar psicològic

En la nostra hipòtesi volem comprovar els efectes que produeix la co-construcció del RV de vida, partint del supòsit que, a través dels processos de reflexió i de subjectivació, el subjecte pot incrementar la seva percepció de benestar psicològic.

Prenem com a referència la visió i concepció eudaimonista³³ de benestar que proposa Carol Ryff i que concreta amb el concepte de "benestar psicològic" (Díaz i al, 2006; Triadó i Villar, 2005/2003; Ryff, 1989).

Aquesta autora concep el benestar psicològic com l'esforç de l'individu singular per a desenvolupar els seus potencials per poder assolir els reptes que ha d'afrontar i assolir els objectius que es proposi en funció de les situacions canviants que es van produint en el decurs de la vida, i assolir quotes satisfactòries de realització personal i d'interacció harmònica amb el seu entorn. Aquesta manera de concebre el benestar no significa l'absència d'ansietat o d'estats depressius, ni que hi hagi una balança positiva entre els afectes positius i negatius, sinó que implica que la persona es respecti a ella mateixa. Ryff (1989) considera que el benestar psicològic representa tenir una visió positiva de sí mateix i sobre la pròpia vida, que percebi que té un domini de l'entorn, que es senti autònom en aquest entorn - tot i estar connectat amb ell -, que tingui unes relacions satisfactòries amb altres persones, o que percebi un cert suport social, que atribueixi sentit a la pròpia vida i que cregui que s'està realitzant com a persona singular.

Planteja un model multidimensional de desenvolupament personal compost per sis dimensions: acceptació personal de sí mateix, relacions positives (satisfactòries) amb els altres, autonomia, propòsit a la vida, competència ambiental o domini de l'entorn i creixement personal.

- Acceptació personal de sí mateix: entesa com una actitud positiva i respectuosa amb sí mateix tot i ser conscient de les limitacions, és a dir ser capaç de reconèixer i d'acceptar les pròpies virtuts i mancances, febleses i forteses, i al mateix temps reconciliar-se amb la pròpia vida, malgrat les circumstàncies adverses que s'hagin viscut.
- Relacions positives o satisfactòries amb els altres: capacitat per crear o mantenir vincles emocionals i relacions satisfactòries amb altres persones, basades en la confiança mútua. Tenir amics en qui confiar.
- Autonomia: capacitat per prendre decisions sobre la pròpia vida i la quotidianitat, segons els propis desitjos, valors o creences, tot i mantenint la pròpia individualitat. S'associa a una certa resistència, ferma, davant les pressions socials i l'autoregulació del propi comportament.

---

³³ Triadó i Villar (2005, 2003) proposen una organització dels diferents estudis del benestar en funció de dues grans tradicions: la tradició hedonista i la tradició eudaimonista. La primera es concentra en el "benestar subjectiu", el qual està relacionat amb la percepció de la satisfacció vital, associant-la a les experiències de gaudi i de plaer, incloent tant judicis cognitius com reaccions afectives; mentre que la tradició eudaimonista s'associa al benestar que produeix l'experiència de desenvolupar -se com a persona, de respondre als reptes de la vida, així com d'esforçar-se i comprometre's amb si mateix per assolir les fites que es proposa, per a poder realitzar-se en allò que podem ser o esdevenir. Aconseguir aquells valors que ens fan sentir vius i autèntics, experimentant una certa coherència amb sí mateix. Aquesta visió integra la visió social i individual. persona pot estar experimentant un cert sofriment i per tant un nivell baix de benestar subjectiu, i al mateix temps pot percebre un gran benestar psicològic.

- Competència ambiental o domini de l'entorn: capacitat per crear o escollir entorns favorables per a satisfer les necessitats i desitjos.
- Propòsit a la vida: capacitat per donar sentit i significat a la pròpia vida, el qual permet integrar les experiències del passat amb el present i d'afrontar la incertesa del futur.
- Creixement personal: capacitat per tenir una visió de sí mateix oberta a noves experiències que permetin desenvolupar el propi potencial i créixer com a persona.

Indicadors:

L'experiència del procés de co-construcció del relat de vida ha permès:

- Incrementar la comprensió d'un mateix i de la pròpia vida.
- Resignificar experiències passades i veure relacions entre maneres de percebre, respondre i afrontar circumstàncies o esdeveniments que mantenen una certa relació entre el passat i el present.
- Alleugerir o aliviar el malestar o els conflictes que han deixat petjada, posicionant-se de manera diferent davant d'ells, tant pel que fa als esdeveniments com en la relació amb altres persones.
- Millorar les relacions amb els altres.
- Connectar amb les pròpies dificultats, potencialitats, necessitats i desitjos.
- Construir sentit de l'experiència viscuda
- Voluntat i compromís per modificar aspectes de la pròpia vida
- Plantejament de nous projectes o accions per al futur més immediat.
- Resultats de l'experiència en relació a la motivació i les expectatives inicials.
- Avaluació de l'experiència.

- Projecte, creació i Acció

J. P. Boutinet (2012) sosté que, des d'una perspectiva psicològica, el projecte és la capacitat de la persona de ser creadora de l'acció i de sentit. Permet a la persona, en un cert moment de la seva existència, anticipar la seqüència següent, reorientant les eleccions i les accions de futur. És una anticipació d'allò que un desitja realitzar ell mateix. Implica un actor que es planteja com autor del què confiar realitzar, en aquest sentit el projecte és un factor que contribueix a la construcció de la identitat, en tant que el desenvolupament del projecte permet prendre consciència de les pròpies capacitats, de la pròpia acció i dels resultats que s'obtenen. En conseqüència, reforça:

- a) Un sentiment de diferenciació en tant que es situa millor en la seva singularitat personal en relació a les particularitats del seu entorn.

- b) Un sentiment de permanència en la mesura que el projecte, en una determinada etapa de l'existència, està vinculat a una continuïtat o ruptura parcial a una història i al que constitueix la trama.
- c) Un sentiment d'adquirir un cert reconeixement social o simplement una existència social en la mesura que no hi ha projectes estrictament individuals, en essència, són relacionals.

L'elecció d'un projecte o d'una determinada acció porta implícita una decisió, que comporta al mateix temps una elecció i un rebuig, una renúncia, en tant que en la pressa de decisió sempre es descarten d'altres opcions o possibilitats. De manera que la persona es qüestiona, què rebutja o a què renuncia? i, quin és el preu que ha de pagar per l'elecció que ha fet?

Per altra banda, l'elecció d'un projecte requereix un procés d'elucidació a través del qual pugui identificar els objectius que es pretenen aconseguir i les motivacions o desitjos que sostenen el projecte i la seva significació, els quals estan vinculats a la persona. Aquest treball d'elucidació ha de permetre comprendre la situació actual en el marc del seu recorregut vital, els valors als quals aspira i a què vol donar resposta la realització del projecte: insatisfacció, malestar, mancances, disfuncionament....

En el RV, els projectes que donen sentit a la vida de la persona poden ser analitzats de manera retroactiva o proactiva, en funció del que determini el propi subjecte.

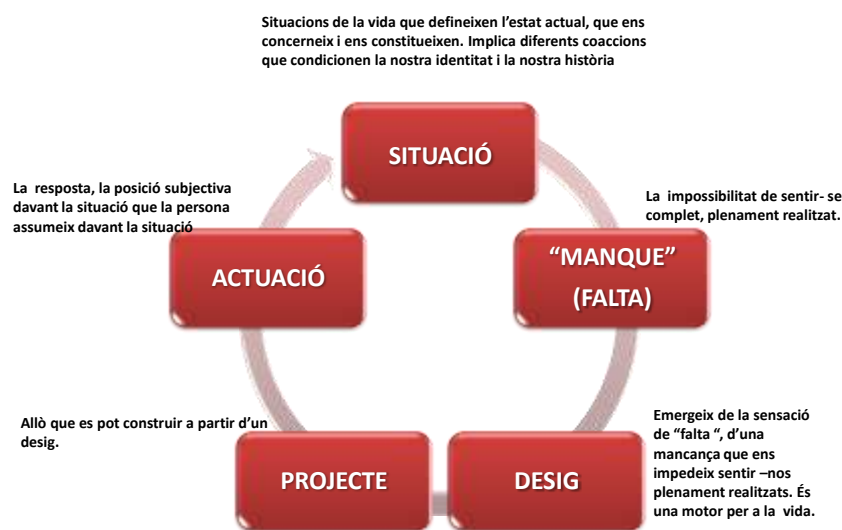
- De manera retroactiva el subjecte relata l'experiència viscuda i els projectes més destacats que han organitzat el seu recorregut, tractant d'analitzar com han estat concebuts i realitzats, associant records de satisfacció o de desil·lusió que han deixat petjada.
- De manera proactiva, el subjecte explicitarà els projectes actuals i analitzarà com s'articulen amb la seva història personal, ja sigui com a continuïtat o com a ruptura, en definitiva, com modelen la història personal.

Per Boutinet (2012) no hi ha projecte si el subjecte no es col·loca en una posició d'actor. Al mateix temps, el projecte requereix convocar les persones significatives que l'envolten i que són el seu recurs. Aquest autor insisteix en la dimensió relacional del projecte, partint de la base que l'altra(s) participaran en el projecte, fins i tot a desgrat del propi subjecte, a través del seu qüestionament i/o suport.

Segons Vargas Thils (2013), un projecte sempre està determinat per les condicions de l'existència: és a partir d'una situació donada que ens podem projectar. No obstant això, un projecte pot fer una mediació entre la situació i l'actuació en tant que l'acció no està directament determinada per la situació sinó per un posicionament subjectiu davant d'ella. La coherència entre projecte i acció descriu una tendència a la realització. L'acció es situa entre dos pols: un pol de resposta sense transformació, i un pol de resposta transformadora, creativa.

Per analitzar la relació dialèctica entre la situació - projecte - acció, Marichela proposa la seqüència següent:

Figura 5. Seqüència dinàmica: situació -falta - desig - projecte - actuació. M. Vargas Thils (2008)

Seqüència dinàmica entre la situació, el projecte i l'acció

Font: Elaboració pròpia

En la segona meitat de la vida, en la fase final de la vida adulta en transició cap els processos d'envelliment, la pressa de consciència del pas del temps, la perspectiva de la jubilació amb les seves repercussions en l'organització de la vida quotidiana durant un període previsible llarg, que pot representar quasi una tercera part de la vida, fa necessari repensar i replantejar-se la manera de reorganitzar la vida, les motivacions i desitjos, les xarxes de relacions personals, un entorn físic

accessible, i les accions i projectes de futur en que, mitjançant ocupacions significatives, es pugui obtenir un cert benestar psicològic. En definitiva, podríem dir que aquest procés de considerar el projecte de futur es relaciona amb la preparació personal per esdevenir menys vulnerable davant el procés d'envelliment, en totes les seves dimensions (físiques, psíquiques i socials) i participar activament en la promoció d'un envelliment satisfactori.

La preparació per a la jubilació, o com diu Boutinet, el "projecte de jubilació" convoca a la persona a reorientar - se cap el futur, partint de les pròpies expectatives, motivacions i desitjos, mitjançant projectes culturals, de formació al llarg de la vida, de participació cívica, de col.laboració en projectes socials, d'autocura, d'acondicionament de l'entorn, o de desenvolupament, entre altres.

Indicadors:

- Reconeixement de la situació actual i dels aspectes que desitjaria canviar.
- Expectatives, motivacions i desitjos de cara al futur.
- Proposta d'accions futures i obertura a l'experiència
- Mobilització de la voluntat de manteniment, replantejament o propostes de nous projectes, tenint en compte la situació actual.

7.5.3.1. Unitats d'anàlisi de la relació interpersonal, la interacció i la intersubjectivitat

Relació interpersonal

En el dispositiu de relats de vida, la relació entre el narrador i la persona que facilita el relat és fonamental en tant que és a través d'ella que és possible promoure els processos que implica la producció del relat. Segons Vargas Thils (2013), els diferents components que conformen la relació (empatia, reconeixement, vincle....) són elements transformadors en sí mateixos donat que d'alguna manera evoquen la necessitat que tots tenim de l'altre per a definir i confirmar la nostra identitat.

La narració del RV es construeix en el marc d'una relació interpersonal i intersubjectiva, en la mesura que el relat es dirigeix a algú capaç d'escoltar, conversar, de qüestionar i de dialogar. Segons alguns autors (Vargas - Thils, 2013; Ferrarotti: 2007; Gaulejac, 2007; Mattelé, 2007; Hanique, 2007), el relat de vida i la relació es construeixen mútuament, si la relació entre la persona que narra i qui l'escolta construeix el relat, el relat construeix i crea la relació entre ambdues persones.

Poder "dir", segons Ricoeur (2004), significa poder expressar-se a través del llenguatge i produir un relat coherent i amb sentit. Té un efecte de direccionalitat en tant que s'adreça a una o més persones i també un efecte transformador sobre els esdeveniments, en tant que poden ser percebuts, interpretats i intercanviats des de punts de vista molt diferents. En el curs d'aquesta relació, es comparteixen coneixements que poden verificar els significats i les experiències, modificar-les i crear-ne nous significats.

Ferrarotti (2007) parla de relació significativa basada en la interacció, la qual involucra a les dues persones, narradora investigadora. Per construir aquesta relació significativa cal crear un clima de confiança i de proximitat que permeti establir una corrent empàtica entre ambdues persones que permeti deixar de banda, ni que sigui temporalment, les asimetries culturals. En aquest sentit la investigadora ha de renunciar a la cultura entesa com a capital privat, per apropiarse a la experiència de l'altre.

Guy de Villers (2006) ressalta que els RV constitueixen un procés compartit, que té implicacions importants en el posicionament d'ambdós subjectes, l'investigador i el narrador, sense negar les competències formals i informals del marc relacional, la manera de concebre la pràctica implica reconèixer que el narrador pot ocupar les places d'analista i d'intèrpret del seu relat. Les pràctiques narratives tenen en comú el fet de posar al davant, el subjecte narrador perquè sigui ell qui defineixi la seva vinculació amb el seu relat. És l'actor principal del seu projecte de comprensió d'ell mateix per a sí mateix, tot i que passi per la mediació d'un altre, en el benentès que no hi ha relat si no s'adreça a una altra persona.

Des d'aquesta perspectiva, considera que el narrador està en el centre del procés atès que: a) fa una apreciació del procés en funció d'ell mateix, b) en les eleccions de les experiències que relata; c) en la decisió de relatar o no determinat esdeveniment; d) en la manera d'organitzar el seu relat; e) en el desig d'anar o no més enllà de la simple descripció dels fets.

Pel que fa a l'interlocutor, dona les indicacions relatives al procés i les condicions en què es produeix, així com la dimensió deontològica que comporta, proposa les eines analítiques del relat, facilita l'emergència d'allò que es qüestiona el narrador i respon a les demandes tècniques relatives al relat. Participa en la co-producció del sentit del relat, especialment quan comparteix les seves pròpies qüestions i ressonàncies que provoca l'escolta de determinats aspectes del relat del narrador.

La interacció té com a finalitat promoure, orientar, travessar i donar suport al subjecte narrador per a la seva emancipació personal i social. Entenent per emancipació que la persona vol deixar la seva posició de subjecte subjugat (sotmès) per accedir a una relació més equitativa, en el sentit de la confiança en sí mateix, de la pròpia representació i registre de sí mateix, que el permetin abordar les qüestions existencials de manera més lúcida i pertinent (Niewiadomski i De Villers, 2002).

La posta en marxa del procés de RV exigeix que la persona que ofereix la iniciativa, ha de prendre un temps per crear un espai de proximitat, de reconeixement i de confiança suficient perquè la persona pugui expressar-se lliurement i pugui també implicar-se. L'investigador ha de tenir especial cura de no fer judicis sobre l'altre o emetre'ls de manera verbal o no verbal.

En aquest sentit, Paul Ricoeur (2004) considera que el reconeixement és un dels aspectes essencials en la constitució de la identitat narrativa. Per sentir que s'existeix socialment, els individus necessiten realitzar-se en un rol que li sigui propi amb el reconeixement i el respecte de l'altre. El relat proporciona una forma de reconeixement a través de la persona que escolta el relat. Aquest narratori crea una relació dialògica única, li'n dóna crèdit sobre el que la persona explica d'allò que sap sobre sí mateix. En la relació que s'estableix entre els dos, no existeixen les bones respostes o els bons relats, es tracta del relat que intenten comprendre i interpretar les dues persones implicades, que es complementen en un procés hermenèutic. Un amb les eines d'investigador i d'acompanyant i l'altre amb el seu bagatge de vida.

L'escolta i la comprensió empàtica

L'escolta és un procés circular, qui escolta, a través de la paraula de l'altre, el reconeix com a persona singular i li retorna la seva pròpia paraula perquè pugui fer-se la seva, reconèixer-se com a subjecte, clarificar la pròpia existència (determinismes, contradiccions, repeticions, decisions...) reconèixer la seva subjectivitat a través de l'acte de comunicar-se, la interacció.

L'escolta, l'aproximació empàtica i la implicació formen part d'aquesta interacció. El fet que la investigador accepti corre el risc de ser "tocat" emocionalment pel sofriment o les emocions del narrador, obra la possibilitat que aquest accepti igualment corre aquest mateix risc. Aquest posicionament, en la corrent de la sociologia clínica, es considerat com una "escolta clínica".

Des d'aquesta perspectiva, l'empatia significa l'autorització que es dona a l'altre per dir el que vulgui lliurement en tant que s'està en disposició d'escoltar-lo sense fer cap mena de judicis valoratius. Per

altra banda, l'empatia es concep com l'obertura d'un espai de comprensió que permeti la co-elaboració del relat, mitjançant els suggeriments i qüestionaments de l'investigador que acompanya el procés reflexiu de la persona. (Hanique, 2012; Rizet, 2012).

A partir de les investigacions realitzades per Virgine Poncelet (2008) amb dones afectades per una malaltia cancerosa, aquesta investigadora, planteja que escoltar el relat d'una persona sobre la totalitat de la seva vida, significa per una banda, entendre les seves relacions, accions, i la manera d'afrontar els canvis, transformacions que s'han produït a la seva vida, i com afronta el sofriment per tal d'apaivagar-lo, bé sigui anestesiant-lo, compensant-lo, sublimant-lo o bé reparant-lo per tal de poder funcionar de la millor manera possible en la seva vida. Escoltar el relat de vida de la persona significa entrar en el cor del seu sofriment i en els recursos que utilitza per afrontar-lo.

Aquest sofriment no sempre es reconeix, no obstant s'expressa a partir de les emocions que manifesta en determinats moments d'evocació que apareixen en el seu relat. L'investigador copsa aquest patiment a partir de l'aproximació empàtica i pot, d'una manera o altre, assenyalar aquest sofriment que es revela en les paraules, les actituds o el relat de l'altra, amb delicadesa i respecte. Per Poncelet (2008) el reconeixement i la posta en paraules d'aquest sofriment pot constituir un dels efectes benèfics i transformadors de la metodologia d'intervenció amb els relats de vida.

La implicació i la contratrasferència

Per explicar la implicació de l'investigador en la relació intersubjectiva, a través de l'escolta dels relats de vida, la sociologia clínica s'inspira en els treballs de Georges Devereux (1980) sobre la contratrasferència, la qual és un concepte central de la psicoanàlisi i que s'aplica a l'antropologia. Per Devereux, la contratrasferència és la suma de les deformacions que afecten la percepció i les reaccions de la persona que escolta la narració respecte la persona que narra. Així doncs, designa les reaccions afectives de l'observador respecte el material que analitza. L'estudi de la contratrasferència identifica tres fonts d'implicació personal :

- Aquelles que estan relacionades amb la identitat singular de l'investigador i que es relacionen amb la seva pròpia història i experiència personal.
- Aquelles que estan relacionades amb la seva identitat col·lectiva, fruit de la seva cultura i del context sociohistòric en el que viu.
- Aquelles que estan relacionades amb la seva ideologia, les seves conviccions i el marc teòric de referència.

Per gestionar els riscos que provoca la contratrasferència, Revault d'Allonnes (1999) proposa que l'investigador faci un abordatge en el que tingui en compte tres aspectes: a) identificar i prendre consciència d'aquells elements del relat i de la interacció amb el narrador, que es poden relacionar amb ell mateix i amb la seva pròpia història; b) utilitzar la tècnica de confrontació i de supervisió del treball que es dur a terme amb altres investigadors, de manera que permeti posar distància de les pròpies identifications; c) tenir en compte totes aquestes informacions durant tot el procés d'elaboració teòrica, metodològica i interpretativa.

La intersubjectivitat

La intersubjectivitat és el procés a través del qual compartim els nostres coneixements i experiències amb altres persones. Shutz, d'obligada referència de la vessant sociològica de la fenomenologia, postula que el significat és intersubjectiu, és a dir, es construeix considerant l'altre i en interacció amb l'altre, en la vida quotidiana.

En la Sociologia Clínica la intersubjectivitat és un concepte clau per a dilucidar tres punts de vida diferents i interdependents que configuren les posicions epistemològiques en la relació entre el narrador i l'investigador i en la co-construcció del relat. El coneixement que es produeix en aquest procés d'interacció es poden descriure a partir del resultat de tres postures diferents: jo, tu i ell, per acabar constituint un nosaltres.

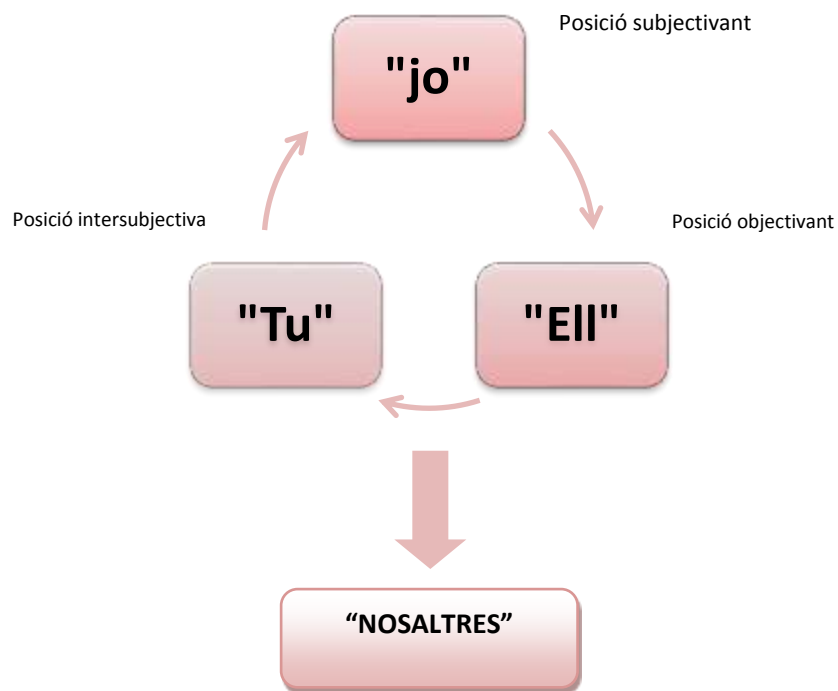
El "jo" és el punt de vista del propi investigador, que al mateix temps que el narrador, es troba en una posició subjectiva a un doble nivell: per una banda, estudia el seu objecte a través de la seva pròpia subjectivitat, de manera que haurà de reconèixer aquesta pròpia subjectivitat per poder posar distància amb l'objecte d'estudi; i per altra banda haurà d'assumir que l'altre és conceptualment diferent d'ell mateix. Això comporta que l'investigador haurà d'adoptar una posició comprensiva a través de l'escolta de l'actor social (ell) segons la posició i experiència de l'altre.

Les posicions entre el "jo" i "ell" no s'han de confondre, tot i que existeixen influències recíproques, entre un i altre. Segons Norbert Elías (1993), això comporta un moviment dialèctic, que genera una certa tensió en l'investigador que es troba entre dos pols, per una banda, la vinculació (posicionament del "Jo"), i per l'altra el distanciament (posicionament "ell"). Això implica una tercera posició, "Tu". Aquest posicionament es fruit del dispositiu metodològic, i es considera una posició intersubjectiva. Permet limitar el risc de projecció de l'investigador. Significa implicació i distància.

Segons la Sociologia Clínica, la recerca, la producció de coneixements i les modalitats d'acció estan estretament vinculades. Això significa que l'impacte de l'investigador sobre la realitat concreta dels actors socials, amb els quals es co-construeix nous sabers i noves modalitats d'acció

En la sociologia fenomenològica, la relació cara a cara, entre dos partícips que són conscients d'ells mateixos, implica parlar de la relació entre dos subjectes, que participen recíprocament en les vides de cadascú d'ells en un temps determinat, sense que importi la brevetat de la trobada. Per Schütz, la relació-nosaltres es construeix en la interacció.

Figura 6. Posicionament epistemològic del relat de vida. Mattelé (2012)

Font: Elaboració pròpia

Indicadors:

- Relació interpersonal
- Escolta i comprensió empàtica
- Implicació i contratrasferència
- Relació intersubjectiva
- Aspectes associats a les condicions de l'entorn, enquadrament i *setting*.

"L'histoire d'une vie ne cesse d'être refigurée par toutes les histoires véridiques ou fictives qu'un sujet raconte sur lui même"

Paul Ricoeur

En aquest apartat es presenten els resultats dels diferents tipus d'anàlisis que s'han realitzat a partir de la recerca efectuada.

En el nostre estudi han participat quatre dones nascudes durant els anys 1945 i 1955. Una d'elles s'ha desestimat atès que no va poder completar el nombre de sessions que s'havia establert en el disseny de la recerca. Tanmateix, el seu cas ha aportat dades rellevants, com es veurà més endavant, per poder perfilar més acuradament els criteris de participació en un dispositiu de les característiques que proposem en la nostra recerca.

Aquestes dones pertanyen a unes cohorts d'edat que van néixer i es van educar durant l'època en que el franquisme estava en el seu punt més àlgid, la postguerra espanyola. Aquesta generació va ser la primera que va es va escolaritzar en el moment en que la legislació va reconèixer l'escolarització obligatòria fins als 14 anys. I totes elles van tenir el privilegi, donada la situació del moment, d'estudiar el batxillerat i una d'elles va realitzar una carrera universitària. Comparteixen una característica comuna a totes elles com és el fet d'haver estudiat en règim d'internat en un col·legi de monges catòliques un període de la seva formació. Aquest tipus d'escoles vehiculaven les obligacions, els deures i els valors morals que havien de regir les vides quotidianes de les alumnes.

El context social reflectia els valors d'una societat patriarcal i profundament catòlica, en la qual la família era una institució que regulava els valors i els comportaments dels seus membres. El rol reservat a les dones era el corresponent a l'àmbit privat, domèstic, d'ajuda i suport al marit, de procreació i de criança dels fills i cura dels membres més vulnerables de la família.

Malgrat aquest context són dones que varen trencar amb l'organització social que imposava el seu entorn i que han combinat les seves obligacions familiars amb les seves carreres professionals durant tota la seva vida adulta. Totes elles s'han casat joves i han tingut fills (entre un i cinc fills) i actualment conviuen amb el seu marit, excepte una d'elles que viu sola després d'haver -se divorciat fa aproximadament set anys. Totes tenen néts.

Com diuen Yuni i Urbano (2009) són dones que pertanyen a un grup d'edat que es pot considerar com una "*generació sandwich*". Varen socialitzar-se en una societat que les va educar per desenvolupar uns rols propis de la societat patriarcal, varen haver de viure en una societat que s'obria a noves maneres de fer i de pensar que les allunyaven de les assignacions tradicionals vinculades al seu rol de gènere, i varen haver d'educar als fills amb nous paràmetres, ben diferents dels que elles havien rebut. Aquests canvis socials generen notables contradiccions entre els valors que han estat interioritzats en sentit i les noves demandes i noves formes de vida que comporta una societat que experimenta una constant transformació i canvi a nivell cultural i social.

"Era l'època aquesta frontissa entre una societat, aquí a Espanya, perquè penso que a fora era diferent, que la dona feia d'ama de casa, simplement no calia que estudiessis, perquè calia estudiar? ... total per quedar-se a casa, no calia estudiar... i nosaltres varem ser aquella generació que va dir: ep! som igual que tu!!! ... i això...(...) ... hi ha costos!. A01.

"No ha sigut un trencament sinó una frontissa perquè... dels deures d'aquestes senyores d'abans, els hem continuat tenint tots, eh!, perquè això de la mujer alliberada... y un huevo, eh!... alliberades les d'abans! perquè nosaltres fèiem dos jornals!. A01.

Actualment, són dones jubilades que han combinat la seva vida laboral i professional amb el seu rol de mestresses de casa. Una d'elles és mestra i ha ocupat càrrecs de responsabilitat i de gestió en el món educatiu. Una segona s'ha dedicat al món de la banca, seguint una trajectòria ascendent fins arribar a dirigir diferents sucursals bancàries de petites localitats. La tercera, s'ha dedicat al comerç, sent la propietària d'un petit negoci familiar en una de les viles de la comarca.

A continuació, es presenten els resultats obtinguts de l'experiència de la construcció del relat de vida. L'anàlisi de cada cas s'ha fet en varies fases: a) després de cada una de les sessions que convoca el dispositiu, b) a partir de la supervisió periòdica amb una persona experta, c) a partir de la relectura dels textos, la revisió i anàlisi global de tot el relat, d) la comparació entre el qüestionari inicial, el desenvolupament del relat i la valoració final de l'experiència.

Per preservar l'anonimat de les informants es presenta un resum dels relats simplificat, tot i que en els annexos es poden trobar les entrevistes transcrites pràcticament en la seva totalitat. Donada la dinàmica de la primera sessió no es va transcriure tot l'enregistrament sinó que es va fer una síntesi de la informació obtinguda.

Tot i la breu presentació que es fa de cada cas, cal deixar constància del processament de les dades obtingudes i l'anàlisi intracas atès que ha estat un procés laboriós i ha requerit un esforç de temps considerable.

El processament de les dades s'ha fet de manera manual ja que la transcripció posterior a cada una de les entrevistes permetia submergir-se de nou en l'entrevista i re-escoltar acuradament la narració amb tots els seus matisos (les expressions, l'èmfasi posat en determinades paraules o frases, els girs o les associacions en l'articulació dels episodis narrats...). La lectura i re-lectures del text donaven pas a fer una anàlisi de la sessió però també aportaven material per a preparar la següent trobada, de manera que a l'inici de la següent entrevista es podien fer suggeriments en relació a la sessió anterior, sol·licitar algun aclariment d'aspectes que no l'entrevistadora no havia entès o sobre els quals es demanava més informació, per re-tomar el significat que atribuïa a determinats aspectes enunciats però que havien quedat incomplets o què havien derivat en un gir en el relat. Aquesta fase d'anàlisi i preparació facilitava l'enllaç entre una sessió i una altra, donant un cert sentit de continuïtat i progressió en la narració i per altra banda, permetia aprofundir en algunes de les coses relatades.

Periòdicament, després de varies entrevistes, amb els materials obtinguts, l'escolta dels enregistraments realitzats i l'anàlisi efectuat i acumulat, es procedia a fer una sessió de supervisió amb una persona experta amb una doble mirada: el relat de la testimoni i l'anàlisi del cas fins el moment present i la interacció conversacional i relacional entre la narradora i l'entrevistadora.

Aquest procés ha estat de gran importància per aquesta tesi, tant per poder obtenir els resultats com per l'adquisició de noves habilitats i aprenentatges de la investigadora.

Donada la importància que han tingut les paraules i el llenguatge emprat de les testimonis per a l'anàlisi del relat, s'ha identificat a cada una de les narradores amb una frase que la caracteritzava i d'alguna manera sintetitzava un aspecte significatiu del seu recorregut vital.

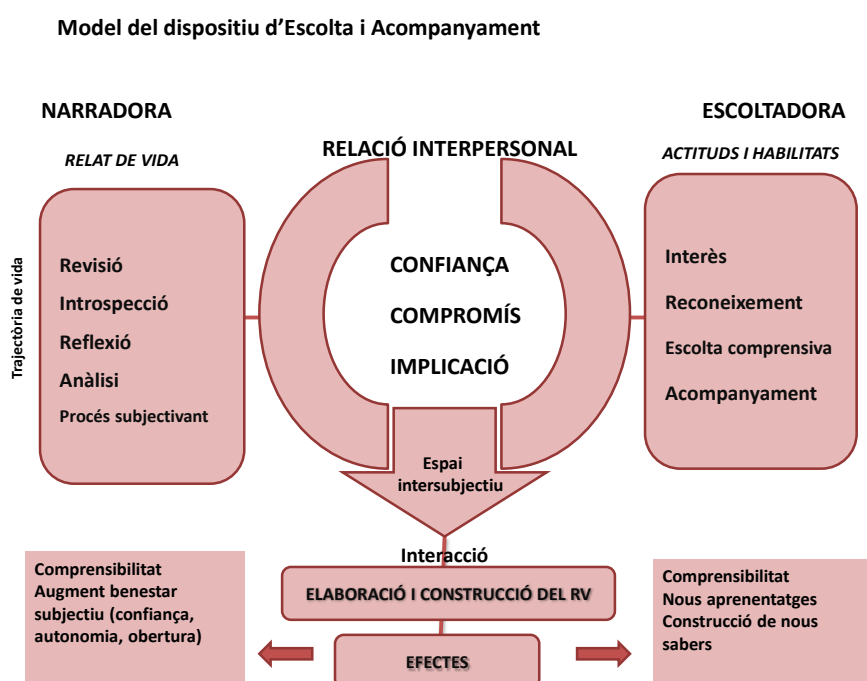
A continuació presentem els resultats organitzats en quatre subapartats: a) mapa del dispositiu d'escolta i acompanyament; b) resultats de l'anàlisi intracas; c) resultats de l'anàlisi intercasos; d) resultats de l'anàlisi de la relació interpersonal.

8.1. Mapa del dispositiu d'escolta i acompanyament

La metodologia emprada en la nostra recerca i els resultats obtinguts ens permeten inferir la lògica de funcionament del dispositiu creat *ad hoc* per valorar els efectes de la construcció del RV en un espai d'escolta i acompanyament, cara a cara.

En la figura X es representa el model del dispositiu que aporta aquesta tesi doctoral i que verifica la hipòtesi enunciada.

Figura 7. Model del dispositiu d'Escolta i Acompanyament

Font: Elaboració pròpia

A. Narradora

La narració del RV que proposa el dispositiu requereix que la persona estigui motivada per modificar algun aspecte de la seva vida que la preocupa o que li genera un cert malestar, i també tenir predisposició per fer una revisió introspectiva i reflexiva del seu recorregut de vida analitzant les representacions i significacions associades als factors personals, familiars, socials, culturals o històrics que han condicionat determinades circumstàncies, esdeveniments viscuts i presa de decisions, de manera que pugui adquirir una millor comprensió d'un mateix i de la pròpia vida mitjançant un canvi

de posicionament subjectiu respecte lo viscut en el passat o en el present i projectar-se cap el futur. El treball biogràfic sobre la trajectòria de vida expressat en forma de relat de vida requereix:

a) Revisió. Rememorar, recordar experiències i vivències viscudes i els sentiments i les emocions que hi són associades.

b) Introspecció. És l'acció d'examinar els propis pensaments i sentiments; mirar cap endins i qüestionar les pròpies accions i decisions davant determinats fets o circumstàncies que han deixat petjada.

c) Reflexió. Tornar a re-pensar una circumstància, decisió o acció ja pensada anteriorment, considerant-la detingudament en la distància del temps i aprofundint en els factors que varen influir o condicionar les decisions i/o accions, per adquirir una major responsabilització d'un mateix, augmentant la consciència sobre els propis determinismes i assumint -los.

d) Anàlisi . Examinar les parts constituents d'un tot, separadament o en llur relació amb aquest per a fer de la vida un tot intel.ligible.

d) Procés subjectivat. És el canvi de posició subjectiva a partir de la revisió, reflexió i resignificació de les experiències viscudes, que han deixat petjada, a la llum dels determinismes, interns i externs, i d'una major consciència dels propis mecanismes d'afrontament, presa de decisions, eleccions i renúncies, així com actuacions.

B. Escoltadora

Entenem per escoltadora la persona que escolta i acompanya la construcció del relat en tant que facilita el procés del treball biogràfic que convoca el dispositiu.

Les actituds i habilitats comunicatives i relacionals que faciliten aquest procés són:

a) Interès. Sentiment, honest i sincer, que una persona desvetlla en nosaltres, que ens mou a prestar-li una especial atenció per descobrir la seva singularitat i entendre les seves lògiques d'enfrontament i d'acció.

b) Reconeixement de la seva singularitat i dignitat personal. Examinar algú per assabentar-se de la seva identitat, les seves circumstàncies i particularitats que la caracteritzen i que la fan diferent a un altre, mantenint una distància respectuosa discernint entre la posició "*jo, tu i nosaltres*".

c) Escolta atenta i comprensiva. Fer atenció al que diu no diu l'altre, copsar el què hi ha implícit o explícit en les seves expressions o silencis, observació acurada del llenguatge verbal, no verbal, les metàfores o expressions repetitives (frases o paraules); copsant també els significants que vehiculen o que apareixen de forma sobtada i inesperada en el discurs. L'escolta comprensiva vol dir copsar el món de representacions i significats de l'altra a través del llenguatge, verbal i no verbal .

d) Acompanyament. Fer una aproximació comprensiva a l'altre per anar on ell vol anar mitjançant un espai conversacional on la paraula flueixi a partir dels suggeriments, aclariments o qüestionaments a partir de la narració.

C. Espai interpersonal

La construcció del relat es desenvolupa en un espai interpersonal que esdevé facilitador sempre i quan les dues persones que intervenen facin confiança una a l'altra per a realitzar el procés que proposa. Perquè sigui efectiu es requereix que ambdues parts:

a) Confiança. Construir una relació de confiança en l'altre que vol dir per la persona que narra, tenir la seguretat de poder parlar i explicar-se lliurement sense ser jutjat, recriminat o valorat i tenint en compte la discreció de l'altre, la confidencialitat. Per la persona escoltadora, es confiar que l'altre té la capacitat per a connectar-se amb ell mateix i realitzar el treball biogràfic.

b) Compromís d'ambdues parts per assolir un nivell més òptim de comprensibilitat i d'adherir-se a les condicions ètiques, de producció i de reconstrucció del RV, segons els acords prèviament establerts.

c) Implicació. Ambdues parts han d'acceptar l'efecte mobilitzador del dispositiu; han d'estar disposats a que es remogui llur món intern i emocional i revivre vivències del passat a la llum del present, sabent distingir entre un mateix i l'altre.

D. Espai intersubjectiu

És l'espai compartit entre dos subjectes, que es genera a mesura que es creen i es construeixen les condicions anteriors. Aquest espai trenca les barreres jeràrquiques o asimètriques entre "qui sap i qui no sap", construint un espai de "nosaltres" en l'espai d'interacció.

E. Elaboració i construcció del RV

El procés que convoca el dispositiu permet una reconstrucció del relat de vida en el marc d'una relació interpersonal i una actitud realitzativa de les dues participants en el dispositiu, basada en la confiança i l'esperit cooperatiu. L'espai intersubjectiu comporta interacció, influència mútua, recíproca, en tant que mobilitza als dos subjectes.

F. Efectes del dispositiu

Per a la narradora, el dispositiu i les condicions esmentades anteriorment poden produir efectes benèfics en tant que poden pal·liar el malestar subjectiu que ha motivat la seva participació en el dispositiu, augmentant la comprensió d'ella mateixa i de les lògiques que han governat les seves accions, esdevenint un tot intel·ligible, susceptible de ser entès, de ser copsat per l'intel·lecte. La comprensibilitat fa referència a copsar amb el pensament, el sentit, les raons de determinades lògiques d'acció com a part d'un tot global.

Aquests efectes benèfics es reflecteixen en una millor confiança i valoració d'ella mateixa, una millor connexió amb els propis interessos i desitjos i la connexió amb la voluntat per emprendre noves accions futures, un marge més ampli d'autonomia malgrat els condicionants interns i externs, i una certa obertura als altres i al món, així com una mirada més esperançadora per afrontar els reptes.

Respecte la escoltadora, l'experiència tant pel que fa a la participació en l'espai interpersonal com en el processament i anàlisi posterior dels materials obtinguts desvetlla i mobilitza les seves pròpies vivències que tenen a veure amb les pròpies experiències vitals, de manera que empeny a un moviment de major comprensibilitat de l'altra però també d'ella mateixa sobretot en aquells aspectes que se sent "tocada", commoguda o identificada, pel relat de l'altra. Per altra banda, el procés d'aprenentatge pel que fa l'escolta i l'acompanyament és un procés continuat i progressiu donada la complexitat de tots els factors que incideixen. Tanmateix l'exercici continuat d'aquesta pràctica fa reflexionar i re-pensar els pressupòsits, els prejudicis o les intervencions desencertades que es produeixen en l'espai conversacional de manera que pugui està més preparada per adoptar un abordatge centrat en el subjecte. Permet doncs, construir nous coneixements, nous sabers dels fenòmens socials des la perspectiva del subjectivisme.

El dispositiu brinda la possibilitat de noves trobades futures o bé orienta, en el cas que la persona així ho desitgi, a altres modalitats d'intervenció amb professionals del camp de la psicologia.

8.2. Resultats de l'anàlisi intracas

8.2.1. C04. Dona de 67 anys, "Tirant cortines per a amagar la vergonya".

"No siempre pero a menudo, exceso de goce puede ser sinónimo de carencia de amor"

Hector Jankelevich

Va nèixer l'any 1948 en un nucli rural. El pare es dedicava al camp i la mare, filla d'una família extensa, era mestressa de casa. La família gaudia d'un cert prestigi dins la comunitat. Té una germana dos anys més petita que ella.

Accedeix a participar en la recerca a petició d'un dels seus fills, conegut de la entrevistadora. De bon principi, després d'haver explicat en que consistirà l'experiència del dispositiu de la recerca, quan se li demana els motius per participar-hi i què n'espera de l'experiència respon de manera clara i concisa que li agradaria que la pugui ajudar a "*perdonar -se a ella mateixa i a aquells altres a qui encara té coses per perdonar*". El seu desig és poder fer les paus amb la família i sentir-se millor amb ella mateixa. Té la convicció que el relat adreçat a una altra persona desconeguda però amb qui sap que pot confiar, la pot ajudar a objectivar alguns dels episodis més amargs de la seva vida els quals han deixat un pòsit de malestar. A continuació, recita un vers de J.M. de Segarra per reforçar el missatge que vol transmetre. Aquest fet de recorre a la poesia per il·lustrar el seu relat serà un fet que s'anirà repetint en totes les entrevistes.

*Encara que diuen que les penes no se'n van
de treure-les un xic enfora
sembla que dins el cor no pesen tant.*

La seva mirada i la seva aparença externa mostren una profunda tristesa tot i que en el decurs del relat manifesta un peculiar sentit de l'humor i un bri d'energia que apareix espontània i esporàdicament, posant de manifest una intel·ligència particular. De bon principi sorprèn la seva implicació i compromís amb la construcció del relat, que es posa en evidència per la seva expressivitat, honestat, intel·ligència i entusiasme en la narració. Es representa a ella mateixa amb l'orgull i satisfacció de sentir-se dona, educadora i mare. A la seva vida la seva professió i els seus fills han estat i són molt importants.

El seu recorregut de vida està marcat per l'impacte que va tenir per ella l'addicció a l'alcohol de la seva mare així com la relació ambivalent que va mantenir el seu pare envers la mare, que va anar des d'una actitud sobreprotectora fins als maltractaments físics i més tard, l'abandonament. Tot el relat està travessat per referències a la mentida, l'engany i la vergonya que s'ha anat produint en diferents moments de la seva vida, tant en la seva infantesa i adolescència com en la seva etapa adulta, en circumstàncies diferents.

"... aleshores, quan tornàvem a casa... la tornàvem a trobar com la trobàvem!!!... La mare ja torna a estar dormida... no enteníem que passava...la vèiem atontada".

"Jo he viscut enmig de molta mentida... la mentida ha format part de la meua vida"

El dubte, la incertesa i la vergonya estan presents en la seva infantesa: *com trobarem la mare quan tornem d'escola?, és una malaltia o és un vici?, n'és una víctima o una manipuladora?*³⁴. Aquestes són algunes de les preguntes que s'expressen en la narració. Pel que fa al pare per una banda és el pare juganer, divertit, afable que recorda de quan era petita, o és el pare que es queda la millor habitació de la casa per ell sol, que maltracta la mare i que després l'abandona? Res és segur, tot és incert i enganyós. El dubte sobre el què és veritat i el què és mentida persisteix al llarg de la seva vida.

Des de ben petita, ha establert una forta vinculació amb la seva germana, la qual s'ha anat enfortint al llarg dels anys. Les vivències dramàtiques que van haver de viure les ha unit per donar-se suport una a l'altra, com un contrapès al que havien de viure a casa i en l'entorn familiar. La seva era i és *"una relació transparent, honesta i sincera"*. Els secrets, els enganys, les mentides quedaven reclosos darrera les cortines dels espais íntims i privats de la pròpia llar, ocults a la mirada dels altres.

"Ens hem construït un món... sempre diem que nosaltres, de petites, ens varem acostumar a tirar cortines!... quan sortíem de casa, tiràvem la cortina i érem les reines del mambo!"

Reconeix que davant el malestar, la seva actitud era de "tirar cortines". Amb aquesta expressió, que apareix reiteradament en diferents moments del relat, transmet com, davant d'aquest tipus de circumstàncies o situacions, doloroses o feixugues, les "tapa", "les oculta", "fa veure que no hi són, les clou dins a casa i surt al món exterior on recrea un escenari ben diferent" per poder sobreviure.

---

³⁴ En el text, transcrivim en cursiva i entre cometes les paraules i frases que utilitza la relatora.

"Tot i el drama que vivíem a casa, o bé potser per això, quan sortíem érem les reines del mambo!"

Per ella, "tirar cortines" significava ocultar quelcom que l'averkonyia, que li feia mal, i això li permetia sortir fora i construir un nou escenari, un món diferent, on podia ser la "reina del mambo". Aquest escenari va permetre, probablement, sostenir-se i desenvolupar, malgrat la situació que vivia a casa, un agut sentit de l'humor, un interès per la poesia, la literatura i les arts en general; així com una gran energia vital que l'ha caracteritzada, posteriorment, durant els seus anys adults, en la seva vida professional i social.

Es va casar molt jove i en un breu marge de temps, en plena joventut, va tenir cinc fills. Anys després considera que no va poder viure l'etapa de la joventut. Segons diu, és probable que poder marxar de casa i sortir de la situació en què es trobava la família, va ser un dels motius subjacents.

"Jo tenia moltes ganes de casar-me!... estava enamoradíssima!... veia pels seus ulls!... jo sempre he set molt primària... vull dir...m'aboco de seguida a les coses, no les penso massa, i aquest ha estat un gran error a la meua vida, primer he fet les coses i després les he pensat... i és clar...això porta problemes... no vull dir que fos un disbarat, el que passa és que potser vaig passar del coll fort de les monges als vestits d'embarassada!... (...) i no vaig viure la joventut...ho tenia tot per fer!... No sé si em vaig saber conformar, no sé si era prou madura jo..."

Durant la progressió i el procés introspectiu i reflexiu sobre la vida viscuda se'n adona del punt en comú que ha tingut l'afrontament i la presa de decisions davant situacions de conflicte i de patiment. Diu en diverses ocasions, "primer he fet les coses i després les he pensat!". Finalment, a mesura que avança el relat, reconeixerà que la seva impulsivitat i apassionament són fruit de la necessitat d'afecte. Hi ha un buit, una mancança subjectiva, d'afecte que necessita omplir.

Va haver de pujar els fills tota sola. A banda de tenir cura dels fills, de la casa i del marit, havia de tenir cura de la mare malalta atès que el pare l'havia deixat i havia marxat de casa. A més, treballava com a professora.

Recorda amb molta emoció i tristesa, el naixement del seu primer fill. Després d'un part llarg i complicat, la mare va anar a la clínica en estat d'ebrietat.

"...El primer fill, jo tan jove!, tenia vint anys! i tantes hores de part... estava desmuntada!... i se'm presenta allà d'aquella manera - la veu se li trenca i se l'humitegen els ulls - ... jo només sé que vaig veure arribar la mare per la porta... i ja vaig tenir prou!..."

La criança dels fills va coincidir amb l'abandonament del pare, que va deixar la mare al càrrec de les filles. Se sentia ofegada per la càrrega de les obligacions tanmateix va desenvolupar una gran capacitat d'organització i de treball a partir d'un nivell molt elevat d'autoexigència, davant una situació en la que se sentia atrapada entre la vida familiar, personal i professional. El seu marit estava força absent, dedicant-se a l'estudi i la vida cultural i per altra banda se sentia menyspreada per la família d'ell perquè no pertanyia a les elits intel·lectuals de la ciutat. Tot això va representar per ella un autèntic "calvari".

"... aleshores, tot el pes de la meua mare, queia a sobre nostre!... perquè era això, el pes de la mare!... no la companyia de la mare, era el pes de la mare!"

"El primer any dels bessons el recordo com un calvari!"

No podia compartir les preocupacions amb el seu marit ja que si ho feia la conversa acabava fent-la sentir culpable.

"Sempre sóc jo la que em carrego les culpes... (...) .... la mare recitava un poema que deia: inclús si plou com si fa sol, la culpa és del manxaire!...", doncs jo sóc la manxaire de casa meua!, sempre tinc la culpa de tot!..."³⁵

"Jo no sé com s'ho feia - diu referint-se al seu marit -, quan li retreia alguna cosa, li donava la volta i la culpa la tenia jo...no sé com s'ho feia... i jo li deia, no si aquí a casa, tan si plou com si fa sol, la culpa és del manxaire.... jo sóc el manxaire!"

Al cap d'uns anys, sent els fills encara petits, coneix un home amb qui iniciarà una relació apassionada però també turbulenta amb diversos encontres i des - encontres, temps de ruptures i de retrobaments com a conseqüència de les mentides, enganys i infidelitats d'ell. Aquesta relació va durar més de trenta anys. Al principi de la relació, se sentia afalagada, reconeguda, valorada i estimada; embolcallada en una "relació bucòlica" i idealitzada, la qual li permetia fer un parèntesi i evadir-se de la rutina i el malestar de la seva quotidianitat, enfortint la imatge de sí mateixa i sentint - se segura. De manera que aquest nou món apart, com quan era petita li permetia sortir de l'agobio i l'ofegament que li produïa la càrrega familiar i domèstica, tira la cortina i torna a ser la "reina del mambo". Tanmateix

---

³⁵ Més endavant, quan torna a referir-se a aquesta expressió, l'assenyalo la contradicció que sento entre el significat que donem a la frase feta i la definició i simbolisme del mot "manxaire": qui mou o no els núvols, el responsable del temps que fa, qui roman present, tant a les verdes com a les madures, perquè tot segueixi funcionant, qui actua, qui mobilitza.

continuarà a casa seva i no es divorciarà i anirà a viure amb ell fins molts anys després, quan els fills ja eren adults i ho farà per tenir cura d'ell, que estava malalt.

".... i aleshores, aquest món a part va fer que tot lo altre fos més suportable!!!... jo estava feliç i contenta perquè sabia que al final tindria un premi.... el caramel.... suposo que m'hi vaig agafar tant fort perquè ho necessitava, sí!...(...)... va ser la meva alegria però la meva perdició, al mateix temps...."

"Quan tornava (a casa), havia d'anar a tota merda, preparar el sopar i no sé què i no sé quantos.... però és igual, jo durant una estona havia estat a la meva càpsula de vidre!"

Al final del relat, després del trencament definitiu d'aquesta relació, pot reconèixer que a la seva vida, en diferents moments i circumstàncies, ha actuat ocultant allò que la feia patir o que li generava malestar, "tapant" les dificultats i els conflictes i fent com si res no passés, mentre res no era com semblava. L'aprofundiment en el relat, li permet establir una vinculació entre la dependència de la mare i la seva pròpia dependència d'un home de qui va rebre constants menyspreus i abandonaments. Amb aquesta constatació pot entendre el patiment que devia sentir la mare, incapaç de reconèixer el seu problema i de posar-hi remei. Ara creu que devia d'haver patit molt veient que no podia sortir -se'n de la seva addicció a l'alcohol malgrat els diversos internaments i tractaments que va haver de fer. En l'avaluació final, dirà que l'ha perdonat, potser aquesta mirada comprensiva vers la mare, i el fet de poder anomenar la seva pròpia addicció, ha facilitat el seu perdó.

"Mira't des la distància, penso que devia patir molt, devia patir horrors!!!"

Ara creu que aquella addicció o dependència destructiva que dominava la seva mare s'assembla a la que ella mateixa ha experimentat durant un llarg període de la seva vida com a conseqüència d'un sentiment profund de manca d'afecte i de reconeixement que l'ha acompanyat tota la vida i que ha condicionat les relacions amb els altres. També en el seu cas, com en el cas de la mare, aquesta dependència, en aquest cas emocional, va ser malaltissa i destructiva per ella: va disminuir la confiança en ella mateixa, l'entusiasme, l'autoestima i la pèrdua de la seva dignitat. No obstant, a diferència de la seva mare, ella finalment va poder desprendre's de "l'encanteri" en què havia caigut, acabant o deixant morir, com diu ella, la relació.

La culpa, la dificultat per perdonar -se a ella mateixa creua tot el relat, la pertorben i li generen un malestar profund. Creu que s'ha portat malament davant dels fills, se sent culpable de no haver posat la família en primer lloc, per davant de les decisions que ha pres, sobretot aquelles que ara valora com

errors comesos per la seva manera d'actuar sense pensar, per sobre de la seva insatisfacció personal, de la seva necessitat d'afecte, del seu apassionament i també, de la seva dependència emocional que la subjugava a una relació destructiva. Se sent culpable d'haver-los enganyat quan els deia que la relació s'havia acabat quan no era cert i la "van descobrir" en dues ocasions per casualitat. Això va suposar un trencament amb els seus fills durant un període de temps. Es culpabilitza d'haver mentit durant molt anys i s'avergonyeix d'haver estat "descoberta", "atrapada", en el seu engany. Ella també enganya.

"però que jo no tingués mai clar que la família era lo primer... això em dol!"

"La meva culpa em pesa... o sigui, penso que no m'he portat bé, que no ho he fet bé, que si pogués tirar enrere, ho faria diferent... no ho sé!... si fos conscient.... em sento fracassada"

Certament el pas del temps és inexorable, no es pot anar enrere, ara bé ella ha set capaç d'enfrontar-se a una realitat, encararse als fets, comprendre, comprendre's i perdonar.

La culpa l'impedeix treure tota la ràbia acumulada dins seu. Certament per algunes persones resulta molt difícil reconèixer i expressar l'enuig que tanquen dins seu, s'agredeixen a ells mateixos, crec que és el cas d'ella. Només hi ha un flash breu en la seva narració, que defugirà ràpidament, quan evoca el dia que va descobrir que el seu marit també era infidel:

"Sentia molta ràbia...."

La culpa i la vergonya s'entrellacen primer veladament i al final del relat de forma oberta. Al final del relat pot identificar i verbalitzar el sentiment de vergonya que prèviament havia negat. Per una banda, avergonyir-se de la seva mare alcohòlica i en els darrers anys, avergonyir-se d'ella mateixa. Lo primer acaba reconeixent-lo al final del relat, lo segon no s'expressa de forma directa sinó a través del seu comportament.

"M'avergonyia i tenia raó d'avergonyir-me!"

"No és que tingui vergonya, però és que no tinc ganes de trobar gent!"

Sembla com si tot i el que ha fet, el que provoca el seu sentiment de culpa, guardés alguna relació amb la transcendència, l'amor i la mort: la por de no sentir-se estimada, la por de ser oblidada per aquells que estima, la por a la separació. De fet, sentir-se estimada o ser oblidada per sempre són dos pols de

tensió que han estat presents en la seva trajectòria de vida. En un moment del relat es refereix a la seva mare tot dient que tot el que queda d'ella són dues caixetes amb alguns objectes personals, i en una altra ocasió, en les sessions finals, parlant d'això, em cita un poema que va escriure ella:

*Si aquesta nit, enmig d'un somni
L'al.lè se m'aturés
Demà les campanes
Em dirien adéu
Un ram de flors,
Una missa, un nus petit al cor
I una esgarripança, un cop tapat el sot
Al cap d'una estona,
M'oblidariu tots.*

Fa dos anys va trencar definitivament la relació. A diferència de la seva mare, va poder reconèixer que era una relació de dependència malaltissa i destructiva i va poder continuar amb la seva vida.

"sí, vaig triturar el passat... he volgut perquè he pogut!"

"... fa temps que ja no somnio amb ell. I és molt gust de treure aquesta dependència, me l'he tret de sobre!"

Tot i que en els darrers anys, ha aconseguit fer les paus amb tots els seus fills, refer les relacions amb ells, i ha tornat a reunir tota la família, tornant a agafar el paper de "pal de paller" de les trobades familiars, ha "reparat" i continua fent-ho al seu ex marit, renunciant a la co-propietat del pis que compartien, ajuda als fills en el seu negoci familiar, té cura dels néts i del noi afillat, fa el dinar cada cap de setmana per aquest noi i el seu ex marit, sorprenentment continua tenint cura d'ell.... En realitat, tant en la descripció del passat com del present, la família, malgrat que ella afirma el contrari, ha estat i continua ocupant un lloc central en la seva vida. El cert és que el que es desprèn del seu relat és que davant els diversos esdeveniments atzarosos que ha viscut, la cura i atenció a la família ha estat sempre present tot i que ella senti que no ha estat així. Ella mateixa es situa en el lloc de la manxaire.

"La filla sempre m'ho diu: tu ets el pal de paller de la família, perquè si no fos per tu, no ens trobaríem... sempre que puc els reuneixo a tots!"

És una dona vital i creativa, escriu poesia, s'ha dedicat a pintar durant molt de temps, la seva expressió narrativa sovint descriu situacions terribles, abellint-les, utilitzant paraules i descripcions que evocuen

contes tradicionals: "*la mare ja torna a estar dormida*", deia de petita quan tornava a casa de l'escola, quan en realitat estava confusa, èbria, i per descriure ho evoca la imatge de la *Bella Dorment del Bosc*, o quan diu que finalment es va trencar "*l'encanteri*" quan va acabar la relació que havia mantingut durant tants anys, relacionant-lo amb l'engany de l'altre (el verí); en aquest cas evoca el conte de la *Blancaneus*. Ella també havia sofert un "*encanteri*", havia cedit a la temptació i havia estat enverinada per una poma – fruit que simbolitza l'origen del pecat original en el paradís terrenal - per un personatge que, com la madrastra de la *Blancaneus*, no és el que sembla, menteix i enganya. No obstant, finalment va poder, ella mateixa, trencar aquest encanteri. La seva imaginació i creativitat l'empenyen a construir aquests móns imaginaris, abellant episodis dolorosos.

Per bé que en les primeres trobades, transmetia tristesa i desesperança. Se sentia "*buida, cansada, fracassada i sense ganes de viure*", a mesura que avença'n les trobades es percep un canvi substancial tant en la seva actitud com en la seva imatge. S'arregla més i el sentit de l'humor està més present en el relat. Quan analitza esdeveniments ja relatats, ho fa de manera més aprofundida, més reflexiva, ampliant la mirada i sense jutjar-se tan durament com ho havia fet al principi. Els esdeveniments significatius apareixen reiteradament durant tot el relat, com si fossin onades, no obstant sempre presenten una forma diferent i aporten nous elements d'anàlisi. Ha augmentat la confiança en ella mateixa, reconeix explícitament que ara pensa que no és una persona tan dolenta com havia arribat a creure. En els darrers mesos ha deixat de somniar amb el seu company, la qual cosa per ella significa que finalment s'ha pogut alliberar de la dependència, malgrat la buidor que ha quedat. Ara torna a fer plans pel seu futur, ja no creu que estigui acabada, necessita temps per reorganitzar-se de nou. Una poesia que va fer anys enrere, i amb la que va guanyar uns jocs florals, tancarà el relat.

*La lluna m'endrega un nom
Que vaig escriure en una estrella
Sobre un arbre despulat,
i embolcalla amb vels d'absència
I amb un bes, ple de tendresa
Ho penja a l'eternitat.*

Certament va iniciar el relat amb una poesia, ara el tanca regalant-me una poesia que va escriure temps enrere i que va guanyar un jocs florals. És un regal simbòlic que vol expressar l'agraïment que sent. L'entrevistadora també sent un íntim i profund agraiement al cap copsar que, en tan poques trobades,

aquesta dona ha estat capaç de treure tant profit del treball biogràfic i recorda la frase de T.S. Elliot "*El que diem començament és tot sovint el final i arribar al final és arribar a un començament*".

Endreçar, deixar anar els records dolorosos del passat, tenir una visió més comprensiva del seu esdevenir, es també una forma de fer les paus i d'iniciar un nou període vital, atès que l'experiència l'ha permès recuperar esperança en el seu futur. Ara sent que té ganes de viure.

Valoració de l'experiència

En la valoració final de l'experiència reconeix que ha estat molt positiva, es mostra agraïda i expressa un sentiment de major confiança en ella mateixa.

"...he anat entenent que tampoc es que sigui tan mala persona... que potser no podia fer res més, potser era el què necessitava per sobreviure!"

"m'has fet adonar que no estic acabada com pensava!, que encara puc fer coses... sí, sí... perquè jo... ja t'ho havia dit ... a vegades pensava: et podries morir!... i no!... no estic acabada!... (...)... he anat veient que sí que sóc capaç de fer coses bones i que encara puc fer més!"

Per ella, l'experiència ha significat poder fer confiança a una altra i explicitar, traient a fora, episodis de la seva vida que li provocaven sofriment i sentiment de culpa. Emfatitza el fet d'haver experimentat el plaer de parlar de veritat, sense mentides i sense enganys"

"He pogut treure molta porqueria a fora, què això és també molt important... i això m'ha donat pau!"

La relació de confiança que ha regit el dispositiu ha estat clau per a la construcció del relat. D'altra banda l'implicació i el compromís que ha caracteritzat les trobades també ho han facilitat.

"La primera trobada vaig pensar: avia'm això com anirà? ... però quan vaig sortir vaig pensar: això anirà bé! ... (...)... he trobat una persona amb la que sé que hi puc confiar, que li puc explicar qualsevol cosa..."

En relació a les expectatives i motivacions inicials respon:

"A la meua mare l'he ben perdonada... (...) el meu pare fa molts anys que és mort... (...) no és que no hagi fet les paus... és que penso que tinc bons records d'ell, de quan érem petites i això... però aleshores penso que va anar molt a la seva, i que va ser molt egoïsta... (...) jo penso que no es va portar bé!"

El mateix retret que fa al seu pare és el que fa al seu ex-marit. Tot i així, encara s'ocupa d'ell en l'actualitat, malgrat viure separats fa molt de temps.

Pel que fa a la relació que s'estableix amb el dispositiu:

"... és això! - es refereix a la sensibilitat de l'escolta, la discreció i el tracte -, ... (...) vull dir, si tu t'haguessis posat en plan doctora: avia'm expliqui'm...faci això... segurament que no hauria sortit tot el que ha sortit... si no hagués tingut tanta facilitat per explicar coses... la teua postura ...dones empatia, confiança, no poses una paret!..."

La valoració conclou amb una afirmació de més confiança en el futur.

"Jo penso que aquest hivern serà diferent del passat... i ja saps que l'hivern em xafa molt..., ara no em dona tanta ànsia el Nadal com en donava alres vegades... (...) aquest any no em fa la por que em feia el Nadal!"

Ja no sent la inquietud i la basarda de trobar-se amb tota la família, ja no sent el pes de la culpa que la retreu i la bloqueja, internament ja no sent una intensa fredor.

El procés de construcció del relat l'ha permès anar revisant i entenent els fets que l'han condicionat al llarg de la vida.

"...Mentre ho anava explicant, crec que jo també ho anava assimilant!"

Quins són els efectes, observats i/o explicitats de la construcció del relat?

- S'observa una notable millora en l'estat d'ànim. Objectivament ha millorat significativament el seu aspecte físic, tant pel que fa a l'expressió facial com en la manera d'arreglar-se. No té l'expressió de tristesa i de patiment que es reflectia en el seu rostre en les primeres entrevistes. Se la percep com més alegre i més vital.

- Expressa explícitament una major confiança en ella mateixa, sent que es valora més a sí mateixa i que es veu capaç de seguir fent coses. No se sent "acabada" com va expressar en un principi. Es reconeix amb capacitat de tornar-se a "*aixecar*". Diu textualment que ha recuperat "*les ganes de viure*".

- En relació al malestar expressat a l'inici del relat, comenta que ha alleugerit el pes de la culpa. Ha pogut comprendre's més a ella mateixa i d'aspectes que han condicionat la seva història, la qual cosa li ha generat una certa "*pau*". Considera que s'ha pogut desprendre de coses que la turmentaven.

- Es produeix un canvi significatiu que guarda relació amb el fet que ha pogut comprendre coses d'ella mateixa i de la seva vida, i en certa mesura ha pogut perdonar-se. Se sent alleugerida perquè ha pogut parlar de veritat, sense enganys i sense mentides.

- Reconeix que, malgrat la sensació que la dominava, ha fet molt per la família i que ho continua fent. Ja no és una dona subjugada a la culpa.

- En les darreres entrevistes i en el qüestionari final s'observa un gir en els records que expressa respecte les figures parentals, evocant records entranyables, agradables i confortants, sobre tot en relació a la mare. És capaç de canviar la mirada respecte la mare, reconeixent el patiment i la impotència que devia viure al llarg de la seva vida i commovent -se d'això. Diu que l'ha perdonat. Pel que fa al seu pare, apareixen alguns records agradables de la primera infantesa però tot i així, es honesta i considera que no es va portar bé i això no li pot perdonar.

- El procés li ha permès fer una certa obertura als altres. No se sent tant jutjada o valorada negativament. Se sent més segura i això li'n dona tranquil.litat. El dispositiu li ha permès viure l'experiència de que hi ha persones amb les quals pot confiar, que no la jutgen, la valoren o la qüestionen, que no l'enganyen.

- Ha pogut fer una revisió global de la seva vida, tenint en compte reiteracions que s'han produït davant esdeveniments diferents però que tenen un sentit de continuïtat, als quals ha pogut copsar un sentit en la seva manera d'afrontar i d'actuar. Creu que el procés, el fet de poder parlar lliurement sense temença li ha permès anar assimilant coses de la seva vida i del seu passat.

- S'han produït canvis pel que fa als projectes, ha començat a fer coses per sentir-se bé i per gaudir del seu temps. Té una visió més esperançada cap el futur, sospesant diferents possibilitats per emprendre nous projectes.

8.2.2. M03. Dona de 66 anys, "Cabdellant i Descabdellant: el punt de la mantega i el rugit del lleó" .

"Pero, ¿Qué es la felicidad, salvo la simple armonía entre una persona y la vida que lleva".

Albert Camus

Va néixer l'any 1948 en un poble de la comarca. Era filla de comerciants, el pare regentava una botiga de la seva propietat i la mare era mestressa de casa. Ella és la tercera de cinc germans. El primer fill va morir, sent un bebè, de mort sobtada. Sembla que hi ha hagut diversos casos a la família. Va estudiar el Batxillerat i molts anys després, ja gran, es va formar en tècniques complementàries (quiromassatge, reflexologia, ioga, meditació, tai chi, entre altres). Ha treballat en un petit comerç de la seva propietat fins el moment de la jubilació. Durant els darrers anys ha anat combinant la feina a la botiga amb la pràctica privada de les tècniques que ha anat aprenent. Cultiva herbes remeieres a casa seva. Està casada i té dos fills i una neta. Va tenir un avortament quan estava en un estat molt avançat de gestació que va haver de parir com si fos un part normal. Actualment és voluntària d'una entitat orientada a persones amb discapacitat intel·lectual, dirigint tallers de natació i de ioga.

Accedeix a participar quan li fa la proposta una amiga comú de la investigadora. Va creure que podia ser interessant formar part d'un treball de tesi. Desitja que la seva vida "*sigui més anivellada*" atès que el seu recorregut vital s'ha caracteritzat per una "*permanent cerca de l'equilibri emocional*". Se sent "*dominada per les seves emocions*". A banda d'això, voldria tenir una relació més fluïda amb els seus fills donat que en els darrers anys, percep que s'ha produït un cert distanciament, el qual es fa més punyent en el cas de la filla.

Es representa a ella mateixa com una dona extravertida, alegre, oberta, amb moltes inquietuds, i amb un aspecte personal alegre i molt juvenívol. Riu fàcilment i sempre té una lluïssor als ulls. Tanmateix expressa que necessita tenir espais de soledat per poder connectar amb ella mateixa, per reflexionar

i per assolir una certa serenitat. Considera que és molt sensible i que necessita molt d'afecte per poder viure, tal com ja li deia la seva padrina.

"Aquesta nostra XXX és molt sentida, és molt sentida, i necessita moltes carícies... si no l'estiguéssim amanyagant contínuament, se'ns moriria", - deia la seva padrina - ..... "Jo necessito molta afectivitat dels meus..., inclús de les meves amigues, de les persones que conec... en realitat necessito aquesta sensació de carinyo!... forma part de la meua manera de ser"

Els darrers anys, durant un procés complex per poder accedir a la jubilació, ha viscut moltes dificultats i s'ho ha passat molt malament, amb un estat d'ànim depressiu, del qual creu que hores d'ara ja s'està sortint. La neguiteja pensar que en aquesta nova etapa de la seva vida encara "no ha trobat ben bé el què vol fer", necessita "trobar quin és el seu lloc". Afronta el pas del temps amb el temor de perdre vitalitat i capacitats. Li "fa por la dependència i la malaltia, les quals poden aparèixer un futur proper".

Va néixer l'any 1948 en una vila de la comarca. Era filla d'uns comerciants de roba. De petita es va sentir molt agomboiada i protegida pel seu entorn familiar, tan pels seus pares com per els seus padrins, que vivien amb ells, els quals són figures molt significades en els seus records d'infantesa.

Recorda al seu pare com un home tancat però molt vital, alegre i amb una ironia constant quan es relacionava amb la gent. Li agradava molt cantar i fer riure als altres. Quan el descriu sembla que s'estigui descrivint a ella mateixa, de fet per ella és un referent molt significat en el seu desenvolupament. Li va transmetre la seva estimació per la natura i també la por a la mort.

"De petita, estava enamorada del meu pare i em volia casar amb ell"

En les primeres trobades, la figura materna sembla ser molt valorada, no obstant a mesura que avança la narració, va emergint una nova visió de la mare. Considera que és una dona dominant, "molt poderosa" - imposa la seva autoritat -, "egocèntrica", "que apunyala, manipula" i que no l'ha ajudat quan la necessitava. No obstant també diu que és una dona molt sociable, tot i que amb una certa "superficialitat i molt influenciada per quedar bé i guardar les aparences". A mesura que avança el relat revelarà que té una relació molt conflictiva amb ella i manifestarà sovint que "hi ha barreres", i que hi han se't sempre, (dirà el mateix de la seva filla).

"Jo soc una dona molt sensible i ella (es refereix a la mare) sempre apunyalava i em tractava, sempre m'ha tractat no massa be... la meva germana igual, de quatre fills, representaria que amb la que està millor és amb mi...la meva germana petita ha reaccionat sempre, pamba!!! - fa un gest contundent com si tallés quelcom en sec - , o sigui ella té això i jo no ho tinc això!, jo al revés, quan d'allò... sóc ben be com una ostra, que la punxes i llavors em queda tancat aquí dintre (es toca el pit), i amb tot això ha estat tota una vida de costar molt, de sentir-me molt culpable de costar molt d'estimar-la! perquè això era, eren barreres... molts sentiments negatius, ocults, diguéssim, perquè si alguna vegada s'han volgut treure, hi ha hagut molt mala recepció per part seva, o sigui es rebota molt i aleshores, si pot, pot anar a buscar... jo que sé...coses que fan molt mal... i és molt difícil...(...)... jo sempre he estat amb moltes barreres, protegint-me i culpabilitzant -me, perquè jo, el meu instint natural és de ser molt propera, molt propera de tothom, jo necessito comunicació, necessito abraçar la gent, fer-los petons, ser sincera amb ells, alegrar-me de veure'ls i això amb el meu pare va ser així fins que es va morir, i en canvi amb la meva mare vaig anar fent, anar fent tota la vida"

Per bé, que quan comença el relat diu que va tenir una infància feliç amb els seus pares i que els agraeix que li donessin molta llibertat, ben aviat apareixerà una certa contradicció en la narració de la seva adolescència i joventut. Un gran sentit del deure envers ells ha reeixit les seves eleccions i decisions a la vida. Les paraules "*Havia de fer*" o similars, apareixen constantment en la seva narració.

Ja des ben petita les pors han estat molt presents. La religiositat dels padrins, les freqüents visites a l'església i la iconografia religiosa que tenien a casa van condicionar el seu desenvolupament: la por al càstig diví, la baixada a l'infern, o els dimonis que apareixien en les il·lustracions dels llibres, la inquietaven profundament. Les paraules del capellà durant els sermons van influir també en la seva por a la mort. Per les nits, apareixien aquestes pors i anava al llit dels pares per ser confortada i sentir-se segura.

"això va ser una cosa que em va marcar molt... el càstig, l'infern.... a més a casa tenien uns missals, que es veien coses tremendes, uns dimonis que et ficaven una forca a la boca... por de condemnar-me i sobretot, molta por de morir-me... la religió em feia por!...lo altre era molt bo però la religió ..."

Possiblement, aquesta percepció de protecció i de seguretat que li proporcionaven els pares i els padrins davant les seves pors i fantasmes varen influir en la seva inclinació a protegir als més vulnerables i desprotegits, malgrat els retrets que rebia del seu entorn.

Relata alguns episodis de la seva infantesa per explicar que se sent identificada com a protectora dels que ella considera "*més febles i marginals*".

"Quan vaig arribar a l'adolescència... em sentia diferent a les altres nenes...una característica que m'ha quedat...(.)... era una diferència de les coses que agradaven a les altres nenes... a mi m'agradava anar sola, anar sola a pujar a les muntanyes, de passejar als voltants del poble, però això amb 10 o 12 anys!!!... això no ho feia ningú més, ningú més!!!!.... Em deien - es refereix a la família i l'altre gent -: Aquesta nena fa coses estranyes, a veure si no anirà prou bé.... què deu fer tota sola?"

"A mesura que vaig anar creixent se'm va desenvolupar una cosa que em va crear problemes, però que forma part de la meua manera de ser, espontània diguéssim... què és la capacitat de veure als altres, els més febles, els marginals... jo em donava compte de la gent del poble que no.... que estaven malament... i això m'afectava molt...(.) em feia fer coses que no eren massa compreses...(.)... Hi havia una nana que no tenia amigues i un dia jo passava per sota de casa seva i la vaig veure a la finestra, jo la coneixia del col.legi, i li vaig dir: què no surts?, i em diu: no, és que jo no tinc amigues.... i jo, aleshores, tenia una colla d'amigues acabades de fer, que eren tres o quatre...jo vaig reunir les meves noves amigues i els vaig dir: tinc una idea!, he pensat una cosa, he pensat que li haurien de dir a aquesta nana que vingués amb nosaltres perquè no té ningú per sortir... Buenoooooooooo!!!!, molt malament, eh!!!!. Varen tenir una resposta molt negativa perquè ho varen veure molt malament, perquè a la seva família tenien problemes d'alcoholisme, ella es deia que també. Treballava a la fàbrica ja des molt petita i la gent malparlava d'ella... de llibertats sexuals o de coses que podien passar, o no! perquè els pobles.... les meves amigues no van voler i em van tractar de que .... no marxava prou bé... (.)... La vaig anar a buscar i vaig sortir amb aquella nana i ens varem fer amigues....".

"...aquestes coses que jo sentia no me les havia dit ningú, i que jo havia de fer!.... però em va portar conseqüències perquè als pobles no perdonen..."

Les relacions masculines li han donat molta força, així com també la protecció i l'estimació de la seva família. El fet de sentir-se protegida i respectada en la seva diferència, han anat gestant la seva identificació com a curadora. No obstant no ha confiat suficientment en ella mateixa per perseverar en l'esforç de realitzar els seus desitjos.

Va estudiar el batxillerat elemental, en règim d'internat, en una escola de monges de la capital de la comarca. Allà va conèixer una noia que li va transmetre noves idees que li obrien noves perspectives davant la cultura i la societat. Aquesta relació va ser molt significativa en aquell moment i la recorda com una descoberta i una obertura al món.

Considera que és en aquesta època quan fa una "una desagafada dels pares", i també creu que en aquell moment la mare va sentir gelos d'ella pel fet de poder estudiar, cosa que ella no havia pogut fer. Es va crear un cert distanciament entre elles. Ho associa amb el mateix allunyament que es va produir entre ella mateixa i la seva filla, quan la filla tenia la mateixa edat, al principi de l'adolescència.

"... fins a l'adolescència molt be... però quan jo vaig anar a estudiar fora hi va haver-hi com un trencament, que va tenir molt a veure amb aquella noia, o sigui, jo vaig agafar un referent, que és una cosa normal en l'adolescència, perquè era una persona...no sé.... que ens explicava coses meravelloses i que ella era una persona que em semblava... mira, potser ella ens va explicar que tenia un germà que era missioner i podia haver vingut d'aquí..., que no ho se, no sé de quin punt de la meva vida vaig treure que volia ser missionera. La qüestió és que quan jo vaig començar a parlar d'ella a casa, la meva mare va començar a agafar, saps? una miqueta de gelos o una cosa així, però jo en principi la relació amb la meva mare no se'n deteriorava, només que tenia un altre punt de referència... (...)...i aquí va començar tot molt subtil, no de trencaments, ni de discussions...no, no, no...tot era molt més subtil... espavilat per estudiar!... o sigui posant traves, no?, o sigui no ajudant!...(.)...aquí jo vaig tenir els primers allunyaments, vaig començar a posar les primeres barreres perquè no li podia explicar moltes coses.... ja hi havia aquí una distància..."

Quan era petita era bona estudiant però s'ho passava molt malament en els exàmens. L'autoexigència era molt alta i tenia dificultats per manejar l'ansietat que això li generava. Finalment va decidir fer la revàlida de quart de batxillerat i no continuar estudiant el batxillerat superior. Segons diu ella, aquesta decisió va ser una "calamitat". En el decurs de la seva trajectòria de vida, s'observa com en diverses ocasions, i en circumstàncies diferents, quan ha de fer un gran esforç, es retira, passant de l'entusiasme i apassionament a la "calamitat".

"Jo era bona estudiant però quan arribaven els exàmens molt malament... quan va arribar la revàlida... va ser horrorós, els nervis que vaig agafar! i lo malament que m'ho vaig passar.... vaig decidir que jo no havia nascut per estudiar i que em plantava allà, que ja estava ben plantada!....". Ho atribueix a que "el meu sistema nerviós es posava molt malament!" ... (...).... "Jo havia d'haver estudiat!. Havia d'haver fet el batxillerat superior!"

Tornar a casa dels pares significava estar disposada a treballar en el negoci de confecció que ells regentaven; volien que fos dissenyadora. Ella va acceptar la proposta tot i que no tenia cap motivació ni interès en fer-ho. Va començar en el taller, aprenent a cosir. Allà va conèixer una noia amb qui va fer amistat fins que aquella va decidir anar a estudiar a Barcelona perquè volia ser infermera. Això li va desvetllar sobtadament el desig de seguir el mateix camí que la seva companya.

"no sé que va passar... va haver un moment que se'm va fer la llum, i vaig saber que volia fer. Jo sabia exacte el que volia fer a la vida, però exacte!, segura i convençuda. Aleshores no hi va haver dubtes i es va veure que ni el disseny, ni despatxar a la botiga, ni pensar-hi!. Jo volia anar a Barcelona, estudiar per infermera i després anar a les missions!"

Quan va comunicar als pares la seva voluntat d'estudiar infermeria, aquests ho varen desaprovat i es varen oposar radicalment. Tanmateix, davant la seva insistència, varen acabar cedint parcialment, posant com a condició que ella s'hauria d'espavilar tota sola sense cap ajuda per part d'ells.

"No els agradava perquè en aquella època mestres i infermeres estaven molt mal vistes.. les mestres perquè es morien de gana, i les infermeres – que era el meu cas – eh... es passaven el dia netejant culs!. Això era com...el prototipo, i ja està explicat tot!. Clar .. com... podien voler un futur així per la seva filla, em passaria la vida netejant culs.... Total que em van dir, em van dir .. "Bueno, si vols fer això, t'ho deixem fer però t'has d'espavilar!. Nosaltres no t'ajudarem ". Clar, jo vaig dir bueno, doncs és igual... ja ho faré, ho faré igualment"

Tota sola se'n va anar a Barcelona i es va trobar amb la noia que havia conegut al taller de confecció, que la va orientar per anar a una escola d'infermeres que tenia una clínica i que era regentada per monges i que a més, disposaven d'una residència per estudiants. A canvi de treballar a la clínica durant el dia, podia viure i menjar a la residència. Un cop allà, li va agradar molt la feina. Segons explica, feia de tot, des d'ajudar als dispensaris, tenir cura dels nens o ajudar en els parts. Quan va acabar el primer curs va haver d'anar al Clínic a examinar-se. Tot i que s'ho va passar molt malament, ho va poder fer perquè es sentia molt motivada. Es va dir a ella mateixa que se'n sortiria i se'n va sortir!.

El curs següent, amb una companya van decidir demanar feina a la Maternitat Provincial i anar a viure en un pis totes dues plegades. Les varen admetre per incorporar-se quan comencés el nou curs. Va ser en aquell moment, quan la seva vida, segons diu: *"... i aquí va ser quan va canviar la meua vida"*

Quan va arribar el mes de setembre, la seva amiga no es va presentar ni tampoc li va dir res. Mesos després va saber a través d'una carta que *"s'havia oblidat d'ella"* i que els pares van decidir matricular-la en una escola -residència perquè no hagués de treballar. Va fer el cor fort i va decidir seguir el pla tota sola. Es va instal·lar provisionalment a casa d'uns familiars a l'espera de trobar un lloc per viure. Amb un gran esforç, i sense cap suport, va començar a treballar a la Maternitat, on la feina era molt dura.

"treballàvem com a bèsties!... (...).... . "vaig sentir que estava pujant una muntanya...que em costava molt... és clar jo només tenia quatorze o quinze anys.! ... i aleshores em vaig posar malalta"

Per les dades de que disposem, en la narració té una tendència a situar aquests esdeveniments a una edat inferior a la que corresponien les normatives de l'època, "era molt petita". En poc temps, menys d'un any, va passar de la protecció i la seguretat familiar a haver d'assumir la seva decisió sense cap mena de suport, o al menys així ho recorda, i contravenint la voluntat dels seus pares.

Va resistir la situació durant dos o tres setmanes i aleshores, sobtadament, va emmalaltir. Va agafar unes febres molt altes que van durar molt temps i que mai va saber quina en va ser la causa. Arran de la malaltia, els pares varen anar a recollir-la per portar-la a casa i tenir cura d'ella. Finalment, un cop restablerta, va decidir cedir a la voluntat dels pares i abandonar el seu projecte.

"van aprofitar per venir-me a buscar, i quan em van tenir allà... em van començar a convèncer que de que això de ser infermera...ells havien trobat una botiga, una botiga...una botigueta que ja tenia un piset al darrera i que em guanyaria molt be la vida, i el meu novio... és clar, hi estava d'acord....!"

"Ho vaig viure molt malament... de fet en realitat, llavors tampoc vaig culpar molt als meus pares, perquè en realitat jo també m'hi sentia com que jo era responsable de la meva vida...mmm.... era com què... més aviat em vaig culpabilitzar jo de no tenir prou fortalesa per portar-ho tot, o sigui va ser com, com...els exàmens o la revàlida, o sigui que això no puc, i és una cosa que em supera, o sigui vaig sentir que allò em superava i no sabia, no sabia com fer-ho. O sigui, jo realment em veia impotent per poder fer això, i naturalment impotent per convèncer-los, perquè ells estaven molt empenyats en que la seva filla: botiguera, "aquí sí que es guanyarà la vida, que es deixi de tonteries, i això, i encara se'ns aniria a les missions i totes aquestes tonteries que diu, col-loquem- la, que es casi aviat, que tingui fills i això, això ja li passarà, totes aquestes tonteries !. (sospira profundament). Em va costar molt!!! (pausa). Em va costar molt!!!. Me'n recordaré tota la vida el dia que vaig dir "Vale"... Bueno doncs val! però molta pena, molta pena, moltíssima pena!... més aviat frustració, sensació de que saps que vols i que no ho pots fer".

"I aquí va ser quan va canviar la meva vida!!!!"

En el moment de dir: "Val, d'acord", accepta tot el pack que li donen els pares: "una botigueta, un piset, un marit i la possibilitat de tenir fills". Sembla que quan ha de fer un esforç per aconseguir allò que desitja, es fa enrere. Evita la confrontació amb el desig dels pares i del seu futur marit, i es sotmet a la seva voluntat. No obstant, potser per consolar-se, manté però el seu ideal d'estudiar infermeria, i es diu a ella mateixa, que la vida ja li resoldrà en algun moment; de la mateixa manera que, quan era

petita, com li costava llegir la seva padrina li ho va resoldre. Com no confia suficientment en sí mateixa davant la voluntat dels altres, espera que algú altre ("*la vida, la natura...*") ho faci per ella.

"Jo feia el màxim perquè tot anés bé, però era com si estigués en un lloc equivocacat, pensant que algun dia, no sé com!!!... les coses... passarien i tot allò es resoldria. O sigui que jo podria fer el què m'agradava!"

Quan idealitzem la quota és tan alta que fa basarda. Ho podia haver fet, segons afirma, però va recular i això va ser una "*calamitat*". "*Els pares ja m'havien col.locat!*". Va deixar de banda la tristor, la frustració i va decidir seguir el camí que li havien traçat, fent-ho tan bé com pugués.

Els pares li compren i l'obren la botiga i comença a treballar mentre el seu promès és lluny fent la mili. Malgrat l'estimació que sent per ell experimenta un buit, una mancança que perdurarà en el temps.

"Ell feia la mili... aquí sí què va haver molt patiment... ell era fora i jo era allà, portant la botiga... o sigui ja m'havien col.locat!... però jo pensava que havia de marxar... i va ser una lluita molt gran perquè havia de triar, havia de triar i em va costar molt, em va costar molt, molt, molt i molt....(...)... Havia una part de mi mateixa que deia no!!!, que havia de fer una vida diferent, ben diferent... no m'agradava gota de quedar-me, casar-me i tenir fills i portar aquella botiga... i havia de triar...."

Els anys següents es casa i el marit comença a treballar a la botiga recentment oberta, amb ella. Al poc temps varen tenir un primer fill, després va patir un avortament, i finalment va néixer la filla petita. Curiosament, en la primera entrevista del dispositiu, mentre dibuixaven el genograma, menciona aquest avortament, s'emociona i ràpidament passa a un altre tema. No es fins varies entrevistes més tard que va parlar de l'experiència tràgica que va haver de passar, atès que es va produir en la fase final de l'embaràs i, tot i saber del cert que el fetus havia mort, va haver d'esperar fins el moment en que es produís el part de manera natural.

"No havia parlat del meu avortament, de la nena que es va morir, que vaig perdre... una nena, sí. Va ser quan el meu fill gran tenia tres anys...varem buscar un segon fill perquè ja en teníem ganes, vaig quedar en estat i tot anava bé. ...jo estava de quasi de cinc mesos ....i vaig agafar el grip... vaig fer unes febres altíssimes.... quan em vaig llevar per anar a treballar, li vaig dir al meu home: : ai, mira! és com si no estigués en estat!.... i ai que raro, que raro, i no me'l sentia!. En aquestes que, despatxava a la botiga i sento que dues senyores, una li diu a l'altre: la pobre va perdre el fill i mira que ja estava molt endavant!...(...)... va semblar que obrissin una porta dolenta i de seguida li vaig al meu home; anem, anem, anem corrents al metge, anem corrents....(...)... i aquell senyor (el metge) em va escoltar, a mi i va escoltar, va escoltar, va escoltar i va dir: no, no sento res;... (...)... m'ho vaig passar molt malament, molt... perquè

el que em deia era que havia de néixer quan ell volgués i clar, això se'm va fer molt fort, molt fort, perquè a més, jo anava....se'm veia, i la gent ho sabia, jo estava oberta de cara al públic i la gent constantment m'estaven dient coses: ai mira! ara cap a buscar la nena?, com et trobes?... i jo no podia explica'ls perquè precisament era una època que hi havia molta feina i no hi havia una persona sola que poguessis explicar, hi havia molta gent allà...i jo no podia dir el que m'estava passant, i això va ser molt dur, molt dur...(..."

"... vaig pensar que no tindria cap més fill...(..." i al cap d'un any o així, ja estava demanant per favor, per favor, tinguem un altre fill, que jo vull tenir un altre fill i de seguida em vaig quedar.... (...)... ens ha recat una mica no tenir un tercer fill, com si hagués faltat una mica.... sempre et penedeixes del que no has fet!...."

Sembla que en el seu relat, preval un cert penediment de les decisions que ha hagut de prendre de manera condicionada pel desig dels altres.

Quan parla de la renúncia a tenir un tercer fill deixa entreveure un cert retret cap a la seva mare, que no li'n va donar suport en la criança dels fills, ressaltant la diferència del que ella mateixa ha fet per la seva filla, tenint cura des que va néixer de la seva neta, perquè els pares poguessin treballar. Quan parla del primer fill diu d'ella:

"Jo tenia prou feina per tirar endavant un nen, que em va costar Déu i ajuda fins al mig any, què si es moria, que si no es mori, i ella venia i només estava preocupada per ensenyar la casa a les seves amigues i jo havia de tenir-ho tot com una capseta de bombons, i jo tenia una botiga i un nen petit i no podia...."

En el decurs de la seva història es van produint diferents intents per deixar la botiga i fer el que desitjava. Tots els intents van ser fallits bé per les circumstàncies, bé per l'oposició de la seva família, l'esforç que representava contrariar el desig dels altres, la paralizzava.

"I va haver un moment en que estàvem amb el meu home portant el negoci i jo... Bufffff!... sentia que jo havia d'anar per un altre puesto però no sabia com fer-ho perquè ho portàvem junts! i aleshores vaig tenir una idea molt bona, que era que el meu marit fes de representant de cortines...va ser un episodi molt traumàtic".

Uns anys després, quan els fills eren petits, es va produir un episodi que s'ha repetit en una segona ocasió al llarg de la seva vida. Ella ho relaciona amb una davallada emocional que va provocar una fugida, sense que ella sabés ben bé com es va produir.

"...Me'n recordo que la nena era molt petita, era un dia a l'hivern, era a casa, un diumenge i tot plegat, tot plegat (diu, seria) vaig necessitar marxar, tot plegat no sé ni que vaig pensar, només, hi devia haver el meu marit, si és clar sinó no hauria marxat ... Vaig agafar el bolso, vaig anar fins a l'estació a peu, vaig agafar el tren fins al final de la línia, i me'n vaig anar a Puigcerdà... (sospira). En realitat, estava fugint, jo necessitava fugir, necessitava fugir, necessitava fugir, m'ofegava, no sé que em passava però és clar una part de mi mateixa... (pausa) pensava "Però això què és? Tens un marit, tens uns fills, el marit és molt bona persona", però jo era allà, i jo estava marxant, i marxava, i marxava, no sabia pas ni on aniria, ni que faria, ni res...però és clar, quan vaig ser a Puigcerdà, vaig pensar "Home, deuen patir molt, ja fa estona que ets fora ". I vaig trucar, i a la que vaig trucar (riu una mica forçada), doncs el meu home "On ets, on ets, on ets, on ets que et vindrà a buscar ...". I bueno, em va venir a buscar, i no vam fer gaire res, o sigui els meus pares varen anar a casa a cuidar als nens, ell em va venir a buscar, que devia arribar molt tard al vespre ... (pausa) i no vam... (pausa) no vam resoldre res.... (....)..." ...i allò va ser un fet així per enquadrar-lo...!"

De què fugia? del penediment?, de la monotonia?; què havia de resoldre?. Agafava un tren per anar lluny de casa cap a una nova realitat? En qualsevol cas, va baixar per tornar a la seva quotidianitat, en part no desitjada.

Hi ha un moment que no pot carregar tot el pes de l'escenari que li han muntat i sent la necessitat de fugir, d'anar cap a la frontera. Quan pren consciència del que està fent, s'imposa el deure i l'obligació i torna a casa, demana al marit que la "rescati". Malgrat tot, no passa res, ni tan sols fa res per pal·liar o resoldre el desassossec que l'ofega. El marit la connecta amb la realitat, la protegeix i ella es perdona a sí mateixa. Queda tancat i "enquadrant", com ella diu. Com un quadre clavat a la paret, queda fixat, "no passa res" però segueix present en algun lloc de la memòria.

Els problemes de salut apareixen en moments concrets de la seva vida coincidint amb situacions de preocupació, d'angoixa o de sobreexforç. Sembla que el seu cos expressa que allò que les paraules no poden pronunciar. Ella creu que les malalties tenen molt a veure amb el que ella anomena "*la seva fragilitat emocional*", amb la seva feblesa. Sembla que el cos li passi factura quan es rendeix.

Als 36 anys comença a tenir problemes amb la menstruació. Després de fer moltes revisions i consultes li diuen que té una premenopausa. Li sobte pel fet de ser tan jove. Els trastorns van durar fins els 43 anys, quan definitivament es va retirar del tot. Ella ho associa a l'estrès d'aquella època com a conseqüència del canvi que s'havia produït en el seu petit comerç amb l'obertura de grans superfícies, que augmentaven la competència i feien que la feina s'hagués de reorientar amb noves oportunitats. Va ser en aquella època que va decidir tancar la botiga però finalment va haver de

renunciar a fer ho. Això es repetirà diverses vegades en el pas del temps. Va ser en aquest període que varen aparèixer les angoixes i l'insomni, el qual ha persistit més de vint anys.

"De tota manera, quan va començar aquesta menopausa, faig fer un "Fuaaaaaaaaaaaa!!!", també, i vaig agafar com una mena d'angoixes, vaig agafar unes angoixes molt, molt, molt, molt grandioses i no sabem que passava però vam decidir que hauríem de plegar, que jo no podia, no podia estar més a la botiga perquè em sobrepassava, em sobrepassava tot el tema de la culpabilitat, de l'estrès, del mal rotllo de la gent, de tota la cosa aquesta".

No es veia en cor de res i plorava molt, ni tan sols el fet de fer ioga, que ja feia temps que practicava, la podia confortar. Varen decidir tancar la botiga i anar-se'n de vacances a la Cerdanya. De sobte, la natura, igual que quan era petita, li'n va donar un nou sentit que compensava les seves inquietuds frustrades i el seu malestar, fent renàixer l'esperança.

" un dia, que ja acabàvem les vacances, ja havíem fet data de tancar la botiga i... i em vaig quedar moltes hores sola a la muntanya, i com jo sempre, des de molt petita, he anat sempre molt a fora, aquell dia vaig fer la sessió de ioga... era un puesto fabulós, preciós, després del cel deu venir allò o potser era el cel i tot! (...)... vaig estar, diguem meditant durant moltes hores, moltes hores i em vaig dir coses molt importants, molt importants...aquell dia va ser molt important per la meua vida perquè vaig començar a aprendre a... a escoltar-me a mi mateixa, o sigui vaig parlar amb mi mateixa, vaig parlar amb la natura però parlava amb mi mateixa i vaig decidir aquell dia que havia de confiar, que havia de confiar en que passaria algo, aquella cosa que ja, ja havia perdut, eh!, en aquell moment jo ja havia perdut la confiança de que de debò passes algo, que em treies a mi, que em portes allà on havia de portar-me, allà ja havia quedat en darrere però...però aquell dia vaig pensar que havia de confiar en que tot, tot tenia un sentit, en que...totes les coses, totes... cosa que hi havia, cada teranyina que jo veia, cada cosa que estava posada en aquell lloc que no hi anava mai ningú.... tot tenia un sentit!, i la meua vida també tenia un sentit, hagués passat per on hagués passat, a llavors jo havia de confiar en que passaria alguna cosa i... confiar i estar com oberta, molt oberta, i molt alerta i... va passar! (riu). Va passar, què va passar?, al cap de molts pocs dies d'haver tornat, vaig entrar a la botiga, normal, bé, i a partir del dia aquell vaig fer un canvi en la depressió i amb tot... va ser un antidepressiu natural, jo no em prenia res, o sigui va ser ja com una cosa, ho tinc tot apuntat tot el que vaig pensar aquell dia!. A partir d'aquell dia vaig començar a apuntar-me les coses, quan pensava coses importants, que eren molt importants que jo m'havia de dir, doncs... me les apuntava..."

Varen decidir continuar portant el negoci i al poc temps va conèixer un massatgista que l'aconsella estudiar quiropràxia. Amb entusiasme, decideix fer-ho per poder exercir com a tal i podria seguir estudiant diferents tècniques per completar la seva formació, les quals combinarà amb la pràctica del ioga, el tai chi o altres tècniques. Per primera vegada, s'enfronta al marit per poder combinar els

estudis amb la feina, reduint la seva dedicació setmanal a la botiga. Es produeix un punt d'inflexió en la seva trajectòria en el que troba la força suficient en ella mateixa per fer valer la seva voluntat a desgrat del seu marit i la família.

Quan va finalitzar els estudis de quiropràxia, va dissenyar i organitzar una petita consulta. Segons comenta en diverses ocasions, aquest fet va desencadenar un període de crisi entre la parella que va estar a punt de trencar el matrimoni. Per ella els massatges han estat una manera de canalitzar el desig de tenir cura dels altres i ajudar-los a tenir cura d'ells mateixos.

"...vaig tenir una sensació...indescriptible!!! de que jo estava fent una cosa, que m'agradava molt i que a més a més, li agradava tant a l'altre que s'adormia!!!. I clar, doncs bueno, fantàstic!, fantàstic!, em vaig entusiasmar però molt, amb la meua feina, vaig pensar, bueno, llavors com ho farem això?, i bueno va haver-hi una mica de crisi matrimonial perquè jo vaig reclamar mitja jornada, o sigui jo necessitava mitja jornada per mi i mitja jornada per la botiga i aquí sí va haver-hi, va ser un mal moment perquè celebràvem els vint-i-cinc anys de casats, i no, no tocava estar enfadats!, i ens vam enfadar una mica perquè seguia dèries estranyes... i bueno, a ell no li sabia pas greu que jo anés a classes de massatges i fes algun massatge però allò de demanar mitja jornada, potser sí que era passar-se una mica". I jo li vaig dir: Goita, si em morís, te'n sortiries, doncs mira t'ho be! només em moro fins la meitat, tens mitja jornada meua encara i te'n sortiràs. I bueno, jo em vaig sortir de tot!" .

Tot i així, la feina de la botiga anava augmentant mentre la demanda de massatges era baixa. Va haver de tornar a dedicar més temps al negoci i els massatges varen quedar en un lloc secundari. Els anys següents es reproduiran diversos intents de deixar el negoci, però tots acabaran frustrats de manera que va romandra a la botiga fins a la seva jubilació.

"Al cap d'un temps, algo bullia aquí - es toca el pit - vaig decidir que jo plegava i que volia anar a treballar a una residència de gent gran, havia decidit que, ho sento!!!!, que havia arribat fins aquí i que ara havia de fer això..... Bueno!!!! es van posar tots!!! ....(...)... els meus fills, que ja eren grans, els meus pares, el meu home... a parir!... i tampoc ho vaig fer (...) em van... coaccionar molt fort, però molt, molt fort, molt fort, la meua família i els meus fills... (...)... doncs vaig haver de canviar de pensament, vaig pensar que devien tenir raó, que potser en tenien... a tot això, era abans que hi hagués aquesta depressió"

En el decurs de la seva vida es va reproduint una mateixa seqüència: a) un desig impetuós i apassionat de fer quelcom que li permeti seguir el seu projecte frustrat de tenir cura dels altres, d'una manera o altra, b) davant l'oposició dels altres, evita l'esforç i la confrontació i cedeix a la voluntat dels altres, c) renúncia a fer l'esforç per fer prevaldre la seva voluntat, al seu desig ja que no confia suficientment en ella mateixa, en la seva força i s'obliga a fer el que considera que és el seu deure, recula en el moment de la veritat, són els altres els que decideixen per ella; d) al poc temps apareix una malaltia,

física o psíquica fent un procés de davallada anímica, e) no obstant no renúncia a abandonar el que ambiciona, ho tanca dins seu, amb l'esperança que forces externes a ella, l'ajudin a satisfer el seu desig.

El seu marit li'n dona seguretat quan l'entusiasme la mobilitza i l'accelera, esdevenint una mena d'àncora que li permet connectar-se amb la realitat i no deixar-se en du per la fantasia i la idealització. Ho descriu en l'episodi de l'ofertament d'un home per anar a viure a un llogarret del Pirineu per a tenir cura dels animals, deixant enrere el seu poble i el seu negoci. Ella hagués marxat però el seu marit es va negar en rodó. Això va fer que renunciés al projecte però va seguir mantenint el somni d'anar a viure enmig de la naturalesa, "havia de trobar la casa que somiava en el lloc adequat". Havia de ser "un entorn de bellesa natural, el bosc, les muntanyes", compensen i abelleixen una vida de frustracions i renúncies, reconfortant-la. Manté l'esperança que allò que tan desitja, li serà donat.

"...i jo vaig pensar, i pensar, i pensar que fas?, i vaig decidir que no, que el necessitava a ell... (silenci), que el necessitava a ell i si ell no podia venir, jo tampoc ... encara que tingués aquesta passió tan gran per anar a fer de Heidi, perquè allò és com els Alps i fa una sensació d'aquella "Olalalili....!". I no, o sigui allà... també... vaig ser conscient de que ell no es traslladaria i jo...tampoc podia viure sense ell...(posa un to serio)... o sigui això va ser una decisió....."

"jo sempre buscant la vivenda adequada ... en el lloc que havia de ser!... (...)...vaig fer ... com una....com un pacte .... amb algo ... amb les forces de la natura, amb l'univers, amb tot i vaig, em vaig prometre que si que passaria, i viuria a prop de la natura ... això sí que m'ho....o sigui aquell dia vaig dir "No sé com ho faràs, no sé com passarà... posat -hi tranquil·la!, eh... però un dia viuràs a tocar la natura, un dia serà fàcil, sortir de casa i trobar això...."

En el seu malestar, l'insomni segueix present. Més endavant explicarà que, quan no pot dormir, dona voltes a tot el que ha fet durant el dia, i les obligacions que té per l'endemà. Tot i que prova moltes tècniques per relaxar-se, no ho aconsegueix.

"perquè no et deixes dormir?, perquè que et passa?, què et preocupa?, què és aquest .. en el fons?, però perquè et preocupes?, què et preocupa?". Jo anava desgranant totes les coses que em podien preocupar, no teníem problemes de salut, ens defensàvem econòmicament, de tot....i va haver un moment, i va ser com un... i em vaig posar a plorar, oh, em vaig posar a plorar, oh....(ha baixat la veu), vinga a plorar, vinga a plorar, vinga a plorar.... perquè ja sabia (aixeca el to de veu i emfatitza cada síl.laba) perquè... de què tenia por .... tenia por de què jo arribés un moment a la meua vida... que la vida m'ho posés bé, tal com jo pensava que potser un dia la vida es conjugaria, no per, no per fer-me fora sinó per posar-me a la situació... i jo no tindria res per donar, jo volia donar, i no tindria res per donar ... ja no sabia coses.... no sabia que fer a una persona per ajudar-la en el que fos... perquè clar com que no havia ni estudiat per infermera, ni havia fet res, ni res...doncs ... jo....ja havia perdut el tren i a més a més, si mai se m'hi posava be...si què, què, què faria, què faria...".

Per ella va ser un moment de catarsi, de connexió amb els seus sentiments (de pèrdua, de frustració i d'impotència). Va ser aleshores quan va descobrir que a través dels massatges podia fer una mica el que havia desitjat fer malgrat l'oposició dels seus va continuar endavant.

Tal com ja va expressar en les primeres trobades, la preocupa molt la relació amb la filla ja que reconeix que hi ha una semblança amb la relació que ella mateixa ha mantingut amb la seva mare. Ella parla d'això com "*les relacions femenines*" i d'una mena de "*nissaga familiar*", que es reproduïx d'una generació a una altra, mitjançant la construcció de barreres entre mares i filles.

"Et volia parlar de coses obscures, per exemple seria les relacions femenines... ha estat un karma bastant gran, primer amb la meua mare, que ja no s'entenia amb la seva. És una nissaga això, una nissaga de males relacions femenines...(…)... amb les relacions amb els seus fills (es refereix a la seva avia) va ser una dona distant, que sempre va tenir problemes amb els seus fills.... jo era petita i ho vivia de lluny però sé que hi havia això i que no s'entien... i amb la meua mare fins l'adolescència molt bé però quan vaig anar a estudiar fora hi va haver com un trencament..."

La citació de "*les barreres*" està molt present en el seu relat, tant les que manté amb la seva mare com amb la seva filla. Com a conseqüència de la pèrdua del punt de mal·leabilitat, la mantega s'endureix, i no es pot untar a la manera que un voldria, de manera que el punt de duresa es converteix conseqüentment en una barrera per assolir el propi propòsit.

Expressa la seva impotència davant el "*poder*" que ha exercit i continua exercint la seva mare sobre ella mateixa. No sap com afrontar-se a aquest "*poder*" i reacciona tancant-se com "*una ostra: quan la punxes, es tanca!*" - la mare l'apunyalava va dir en algun moment - . Davant la dominació, adopta una actitud submissa, reprimeix la seva rebel·lia i fa com les ostres, es tanca, s'aïlla quan sent que la manipulen, plora i la llàgrima es converteix en una perla molt preuada.

"I amb tot això... ha estat tota una vida de costar molt (es refereix a la relació amb la seva mare), de sentir-me molt culpable, de costar molt d'estimar-la! i perquè això era, eren moltes barreres...molts sentiments negatius, ocults diguéssim, perquè si alguna vegada s'han volgut treure, hi ha hagut molt mala recepció per part d'ella, o sigui es rebota molt ...(…) ... jo sempre he estat amb moltes barreres, protegint-me i culpabilitzant-me perquè jo...el meu instint natural és ser molt propera, molt propera de tothom... necessito comunicació, necessito abraçar la gent, fer-los petons, ser sincera amb ells, alegrar-me de veure'ls i això amb el meu pare va ser així fins que es va morir i en canvi amb la meua mare vaig anar fent tota la vida".

"jo sóc una dona molt sensible i ella sempre apunyalava i no em tractava massa bé...(...)... sóc ben bé com una ostra, que la punxes i llavors queda tancada".

És la soledat de la natura el seu refugi? Segons ella, envoltar-se de la natura, lluny de la mirada dels altres, en un entorn de bellesa, la fa sentir-se bé amb ella mateixa i experimenta una certa harmonia que la fa sentir-se confortada, ja des ben petita. És una fugida davant la confrontació, la submissió i la impotència?

Hi ha una representació idealitzada de "vida bella", que contrasta amb les injustícies, les desigualtats i el sofriment, les "tragèdies" de la vida. Crea un món, un escenari, on la natura és un element essencial, i un espai propi que li permet retrobar-se amb ella mateixa, sense el condicionament dels altres.

Tanca dins seu el "rugit del lleó" (fort, poderós i vencedor), ofega la pròpia veu perquè no pot expressar i defensar el seu desig, no se sent amb prou força per contravenir el desig de l'altre. Se sent malament i, en el cas de la mare, probablement ofega també els sentiments hostils cap ella. Tanca la rebel·lia i la ràbia, "el rugit del lleó", com diu ella, dintre seu. S'imposa la submissió, les obligacions i el deure. El seu relat està ple d'autoexigència i de compliment de deures familiars, socials o culturals: "haig de....hauria de....." No es fa responsable de les pròpies decisions, són els altres o les forces de la natura els que acabaran decidint i donant-li el què ella vol.

"L'home ha de deixar sortir el rugit de lleó en un moment donat, quan ha de .... o sigui a mi m'ha faltat un punt d'agressivitat a la vida, en certa manera... jo les situacions d'agressivitat les defujo molt, t'ho haig de dir...jo si m'haig de barallar amb algú, m'ho passo molt malament....defugim la confrontació....això ja vol dir que falta una capacitat per barallar-te verbalment.... jo en alguns moments reconec que m'he rendit a la vida, i em rendeixo o al menys, si haig de fer un rugit molt fort..... ho sento!!!!, com va haver-hi un moment que jo me'n volia anar a treballar a ... però estava convençuda, eh!, i ho tenia clar!, havia d'haver fet el meu rugit fort .... i no va sortir el rugit... o sigui em vaig deixar aclaparar pels meus fills, pels meus pares, per tothom que em va dir que no anés a les Josefines.... a fer d'allò.... que m'havia tornat ben boja i que m'havia begut l'enteniment i.... no sé.... potser no hagués valgut, potser al cap d'un any hagués tornat cap a casa....però en situacions així, quan vaig deixar lo d'infermeria i potser d'altres moments, no he fet prou fort el meu rugit .... ja el vaig fer una mica, si que el vaig fer, que per poc.... perdo el marit!, quan vaig decidir fer els massatges.... quan vaig decidir fer els massatges vaig fer un rugit una mica fort, perquè eren els vint-i-cinc anys de casats i per poc que no fem els vint-i-sis.... (...)... amb una persona que

tingui una opinió molt contrària, deixo que la tingui....ho dic una mica que no penso igual però....no sóc una bona discutidora..."

Hi ha una associació entre la confrontació que ella, suposadament, va tenir amb la seva mare i la que posteriorment, va tenir la seva filla envers ella mateixa. Considera que les desavinences amb la filla van aparèixer quan es va perdre "el punt de la mantega".

"I, amb la meua filla va passar la història, diferent, perquè totes les històries són diferents, la meua nena era molt fàcil....(...)... fins als 12 anys és que era... fàcil, era una nena que tot li anava be, que era feliç... tot era fàcil... .... anàvem a acampar i si s'havia d'estar allà, s'hi estava i si: doncs avui, et toca posar-te aquest vestit!, ah, doncs, sí... estupendo!...(...)....no es revelava per res.... tot li estava bé. Era, era.... un carmelo!... i de cop i volta, va començar a fer lo d'adolescent....(...)...i als 12 anys va decidir que res li agradava... vam entrar a l'adolescència en ple estiu i en plenes vacances...fent aquelles coses que fan els adolescents tant desagradables, que es reboten perquè sí, i ni ells saben perquè.... però bueno, estàvem preparats per l'avinentesa i vam pensar que ja passaria, ja passaria.... i no ha passat!!!

En diferents moments del relat, semblaria que necessita tenir un cert control de la situació. Quan la filla s'afronta a la mare per a defensar el seu parer, ella diu que la sent com "...estava molt poderosa com sempre!...", que és el mateix que dirà envers la seva mare. La filla també hi posa barreres davant el desig d'ella.

"I tenim tanta tendència a pensar que els nostres fills han de pensar com nosaltres... i aleshores aquest respecte de dir... no! han vingut, és la vida que ha passat a través teu, no, no, tu no has fet res, és un procés de vida"

No obstant, en les darreres entrevistes, apareix un interrogant, un dubte envers ella mateixa i sobre el propi desig de que els altres pensin o facin el que ella creu. Se'n adona que no pot responsabilitzar als altres de les seves decisions. Busca un poema que la fa reflexionar sobre aquesta qüestió.

"... no me'l se encara - el poema -, diu que la gent estem sols a la vida i plens de pors i de dubtes, no? però que podem fer esforços per ajudar-nos els uns als altres a tirar endavant i realitzant-se, però en realitat cada individu té la última paraula, o sigui... hi ha un punt... que diu que si tu no et pots identificar, qui ha d'identificar-te?, i ets tu que t'has d'identificar!, i és l'altre també!, i el respecte a l'altre que té el seu procés per identificar-se, per trobar... i de vegades, jo per exemple, veig molt clar lo dels altres, perquè em semblen que els hi veig molt clar on s'equivoquen i això no....aquest poema diu que no!, que encara que es segueixin equivocant tota la vida, doncs.... s'han equivocat, són ells... és l'individu qui té la paraula, la última paraula, és lo que ell vol..."

Abandonar els estudis de Batxillerat i acceptar la voluntat dels pares va ser una "calamitat" i no vol que a la filla li passi el mateix. Tanmateix creu que està desaprofitant les seves capacitats. Sent que ella s'ha hagut d'esforçar molt a la vida, cosa que no ha fet la filla. Es diria que hi ha una certa incoherència en el seu enunciat atès que, en la seva joventut, no va poder fer l'esforç de continuar el què haguera desitjat fer en aquell moment.

"Jo sé que ella, va a la seva, hi ha coses que jo penso molt desaprofitades ... però és la seva vida ... ehhh... desaprofitada...o sigui, jo penso que ella ha desaprofitat molt les seves capacitats .... i les ha desaprofitades en aquest punt de: ... jo ja sé que vull!, i jo faig el que vull!, i aleshores tot el que li hem aconsellat els altres que l'estimàvem... i diu que ella no li importava ni una mica la...el d'allò de la feina, que la feina era una cosa que s'anava a fer i prou... amb això va fer com tota la tesi doctoral de no estudiar una carrera, no li importava...i després la vida ens dona coses i ha anat a parar a una situació a la qual li ha set , i encara li és .... és tremendo ...perquè estic patint una mica en aquest aspecte també, en el que li és un gran greuge no haver fet... o sigui té una dificultat en no haver -se tret... que tenia capacitat més que suficient per treure's un títol del que fos, una carrera o això.... !... és feta a la seva i no la vaig canviar i no he pretès tampoc canviar-la ... i ha fet coses... jo penso que ha tingut por de no arribar...(....) no ha volgut l'esforç, o sigui, ha defugit l'esforç completament ...."

Ella es protegeix de la seva mare i la seva filla fa el mateix? Protegir -se per no sentir-se dominada o sota l'obligació d'obeir a l'altra? .

Després de varies relacions fallides, la filla ara té una parella estable. Fa sis anys, va tenir una filla i va fer una depressió post part severa de la qual es va haver de medicar durant molt temps; i fa un any aproximadament, va tenir un avortament. Per bé que ho va mencionar a l'inici del relat, no ho torna a mencionar en la resta de trobades.

En els darrers anys, ha fet un vincle molt fort amb la seva néta, a qui ha cuidat des que va néixer, atès que els pares vivien en el mateix poble. Per a ella la cura de la neta ha generat una relació molt especial entre elles, com va ser el vincle que ella mateixa va establir amb la seva padrina, quan era petita, la qual va representar el paper d'àvia.

"Hauràs de ser millor - es diu a sí mateixa - perquè una avia és una persona... jo sempre he vist aquesta figura molt, molt important i què té, ha de tenir unes qualitats, unes coses, que ha de donar, que ha de transmetre...(....) com aquestes que em va donar la meva padrina, què és aquesta sensació , no de què et mimin!, sinó de que et protegeixen, de que et vigilen, de què... no sé de què....estan per tu...què estàs

com agombolada, que els pares no et poden donar, potser en casos excepcionals....(...).... les hores que jo he estat amb ella, són hores de plenitud!... tenim un filling i una estimació tan gran!, que el problema és passar ara aquest pas que ens ve, de la separació...."

N'està convençuda que la seva dedicació a la néta ha despertat la gelosia en els seus fills. Parla sovint dels gelos dels altres però en cap moment fa esment a que ella pugui haver sentit gelosia dels seus germà o germanes tot i que dos d'ells pràcticament no apareixen en el decurs del relat.

"Jo ara penso que els meus fills, la meua filla ha tingut molts problemes de gelos i coses... perquè la nena ha estat molt aquí i ella ha hagut de treballar i jo l'he tinguda quasi més que ella... i tot ha generat molts problemes però.... no sap el que ha tingut!"

"I amb el meu fill també he perdut molts punts, en realitat això, lo dels dos, em deprimeix molt, lo que m'està passant perquè sempre he estat molt feliç de la relació que tenia amb els meus fills, o sigui jo... els he admirat molt i he tingut sempre una adoració per ells... i mira! ara he caigut amb desgràcia des que sóc avia, no els ha acabat d'agradar això!, perquè és que m'han vist tan abocada, tan babosa i tant ohhhhhh!!!!!!!, que han pensat, i fins i tot és veritat, jo que se!, que ells havien passat a una mica a segon pla..."

L'entristeix i la preocupa el fet de sentir que ella està fent per la seva filla i la seva néta, tot allò que la seva pròpia mare no va fer per ella i que la filla no vol reconèixer-ho.

Fa pocs mesos, la filla i la seva família van decidir traslladar-se a viure a la capital de la comarca, que tot i no ser a gaire distància, està mal comunicada, de manera que s'ha produït un canvi molt important en la seva vida, que ha passat de tenir cura de la neta diàriament a només poder estar amb ella un dia a la setmana i alguns caps de setmana. Ho percep com una pèrdua molt dolorosa que l'ha trasbalsat profundament.

"Ara és com una pèrdua, un desaparego, que diuen els budistes, que estem agafades totes dues, estem molt agafades...(...)... que ens necessitem, que ens busquem, mimant-nos, i això és una cosa meravellosa però que enganxa... necessites això però també has de pensar que també marxarà un dia o altre, la vida va fent.... de vegades voldriem aturar la vida...!"

L'allunyament i la separació de la petita la viu com una pèrdua de control de la situació, atès que són els pares de la petita qui prenen les decisions. De sobte, ha d'assumir que no és la mare de la seva

néta, sinó l'avia, la qual cosa la relega a un lloc secundari. El perill i l'amenaça que va representar un incident a la carretera que podia haver resultat un xoc frontal amb un altre vehicle, evoca en ella la pèrdua de control de la situació i la por a la mort, que en aquest cas es podria entendre com la por a la separació, a l'abandonament, a perdre l'estimació i el vincle que manté amb la seva néta. Es veu "sola, poruga i espantada"?

L'experiència del pas del temps està molt present en el seu relat així com de les transformacions que es produeixen, això la inquieta i desvetlla pors sobre la pèrdua de vitalitat, de salut, d'apassionament, la por a la dependència, a viure en condicions en què pugui perdre la dignitat, al sofriment. Descriu la profunda incertesa que li provoca i les pors que hi van associades a un futur limitat i incert. Tot i així, deixa una porta oberta a l'esperança de que encara pugui fer coses que la satisfacin, que pugui mantenir la dignitat i la capacitat d'afrontament davant els avatars de la vida. Em llegeix un text que ha escrit sobre això:

" Vull parlar de la por a la vellesa, a la discapacitat i a ser una càrrega... això és una cosa que m'està matxucant des de fa un temps...i això és aquí davant..... jo era una persona que sempre deia: viuré més de cent anys perquè ho he trobat molt divertit viure però.... se m'ha acabat això...o sigui ara no passo aquest llibre ... ara tinc davant dues avies que em fan molta pena perquè van fent graons, graons, graons que no s'acaben mai i em donen una....sensació de que jo no sé... de que hi haurà un temps de que jo estaré aquí, puc estar aquí o no! Perquè també conec gent que té la seva edat, i alguns estan molt bé...però a noranta anys, no hi ha gaires...hi ha molta gent que viu molt, però hi ha molta gent que viu amb mala qualitat de salut... i això a mi em preocupa perquè això és el meu futur, una hora o una altra, si és que no em moro abans, però que també tinc por a la mort, eh!, a desaparèixer en un instant, i ho vaig escriure abans de que em passés lo de .... tinc per un cantó la por de viure molt amb males condicions perquè si haig de viure molt en bones condicions podem signar ara mateix!, però, això em fa por pel sofriment que puc tenir, pel cansament que puc donar a les generacions que.... a l'esgotament amb mala.... o sigui lo que realment estic passant jo, ho passen els meus fills, que pensin: ai pobreta, tan de bé li faria Deu!, quan penses això, d'una manera o altra pateixes, estàs patint perquè aquella situació s'allarga, es deteriora, penses que la vida d'aquella persona és un.....una cosa que no té cap al·licient i que te sofriment i aleshores això em fa por que em passi, i em fa por encara més de no tenir la dignitat que tenen les persones que jo ara estic veient que ho porten... ho porten amb una dignitat molt gran... i penso: jo sóc una persona que a les bones, jo vaig molt bé però...a les males.... no ho sé com ho portaré! I aleshores m'estic treballant l'autoconfiança en el futur, en el meu futur davant de les situacions que no siguin ... davant de lo dolent que em pugui passar a la vida perquè, si ho miro bé, si que m'han passat coses i mira poden passar.... però en realitat tinc una vida fàcil ... (....)... però que es pot espatllar en un moment.... jo sóc molt conscient, que ja t'ho posava: por a la fragilitat física i psicològica, que pot aparèixer en un instant ! i tot lo bo pot quedar

enrere... més por d'això que de la mort!... o sigui tinc por de les coses dolentes que em poden passar i de la meua capacitat per afrontar-les...això és la meua por que tinc actualment..."

Transmet la sensació que el temps és limitat i que l'ha d'aprofitar.

"... com que també tinc por de morir-me ... i tinc moltes ganes de fer coses, se'm genera una cosa que tinc d'equilibrar que és que penso que ho voldria fer tot, d'alguna manera perquè (riu), perquè pot ser que no hi sigui a temps...(...)... per una banda tinc una sensació negativa de que lo millor de la vida ja ha passat, perquè moltes coses que vam viure amb el meu home, que fèiem... (...)...no les fem ni les farem... (...).... i hi ha una part de mi que pensa que, en aquest futur, que no sabem si es pot acabar aquí en un revolt o pot degenerar en qualsevol moment, el meu físic o el meu psíquic...o hi pot haver un espai de temps, en el qual encara hi pot haver, que hi realitzi coses que encara em floreixin o que m'abellen, que encara em diguin...quina sort que amb setanta anys, encara sóc aquí fent això que m'agrada tant!... quina d'aquestes coses pots dedicar més temps o de què disposes.... i estic mirant les meves cartes!

Expressa que la construcció del relat la mobilitza, "l'accelera", com ella diu. De vegades dona la impressió que representa un personatge davant el qüestionament de la mirada de l'Altra. És com si una part de la seva vida fos un escenari, en el qual transcorre l'acció per a un públic que la mira i la jutja. Des d'un bon principi del relat, hi ha quelcom de teatralització en la seva manera d'expressar-se, adopta un semblant que es caracteritza per l'optimisme, la simpatia i la creativitat, en un escenari (la casa on viu), on predomina la bellesa: el paisatge, les vistes a la comarca, l'estètica dels objectes, la decoració, els detalls... Els seus neguits, les seves pors, les seves angoixes, busquen l'harmonia en el seu entorn. Quan surt a l'escenari, s'accelera, "puja a la moto". En l'escenari del dispositiu, que hem construït entre les dues, en el seu entorn paradisiac - les entrevistes s'han realitzat en aquest entorn - que li'n dona seguretat, quelcom la mobilitza, com explica en aquest paràgraf:

"... t'havia d'explicar que....mou molt!... molt.... o sigui, aquestes entrevistes i aquests relat, em mouen molt més del que em pensava .... (silenci)... jo sóc una persona que, quan em poso nerviosa, parlo més del compte, jo em dono compte que a l'explicar és com si m'acceleri i aleshores quedo tota jo... superaccelerada!... i quan has marxat, tinc de... mmmmm.....parar màquines, o sigui haig de fer un procés a l'inversa, del cabdellar i del descabdellar ... doncs així mateix.... el meu estat nerviós...., que no ho sembla perquè jo em sento amb tu meravellosament bé, t'explico el que vull, sembla que no em preocupi gota per si em graves o no, o sigui que estic com....mmm.....relaxada, sembla...però no!, es veu que no!... (riu)... perquè he hagut de reconèixer que, cada volta, m'he sentit durant unes hores ... o sigui he hagut d'anar baixant paulatinament de ... com de l'estat nerviós que em generava.... però (ho emfatitza) ... això no vol dir que no em vagi bé, eh!!! Perquè després, potser hi ha també uns efectes benèfics, després un cop.... aleshores ... més aviat em fa.... l'efecte a l'inversa... jo vaig baixant , vaig baixant de la sensació de

....(silenci)...d'explicar i vaig baixant una mica de la moto i em quedo com...més tranquil.la del compte, com una mica més introvertida, com amb menys ganes d'explicar a tothom lo que vull.... faig com una mena....que és un procés a l'inversa i que em porta a la reflexió, que ja sóc jo molt reflexiva però... que em va bé. En principi em va bé però si que, al primer rato noto jo que em costa de.... bufffff!... de, de.... posar-me bé... i t'ho havia de dir, oi??? "

Necessita la mirada de l'altre per a reforçar la pròpia imatge i identitat? Quan acaba la sessió, "baixa de la moto", de l'escenari, i es troba amb ella mateixa, desaccelera. Per ella, el RV significa cabdellar i descabdellar, fa que es remoguin les seves emocions, quan s'accelera les emocions se la duen per davant, es "posa nerviosa", i en conseqüència, o bé parla acceleradament o bé calla, es tanca en ella mateixa, aïllant-se de la resta. Serien dues actituds extremes que han anat regint la seva vida davant la mirada dels altres, les pujades i baixades de l'escenari.

"... o sigui la persona fa una reflexió, descabdella, eh! I descabdellant un tros i un altre tros... i aquesta sensació de... bufffff (sospira)... de que l'emoció s'ha mogut..., que no és d'angoixa.... o sigui no tinc una situació... estressant d'angoixa... (...)... no és que jo em senti angoixada, no... només em sento tocada, una mica accelerada... jo tinc un emocional que s'accelera, diguéssim.... faig com unes ondulacions... (...)... aleshores estic com accelerada, tinc de des accelerar... però jo reconec que aquest procés em porta a un benestar ... estic notant que.... em va bé (...)... seria a nivell de verbalització , tinc...em sembla que es diu labilitat, això, que és una cosa que se'm desencadena... que se'm pot desencadenar en un moment que em poso nerviosa.... si em poso nerviosa, doncs, jo què se, em pot donar o per no dir res o per parlar molt. No és una cosa molt greu però si que jo sóc conscient... i aleshores el que noto és això, com que hagi sortit molt perquè és clar, la labilitat i el parlar no deixa de ser un Buaaaaaaaaafff (fa un gest expansiu), obrint comportes i que surti tot i aleshores sento (sospira)... com que tinc de tranquil·litzar-me, de calmar-me ....(...)... mmmm.... mmmm.... em tinc d'anivellar!, ...quan em acabat de fer l'entrevista, em tinc d'anivellar, tinc de tornar a posar-me una mica perquè quedo una mica des-posada.... però després acabo portant-ho bé i relacionant-ho be....(...)... quan no hi ets tu, penso, a l'Anna li haig d'explicar aquestes pors, que no se si havíem parlat.... les pors són aquí... i és en aquest moment de la meua vida, que no hi havia set!!! I que jo sé que tinc de treballar això... ho estic fent ja.... però em costa..."

Les pors han estat molt presents en la seva vida: por al càstig diví, por a la mort, por a envellir, por davant l'esforç o la incertesa, por a perdre l'energia vital, por a la pèrdua de control. Sembla que davant les pors, necessita representar un "món meravellós i feliç", idealitzat, el qual contrasta amb una altra realitat, en la que la incertesa, el conflicte i el malestar, existeix. Podria ser que aquest moviment de contrast entre un món idealitzat, de ficció i un món real, pot guardar alguna relació amb

el que ella anomena les seves "pujades i baixades", les quals necessita "anivellar", equilibrar. Necessita controlar els perills, la incertesa i la por.

En el decurs de la seva vida ha necessitat trobar una filosofia de vida perquè aquesta li doni sentit a la seva existència i en la que es pugui sostenir davant les frustracions, en haver de renunciar al que ella considera la seva vocació d'infermera. Tot i així va poder, ja en la maduresa, trobar noves formes de canalitzar els seus desitjos, per una banda, el ioga, la meditació, la contemplació de la natura i per l'altra els massatges i, més recentment, des de la jubilació, el voluntariat. Necessita sentir que fa quelcom pels altres per poder confiar en ella mateixa. En certa forma se sent privilegiada davant les injustícies de la vida. Ella no "ha de queixar-se del que no ha pogut ser, ha d'estar agraïda". El deure i l'obligació segueix present.

"Vaig patir molt perquè pensava que no renunciava, però que em costaria molt de trobar la manera de tenir algo per poder fer algo per l'altre que està patint, per l'altre que.... per la gent que ... som sols aquí i hi ha gent que són menys afortunats que nosaltres.... i jo d'això sóc conscient i que, més o menys, ens podem ajudar de maneres petites.... això també ho he après amb el temps ! ... aleshores això... si que m'ha realitzat, com si diguéssim... m'ha realitzat, per exemple, a través dels massatges, a través del voluntariat, m'ha realitzat tant que ha transcendit .... que m'ha fet sentir que era ... que jo era millor de lo que em pensava, més capaç de lo que jo em pensava ... i això és molt guaiiii! (riu)... no perquè et sentis..... lo difícil a la vida és compaginar la humilitat i l'autoestima ...., perquè l'autoestima ha de ser que tu t'estimis i que pensis que ... tu vals, encara que sigui un dia que et pensis que no vals...però si que també hi ha la humilitat de pensar que, lo que tu fas, és molt poca cosa..."

"... o sigui quan veus la persona que ha nascut amb un problema, que està immersa en un món que no pot traspasar, de vegades ni amb la paraula....i que tu has pogut funcionar i has fet tota una vida i els teus fills també....això també et dona... et situa molt en l'agraïment a la vida ... a mi m'ajuda molt sentir-me agraïda a la vida ... ja sé que hi ha coses que potser m'hauria agradat que anessin d'una altra manera i encara ara.... però realment, si jo ara em passo la llista dels agraïments doncs em dono compte i....el fer els voluntariats també et fa donar compte.... No ens queixem! Perquè tens lo que tens, i això més que un orgull, és una sensació de gratitud, de reconeixement de lo que tens a la vida ...(...) ...crec que per aquí surt una part de mi mateixa que necessitava sortir....des de tota la vida... que necessita aquesta sensació de que ... bueno.... que hi ha un altre i que aquest altre et situa a tu, també..."

El voluntariat l'ha permès l'experiència de reconèixer que l'Altre existeix.

En aquests darrers paràgrafs, implícitament, parla de la seva vocació per tenir cura de l'altre, la qual ha reeixit tota el seu itinerari de vida. La protecció i la seguretat que va interioritzar quan era petita, i que la van ajudar a sentir-se agomboiada davant les seves pors i patiments, la vol transmetre als altres, aquells que considera més dissortats i vulnerables.

La seva exposició m'incita a qüestionar-me el que s'oculta a vegades darrera la vocació d'infermera o de tenir cura. Una primera pregunta és, si la pròpia experiència viscuda de malestar o sofriment, siguin les raons que siguin, és un dels aspectes que mobilitzen la vocació de confortar o pal·liar el dolor dels altres?. Curar als altres o tenir cura d'un mateix a través dels altres?, desplaçament o projecció?. Una segona qüestió és si, a través d'aquest servei a l'altre, aparentment generós i altruista, en realitat no es busca el reconeixement d'un mateix, l'assoliment d'un ideal de perfecció i d'entrega?, quelcom que permeti remuntar una autoestima malmesa. O potser es tracta de reparar quelcom per minvar el dolor de l'ésser humà? .

Al final de les entrevistes, diu que sent que malgrat les seves pors i incerteses té recursos per afrontar aquesta nova etapa de la seva vida. Aquí apareix una major confiança en ella mateixa.

"Bueno, encara que estiguem a la jubilació, encara que tingui pors de tot el que em pugui passar, també tinc tot aquest reconeixement del moment, que potser he passat tots aquests anys que han set aquest impàs, que em semblava que no podia ni respirar perquè.... no es podia fer res... res, res, com si haguéssim d'esperar ... això ha set dur! Però ara... ara ja a poc a poc em vaig posant una mica a l'hora i vaig veient ... i a més a més ... a vegades és això, a la vida si estàs mitjanament bé, va portant coses, o sigui a la vida van passant coses que mira, te les mires, que potser no, que potser sí ... i això serà una mica que, si estem una mica bé, haurem de fer ..."

Valoració de l'experiència

Considera que l'experiència li ha resultat útil, després d'haver valorat les coses que la preocupaven i li generaven malestar, les quals havia anotat en les primeres entrevistes, havien millorat. Té la impressió que ha avançat en la comprensió i la confiança en ella mateixa. Se sent més serena i més "equipada" per gestionar la pròpia vida.

"m'ha estat molt útil. L'altre dia vaig estar trobant les coses que vaig pensar... que havia escrit... i m'ho vaig estar llegint perquè tinc molta tendència a escriure coses... és com què les subjecti una mica, no?, i vaig veure que totes les coses que jo havia apuntat allà... estava molt millor!"

"Noto que he avançat en les pors i les coses que tenia... a veure, en tinc i n'haurem de tenir sempre de pors!, no?... però he avançat en la confiança i en tot això.... força, sí!!!!

En relació a les expectatives i motivacions s'han produït canvis subtils, també amb la relació que manté amb la seva mare, que ha millorat, i amb els seus germans. No obstant amb la filla no s'han produït els canvis que havia desitjat.

"...En el tema aquest de l'equilibri... (...)... penso que els relats m'han influït molt en això, que han creat una consciència més d'allò del què... em passa i també de la meva capacitat de gestionar-ho, eh!"

" A nivell personal, m'ha aportat canvis subtils ... o sigui, des que he fet això: he canviat com un mitjó?, no!; jo segueixo sent com sóc, amb les meves coses bones i dolentes... (...)...me'n adono que els patiments que tenia... s'han suavitzat una mica...I amb alguns aspectes, com ara la relació amb la meva mare, no sé ni perquè, però ha millorat tant!, ja m'hagués agradat que hagués millorat tant amb la meva filla però potser tot no es pot demanar!...(....) en general, em sento més segura de mi mateixa"

"...Amb els meus dos germans, que tenim una relació així, una mica "pertrecha", per dir-ho d'alguna manera, perquè cap dels dos s'han portat massa bé i... bueno.... tambeeeeeeeé!. El sentiment no és tan negatiu, no tinc una rancúnia, sembla que el sentiment no és tan negatiu, passo una mica d'ells... els hi perdono una mica més la vida... i això crec que m'ha ajudat!"

Les condicions del dispositiu l'han ajudat a tenir una major confiança en ella mateixa.

"Jo, el treball d'interrogar-me a mi mateixa, l'he fet tota la vida... però m'ha ajudat més encara, això, m'ha ajudat més perquè ha set un treball molt fi ... i això m'ha anat molt bé... o sigui, m'imagino que un treball amb un psicòleg molt dur, que em pogués enfrontar... potser hagués fet com una "almeja"... però com ha set un treball molt fi, molt ben portat, doncs no!... m'ha portat a poder-me obrir a racons més profunds, estic contenta!"

"Penso que el parlar ens és molt necessari, parlar obertament a una persona, que a més no coneixes, què no és la veïna, ni la que et jutja... una persona neutra!... i això és molt important. (...) De vegades aquestes coses petites poden ser molt efectives!"

"Hem après coses, una de l'altra!"

Pel que fa al futur:

"Ara estic en un moment que veig que hauré de seleccionar, què vaig fent de la meua vida?, en què m'aboco més?, què començo? que deixo?... ara estic en aquest moment... (...)... que s'adapta millor a les meves possibilitats actuals... ara estic seleccionant què és el què puc fer, perquè aleshores sortirà... ja sortirà!... ja ho trobaré!"

Tanca la valoració amb la explicació d'una altra millora, sent que ara és capaç de gaudir de "l'ara i aquí", sense dispersar-se o com deia un dia *"regular l'excès de coses"*

"També he ampliat la meua capacitat de concentració... no sé perquè!...(.)...anem a un concert... o sigui m'assento (riu), em relaxo, eh!, tot ben posat!, tot desapareix completament, poso les manetes una al costat de l'altra, tanco els ulls, això sí que es sagrat!, i pràcticament no els obro fins que no aplaudeixen... és molt bo... enganxo una nota i vaig fent... i em sento tan meravellosament bé, tan bé què em sembla què és impossible ... (...)... i això és la concentració!... aconsegueixo que no entrin els pensaments, aconsegueixo entrar dins la música!... (...).... posar l'atenció en un punt i oblidar-se de tot!"

Quins són els efectes, observats o explicitats, de la construcció del relat?

- Durant tot el procés, després de les trobades, ha anat prenent notes, re-llegint els seus escrits, constata que ha millorat respecte les qüestions que la inquietaven en les primeres trobades.
- Considera que està més equilibrada, ha augmentat la confiança en ella mateixa i han minvat les pors que la corsecaven. De fet, a més confiança, menys por.
- Se sent més equipada per afrontar l'esdevenir. Se'n adona que té un ventall de recursos propis (*"unes cartes"*) per afrontar aquesta nova etapa de la seva vida. Creu que ha arribat el moment de demanar-se què vol fer, ha de concretar, focalitzar més i regular l'excés de coses que té al cap. Se sent més segura per poder-ho fer.
- El procés l'ha permès crear una major consciència de les coses que l'han passat o que li passen, però també de la seva capacitat de gestionar-ho d'ara en endavant. Ha pogut relativitzar coses del passat i del present i *"tocar de peus a terra"*.

-

- Tot i les dificultats que han travessat el període de temps en que s'han realitzat les entrevistes donat que s'ha produït el canvi de domicili de la filla i la separació de la néta, ha pogut continuar endavant sense ensorrar-se.
- S'han suavitzat els seus patiments i la seva angoixa. Se sent més equilibrada. Considera que es pot concentrar més en allò que fa i que pot gaudir de situacions que li proporcionen benestar.
- Malgrat que ella es considera una persona molt reflexiva i introspectiva, considera que el dispositiu l'ha permès arribar a "*racons profunds*" als quals no havia arribat per ella mateixa. Tot i que es veu a sí mateixa com una persona que pensa i analitza, reconeix que poder parlar, poder dir, poder explicar és molt necessari, sobretot fer-ho de manera oberta a algú que no es coneix però amb qui es confia, sabent que no serà valorada, ni jutjada.
- La relació amb la mare ha millorat en els darrers mesos, la qual cosa la fa sentir aliviada, tot i que lamenta que no ha estat així amb la seva filla. Ha disminuït la seva rancúnia vers els seus germans, que creu que s'han portat malament.
- Reconeix que ha estat molt condicionada per la seva autoexigència i per complir amb els deures que s'atribuïa a ella mateixa o que percebia que havia de ser en funció dels altres.
- Creu que el procés de construcció del relat, mobilitza molt a nivell intern. La sessió d'alguna manera es perllonga després d'haver-se acabat. L'accelera internament, la mobilitza, i més tard es tranquil·litza i troba una certa quietud interna.

8.2.3. A01. Dona de 61 anys, "La Cabreta Boja, la tribu i les forces centrífugues i centrípètes"

"La interpretación analítica no está hecha para ser comprendida (por el paciente), está hecha para producirle oleaje".

Jacques Lacan

Va néixer a la capital de la comarca, l'any 1953. El seu pare era mestre i el propietari d'una escola que havia heretat del seu pare, refundant-la i adaptant-la als nous temps en la dècada dels 60s, 70s. Amb

el pas del temps va ser un centre que gaudia d'un cert prestigi a la ciutat. La mare hi col.laborava, igual que altres membres de la família. La casa familiar era en el mateix edifici. És la primera filla de quatre germans, tres noies i un noi. Va fer la formació primària i secundària en el mateix centre i va acabar el Batxillerat Superior a una escola religiosa en regim d'internat. Va iniciar estudis de Ciències Exactes a Barcelona però els va abandonar al cap de dos anys. Aleshores va aprovar les oposicions per entrar a la banca on ha desenvolupat tota la seva carrera professional ocupant en els darrers anys càrrecs directius de responsabilitat fins la jubilació. Està casada i té una filla i dues nétes. Poc després de casar-se varen diagnosticar una malaltia cardíaca al seu marit, sense que això hagi causat canvis importants a la seva vida. Ella va tenir un accident vascular cerebral quan tenia 35 anys. Actualment té una germana que té un càncer i està en tractament. Entre les seves aficions destaca el teatre, al qual es dedica en un grup amateur, li agrada recitar poesies i llegir. Forma part del voluntariat de "Parelles lingüístiques".

Neix en una ciutat molt conservadora a l'època, que es caracteritzava per la influència de les elits familiars i eclesiàstiques que dominaven la governança local. En el decurs del relat transmet un sentiment de pertinença a una nissaga familiar que gaudia de d'un cert estatus de prestigi i d'estatus social a la ciutat que, com dirà més endavant, comportava obligacions i deures morals.

"(...) l'avi ... el meu avi és el que va fundar l'escola, i el meu pare la va remuntar... perquè la va agafar molt jove, acabada la guerra. El meu avi no era espanyol, i per obrir papers i tot, ja ho va fer-ho el meu pare... ell la va fer perquè abans eren quatre classes, gent que donava classes particulars.....(...)"

La seva imatge és d'una dona moderna, moderadament transgressora (porta els cabells molt curts i decolorats). Aparentment, en la primera impressió, sembla una dona prudent, discreta i amb una certa timidesa. No obstant quan parla es trenca aquesta aparença i es mostra extravertida, molt ordenada, curiosa i organitzada quan ha de descriure un esdeveniment. Utilitza molt la gestualitat per expressar-se així com una interpretació del que narra mitjançant els canvis de veu i la modulació del to o la intensitat.

El sentiment de pertinença a una saga familiar d'educadors i de mestres apareix sovint en el relat, tanmateix en alguns moments mostra una certa ambivalència i contradicció entre l'orgull de pertànyer a una família i el fet que ella va transgredir aquesta tradició, que justifica autoqualificant -se com

"l'ovella negra" però que va assolir una carrera professional d'èxit, que el pare va reconèixer al cap del temps.

"Jo sóc la única ovella negra perquè no sóc professora, perquè tota la meva família són mestres, tots, tots, tots.... el pare, l'avi .. el meu avi és el que va fundar l'escola.....(..)... jo la vaig transgredir (la transmissió familiar), això que el meu pare em va dir que valia!... i jo sé que el meu pare va passar un disgust molt gros, però després va estar molt content del que vaig fer...i va veure que també me'n sortia, i que progressava, i que vaig arribar allà on vaig arribar... i també estava molt orgullós... (..).... segurament (el fet de dedicar-se a la banca) per fer una cosa ben diferent... o sigui jo vaig entrar per fer algo... i després em va agradar ..i què em va agradar, a mi fonamentalment, el tracte amb la gent ... al final fas de metge, de psicòleg... de tot, ara ja potser no!!!, ho han abolit, ho han vilipendiat! perquè fins i tot han considerat que era una aberració això...

Ressalta els valors morals de les figures parentals tot i que ella ha manifestat sempre un esperit rebel i transgressor, s'autodefineix com una "cabreta boja" malgrat tot en el decurs del relat apareix una certa tensió per trobar l'equilibri entre els valors transmesos, el sentit del deure i l'obligació, i per altra banda, el desig de trencar amb les convencions socials i de tot allò que ve imposat de fora.

"Per mi era una persona (el pare) molt, molt important, quan va morir, m'ho vaig passar molt malament, tot i que era lògic, tenia 90 anys, va influir molt a la meva vida perquè era una persona molt ecuanim, molt centrat, molt aposentat... (..)....era una persona honorada, era un molt bon mestre ... (el recorda mig plorosa i emocionada visiblement) ... jo sóc una persona una mica esborrajada...."

" Tot el què sóc m'ho han ensenyat ells...(els pares) i no hi ha més!... és així.... Suposo que en aquelles èpoques s'havia de ser molt recta... i jo era una mica cabreta boja!, però bueno en el fons, aquesta cabreta boja va acabar sent una mama, que treballava a la banca i que fa quaranta anys que està casada amb el mateix.... així que... de cabreta boja, poc!!!(riu)"

"La meva mare és viva, té 84 anys, ha sigut una persona mooolt recta ... i jo diria que per això jo he sortit així perquè és com una contraposició... perquè tu vas a casa seva i és com si no hi visques ningú, perquè està tot sempre net, no hi ha res a sobre la taula... aleshores amb una persona tan ordenada, tan recta, tan de què s'ha de fer això... això està escrit que havia de ser així... jo he sortit al revés!... és una persona d'ordre, el meu pare també....aquelles persones que tot havia de ser a la seva hora, en el seu moment i al seu lloc, i és clar jo vinc d'una família, que ja no és només dels meus pares, ja ve de més enllà ... però quina mandra!!!"

"Jo, no m'ha agradat mai ser lo que està pensat que seré, eh!... vale!... fins i tot ara que sóc una iaia, iaia ... a mi no m'importa si en un moment determinat s'ha de saltar al mig del carrer, ni s'ha d'enraonar en

públic, ni... no tinc prejudicis, ni em fa vergonya res... sóc bastant desvergonyida! ... i de jove... és clar de jove ... els havia saltat uns quans graons que no convenia saltar, i doncs en aquell temps que hi havia molta policia, s'havia de vigilar i jo havia fet algunes escaramusses en les manifestacions i així... tenia un cabell molt arrissat i vaig tenir un problema en una manifestació, i vaig arribar aquí i vaig anar a la perruqueria per tallar-me els cabells, ben curts!, i el meu pare em va dir: és la primera vegada que tinc que agrair algo a la policia! ... vull dir, una miqueta sempre, sense passar-me perquè gràcies a Deu no vaig tenir mai cap problema, ni... amb drogues... ni en robar res... però m'agradava ser una mica transgressora... sense passar-se del que estava establert, diguéssim... el meu lema de fa molts anys és que jo volia ser una vella boja .... (riu)... jo diria que ho he aconseguit!, sí, m'agrada fer coses que no s'esperen de mi".

De petita li agradaven els jocs de risc, "com els nois", sempre li ha agradat fer coses que no s'esperen que hagi de fer ella. Li agrada portar la contrària i té una actitud de rebel·lia davant les injustícies o de les imposicions no argumentades. Aquesta representació d'ella mateixa persistirà durant tot el relat. Per bé que és com ella es percep a sí mateixa, hi ha una certa contradicció amb el seu recorregut vital ja que es podria dir que, malgrat les transgressions culturals ha dut una vida segons les convencions de l'època. Dins d'ella però, es rebel·lia contra allò que "toca fer", o que no respon a la seva lògica. L'anàlisi del cas fa pensar que aquest esperit de rebel·lia queda inhibit per les seves pors, les quals nega de manera reiterada. El seu desig de llibertat topa amb la seva por a exercir la seva autonomia, a assumir riscos i a fracassar.

El primer canvi important a la seva vida que recorda és en el moment que va deixar l'escola familiar per anar interna a una escola de monges per estudiar el batxillerat. Per ella va significar deixar l'embolcall protector i segur de la casa/escola familiar per anar a un entorn estrany, amb unes normes morals molt estrictes però també contradictòries o sense que per ella tinguessin una explicació lògica i coherent. Aquesta experiència es repetirà sovint durant el relat. Durant el període que va viure a l'internat va deixar de banda la seva extraversió i es va tancar en ella mateixa. Segons les seves paraules, "és com si m'haguessin xuclat l'ànima", diu referint-se a les monges. Es va recloure dins la closca, "com els cargols", inhibint la seva rebel·lia i el seu enuig, esperant que passés el temporal. "No passa res", es diu a ella mateixa. Ella considera que aquesta manera de respondre davant les situacions de conflicte és una característica innata la qual associa a l'instint de supervivència dels animals. Una manera de protegir-se dels perills. Aquest mecanisme s'anirà repetint en el decurs de la seva vida. Tot i el que havia sostingut en les primeres trobades, no és fins molt al final de les entrevistes que assumeix que la seva adolescència i joventut va ser molt difícil atès les seves pors i inseguretats. Se sentia acomplexada i rebutjada per les seves amigues i companyes, i també per les monges.

"Vaig estudiar fins a quart de batxillerat, a casa meva mateix, era mooooolt bona estudiant, érem dos que sempre ... un mes era la primera jo, l'altre era primer l'altre...i ens ho anàvem traspasant .... Després vaig fer el batxillerat superior a una altra escola, que va ser ... (silenci llarg)... com entrar en un túnel negre perquè allò era...jo venia d'una escola mixta (canvia el to de veu, parla fatigosament, i a poc a poc), sense rosaris, sense misses, sense res de tot això....i a catorze anys em van posar un uniforme hooooorrorós, havia d'anar al rosari abans d'entrar a classe.....moooooonges.... nenes que no havien vist cap nen menys en fotografia....que em preguntaven: i què fèieu? .... res.... és clar, nosaltres no fèiem res amb els nens...jugàvem, ens tiràvem coses pel cap, ens barallàvem amb els regles, ens tiràvem ganxets, però aquelles mosses ja, potser el fet de tenir-ho prohibit o potser el fet que eren una miqueta més grans que jo.... jo era mooooooolt criatura!.... però què fèiem amb el nens.... res!, estàvem a classe, jugàvem.... vaig canv.... va haver-hi un canvi d'ambient... brsssss... terrible!!! aquelles monges de veritat eren terribles, ara potser són unes santes però...eren unes males putes de cuidado!... jo sempre era en el lloc més inadequat possible perquè, sense voler, anava a parar en un puesto que hi havia dues monges que es barallaven i que a més veien que jo les havia vist i.... bueno, que hi vaig estar-hi molt malament..... (i com va quedar el fet de portar la contrària?, demano)... No, no, no va quedar totalment en somort, en somort.... com hivernant....perquè de veritat, allò era..... i si vaig sortir d'allà que no era ni capaç de dir el meu nom en veu alta!, aquí on em veus!... que te'n ma fa si em dius: ves al mig de plaça i recita....el virolai que me'n vaig a mig de plaça i recito el virolai!.... recordo que havíem de fer com una petita obra teatral....res...(....).... i jo havia de dir una paraula, no la vaig poder dir ni als assajos!, ni als assajos!.... Vaig sortir d'allà, me'n vaig anar a la universitat"

"...No havíem de dur l'uniforme.....(....)....ah, quan arribaves allà, que de la bata sortissin els pantalons, no podia ser!, t'havies de treure els pantalons... sort que van ser pocs anys, perquè sinó.... haguessin acabat amb mi! perquè com a supervivència, perquè no t'afecti, fas així ... (es tapa els ulls)...i et tanques com un cargol!, passes aquella temporada i ja està!"

Més endavant, en la darrera trobada, associarà la figura repressora de les monges a la de la seva avia materna pel que fa a l'ambient rígid i repressiu del context social. Igual que una altra testimoni, la formació catòlica i conservadora que varen rebre tenia un component tenebrós i sinistre, amenaçador i culpós (els dimonis que tempten per fer caure en el pecat, el càstig de l'infern, la culpa, el sacrifici, la mortificació...).

"La persona més represora que jo he tingut a la meva vida va ser la meva àvia, la mare de la meva mare, era una persona tant de missa, tant de missa... que jo què sé.... quan era divendres sant, t'aixecaves al matí i havia desaparegut la llonganissa, la botifarra i el bull negre perquè: no us equivoqueu (escarneix la veu de l'àvia), no és que ho féssiu de mala fe, jo m'aixeco més d'hora i perquè no us equivoqueu.... (...)... o quan estava llegint: què fas aquí sentada? les noies no llegeixen ves a treure la pols, ves a endreçar

això...era el personatge més, més.... que collava més... primer vaig tenir la iaia i després vaig tenir les monges!"

"Jo, aquest conflicte, que podem tenir parlant de les monges, l'entens perquè està en el seu context. En aquell moment tocava fer això, i bueno... i fas com: mira, vale!. No podia fer altre cosa, era el seu sino, igual que la meua iaia, era el seu destí, doncs vigilar, fregar els coberts tres vegades i rentar vidres... quinze dies abans de morir-se, tenia 90 anys, vaig arribar a casa i la vaig trobar ... damunt del marbre de la cuina hi va posar una cadira i ella enfilada a la cadira....(...)... Era una dona que a cinc anys ja treballava perquè ja l'havien enviat a la fàbrica i va estar tota la vida pendent de netejar, netejar, netejar... una dona no pot parar mai!, era la seva màxima... va ser fruit del seu temps...."

Expressa un cert orgull de sentir-se diferent a les altres noies, i destaca la seva inclinació per les ciències a la seva manera de pensar que segueix els principis de la lògica racional i positivista. Dona molta importància a la racionalitat i a les funcions cognitives, les quals identifica com atributs considerats socialment com a masculins (més francs, més directes, menys emocionals i menys intrigants). Ella creu que cal tenir una "ment forta" per a protegir-se i no sentir-se "matxucada" pels altres. Sent la necessitat de controlar el seu entorn, la manca de control la inquieta, li fa por. Com ella diu, "necessito saber on trepitjo", tenir una explicació des d'una lògica racional (no emocional) de les coses que li passen, descobrir les causes per a poder prevenir-les i actuar en conseqüència.

"...Érem les de ciències!, que ja ens miraven malament perquè les monges a les de lletres, les portaven així (alça els braços)... i les de ciències devíem ser... jo què sé....marimachos!... una cosa així, estranya...."

... Jo sempre m'he avingut més amb els homes que amb les dones. La meua mare sempre em deia que era més noi que noia... perquè és clar, em volia fer fer labors, aprendre a cosir a màquina i coses així, i jo sóc negada, negada, negada ... no serveixo per aquestes coses!!!! i sempre em deia: "ets un home frustrat!", potser sí.... i jo sempre he dit que dono gràcies a Nostre Senyor que m'hagi fet treballar sempre amb companys homes perquè jo amb dones....no... no lliguem, eh!... jo allò de: "Bon dia!", i que ja sàpiga'n si portes mitges, mitjons... i en canvi amb els nois no hi tens aquest problema... i sempre saps que t'aniran de cara, només una vegada un em va tirar a terra d'un cop de puny.... doncs bueno....doncs ja està!...li vaig fer alguna cosa, ja no recordo ni què..., que no li devia agradar i em va fotre a terra d'un cop de puny... i després vam ser molt, molt i molt amics... vull dir que no ... però jo, amb aquest tipus de persones, en la manera de ser masculina sempre m'he avingut més que en la manera de ser femenina, molt més ...(...)... els homes no tenen aquesta mala llet femenina.... d'anar per darrera...He tingut la ment una mica masculina, jo m'ho reconec, no sóc de fer coses gaire finetes, ni de... fer un ram, ni un llaç ben fet ... a mi aquestes coses, totes em van grosses....(...).... de ciències, exactes!!!

"Si tu tens una ment, que no ha pas de ser científica!, però que t'ajuda molt a viure.... o sigui, tu si ets més o menys guapo, t'ajuda a viure, però si tens una ment forta, i tu saps que no et poden fer mal, què diguin lo que vulguin.... i això... a quinze anys, la ment no es prou valenta, si hi ha un grup que tenen les ments més fortes o més valentes que la teva, et poden maxacar molt ... tot això del mobbing..."

El mecanisme defensiu de la negació travessa tot el relat ("no m'afecta", "no m'enfado", "no passa res", "no me n'he penedit mai..." són expressions freqüents), tot i que en la mesura que avança, en les entrevistes finals, hi ha una certa obertura a la reflexió, a la connexió amb ella mateixa de manera més espontània. Les seves expressions són contundents i absolutes. El "no passa res" és una constant. No hi ha matisos, ni dubtes, aparentment. Aquestes expressions tallen sobtadament la narració d'episodis que suposadament havien de generar patiment i angoixa, i al mateix temps, apareixen com a crisi d'ansietat que han anat produint-se des que era petita, i que ella defineix com a "tonteries", però que finalment reconeixerà que eren crisi d'ansietat.

"...Haguessin acabat amb mi! (es refereix a les monges) perquè com a supervivència, perquè no t'afecti, fas així ... (es tapa els ulls)...i et tanques com un cargoll, passes aquella temporada i ja està!...(...)...no recordo de tenir peloteres.... jo estava allà, procurava no fer fressa..."

"Faig com si no existeix, tanco i tiro endavant. Això ha set més aviat en situacions molt puntuals i molt, molt... la part més important a la joventut. Jo a mida que he anat agafant anys, m'he sentit més còmode amb mi mateixa..."

"Es la meva manera de ser, tanco i procuro que no m'afecti, que no em faci mal... i és una cosa que surt sol!... és innat, com els animals, l'instint de supervivència.... això no va amb mi...no m'interessa....em farà mal....pum!!...cloc!!... no hi sóc!.. (...)... el conflicte l'evito".

El punt d'inflexió a la seva vida es produeix en el moment que arriba sola a Barcelona per estudiar la carrera de Ciències Exactes. L'educació rebuda i l'entorn sociocultural del qual procedia, l'alertaven dels perills de la gran ciutat, on els dimonis anaven "sueltos" pels carrers, empaitant la gent (les dones?) per fer-los caure en les temptacions i en el pecat. L'embolcall protector, segur, confortable, organitzat i rutinari quedava lluny. Estava sola enmig dels perills, sense vigilància, sense la seva xarxa de protecció.

"Per la vida no ens preparàvem gens ni mica....zero, zero, zero... o sigui, fins a 17 anys vivies en una bombolla, i a 17 anys i un dia .... jo, em van buscar una residència a l'Estonac, al carrer Aragó amb Layetana i, uns dies abans havia d'anar a portar les maletes... com s'hi pogué anar el mateix dia que començaves..."

però bueno... .vaig anar a portar les maletes i vaig agafar el tren de....(...)... Plaça Catalunya, vaig fins el carrer Aragó, deixo les maletes, i el tren em marxava a les 12 i devien ser quarts de 10 o les 10 ... i jo... hòstia, amb tots aquells dimonis que corren pels carrers de Barcelona!, i jo sola!...doncs em vaig passar aquelles tres hores fent Carrer Aragó, Plaça Catalunya, Plaça Catalunya, Carrer Aragó ... amunt, avall, caminant... les tres hores per no quedar parada, perquè quedar parada els dimonis t'enganxen més depressa!, no sàvia anar enlloc més ... no se'm va ocórrer entrar al Corte Inglés ... que m'hagués distret més.....(...).... no estaves preparat per anar pel món, no, no....

"No havia sortit mai del poble, no havia sortit mai sola enlloc ... i és clar t'envien a Barcelona, t'expliquen que allà els dimonis corren sueltos així....xts, xts, xts..... i vas acollonit, però molt.... i jo diria que el primer any no vaig fer res perquè m'havia d'acomodar a aquella nova vida, de que no tenia ningú que em vigilés específicament a mi!, perquè, ja ens vigilaven perquè estàvem en una residència de monges... aleshores a mi em donava la sensació que tenia més llibertat i sorties...anaves sol pel carrer ... i era la primera vegada a la vida que jo tenia aquesta mena d'anar suelto i per tant m'havia d'acomodar a aquesta nova vida, per tant els estudis van quedar relegats a un tercer, quart o cinquè lloc...però és que era igual, no és que féssim res, jo diria que no fèiem res ... viure una cosa diferent ..."

"Allà només hi vaig estar-hi un any ... després, l'any següent, com que jo tinc un germà que ens portem un any i va venir el meu germà a estudiar, com que estudiàvem a la Autònoma tots dos... ens van buscar un piset a San Cugat ... no ens em vingut mai gaire, són molt diferents... molt, molt, molt, molt...jo més aviat sóc extravertida i ell és mmmmmmmmmmmmmolt introvertit, potser perquè em set tan iguals, la nostra distracció era ballarant-nos, de petits sempre ens barallàvem... estàvem a San Cugat.... junts però ens obviàvem, o sigui miràvem de no veure'ns... va ser un altra món, una altra cosa ben diferent ... allà a San Cugat hi havia altres pisos amb gent del poble, hi havia un pis que havia tres o quatre nois, un pis que hi havia tres o quatre noies i alguna noia que estava en alguna residència amb monges o algo així, total que érem del mateix lloc, i aleshores a fer el cafre per allà!... sí, el cafre, però el cafret!... jo me'n recordo que una vegada que em vaig entupinar va ser amb tònica, amb tònica sola!... era fer el cafret! ...(...)..."

En el moment que pot exercir la seva autonomia, apareix la por a assumir-la i exercir-la. Dona la impressió, mentre ho explica, que parla una nena petita que, sempre ha estat dirigida i agomboiada pels pares i que de cop i volta "la deixen caure" a una gran ciutat, a un món estrany i desconegut que l'atemoreix. Els dos anys que passarà fora de casa, primer a Barcelona i després a Bellaterra seran un període de confusió i de davallada emocional. Finalment, abandona els estudis i torna a casa. No parlarà de fracàs fins al final del relat, esmentant-ho com de passada, sense aturar-s'hi.

"Jo penso que em va superar la història: la universitat, el viure així... i vaig agafar com una mica de depressió... diguem-ho així... i un dia vaig trobar-me malament....i vaig començar a fer coses rares, en comptes d'anar-me'n cap al poble, em vaig quedar a casa... li vaig dir al meu germà: no em trobo bé i em quedo...i en comptes d'anar-me'n en un tren més tard... i em vaig quedar a casa d'uns d'aquests pisos... i

no vaig dir res a ningú, és clar va arribar l'últim tren i jo no vaig arribar ... es van disparar les alarmes!, em van venir a buscar, al meu pis no em van trobar, van buscar en els altres pisos de... jo era en un d'aquests altres pisos, vaig amagar-me, vaig dir que no hi era, els meus pares van continuar buscant, van buscar per tots els hospitals, totes les comissaries... bueno.... es va armar un bollo d'aquests de cuidado! I l'endemà al matí, la nena va aparèixer ... risueña com ella sola i va haver-hi un xabascat !!!

Una constant en el relat, davant esdeveniments importants, és que responsabilitza als altres del seu fracàs: no l'havien preparat per anar pel món, no l'havien orientat suficientment sobre la carrera que havia escollit, els professors de la facultat estaven tots "guillats"....

"S'ha acabat!, Cap a casa!!!... (varen dir els pares) bueno... vaig.... això devia ser a la primavera, ja no vaig tornar a la universitat i vaig dir que ho deixava, que ho deixava.... i després al cap de poc temps, vaig començar a treballar al banc, entre altres coses, perquè la carrera que havia triat no m'interessava en absolut... era, era el resultat d'una mala informació ... o sigui, a mi sempre m'han agradat els números, però els números (emfatitza la paraula), per tant m'agraden els números, faré matemàtiques, faré exactes... allò no era per mi... les exactes els únics números que hi havia eren els de les pàgines del llibre, el resta eren tot n, x, y...z... jo que sé ... no m'interessava en absolut, a part de que era una època que... el llibre de química era en anglès ... no havíem fet mai!, el llibre d'àlgebra era en francès... és clar, àlgebra i francès...ja no entenia res ... i ja dic és fruit i producte d'arribar a un lloc amb mala informació ... (...)... no sé el que hagués hagut de fer jo, però allò, no. Estava a les classes i pensava: però que carai diuen, i què s'empatollen! ... els professors estaven tots grillats! Però tots!... (...)... a mi allò no m'interessava en absolut, però en absolut!!!!"

És a partir d'aquí que es produeix un viratge a la seva vida. Entra a treballar en un banc de la seva ciutat i inicia la seva carrera professional, que ha estat satisfactòria en tant que ha pogut arribar a llocs de responsabilitat importants. Segons ella, el seu pare n'estava orgullós del que ella ha fet, tot i que no hagués seguit la saga familiar i hagués abandonat els estudis. No se'n penedeix d'haver abandonat els estudis.

"Lo de la universitat va ser un visto y no visto, ni.... (silenci perllongat)... no em va... o sigui, acadèmicament no va influir-hi res, res, perquè allò no vaig aprendre res, però potser em convenia aprendre altres coses, viure sense tenir aquella dependència de que et diguessin: ara t'has de llevar, ara has d'esmorzar, ara has d'anar al cole...(....)... jo venia d'una família que estava tot tap, tap, tap... (pica la taula amb la palma de la mà)... molt estipulat i de repent... et deixen anar!. Hi ha gent que no té cap problema i altra que això és un shock, i jo penso que, en el meu cas, això va ser un shock, però ja està bé perquè m'ha servit!..."

Al cap d'uns anys es casa i se'n va a viure a terres gironines, on més endavant tindrà una filla. Al poc temps d'estar casada, diagnostiquen al seu marit una malaltia del cor que esdevé crònica. D'aquests anys només comenta la rutina diària de la feina, la casa i la criança de la filla. No tenia temps per res més, donat que estava sola, lluny de la família. Al cap d'un temps, tornen a la comarca per quedar-s'hi a viure fins ara.

"Vaig conèixer el meu home, vam festejar, no gaire temps, un parell o tres d'anys...ens vam casar i ens vam anar a viure a Tarragona, i aquí va ser també un altre...ffffllpppppp (xiula i mira el sostre)... un altre canvi fonamental, perquè jo estava acostumada a viure en una casa plena de gent...allà sempre hi havia gent.... jo...per mi el silenci era un gran desconegut! en aquella casa no hi havia silenci"

"Vaig tenir una criatura quan tenia vint-i-tres anys, que era més tonta que les tontes del pueblo, que ha dic, quan tenia divuit anys encara anava a missa els diumenges amb els meus pares!"

Necessita està envoltada de gent. No explicita en quin moment s'instaura el costum de trobar-se tota la família extensa (pares, germans...) els festius, caps de setmana i durant les vacances. Ella els anomena la "tribu". No és un hàbit que s'hagi transmès a través dels pares, sinó que s'inicia en la seva generació. La "tribu" per ella representa seguretat i una xarxa de protecció. Tot i que no ho explicita obertament, sembla que el lideratge l'exerceix ella mateixa, com diu que li diuen la seva mare i les seves germanes. Els nouvinguts, aquells que no tenen llaços de sang, queden "engolits" per aquesta dinàmica, segons comenta en algun moment. D'altres, com el seu germà, no en volen formar part, tot i que ella subtilment ho atribueix a la seva cunyada. La tribu representa un nucli de seguretat, que pot "controlar", previsible, no amenaçador que la conforta.

"Sí, som una tribu!!!! tots ... ens agrada estar tots junts i fer coses junts, plegats, que sense insminscuint - se en la vida dels altres, mirem d'estar... que si algú necessita algo... o per exemple ara la meva germana... és que l'atòssiguem!, una li fa ioghurts, l'altre li porta no sé què....jo la port....anem a caminar cada dia, bueno... jo és això lo que penso que és una tribu, és una sèrie de gent que sense molestar -se quan no fa falta, quan fa falta todos a una! (qui aglutina?) ... (sospir)...bufffff, no t'ho sabria dir, hi ha vegades que la meva mare diu que sóc jo, vale!... però tampoc no és ben bé....jo què sé..., que fem això, que dinem junts cada diumenge deu fer trenta anys....(...)... s'apunta qui vol....ho fem rotatori, encarragar-se del menjar ho fem rotatori... (...)... ara la tribu la formem les tres germanes... vale? i som les tres germanes les què empenyem.... a més sense cap obligació, hi ha setmanes que som sis i altres que som vint...."

"La tribu ha sortit a posteriori, ha sigut a partir d'ells (vol dir que no és un costum derivat dels pares) que s'ha armat la tribu"

"Hem tingut molta sort amb les persones que s'han incorporat a la família"

La construcció del relat permet observar aspectes que tenen una certa continuïtat en la seva trajectòria: les somatitzacions o malalties en els moments de canvis vitals, les pors, la negació de les pors, la seva inhibició davant d'esdeveniments o circumstàncies en les que ha de prendre decisions que comporten un risc i la dificultat d'afrontar i ajustar-se als canvis, tot i que també ho nega, inicialment.

Les crisis d'ansietat, segons comenta, varen començar a l'adolescència i es varen anar repetint durant molts anys, fins que va patir l'infart cerebral.

"Jo aquest sentiment de què em passa algo, que em moro, l'he anat tenint, l'he anat tenint.... o sigui jo... aquesta mena com d'atacs d'angoixa, diguem ho així, sense arribar a ser ... perquè jo n'he vist de gent amb atacs d'angoixa... els meus eren uns ataquets, sí, però si haguessin tirat endavant podien haver set ... (...)... he tingut aquesta mena de tara ... psicològica, d'atabalar-me: ai, que em trobo malament, que em moriré, que ... no se què... però que s'ha quedat sempre ... quasi bé en una intentona, sempre s'ha acabat rient, diem... i n'he anat tenint, eh!...(....) fins que un bon dia que vaig tenir un infart cerebral!...."

"Era un procés que potser va començar a l'adolescència... Jo anava tenint, ai que no se que tinc...ai que m'ofego....que el cor se'm para... bueno coses d'aquestes de.... tonteria pura... però que passa.... jo m'atreveria a dir que tu provoques, és autoprovoocat perquè tot plegat passava algo i (fa petar els dits).... i ja t'ha passat, o sigui entrava... jo principalment ... la gran solució era que algú em futes quatre crits ... i em passava tot! ... (...) el meu home em deia.... Eh, que no tens res!, què vols? Crido una ambulància? ... i a mi, si em deien això, em passava tot... a la feina també havia tingut algun i recordo això.... una vegada estirada allà a la oficina, em vaig estirar a terra i pensava: aquest sostre, serà l'últim que veuré!... i el company buscava el telèfon del metge com un home boig, i no el trobava, i jo estirada a terra li deia, es diu Belloch, o sigui era jo que estava més serena que l'altra i al final diu: saps què? Truco a una ambulància... i sé que em vaig aixecar i vaig dir: Això! Només faltaria! I ja em va haver passat!... al cap d'un quart d'hora estava tranquil.lament esmorzant ...."

"Era com una bola de neu que s'anava fent grossa, grossa, grossa, i si arribava algú i feia així (pica les palmes) a la bola de neu, s'havia acabat la bola de neu. A mi no m'havia donat cap.... estan sola, jo necessitava públic... quan ho rumio així, a posteriori, ho penso jo que .... no m'havia passat mai estant sola... "

Quan tenia 35 anys, pateix un infart cerebral, del qual trigarà més d'un any a recuperar-se sense deixar-ne cap seqüela. Aquesta malaltia va significar un canvi important a la seva vida, sovint fa referència a

l'abans i el després de l'ictus. Donat el seu historial de crisi d'ansietat, primer el seu marit i després el metge d'urgències, no varen donar importància al que li estava passant. Al cap de tres dies, ja fora de l'hospital, el quadre va anar empitjorant. Acut al metge que la portava habitualment qui de seguida se'n adona de la gravetat del que li està passant. Novament s'ha sentit sola i incompresa i els altres no han actuat correctament.

S'interroga si no ha estat ella mateixa qui ha provocat l'ictus com a conseqüència d'un període d'estrès i patiment que l'havia precedit. Va haver de fer molts esforços per recuperar-se i li va costar molt acceptar que havia estat un "accident", que no hi havia un "perquè a ella", ni cap etiologia clara dels motius que ho van desencadenar, finalment, després de molt de temps ho va acceptar. No obstant, en el fons ella creu que va ser el resultat d'un procés que va començar a l'adolescència i que respon a una "tara psicològica". Des d'aleshores hi va haver un canvi en la seva manera de veure les coses. Ella considera que la segona meitat de la seva vida ha estat millor que la primera, ja que ha pogut sentir-se més independent i més lliure.

"A vegades penso si aquesta mateixa por, i angoixa i aquesta mena de sempre pensar.... ai, el meu cap... que em passa?, no se que.... si al final va provocar que al final passés algo perquè és que, sense tenir res i sense ... perquè llavors m'ho van estudiar, i sense tenir cap cosa física que m'ho pogués provocar, a mi em va... vaig tenir aquest infart cerebral... llavors de vegades penses, potser tu, amb les teves neurones, com que jo hi crec en les coses psicòmàtiques, que una cosa està lligada a una altra, que tu mateixa t'ho provoquessis ... sense voler dir que fos una provocació... volguda, però que tan pensar i tan atabalar-te: ai que em moro, ai que no sé que tinc al cap... perquè ha sigut, fins aquell moment que.... me cago en dena! S'ha acabat!... si sense tenir res, he tingut un infart cerebral, doncs ara, a partir d'ara, no em dona la gana d'estar atabalada...(...)... s'han acabat les tonteries!!!!....."

No s'enfada mai, reprimeix l'enuig i la ràbia?. Va canviar molt en la manera d'afrontar les coses després de l'infart cerebral. Davant una situació greu que va haver de viure va pensar que la resta eren tonteries, sense gran importància. És a partir d'aquí que comença a relativitzar les coses que li passen. Segons ella, amb el temps va aprendre a gestionar l'enuig i el seu esperit combatiu...

".... De vegades em diuen : Brrrrrrrr: fas ràbia!!!!. Hi ha la meua filla, que de vegades m'ho diu: tu és que no t'enfades per res!... bueno és què.... que en treus d'enfadar-te?...procuro no ..... no fer..... tragèdies....perquè ja n'hi ha prou!!!!.... La meua malaltia em va ajudar a veure les coses..... a relativitzar-ho molt tot! ... i bueno, avui plou, demà fa sol!!!!... (...).... no tinc tendència a enfadar-me, cosa que abans sí, abans era més malcarada i jo penso que a vegades el cos, et diu: ojo, que potser enfadant-he t'has, no

provocat, però sí no ajudar-te a que això ....(...).... abans de l'ictus jo era molt més... generalment en coses de la feina, eh...Això és així, així, així....!!!!!! i ho discutia ..."

Es pot dir que la seva història és mou entre el què ha de fer i el què en realitat vol fer. Tot i que es rebel·la contra l'ordre imposat, sovint reprimeix el seu desig, i sense admetre-ho, acaba fent el què s'espera d'ella. Ella ho descriu com a forces centrífugues i centrípetes.

"Aquesta mena de rebel·lia... de cara als pares... (...)... jo sempre he pensat que totes les forces aquestes, les centrífugues i les centrípetes, serveixen per centrar-se, i per tant vas en línia recta... però al final he acabat fent el que volien, seguríssima! eh!!!, que els meus pares creuen que he sigut una filla idealíssima!"

"He fet el què s'havia de fer em vingués de gust, i lo que em vingués de gust fos el què s'havia de fer... no sé com explicar-ho... jo he fet bastant lo que m'ha vingut de gust ... (...)... a vegades hi ha coses que t'encaminen cap un cantó i tu no tens ganes d'anar cap allà però al final, entre aquestes forces, tu fas el què tens de fer... si et deixes portar molt pel deure, t'acabes estrellant i si et deixes portar pel xxxxiuuuuuuuuu (xiula) ... també t'acabes estrellant ...(...)... jo suposo que es tracta de trobar un equilibri entre lo que tens ganes, lo que has de fer, lo que toca..."

Es considera membre d'una generació "frontissa", entre una societat patriarcal, tradicional, conservadora i familista, que atorga a les dones el paper de reproductores i mestresses de casa, i una altra generació que segueix un nou ordre social on predominen els valors de l'autonomia, la igualtat i la realització personal, més enllà de la maternitat. Segons ella, la seva generació, no ha viscut un autèntic alliberament, ans al contrari, han assumit els valors tradicionals i alguns dels nous valors, amb les contradiccions que això comporta.

... Aquí a Espanya no arribava pas informació de fora, no arribava ... jo recordo que a vegades anàvem a comprar un llibre o una revista aquí al sud de França, però aquí a Espanya, ens donàvem la informació que volien i punt!, per tant això, de vegades penso que va ser una cosa que va anar venint i que... no ha sigut un trencament sinó una frontissa perquè ... dels deures d'aquestes senyores d'abans, els hem continuat tenint tots, ehhhh !!!!! perquè això de la "mujer alliberada... y un huevo, eh!!!! ... (riem).... és veritat!... alliberades les d'abans perquè nosaltres fèiem dos jornals!!!, perquè fèiem el de la feina i el de casa ... perquè els que eren els nostres marits ... no en tenien ni idea, ni idea de res!, vull dir... i suposo que hem sigut aquesta època de transició, entre les senyores que no feien res més que estar a casa a unes altres senyores com la meva filla que.... bueno..... de la casa... fa més el seu home que ella, nosaltres simplement ens vàrem carregar una altra motxilla a l'esquena i les portàvem totes dues, però no és que volguéssim imitar-les perquè no sabíem pas que existia res més ... és una cosa que ha anat sorgint... i no sé el perquè, eh... però va anar venint així ..."

El seu relat em suggereix algunes de les contradiccions que han viscut les dones d'aquestes generacions i que ella defineix com les forces centrífugues i centrípetes: els condicionants externs i interns, el què hom voldria i el què la societat considera que ha de ser.

Valoració de l'experiència

Respecte l'experiència de la narració comenta que quan recordes i descrius un esdeveniment passat, fas una relectura de l'experiència viscuda, en tant que en el moment actual, ja no ets la mateixa persona que havies estat en el moment que va succeir. La distància, els aprenentatges i el temps transcorregut fa que et situïs de manera diferent davant el mateix fet. Significa haver de tornar enrere, reproduir-ho i transmetre-ho a una altra persona, de manera que sigui entenedor, també per a un mateix. Això requereix tot una ordenació i treball mental, que, com dirà més endavant, remou coses. Cal reviure l'experiència emocional que va associada al record, "*és com si posessis colors a un dibuix en blanc i negre*".

"A voz de pronto!... no m'ha representat massa res, jo sóc una persona que tinc molta memòria i me'n recordo molt de les coses que m'han passat, el recordar-les ....sí!, ja m'ha anat bé però ho faig bastant sovint... vale? potser si que si tingués alguna cosa pendent..... m'ha servit per conèixer que hi ha gent que fa estudis, que a vegades desconexem i que poden anar bé a tothom...!

Justifica el fet que no hagi representat massa res, el fet que en el seu cas no tenia cap malestar existencial previ, que a la seva vida tot anava bé, i que només va participar en l'estudi per curiositat i perquè tenia prou temps lliure per poder viure noves experiències.

Tanmateix, admet que les converses tenen un efecte a posteriori, quan ja s'ha acabat la sessió. Tan bon punt surt del despatx, se sent satisfeta, pensant que "*me'n he sortit*", més tard pensa en el que ha dit i reflexiona. Fa la comparació amb un examen de consciència... Soltadament, després d'aquesta manifestació del tot espontània diu "*ara m'ha sortit!!!*", tota sorpresa. Per uns instants ha baixat les defenses.

"A vegades quan surts d'aquí, surts content perquè penses que te'n has sortit... i reflexiones amb això i penses .... (...)... més aviat després, perquè estic en aquell moment oníric del record... Jo penso que si hi ha

hagut reflexió ha estat sempre a posteriori... (...)... quan expliques algo, llavors tot això ja ho sàbies que havia passat... però quan parles en veu alta, si que reflexiones...."

"Perque entens més coses. Quan ho has d'explicar, com que ho expliques per un altre, t'ho expliques a tu mateix i també pots ser ho veus més detallat, ho veus més detallat, més... no tens només aquell record, així que el tens com una fotografia, l'expliques i té més recorregut"

De què se'n ha sortit?, d'un examen?, l'experiència li ha permès aprovar en el marc de la universitat?.

Tot i que en la darrera entrevista d'avaluació de l'experiència, afirma que no ha representat massa res la construcció del relat, en un altre moment comenta que la narració l'ha permès copsar determinats comportaments i respostes que es van repetint en el decurs de la seva vida, les quals guarden relació amb la seva manera d'afrontar les coses. No obstant de seguida nega qualsevol possibilitat de canvi, "m'han parit així", passant la responsabilitat a un altre. Ara bé, en les darreres sessions, ha pogut posar paraules a les pors que l'han fet inhibir-se davant de moltes situacions, al fracàs que va representar per ella l'abandonament dels estudis, la soledat que ha patit en molts moments de la seva vida, la vergonya de sí mateixa durant l'adolescència.

Tal vegada ella recomanaria aquesta experiència a aquelles persones que tinguin "assumptes pendants" del seu passat, ja que creu que el fet de poder parlar i d'explicar a un altre, significa també explicar-s'ho a un mateix.

L'evolució del cas i el seu anàlisi, em fan qüestionar que el dispositiu hagi de tenir un nombre acotat i tancat de sessions. En casos com el que acabem de presentar, en el que la persona posa moltes barreres defensives, es necessita un major nombre de sessions, que tot i ser limitades, permetin una certa flexibilitat, atès que la creació del vincle de confiança, es va construint poc a poc produint esquerdes en la barrera, o fins i tot, baixant-les en un moment determinat. Malgrat la seva negació reiterada del seu món emocional, finalment s'ha permès esporàdicament, trencar-lo, connectant més amb si mateixa. La narrativitat, la introspecció i la reflexivitat, en el cas del dispositiu, guarda relació amb el temps que la persona requereixi perquè es pugui crear el vincle de confiança que li permeti deconstruir el personatge que s'ha anat creant al llarg del temps, les màscares que porta posades davant de l'altre i fins i tot davant d'ella mateixa per poder connectar amb el seu jo més íntim i per incrementar el seu marge de llibertat i autonomia.

Per altra banda, es confirma la idea que per entrar al dispositiu es requereix una entrevista prèvia de tipus exploratori per conèixer les motivacions de la persona per relatar i reconstruir la seva trajectòria vital, entre altres coses. Conèixer els motius pels quals faria la demanda, ens permet fer una valoració dels efectes que es puguin produir durant tot el procés *o a posteriori*.

En el cas que acabem d'exposar, podem dir que la motivació no era altra que la curiositat i l'interès per a participar en un estudi de la universitat. En el seu balanç final, creu que el dispositiu pot ser útil per aquelles persones que tenen coses pendents del seu passat, cosa que no és el seu cas, segons diu. Ara bé, qui no té coses pendents del passat? . De fet ella mateixa reconeix que recordar és reviure en la distància i després d'un temps transcorregut, i la reconstrucció dels fets i dels seus significats, ja no és la mateixa, ni ho serà en el futur. És com "*anar afegint colors a un dibuix en blanc i negre*", com ella diu. I en realitat és el que ella ha fet, ha destacat episodis de la seva vida que han estat significatius i que han tingut repercussions i conseqüències durant el seu recorregut, ha pogut pensar i reflexionar, internament s'han remogut emocions, qüestionaments, dubtes.... però el què em sembla més remarcable és que davant el seu blindatge defensiu, finalment, amb molta dificultat, ha pogut expressar amb paraules allò que era innombrable en un principi, allò que amaga sota les defenses: les pors, la vergonya, l'enuig, la frustració, la soledat, la incomprensió.

Certament el procés de subjectivació segueix obert en ella mateixa, un cop tancat el procés, hi ha hagut espurnes d'elucidació, i qui sap si amb el temps, igual que el metge li va fer veure que tenia una depressió, pugui dir que la reconstrucció del seu relat de vida l'ha permès connectar una mica més amb ella mateixa i les emocions que tan fortament amaga i reprimeix.

Quins són els efectes, observats o explicitats, en la construcció del relat?

- L'experiència viscuda en el dispositiu, segons diu, no ha representat "*massa res*", ho justifica dient que en el seu cas no tenia cap malestar ni cap assumpte pendent amb el passat. A banda d'això, ella fa sovint l'exercici de recordar, associant-ho a la seva capacitat memorística.

-

-

- Tot i que considera que el dispositiu no li ha aportat res, fa algunes aportacions que em semblen molt interessants ja que posa de manifest, amb les seves paraules qüestions que ratifiquen alguns dels pressupòsits bàsics del model de dispositiu.
- Reconeix que quan recordes i descrius un determinat episodi o situació del passat, fas una relectura de l'experiència ja que en el moment actual ja no ets la mateixa persona que ho va viure en aquell moment. El temps transcorregut, l'experiència acumulada i la distància, et situa de manera diferent davant el mateix esdeveniment.
- Per ella, narrar un esdeveniment significa tornar enrere, reproduir-lo i explicar-ho de manera entenedora, tant per un mateix com per la persona a qui s'adreça el record. Això representa un exercici mental que, com dirà més endavant, remou coses. Fa necessari contextualitzar el record, amb això es refereix a reviure l'experiència emocional que va associada al record. Fa una metàfora bonica per recollir el que vol dir: *"és com si possessis colors a un dibuix en blanc i negre"*.
- Considera que la reconstrucció del seu recorregut de vida, l'ha permès copsar determinats comportaments que es repeteixen davant situacions semblants en el decurs del temps, i que tenen a veure amb la manera de respondre i d'afrontar esdeveniments o situacions concretes. De tota manera expressa que forma part d'una manera de ser, contra la qual no s'hi pot fer res *"m'han parit així"*. Nega la possibilitat de canvi.
- Tot i que, en un principi, no veu cap efecte positiu de l'experiència (de manera rasa i curta), a mesura que avança l'entrevista, van apareixent respostes que fan pensar que, tot i que no ho reconegui explícitament, ha tingut alguns efectes pel que fa a la reflexió i la comprensió.
- Comenta que el dispositiu genera un efecte a posteriori, quan s'ha acabat la sessió que la convida a pensar i a reflexionar, comparant-ho amb un *"examen de consciència"*. Un cop ha dit aquestes paraules, ha fet una exclamació espontània i immediata i ha dit *"Ara m'ha sortit!!!!"* (reconeixent a desgrat seu, el fons moral de la seva educació que ha deixat pòsit) . L'expressió de sorpresa que ha fet davant l'acte fallit, l'emergència del subconscient la desconcerta, per un moment baixa la barrera defensiva en la que s'embolcalla. Aquesta declaració sobtada, reactiva, m'ha suggerit dues coses:

- a) El seu estil narratiu que dona la impressió que estigui escenificant diferents personatges, el propi, la forma en que es presenta i es representa davant dels altres, i el d'altres persones que apareixen en el relat. Es com si l'entrevista fos una escena de teatre (representació i gestualització de l'altre al qual s'està referint, canvis en el to, el ritme o l'alçada de veu....). En aquest sentit, quan baixa de l'escenari, pensa i reflexiona, ja no ha de representar cap personatge.
- b) Per altra banda, la seva reacció espontània, m'ha semblat que era una manifestació de l'inconscient i per un moment, havia baixat les "defenses".
- Posteriorment, associa la figura repressora de la seva avia a les monges i l'experiència que va viure a l'internat, a la qual s'ha referit en diverses ocasions. Fa referència a l'ambient controlador i repressor que generaven. Igual que una altra testimoni, la formació religiosa catòlica rebuda durant la infantesa i adolescència, tenia un component tenebrós i sinistre (els dimonis que tempten per caure en el pecat, la culpa, el càstig, el sacrifici, la mortificació, la dualitat bé/mal...).
- Quan se li demana si l'experiència l'ha permès alguna obertura en les relacions, respon ràpidament que l'ha permès la relació amb la investigadora.
- Parlant del futur, ella creu que la reconstrucció del relat de vida, permet analitzar com es va afrontar un esdeveniment concret, quines eren les alternatives possibles i plantejar -se com es posicionaria en el moment actual.

Aquest cas em fa pensar que en alguns casos, es necessita més temps per a dur a terme el treball biogràfic que proposa el dispositiu, en tant que cal més temps per construir la suficient confiança en la persona per desprendre's de les barreres defensives i expressar-se de manera més lliure, més confiada, més relaxada, sent ella mateixa i no el personatge que vol representar davant dels altres.

8.3. Resultats de l'anàlisi intercasos

"Todo dolor puede ser soportado, si sobre él puede ser contada una historia"

Hannan Arendt

En aquest segon subapartat exposem els resultats segons la lògica d'anàlisi intercasos o transversal, tenint en compte les dimensions de la recerca i els resultats dels anàlisis de cada una de les testimonis que han configurat la nostra mostra. Anteriorment hem vist com en la construcció del RV apareixen de forma lliure i espontània, i a vegades reiterada, esdeveniments que han deixat petjada a les seves vides o que han generat punts d'inflexió o viratges significatius en les seves trajectòries vitals. Hem pogut observar també com a través de la narrativa mitjançant el llenguatge i les paraules es revelen representacions, significats i emocions que acompanyen els records de les vivències i experiències viscudes.

A partir d'aquest anàlisi particular per a cada cas, a continuació abordarem els resultats transversals estructurats en els següents punts: a) singularitat i subjectivitat, una mirada i un posicionament; b) el dispositiu d'acompanyament a la construcció del RV; c) el relat de vida; d) el procés d'elucidació, subjectivació i construcció de sentit; e) els efectes de l'experiència: comprensibilitat, projecte i benestar subjectiu.

8.3.1. Singularitat i Subjectivitat, una mirada i un posicionament

L'escolta i el processament de la informació obtinguda mitjançant el procés de rememoració i de construcció - deconstrucció - reconstrucció dels RV de les testimonis que han participat en la nostra recerca ens mostra com l'adjectiu "singular" ens permet emfatitzar i subratllar la importància que atorguem a la subjectivitat i al nostre posicionament i mirada pel que fa als RV des de la perspectiva de l'acompanyament i les cures.

Aquesta qüestió pren rellevància en el context on treballem habitualment, l'atenció a persones en la segona meitat de la vida en situacions de vulnerabilitat, discapacitat, o de malestar existencial davant els canvis sobtats com a conseqüència de processos patològics o bé inherents als processos d'envelliment. Atès que cada individu és únic i irreductible, en les cures s'ha de tenir molt present allò que és singular i fruit de la pròpia subjectivitat.

Darrerament, en el nostre país, està emergint un nou model d'atenció i d'organització dels serveis que apel·la a l'Atenció Centrada en la Persona (ACP). Sense tenir cap dubte sobre les bondats d'aquesta nova manera d'abordar l'atenció, que es basa en els drets de la persona a l'autonomia, la dignitat i la participació, pensem que cal aprofundir més en la seva conceptualització respecte la subjectivitat per poder interioritzar i integrar el substrat i l'essència del model que es proposa. L'enfocament biogràfic que promou aquest model ha de ser analitzat i revisat a fi de que no esdevingui un tòpic buit de sentit i contingut o una nova simplificació/generalització i estandardització de la recollida d'informació. Cal adoptar una nova mirada que generi una nova manera de relacionar-nos amb l'altre, esdevenint així, un posicionament transformador. Com diria Simone Weil, *"l'observació, en ella mateixa, és transformadora"*.

Davant la generalització de l'ús d'aquesta terminologia (ACP) i la importància que atorguem al canvi de mirada i d'actituds en la relació de cures, tant pel que fa a l'atenció ordinària de les cures de llarga durada, com a les accions innovadores per a facilitar els processos de transició, inflexió o de crisi en diferents moments vitals, el fet de perseverar i emfatitzar l'apreciació de la singularitat de la persona, reforça el missatge que volem transmetre i obra l'oportunitat per a re - pensar i reflexionar sobre la pràctica en la relació que establím amb l'altre.

En la nostra recerca queda palesa aquesta singularitat, justament perquè la experiència de vida es única i irrepetible, tot i que els escenaris en que s'ha viscut hagin estat similars o fins i tot els mateixos. La manera d'experimentar, sentir, significar o afrontar les circumstàncies en un mateix context, i en conseqüència la manera de situar-se i actuar en ell és diferent per a cada subjecte, així com la manera d'afrontar i d'actuar davant les circumstàncies o esdeveniments atzarosos o previsibles que travessen la pròpia història.

L'abordatge comprensiu de l'experiència subjectiva de l'altre tenint en compte les seves vivències i records sobre com s'ha anat desenvolupat la seva vida configuren i integren diferents dominis de la seva existència i del seu esdevenir, posant de relleu el caràcter únic, multidimensional i dinàmic de la realitat humana.

Constatem que, en la producció discursiva de les testimonis hi ha una relació entre el subjecte i el què diu i com ho diu o ho expressa, ja sigui verbal o no verbalment, a través de la mirada, el gest o l'ús dels silencis. I també hi ha relació entre el subjecte i la narració en tant que aquesta és fruit de les vivències i l'experiència viscuda. Aquest és un dels elements que ens permet una certa aproximació a la

singularitat de cada individu. En aquesta mediació subjectiva entre la narració i allò viscut intervé la percepció, la memòria, els significats i significants, l'avaluació i les motivacions que impregnen en la totalitat del discurs.

El discurs biogràfic i per tant el RV és una reconstrucció subjectiva expressada en forma de narració que enllaça els fets viscuts i fa reviure les emocions que hi ha associades amb l'evocació posterior. En aquesta acció, ha intervingut la rememoració de la percepció, l'avaluació i la significació del moment en que es varen produir, així com la recuperació posterior del record que es fa a la llum de la totalitat de l'experiència viscuda. Les petjades, nmèmiques, emocionals, que ha deixat un determinat esdeveniment són revisades i revaluades en el moment actual. Els records es presenten amb diverses tonalitats i matisos de colors diferents, en tant que van acompanyats de sentit.

Els RV dibuixen un camí, sempre incomplet i inacabat, de com l'individu ha esdevingut en el decurs del tram de vida viscut fins al moment actual. Entenem que en la relació interpersonal que s'estableix a través de la narrativitat, la paraula i l'escolta atenta, hi ha l'oportunitat d'una aproximació més comprensiva de la persona, i a la vegada produeix una mobilització interna tant en la persona que narra com en la que escolta de manera que també pot tenir un efecte de major comprensió vers ella mateixa.

Podem constatar que el dispositiu dissenyat en aquest estudi convoca al subjecte perquè, mitjançant la construcció del seu RV, se'l convida a fer un treball introspectiu, reflexiu i de major comprensió de la pròpia experiència vital. El procés narratiu, mitjançant l'ús del llenguatge i la paraula, permet desvetllar representacions, experiències viscudes, significats que, d'una manera o altra, han deixat petjada en les nostres vides. És a través d'aquest procés que podem copsar aspectes rellevants del procés de desenvolupament de la persona singular.

Permet pensar i re - pensar sobre allò viscut, així com de les emocions, dels sentiments que en formen part. El relat produeix un vaivé d'anada i tornada sobre els mateixos esdeveniments o circumstàncies que han influït en la trajectòria de vida. Cada moviment d'anada i tornada és diferent, ja que apareixen nous matisos, nous angles d'observació i d'anàlisi, noves mirades sobre un mateix fet. Ho podem comparar amb les capes d'una ceba, en la mesura que anem retirant les diverses capes de la seva morfologia i que embolcallen el seu nucli més profund. La reiteració i repetició d'un mateix succés sempre és diferent atès que aporta una nova manera de veure'l, de pensar-hi, d'explicar-s'ho a un

mateix i, consegüentment comprendre-ho. Com deia una testimoni és com un dibuix en blanc i negre que es va colorejant, mica en mica.

"Perquè quan parles en veu alta, si que reflexiones...sobre l'actuació teva en aquell moment i et serveix per coses a posteriori...(...)... com has d'explicar en aquell moment com estaves, requereix tornar enrere i descriure-ho fàcil perquè pugui ser entenedor perquè jo puc pensar... però jo això ho tinc aquí dintre, però és clar, jo ho haig d'explicar...(...)... requereix tornar enrere... és com si possessis colors a un dibuix que només tingues les ratlles....". A01

"...Sempre que recordes algo, ho recordes amb un afegitó!". A01

En part, aquesta repetició guarda relació amb el procés relacional en que es basa el dispositiu de la nostra investigació. A l'estudi hem pogut observar que un mateix fet es relata, inicialment, d'una manera molt descriptiva en forma d'enunciat breu i més o menys concís, però a mesura que passa el temps i va avançant la relació de confiança entre les dues persones implicades, aquest mateix succés incorpora noves informacions, sobretot nous matisos que s'acompanyen de les emocions viscudes, de les representacions, de les imatges o de les fantasies que hi estan associades. S'aprofundeix més en la narració del fet i dels seus significats. En moltes ocasions, aquest profundament mostra les contradiccions dels enunciats transmesos anteriorment.

En el desenvolupament del relat apareixen els diferents dominis de l'existència: les relacions familiars i interpersonals, la formació en el decurs del temps, el recorregut ocupacional i professional, les expectatives i realització dels projectes prèviament dibuixats, els interessos personals, la salut, les penes, les alegries, les idealitzacions, les culpabilitzacions, les emocions, les repeticions.

Les repeticions es fan molt presents en els relats. Els esdeveniments que han deixat petjada es repeteixen en el decurs de la narració, s'afegeixen nous matisos, noves mirades i anàlisis sobre els mateixos fets, però al mateix temps es repeteixen les posicions subjectives davant fets diferents que tenen un sentit de continuïtat en la forma d'afrontar-los.

Seguint a Bertaux (2013), el relat aporta simultàniament tres nivells d'informació:

- a) **La interioritat del subjecte o la relació amb un mateix.** L'estructuració de la seva singularitat a través dels processos de socialització, de les primeres experiències vitals, sistema de valors, els aprenentatges socials, culturals i professionals, els canvis que s'han anat produint en el decurs del temps i les estratègies d'afrontament més utilitzades.

- b) **La història de les relacions**, és a dir les formes de relacionar-se amb els altres, el teixit relacional, i les vinculacions amb les persones que són o han estat significatives en el decurs de la vida.
- c) **Les relacions socioestructurals**, que són les característiques del món social i cultural on viu, el posicionament personal davant d'aquestes estructures, l'estatus social, les expectatives, els conflictes.

En el nostre cas, els resultats ens permeten afegir un quart aspecte

- d) **Les emocions**, les penes, les alegries, les pors, la vergonya, l'enuig, la ràbia... El relat fa reviure i re-sentir novament les emocions que van associades als records, en els seus diferents matisos i tonalitats.

Al mateix temps, Bertaux (2013) considera que en l'entramat narratiu intervenen tres ordres de la realitat percebuda pel subjecte:

- 1 **Una realitat històric-temporal**, entenent com a tal, la confluència en diferents moments de la trajectòria, d'esdeveniments viscuts, que han estat integrats objectiva i subjectivament per la persona.
- 2 **Una realitat psíquica i semàntica** que està constituïda pel que el subjecte sap i pensa retrospectivament sobre el seu curs biogràfic, en el moment present. Té a veure amb el resultat de la totalització reflexiva i valorativa de les experiències viscudes.
- 3 **Una realitat discursiva**, la qual és el producte de la relació dialògica que estableix el RV, la qual es construeix i deconstrueix en funció de la interacció i l'intercanvi entre la persona que narra i la que escolta.

Efectivament, en el nostre estudi, l'anàlisi del relat de cada una de les testimonis, posa en evidència aquests diferents nivells d'informació. Els fets narrats ens remeten al context sociocultural en que s'ha desenvolupat la vida de la persona, les influències culturals que han deixat pòsit en l'experiència subjectiva, les primeres experiències infantils respecte les relacions amb les figures parentals i els altres significatius que han influït, positiva o negativament en el desenvolupament d'un mateix, la

manera de relacionar-se amb els altres, de situar-se i afrontar les situacions de conflicte, les barreres defensives desenvolupades que impregnen la seva manera d'actuar, les vivències de fracàs o d'èxit.

Tot això es produeix amb la mediació de la paraula i el llenguatge en un context conversacional d'interacció dialògica amb la persona que acompanya el relat.

Certament, els resultats del nostre estudi revelen que perquè aflorin aquests diferents nivells d'informació, és necessari que els dos participants en la interacció, s'impliquin i es comprometin per a construir conjuntament una nova forma de coneixement. A través de la interacció comunicativa els dos participants cooperen amb una "*actitud realitzativa*". Aquesta actitud, segons Sandoval (2012) fa referència a l'esforç cooperatiu entre l'investigador i l'actor social per a desxifrar la significació de les realitats que són objecte de la recerca, mitjançant el diàleg.

"Hem après coses una de l'altra...". M03

Segons les nostres conclusions, la manera d'accedir al dispositiu, pel que fa al compromís i la implicació, són factors clau per al desenvolupament del relat. La motivació, la informació rebuda sobre la finalitat del treball biogràfic i l'orientació sobre el seu desenvolupament estableixen el marc de la relació entre la narradora i la narratària, i condicionen el marc de la producció discursiva, que ha de ser senzill, natural i directa.

8.3.2. El dispositiu d'acompanyament a la construcció del RV

Volem assenyalar la importància que ha tingut en el nostre estudi la participació de les nostres informadores en aquest tipus d'estudi. La nostra recerca ha comptat amb unes testimonis excepcionals atès la seva predisposició i compromís amb el procés i amb la pròpia recerca.

D'altra banda volem destacar que, contràriament al que pensàvem quan varem fer el disseny del estudi, la cerca de testimonis disposats a col.laborar, donades les característiques del dispositiu, no ha estat gens difícil. En un breu marge de temps, diverses persones es varen oferir a participar-hi. Segons la nostra opinió, una de les claus varen ser les professionals que els varen proposar la possibilitat de participar-hi. Aquestes persones que varen fer la derivació formaven part del meu entorn professional i amb les quals havíem compartit diferents projectes. A la primera entrevista les testimonis van fer

referència als informes que els havien donat prèviament pel que feia a la confiança en la investigadora i la recerca que es volia dur a terme. Per altra banda també volem remarcar que en certa forma varen ser aquestes companyes les que van fer una selecció prèvia de possibles candidates que podien aportar valor afegit a la recerca, ja fos per la seva expressivitat, per la seva història o per el malestar que experimentaven en aquell moment.

Aquesta derivació va ser fonamental per obrir el camp d'investigació. Després d'un primer contacte telefònic amb la persona interessada en participar, es va fer una primera trobada personal, per proporcionar directament una primera informació i explicació del procés: els objectius, la intencionalitat, l'enquadrament, les característiques del procés, l'adscripció institucional, la finalitat social de la recerca, i els aspectes ètics que regien el dispositiu.

Durant l'entrevista, es varen respondre els dubtes, els interrogants o les preguntes que anaven sorgint, així com tots aquells elements que interessaven a la persona. Una vegada acabada l'entrevista, se'ls emplaçava a respondre si acceptaven o no a participar-hi. En un breu marge de temps varen respondre afirmativament, tot i que d'entrada, en tots els casos, en aquesta primera trobada ja havien expressat la voluntat de participar. No obstant ens va semblar convenient deixar uns dies de marge perquè poguessin posar una certa distància a partir de la informació rebuda, poder decidir més lliurement la seva participació.

A la llum dels resultats de la recerca, aquesta primera trobada, de caràcter preliminar i en certa forma selectiva, abans d'acceptar per les dues bandes l'inici del procés de construcció del RV, la considerem imprescindible ja que té una connotació observacional i exploratòria per a les dues persones. En el cas de la investigadora, pot fer una primera valoració dels requisits necessaris com són la introspecció, la motivació, el compromís. En el cas de la persona candidata, permet tenir una primera valoració sobre l'estil relacional i la confiança que inspira la persona que acompanyarà tot el procés i si la proposta que ofereix el dispositiu s'ajusta a les seves expectatives i interessos. En un futur, possiblement aquesta trobada pugui utilitzar-se també per descartar possibles alteracions psiquiàtriques greus.

"Potser el fet d'explicar-ho t'ajuda a perdonar-te a tu mateixa i a perdonar l'altre gent, què també tinc coses que hauria de perdonar". C04

Aquest primer contacte influeix en el desenvolupament posterior del dispositiu pel que fa a la confiança que inspira, en major o menor mesura, l'actitud de l'investigadora, la qual cosa pot facilitar o dificultar el procés a seguir. La interacció entre les dues interlocutores, natural i dialogada, orienten

l'entrevista i els primers acords de manera que la testimoni pot copsar i recollir de primera mà la intenció de l'investigadora i acceptar-la o no.

L'objectiu fonamental de la primera trobada, quan ja s'ha iniciat el dispositiu és, a més de proporcionar la informació més ampla possible sobre el procés de construcció del relat de vida, explorar els motius pels quals es vol accedir i si entre aquests motius, veure si entre aquests motius, hi ha una situació de malestar que desitjaria modificar, a què ho atribueix i quines expectatives té respecte el que li pot aportar el procés de relatar i la història de la seva vida. En la nostra recerca, en la mesura que a l'inici s'ha concretat més explícitament aquests elements, els resultats obtinguts han estat més positius pel que fa als seus efectes.

Durant aquesta entrevista també cal observar l'estil narratiu de la persona, la seva predisposició o no a interioritzar la seva experiència de vida. És convenient també puntualitzar clarament, el que pretén el dispositiu i l'esforç, la voluntat, la implicació i el compromís que suposa el treball biogràfic. Clarificar reiteradament que la protagonista és ella i qui sap més sobre la pròpia vida i experiència és ella mateixa. Els possibles efectes positius del dispositiu tenen a veure amb el propi procés reflexiu, i no té una intencionalitat terapèutica, tot i que pugui tenir resultats beneficiosos. Cal desfer falses expectatives o visions idealitzades del que pot aportar el procés, així com el paper que té la persona que acompanya a la co-construcció del relat. No obstant, durant tota la relació caldrà fer recordatoris sobre aquesta mateixa qüestió.

Tot i que es va establir un topall de sis sessions per poder fer l'estudi, considerem que els resultats ens porten a concloure que el nombre de sessions del dispositiu ha de ser flexible. De manera conscient o inconscient, aquest límit de temps era present en la relació i en la construcció de la narrativa.

Pensem que el dispositiu ha de contemplar un nombre mínim de sessions i deixar una certa flexibilitat per establir el moment del tancament. No obstant, donada la intencionalitat, ens movem en uns marges relativament breus que poden oscil·lar, tenint en compte la seva freqüència quinzenal, entre dos i sis mesos.

Per altra banda, cada persona necessita el seu temps per poder establir una relació de suficient confiança en la interlocutora i amb ella mateixa, per poder així anar obrint les barreres defensives que reprimeixen o condicionen les resistències que li permetin fer el treball biogràfic reflexiu.

Respecte la proposta d'un nombre de sessions tancat (tot i haver-ho considerat necessari per a la nostra recerca), cal dir que un dels casos analitzats, mostra clarament com, en les darreres entrevistes, es manifestava una major obertura a la revisió de significats. En la avaluació final, aquesta mateixa persona va reconèixer que el procés, en tant que permet explicar a una altra persona, li facilitava una visió més ampla i comprensiva dels fets. Això ens porta a reforçar la condició de flexibilitat en el nombre de sessions que proposa el dispositiu. En el cas que el nombre de sessions fos flexible, considerem que el tancament estaria relacionats amb dos elements: la saturació del relat i la relació existent entre la motivació subjectiva inicial per a dur a terme el treball biogràfic.

En qualsevol cas, el RV roman sempre inacabat en tant que resta obert a noves relectures i elaboracions posteriors. No obstant en la darrera sessió, de tancament, la investigadora ha de mostrar disponibilitat per a noves trobades en el cas que la persona ho consideri necessari.

Mantenir una regularitat en la freqüència de les trobades considerem que té una certa importància per no fer interrupcions molt perllongades en el temps. Ha de formar part dels acords i compromisos que s'adquireixen inicialment, de manera que es pugui garantir la continuïtat, progressió i la constància en el treball biogràfic. Justament, el cas que s'ha desestimat en el nostre estudi va ser degut, entre altres motius, als diversos aplaçaments i anul·lacions de les entrevistes.

Pel que fa al lloc de trobada, les entrevistes preliminars s'han fet en espais públics, en un marc informal, en funció de la persona entrevistada. La resta de sessions, en dos dels casos s'han realitzat a la mateixa universitat, en un espai fred i impersonal destinat a reunions d'equip. La conversa es feia respectant una distància prudencial entre les dues persones implicades, una davant de l'altra, sense cap obstacle o moble entremig. L'espai era tancat, amb bones condicions de sonoritat i lliure de sorolls o interrupcions de l'exterior. Tot i la manca de calidesa de l'espai, no sembla que això hagi tingut una incidència significativa en la construcció del RV. El tercer cas, a petició de la pròpia testimoni, es va fer a casa seva, en un poble veí, tot i que la posició de les interlocutores va ser aproximadament el mateix. Comparant aquest cas amb els anteriors en quant a l'espai, tampoc observem diferències significatives. No obstant, a nivell d'observació de l'entrevistadora, cal dir que l'entorn personal proporciona informació addicional de la manera de ser de la narradora.

Considerem que el dispositiu s'activa un cop que la persona ja ha acceptat de participar-hi atès que la primera trobada ha tingut un caràcter preliminar.

Els registres efectuats sobre la recollida de dades i posterior anàlisi, tal com s'ha detallat en l'apartat de Metodologia i Disseny de la recerca (disponibles en els annexos) han estat els següents:

- a) Fitxa de dades sociodemogràfiques dels testimonis.
- b) Fitxa de registre de les entrevistes.
- c) Transcripció de les entrevistes en la graella d'anàlisi (annexos). Per raons tècniques, no es va transcriure literalment la primera entrevista, tot i que es recullen les dades en la graella d'anàlisi.
- d) Qüestionari inicial, obert i semi-estructurat en la sessió inicial del dispositiu.
- e) Qüestionari final, obert i semi-estructurat, que es complimenta en la darrera sessió.
- f) Document de consentiment informat per a participar en l'estudi d'investigació.
- g) Diari de Camp. La investigadora, utilitzava un diari de camp per a cada una de les persones que participaven en el dispositiu on anotava les seves impressions després de cada una de les trobades.
- e) Genogrames. Entre els registres de cada cas, s'inclou el genograma dibuixat conjuntament entre la investigadora i la relatora en la primera entrevista del dispositiu.
- f) Els aspectes rellevants de la trajectòria de vida pel que fa als esdeveniments que han comportat un viratge o punt d'inflexió en el recorregut vital, han quedat inclosos en la graella de transcripció i anàlisi de cada cas.

8.3.3. El relat de vida

Poder explicar, poder dir, a un mateix i a una altra persona fins el moment desconeguda, esdevé una producció discursiva del subjecte que pren la forma narrativa. Les descripcions, explicacions, avaluacions formen part de la narració i contribueixen a crear significats. Per poder explicar una història cal tenir en compte els personatges, les situacions, les relacions, les formes d'actuar, de viure i les valoracions personals que en formen part. Això és el RV.

"Perque entens més coses. Quan ho has d'explicar, com que ho expliques per un altre, t'ho expliques a tu mateix i també potser ho veus més detallat, ho veus més detallat, més... no tens només aquell record, així que el tens com una fotografia, l'expliques i té més recorregut" A01

Requereix un esforç d'organització i de selecció dels records i esdeveniments que afloren en el relat i al mateix temps una reconstrucció que sigui mínimament entenedora, tant per qui l'explica com per qui l'escolta.

En general, els esdeveniments que es relaten són aspectes de la pròpia vida que han deixat petjada i dels quals s'ha fet una interpretació subjectiva prèvia. Endinsar-se en alguns ells, pot desvetllar temences per a connectar amb les emocions viscudes que hi van associades.

Aquesta producció discursiva, l'organització, construcció i transmissió del relat convida a fer un treball d'introspecció i de comprensió reflexiva sobre l'experiència viscuda. Perquè això sigui possible es necessari que els interlocutors estiguin predisposats i compromesos en la tasca biogràfica.

Entenem que el procés introspectiu remet a circumstàncies o esdeveniments que han deixat petjada en el propi esdevenir vital. La mirada endins vol dir també qüestionar i qüestionar -se fins a quin punt aquests esdeveniments han condicionat, conscient o inconscientment, lògiques d'acció que s'han anat reproduint d'una manera o altra en el decurs del temps davant situacions semblants, real o simbòlicament, o identificar i reconèixer aquestes lògiques de significació, d'enfrontament i d'acció son fruit d'aquest anàlisi retrospectiu del passat i de la seva possible repercussió en el present. Vol dir fer una relectura de l'experiència viscuda, ampliant l'òptica d'observació i d'anàlisi, la qual cosa pot facilitar noves significacions respecte els mateixos esdeveniments.

En cap dels casos estudiats el relat segueix de forma lineal el temps cronològic i progressiu de l'itinerari de vida. A través de les diferents entrevistes, determinats fets i experiències apareixen i reapareixen de manera espontània o com a conseqüència d'associacions de la testimoni, que sovint fa de manera sobtada i/o espontània. Tanmateix aquestes reiteracions sobre un mateix esdeveniment aporten noves informacions i matisos associats al record, enriquint així l'anàlisi retrospectiu de l'esdeveniment.

Tenint en compte les aportacions de Gergen (1996), les formes narratives que han desenvolupat les nostres testimonis durant el procés de construcció del relat corresponen bàsicament a una tipus de narració progressiva, en la qual estan presents els processos de canvi, tot i que respecte a determinants

esdeveniments s'expressa un tipus de narració d'estabilitat, sense significacions de canvi o d'aprenentatge respecte el futur.

Inicialment les testimonis acostumen a parlar de les primeres experiències infantils, que ocupen molt de temps en la narració, fent palès la importància que tenen pel desenvolupament posterior de la persona. En un principi tenen un caràcter explicatiu i descriptiu. A mesura que progressa la relació de confiança, es va diluint l'ordre temporal o cronològic. Determinats fets o circumstàncies ja narrats, es reprenen de nou, afegint noves explicacions, associacions i vivències emocionals vinculades al mateix esdeveniment, en un moviment constant d'anada i tornada seguint una lògica particular que articula uns esdeveniments amb d'altres.

En el decurs de les converses, de manera sobtada, sorgeixen pensaments oblidats, dins un marc associatiu. L'associació lliure és la regla fonamental de la tècnica psicoanalítica descrita per Freud. Consisteix en que la persona expressi totes les idees, pensaments, imatges, emocions o records tal qual es presenten sense cap mena de filtre o de selecció, malgrat que el material sembli incoherent o mancat de sentit. L'acompanyament al relat de vida, aplica aquesta norma en el procés de construcció del RV.

Poc a poc, el relat cobra així noves visions i significats fins i tot, de vegades, contradictoris amb les afirmacions enunciades a l'inici del procés.

En la mesura que la persona avança en el procés, van aflorant irrupcions viscudes durant la trajectòria de vida, canvis o punts d'inflexió que han suposat, de manera sobtada o gradual, viratges significatius que estableixen un abans i un després de determinats esdeveniments significatius per a la persona. Apareixen també decisions que s'han pres en el recorregut i que han tingut una certa transcendència. Sovint sorgeixen de manera avaluativa, en forma de judici, com a encerts o com a fracassos difícils de reparar.

Si bé en les primeres trobades l'investigador fa un primer esbós gràfic de la línia de vida, la seva elaboració va incorporant nous continguts, observacions, que representen punts d'ancoratge o d'interès en la globalitat de tot el relat. Per aquest motiu creiem que no cal fer aquest esboç conjuntament amb la persona en la primera trobada, sinó anar dibuixant i incorporant les dades en l'anàlisi posterior de les entrevistes.

Ara bé, en la primera entrevista, la confecció conjunta del genograma, en un format conversacional i d'intercanvi, ha estat de gran utilitat per dos motius: trencar el gel inicial i recollir informació sobre les observacions que es feien sobre el context i les diferents figures significatives dels membres de la família. No es tractava de fer una descripció concisa de la composició familiar, sinó de conèixer les vinculacions amb els diferents membres més representatius de l'estructura.

En el treball de rememoració, les emocions associades als records, van augmentant en quan a la seva irrupció i intensitat, en la mesura que la persona s'allibera d'una certa tensió i fa més confiança a la persona que l'escolta. El discurs narratiu posa de manifest una dialèctica entre la raó i l'emoció.

Apareixen emocions associades a esdeveniments concrets: la por, l'enuig, la ràbia, , la vergonya, l'enveja, l'alegria, l'amor.... Tanmateix, no sempre es manifesten de manera nítida en tant que queden emmascarades per la pròpia narradora. A mesura que avança el relat, mitjançant l'anàlisi continuat dels enregistraments i dels textos de cada una de les sessions, i de totes les efectuades per la interlocutora en el seu conjunt, la investigadora va encabdellant hipòtesis i qüestionaments, sobre emocions contingudes o reprimides que suggereix el relat. Aquestes es retornaran a la persona en forma de suggeriments perquè puguin ser verificades o no per la pròpia persona.

"... sí, sí.... i tant que sí!.... M'avergonyia! i tenia raó d'avergonyir-me!". C04

"...la persona fa una reflexió, descabdella... descabdellant un tros i un altre tros... i aquesta sensació de...Bufff!! .... l'emoció s'ha mogut!". M03

Aquest és un dels aspectes observats que permet afirmar que el dispositiu obra la possibilitat d'enfrontar-se i comprendre's a sí mateix davant dels propis judicis i censures, descobrir els conflictes, les contradiccions i les incoherències entre la manera de pensar i de fer. Facilita un canvi en la representació que s'ha fet de sí mateixa, ampliant la seva visió i la forma de representar-se davant els altres.

En el nostre estudi cada una de les entrevistades mostra una forma diferent de representar-se a sí mateixa, dibuixant un estil personal narratiu i una certa manera de posicionar -se davant dels esdeveniments vitals, atzarosos o previsibles. A continuació, exposo els diferents estils que hem observat.

- la persona reflexiva, introspectiva, amb ganes d'alliberar-se d'un malestar que la bloqueja, autocrítica i exigent amb ella mateixa, amb una clara tendència a culpabilitzar -se dels

esdeveniments. L'enyorança, la tristesa i una certa malenconia són la seva carta de presentació.

- la persona que inhibeix les emocions associades a les seves experiències de fracàs, i com a contrapunt, abelleix el seu entorn, magnificant qualsevol detall o esdeveniment, posant hi passió i entusiasme. La rialla fàcil és la seva manera d'escenificar l'assoliment del seu èxit per a compensar les seves frustracions.
- la persona que manté una imatge aferrissada de racionalitat i que es blindava a ella mateixa per no connectar amb les contradiccions i emocions. La seva manera de presentar-se al món és l'orgull de sentir-se diferent a allò que s'esperava d'ella com a dona, embolcallat de raonament asèptic i racional.
- la persona que té dificultats per a connectar amb sí mateixa, per interioritzar, reflexionar o qüestionar les pròpies experiències i recorre a explicar la dels altres.

En la nostra recerca, aquest darrer perfil seria el menys apropiat per a beneficiar-se de la metodologia de RV. Correspon al "cas fallit o negatiu" del nostre estudi, que no s'ha inclòs en l'anàlisi de casos, atès que s'ha desestimat degut a que no va completar tot el procés. Es va considerar un cas d'abandó donat les reiterades anul.lacions d'entrevistes que es varen anar produint durant el procés. Tot i parlar molt durant les entrevistes, en realitat donava la impressió que les paraules tapaven la possibilitat de "dir" i "sentir". En aquest cas, en la primera trobada, la persona va expressar que la seva motivació no tenia que veure amb ella mateixa, sinó que tan sols accedia a col.laborar perquè la seva filla li ho havia demanat. Aquests elements varen fer que, sense explicacions declaratòries, el relat quedés abandonat després de la tercera trobada. A la manca de motivació de la narradora, podríem dir que es va afegir també, la manca de motivació i els prejudicis de la investigadora pel que fa a la capacitat introspectiva de la testimoni.

A partir d'aquesta experiència, en treiem dues conclusions. La primera consideració té a veure amb els criteris d'elegibilitat o d'accés al dispositiu. La persona ha de tenir un mínim de motivació personal, més o menys concreta o precisa, per a relatar la pròpia vida que no se'n derivi del desig exclusiu d'una altra persona; ha de tenir una certa predisposició per a reflexionar i connectar amb el seu món intern

com a compromís amb ella mateixa amb l'esperança d'introduir canvis que millorin el seu benestar personal.

La segona consideració té a veure amb les expectatives i els prejudicis de la investigadora, que en aquest cas van contribuir a que no es perseverés en la cerca de continuïtat del procés. Va reeixir la idea preconcebuda de que la persona tenia dificultats per interioritzar, reflexionar i connectar amb ella mateixa, la qual cosa era essencial per a la recerca.

Naturalment, la manera de percebre's, reconèixer a sí mateix i als altres les pròpies emocions es diferent per a cada persona, i representa diferents nivells de dificultat segons l'estructura de la personalitat de cada individu.

El treball de subjectivació que activa el dispositiu dels RV, pot fer que la persona es qüestioni certs aspectes de la representació que té de sí mateixa, i en considerar-ho, pot tractar de modificar-ho, sempre i quan estigui predisposada a anar desgranant, descabdellant -com deia una informant - la representació que han anat configurant prèviament.

Pel que fa a les identifications infantils, es posa de manifest que en les nostres testimonis, excepte una d'elles, sembla que la figura paterna ha deixat més petjada que la figura materna. En la narració s'observa a través de les reiterades referències als valors transmesos pel pare i per certes semblances de la narradora, observades per la investigadora en el seu sistema de valors i la seva forma d'actuar. En aquesta recerca hem trobat que la figura materna, tot i reconèixer la seva importància, no té massa presència en el relat.

En un estudi anterior sobre la resiliència (Bonafont: 2012), es va observar que les persones que eren més resilients - en aquest cas, homes i dones - tenien una forta identificació amb la figura paterna. En l'estudi actual, apareix novament aquest tret associat a dones que pertanyen a una època on la dona havia de seguir les convencions socials que la relegaven a un paper secundari com a mestresses de casa. No obstant varen ser dones que van trencar aquest motllo que les condicionava, obrint noves vies de realització personal. Igual que en l'estudi anterior, se'ns planteja la pregunta si aquesta identificació amb el pare té alguna explicació respecte les trajectòries vitals que han seguit. Tal vegada caldrà valorar aquesta qüestió en posteriors investigacions.

El procés narratiu i el seu anàlisi acurat revela la gran importància de l'ús del llenguatge i la semàntica més utilitzada. Les paraules o les frases fetes condensen significats que posen de manifest continguts latents en el discurs de la narradora. Les paraules reiterades, les expressions fetes, o els substituïts metafòrics recurrents són elements que requereixen un esforç analític per intentar desvetllar els significats que s'insinuen a través dels enunciats.

Això em recorda el que diu Ferdinand (de) Saussure, lingüista suís, que des de la lingüística estructural i la semiòtica, considera que el signe lingüístic està constituït per la dicotomia de significat i significat, que constitueixen ambdós una unitat inseparable.

Per ell, el significat és la forma material que pren un signe i que designa quelcom a través d'un conjunt de sons (forma fònica) o a través de grafies (formes gràfiques) d'una paraula o una imatge. És una imatge articulada d'una percepció (visual, auditiva, tàtil). Designa quelcom, denota una imatge (per exemple, una rosa) i un concepte (flor aromàtica, de pètals que poden tenir diferents colors).

El significat és el contingut del significat, allò que apunta o refereix el significat, és a dir la representació mental i la connotació subjectiva que un atribueix al significat.

En la teoria psicoanalítica de Jacques Lacan, l'inconscient està estructurat com un llenguatge de manera que el significat adquireix un paper central. Per aquest autor els significats no són només les paraules, les grafies, sinó també les relacions que s'estableixen quan els significats s'han inscrit en un ordre simbòlic.

Durant el procés de subjectivació que promou el dispositiu, l'ús de paraules o substituïts metafòrics, han estat una peça clau per a l'anàlisi progressiu, continuat i global del relat i han facilitat la interacció i la circulació de la paraula entre ambdues participants. En aquest sentit, volem ressaltar algunes consideracions que se'n desprenen de la interacció durant el procés de co-construcció del relat.

- Quan l'entrevistadora demana un aclariment sobre la connotació que atorga a una determinada paraula, acció o pensament, que suposadament vehicula un judici previ, això pot obrir el ventall de possibilitats de comprensió dels fets que s'estan relatant. Es a dir pot contribuir, a examinar el mateix contingut des d'altres perspectives. Obra i amplia el ventall de possibilitats.

- Hi ha paraules o substituïts metafòrics que queden fixats en el llenguatge com inèrcies que apareixen reiteradament en el discurs narratiu. Desencabdellar els significats, i sovint les contradiccions que s'amaguen entre el significat atorgat i les accions relatades, pot contribuir a donar un gir en la revisió i relectura dels significats, obrint així un espai reflexiu i de qüestionament de la narradora.
- Els substituïts metafòrics ens han proporcionat una visió de com la persona es representa a sí mateixa, ja sigui en la totalitat del relat de l'experiència viscuda o davant determinats fets. Aquestes metàfores ens ajuden a aproximar-nos una mica més a la vivència de l'altre, i esdevenen peces claus de l'escolta comprensiva. Per aquest motiu en l'anàlisi intracas hem identificat a cada narradora amb aquella frase que, suposadament per nosaltres, identifica millor un aspecte de la seva singularitat.

Tanmateix, hi ha dues consideracions a fer respecte aquestes observacions. En primer lloc, l'anàlisi semàntic es produeix a la llum del desenvolupament progressiu del relat, del context narratiu, dels esdeveniments viscuts i de l'anàlisi dels continguts del discurs. Segons la nostra experiència, cal que l'entrevistadora analitzi cada entrevista per estar més preparada per la següent, tenint presents els dubtes, qüestionaments, o supòsits que suggereix l'escolta i l'anàlisi de l'entrevista i del relat en el seu conjunt, de manera que pugui demanar nous aclariments o fer suggeriments sobre la narració efectuada prèviament.

Una segona consideració important és que no es poden interpretar aquests significats des de la subjectivitat de l'entrevistadora, de manera que cal ser curiosos en la manera de plantejar aquesta qüestió en la interacció. Es pot suggerir però no afirmar o donar per suposada una determinada interpretació. El suggeriment explícitament manifesta la nostra visió que ha de ser verificada o no per la narradora.

Segons l'IEC, l'acció de *suggerir* significa fer néixer en l'ànim (de l'altre) una idea. Així doncs, en aquest tipus de interrelació entenem que una de les funcions de la co-construcció del RV, mitjançant una relació intersubjectiva, té a veure amb l'intercanvi que es produeix quan la paraula circula retornant a l'altre el que s'observa i suggereix la narració. El suggeriment convida a pensar sobre els significats

atribuïts a un determinat fet, circumstància o record. En termes científics podríem dir que suggerir és formular una hipòtesi que es presenta a l'altre perquè pugui ser verificada.

El treball biogràfic mobilitza als participants en la interacció, tant a la entrevistadora i entrevistada. En tots els casos estudiats, a banda de quins hagin estat els efectes del RV, les testimonis coincideixen en afirmar que no les deixa indiferents. El relat reactiva records, emocions, sensacions de vivències respecte el passat i el present, convida a un moviment introspectiu. El treball reflexiu pot produir-se abans o després de la sessió. No sempre es produeix durant la trobada. Podríem dir que el dispositiu remou i promou una mirada introspectiva provocant un cert sacseig intern. Mobilitza.

Segons les testimonis, el fet de posar en paraules i explicar a una altra persona situacions o esdeveniments viscuts, permet "explicar-s'ho" a sí mateixa. Segons una testimoni aquesta acció possibilita assimilar aspectes de la pròpia vida que han generat malestar. Mencionar el malestar emocional, permet aprofundir en els aspectes que poden estar implicats en ell. La interacció amb l'altre, que escolta sense jutjar, sense aconsellar, sense interpretar, facilita aquest aprofundiment en la mesura que la persona se sent reconeguda i s'amplia el marge de confiança. Des d'aquesta perspectiva, la narració, contribueix a alliberar tensió, a posar una mena de distància amb el malestar, posant-ho fora d'un mateix a través de les paraules.

"... ha estat un treball molt fi... i això m'ha anat molt bé... o sigui m'imagino que un treball amb un psicòleg molt dur, que em pogués enfrontar i em pogués posar uns d'allò... potser hagués fet com una almeja.... però com ha estat un treball molt fi... m'ha portat a obrir-me a racons més profunds". M03.

Com hem assenyalat, la investigadora també experimenta una mobilització de les pròpies emocions, ja sigui per qüestions identificatives, associatives o bé per circumstàncies o esdeveniments que la impacten o corprenen. Davant esdeveniments dramàtics, o de profund malestar o insatisfacció, se li activen sentiments de compassió i l'impuls de protegir a l'altre, de donar consells o solucions eficaces, la qual cosa no correspon de cap manera a la intencionalitat del dispositiu. En aquests casos, un es pot arribar a qüestionar èticament el propi paper en la interacció: és ètic entrar en la intimitat de l'altre?

En qualsevol cas, la resposta apel·la a la dimensió ètica del dispositiu i a l'honestetat de la entrevistadora, que ha de ser conscient de les pròpies limitacions, del seu paper en la interrelació i les condicions acordades en el document de compromís del procés.

Per aquest motiu, trobem que és absolutament necessari que en la posta en marxa d'un dispositiu d'aquestes característiques establir les condicions i la intencionalitat del procés. No es tracta de cap teràpia, ni de cap tractament, es tracta d'acompanyar a un procés de revisió de les circumstàncies i fets viscuts des de la pròpia subjectivitat. Qui sap sobre la pròpia experiència i en treu conclusions per a l'acció, és qui narra la seva història. Això que és fonamental per aquest tipus de processos, cal recordar-s'ho de manera sovint durant l'escolta comprensiva.

Certament, les persones que es dediquen a les professions anomenades de "servei" o "d'ajuda", tenen una certa predisposició a protegir l'altre, a "curar-lo", a "rescatar-lo" o "salvar-lo". Quan es rememoren fets dolorosos, pot aparèixer una tendència a desviar el tema per tal d'evitar la reactivació del sofriment de l'altre. Adonar-se d'això, i quin part d'un mateix està implicada, requereix també un treball personal de revisió i d'anàlisi.

Considerem que el treball amb RV, requereix per part del professional o de l'investigador, una supervisió per alguna persona experta, de manera que així es pugui diferenciar la realitat subjectiva d'un mateix de la de l'altra, al menys durant el període d'aprenentatge que requereix la pràctica inicial.

En el nostre estudi, la supervisió externa ha estat crucial per poder discernir allò que es propi i allò que és aliè a un mateix, per adquirir una mirada menys contaminada per les pròpies impressions i conclusions, per tant més oberta a la comprensió de la testimoni. També ha facilitat el treball analític, ampliant l'angle d'observació en la globalitat del relat, durant i al final de tot el procés.

Ara bé, com diu Vargas Thils (2008) el dispositiu de RV pot ser una eina útil en alguns casos, però no és una opció generalitzable a tothom, com s'ha pogut constatar en aquest estudi.

Bertaux (2013), parla de la importància que tenen els "casos negatius" per a la praxis de recerca en els RV. Aquest autor considera que aquets casos dits negatius són aquells que contradiuen el model. No obstant contribueixen a verificar-lo, afinant molt més les conclusions per a noves recerques.

Tal com hem dit abans, en la nostra experiència, entre les quatre entrevistades, una l'hem considerada com a "cas negatiu" però de fet ens ha permès concretar millor algunes de les condicions i requisits que cal considerar en aquest tipus de dispositiu de RV: en primer lloc, una escassa o nul·la motivació

pel canvi, també la poca connexió amb les emocions i finalment una minsa curiositat pel món interior. En aquests dos darrers aspectes possiblement augmentar el nombre d'entrevistes podria afavorir aquest tipus d'experiència. En quan a la motivació, els *motius* pels quals hom vol accedir al dispositiu tenen un pes fonamental per a la participació i compromís en el procés.

8.3.4. El procés d'elucidació, subjectivació i construcció de sentit

Com hem vist abans, diversos autors descriuen el procés d'elaboració del relat de vida en tres fases: a) Obertura, b) Aprofitament, c) Tancament (Cornejo, 2011; Vargas Thils, 2008; Legrand, 1993).

En el procés que s'ha seguit en el dispositiu de la nostra recerca, es poden observar aquestes tres fases, tot i que els límits entre elles no queden clarament delimitats ja que guarden relació amb el ritme i l'estil narratiu de cada una de les testimonis. A continuació, descrivim el procés segons la nostra experiència:

a) Primera fase: Obertura del relat i inici de la relació interpersonal

Aquesta primera fase s'obra amb els acords de les condicions metodològiques, procedimentals i ètiques que regiran tot el procés d'elaboració del RV. En la primera trobada es fa un breu recordatori sobre la intencionalitat i la finalitat del procés, les condicions de producció del relat i el paper de l'entrevistadora. S'aclareixen els dubtes o interrogants de la persona entrevistada, de la manera més senzilla, clara i pertinent possibles, adequant-se a la demanda, els dubtes o interrogacions de la persona fugint de tecnicismes o d'explicacions excessivament llargues o complexes. Com ja em dit anteriorment, és important insistir en que no es tracta de cap tipus de teràpia, ni implica cap contracte terapèutic. També cal deixar constància del paper de la investigadora, com a facilitadora de la construcció del relat, que acompanya el procés del qual és protagonista la narradora.

Les primeres trobades tenen un caràcter observacional i exploratori atès que es produeixen les primeres impressions de les participants en la interacció. Aquesta primera fase significa l'obertura d'un espai comunicatiu i relacional que pren importància en el desenvolupament del procés i en la co-construcció del relat. Es posa en joc la confiança, el reconeixement, l'interès i el compromís d'ambdues participants.

La narradora està a l'expectativa del procés i de la confiança que l'inspira la investigadora així com del clima que embolcalla les entrevistes (naturalitat, respecte, proximitat, interès, mirada atenta i acollidora, disponibilitat per a l'escolta...). En la primera trobada, entre altres coses, se li demana que expliqui quin és el motiu que la mou a relatar la pròpia vida, quines són les seves expectatives vers el procés i quins aspectes - possibles - desitjaria modificar de sí mateixa i de la pròpia manera d'actuar, la qual cosa ens permet fer una avaluació "*pre i post*" de tot el procés.

La investigadora està atenta a les informacions i explicacions de l'entrevistada, a la comunicació verbal i no verbal, a l'estil narratiu, intentant copsar la singularitat de l'altra, la seva manera d'expressar-se, d'explicar i explicar-se a sí mateixa, les interrupcions en el seu relat, les associacions, els valors que transmet ....). Promou i estimula els records de manera dialogada i no directiva.

La narradora es troba immersa en una dinàmica que l'empeny a parlar lliurement del que vulgui, sense cap condició o guió preestablert. En aquesta fase hi ha poques interrupcions o interpelacions per part de la persona facilitadora; a mesura que avança el relat i la confiança mútua, les demandes d'aclariment, les preguntes i els suggeriments augmenten.

Progressivament van apareixen dades biogràfiques, experiències viscudes, circumstàncies i esdeveniments que ens remetent al context sociocultural en el que ha viscut, les primeres experiències infantils, la percepció i la relació amb les figures parentals o d'altres persones que han estat significatives en el seu recorregut vital, ja sigui positiva o negativament.

En un principi la persona no sap ben bé cap on va, de manera que comença el relat de manera cronològica i descriptiva, sense aprofundir gaire en els significats dels fets que relata, més o menys ordenadament, de vegades sense relació aparent entre diferents fets o esdeveniments. En alguns casos, la narració inclou interpretacions excessivament racionals sobre l'impacte i les conseqüències d'episodis que han deixat petjada, sense obrir la possibilitat que siguin revisats des d'altres òptiques de comprensió.

Ben aviat, es trenca l'ordre cronològic del relat, i es produeix una alternança entre experiències produïdes en diferents moments vitals, sense que aparentment tinguin cap relació entre ells. Cal estar alerta al fil narratiu que les articula segons un mecanisme associatiu.

Quan els motius que han empès a la persona a elaborar el RV han estat força explícits, els records es centren molt més en aquells esdeveniments que guarden relació amb les qüestions que la preocupen o generen malestar.

b) Segona fase: Construcció - Deconstrucció- Reconstrucció de l'experiència viscuda i els seus significats

En la segona fase es va aprofundint en el relat a mesura que es reforça el vincle de confiança entre ambdues protagonistes de la interacció. Apareixen esdeveniments, circumstàncies o fets ja relatats, deixant de ser exclusivament descriptius per incorporar noves informacions, explicacions, avaluacions i/o significacions sobre els mateixos fets.

Poc a poc, en funció del temps que necessita cada persona, el relat pren una nova cadència més fluida segons la dinàmica de mobilització i introspecció reflexiva. Emergeixen emocions vinculades al record. Es *re-viuen* i *re-senten* situacions i emocions en un moviment de reactivació de les emocions viscudes, algunes bloquejades, oblidades o ignorades per ella mateixa. Tal vegada quan això succeeix, poden aparèixer explicacions contradictòries amb el que manifestava a l'inici del relat, passant d'una narració més descriptiva a una narració més vivencial. Tanmateix en tots els casos, les testimonis es refereixen espontàniament a aquesta mobilització o sacsejada, la qual es pot produir abans, durant o després de cada sessió, en funció de cadascuna d'elles.

La narració, tot i que no segueix una ordenació seqüencial, ni temporal, va dibuixant el recorregut de vida, les transicions, els viratges, les continuïtats i ruptures, les concordances i les discordances entre el discurs i l'acció. S'aprecia un augment del nivell de comprensió dels condicionants personals, familiars, socials, culturals, que han influït en la trajectòria de vida en un moment donat, i en les decisions, eleccions o renúncies que s'han fet.

Les descripcions, explicacions, i avaluacions contribueixen a copsar els significats del que han representat determinats esdeveniments en la vida de la persona i ajuden a entendre una mica més el seu sistema de valors i les lògiques d'actuació. A més, apareix el teixit relacional, les formes d'interactuar o relacionar-se amb els altres.

A mesura que avança aquesta segona fase, es fa més evident la co-construcció del relat i l'intercanvi entre l'entrevistada i l'entrevistadora. La conversa segueix un procés d'anada i tornada, en el sentit de reforçar i retornar, verificant o no, la comprensió del missatge transmès, o bé, demanant aclariments sobre fets o termes utilitzats en el discurs narratiu. Aquesta interacció és la que permet generar la reflexió, en tant que facilita i promou la introspecció.

La construcció i revisió del relat facilita l'articulació entre experiències del passat i del present, que posen en evidència lògiques de funcionament i d'afrontament que guarden relació entre elles. És el que alguns autors anomenen "relat totalitzant" (Bertaux, 2013), és a dir, que posa en relleu la vida com un tot.

Al mateix temps, i tal com diu Marichela Vargas (2008), la producció del relat pot tenir un efecte de desculpabilització d'un mateix i dels altres atès que es va accedint a una major responsabilitat i marge de llibertat per a prendre decisions i actuar més enllà dels determinismes, i per altra banda, sobre les formes de relacionar-se amb un mateix i amb els altres. Entenem que això és una de les finalitats del dispositiu que promou un treball de comprensibilitat.

La mobilització interna que genera el treball biogràfic, va més enllà de la presència en les trobades. En els períodes inter-sessions, la persona segueix donant voltes al relat, recuperant records, oblidats o no, i en alguns casos, fent-se preguntes sobre els mateixos o reflexionant sobre aspectes que ha tractat en la darrera sessió ja sigui en forma de pensaments, buscant fotografies o altres documents o bé anotant les observacions i conclusions que s'extreuen d'aquestes trobades i dels seus efectes posteriors.

"Sí perquè a vegades, quan surts d'aquí... (...)... més aviat després, perquè quan estic aquí, estic en aquell món oníric del record... després sí que hi ha hagut reflexió!". A01

"T'havia d'explicar que .... aquestes entrevistes i aquest relat em mouen molt més del que em pensava... (...)... quan has marxat haig de ... parar màquines... faig un procés a la inversa, que em porta a la reflexió....". M03

En aquesta segona fase l'anàlisi que fa l'investigadora després de cada sessió, la lectura i relectura del text o l'escolta de l'enregistrament, les anotacions en el diari de camp, tenen una gran importància per

a aproximar-se a la manera de percebre, interpretar i actuar de la persona davant les experiències viscudes. Com diu J. Barus-Michel (2012), es tracta d'un *treball de muntatge*, a través del qual, s'analitza el què es presenta en els discursos sense relació aparent, en desordre o en la forma d'explicacions massa racionals, i aquells aspectes que, de manera intuïtiva, associativa o implícita en el discurs, la persona deixa de banda. Aquest anàlisi permet que la investigadora pugui utilitzar ho en el moment que es cregui oportú en forma de demanda d'aclariment, de suggeriment, de reformulació o hipòtesi, de manera que pugui ser recollit i verificat (o no) per l'entrevistada.

Segons la nostra experiència, el discurs, l'ús del llenguatge i de determinades paraules, és essencial per a l'escolta comprensiva. Es tracta de detectar paraules, expressions o substituïts metafòrics que s'enuncien reiteradament en el relat, i que suposadament vehiculen i condensen significats que no han estat explicitats o bé que revelen una certa manca de coherència amb el que aparentment vol dir la persona seguint el fil del relat.

Per altra banda, la lectura i la relectura de tot aquest material, l'esforç per entendre com percep la pròpia realitat i experiència la narradora, genera també la mobilització de ressonàncies en la investigadora que tenen a veure amb ella mateixa i amb la seva pròpia experiència. També en aquest cas, s'activa la introspecció a partir de qüestionaments sobre sí mateixa, sobre sentiments o emocions que es desvetllen davant les experiències de l'altra. Cal tenir-ho molt present per no caure en l'error de confondre's amb l'altre, i també fa recomanable una supervisió externa, com direm més endavant.

Amb el resultat de l'anàlisi de tot aquest material es prepara la següent trobada, i així durant tot el procés. Considerem que el treball d'escolta comprensiva vol dir tornar i retornar a la lectura i anàlisi del discurs i dels textos.

En aquest període la entrevistadora intervé més. La conversa es fa més natural i més fluïda, la paraula circula, anant i venint. Aquesta major intervenció té a veure amb la demanda d'aclariments sobre quelcom que s'ha dit i que no ha quedat suficientment clar, o bé sobre el significat que atribueix a determinades paraules, expressions o substituïts metafòrics, suposa retornar la paraula a partir de les impressions o supòsits que genera el discurs de l'altra.

Per part de l'entrevistada la fase d'aprofundiment posa en joc la seva motivació i l'esforç per implicar-se i adquirir un nivell de comprensió de sí mateixa, més ampli, l'interés per connectar amb sí mateixa, de qüestionar-se i està amatent a les pròpies contradiccions i incoherències, amb els desitjos, les emocions, la voluntat i l'obertura per a incorporar nous significats o noves mirades sobre un mateix o sobre els altres.

c) Tercera fase: Comprensibilitat, construcció de sentit i efectes del relat

Poder "dir", poder expressar-se, explicar-se a sí mateix i a l'altre lliurament, sense el temor de ser valorat o jutjat, és una manera de reconèixer-se a un mateix i al mateix temps satisfent en certa forma el desig de ser reconegut per l'altre. És una forma de buscar un sentit de coherència i de continuïtat entre el passat i el present per a poder orientar el futur. Un reconeixement de la pròpia singularitat malgrat les circumstàncies, els encerts o desencerts, els èxits o els fracassos, el que podia haver set i el què realment ha set.

"...T'explico el que vull, sembla que no em preocupi gota per si graves o no, o sigui que estic relaxada...". M03.

"... I això em dona una tranquil.litat!... saber que hi ha una persona que m'entén, que li puc explicar qualsevol cosa, que a més coneix la meva trajectòria i que en un moment determinat li puc dir: no puc més.... que exploto!....". C04

Com diu J. Barus - Michel (2012), el subjecte és un productor de sentit i això permet el pas de poder sentir que també és l'autor de la seva història. Sent la necessitat de dir-se, d'interrogar-se sobre d'on ve?, com ha esdevingut?., cap on va?, què ha fet?, què vol fer?. Parafraçant Quim Monzó, "el perquè de tot plegat?"

La cerca de sentit es posa de manifest, de manera clara i explícita, en dues de les nostres entrevistades. A través de la construcció dels seus relats, de les giragonses del seu discurs, s'observa un moviment de la posició subjectiva davant esdeveniments viscuts, tan del passat com del present. Alguns d'aquests fets són reavaluats obrint així una via cap a la resignificació, i en conseqüència, la construcció de sentit.

"M'has fet adonar que no estic acabada com em pensava!, que encara puc fer coses... sí, sí... que encara puc servir per alguna cosa.... i això és molt important". C04

Com diu Marichela Vargas (2008), tanmateix no sempre és possible perquè en la tercera entrevista, el sentit que atorga a l'experiència vital, resta fixat a lectures i significacions prèvies sense donar-se la possibilitat de ser reavaluar les mitjançant la narració, en el moment present, en realitat, en aquest cas, és com si la única opció sigui refermar-les a través del relat. Ara bé també hem observat en aquest cas concret, que en les darreres trobades s'apreciava una certa esclatxa en la posició subjectiva en tant que mostrava subtilment que quelcom l'havia commogut i mobilitzat, sent capaç finalment de reconèixer la interacció amb l'altre, quan la interacció amb els altres havia estat pràcticament inexistent en les trobades anteriors.

El quart relat que en el nostre estudi ha estat considerat com un "*cas fallit o negatiu*", durant les entrevistes va mantenir un posicionament subjectiu allunyat de qualsevol cerca de sentit, de qualsevol qüestionament, com si la vida viscuda fos fruit de les circumstàncies, de l'atzar. En la seva narració són els altres els que han anat traçant l'itinerari vital com si ella mateixa estigués al marge de qualsevol elecció, responsabilització o autonomia per a decidir i per a fer. El seu relat, implícitament, transmetia una sensació de "*les coses són com són, no es pot fer-hi res; és suficient*".

La producció de sentit i la coherència unificadora es presenten mitjançant aproximacions parcials, sempre inacabades, en tant que, donada la gran complexitat de les vides humanes, és impossible comprendre tot allò que ha influït en el nostre propi esdevenir. Per altra banda la comprensió i el sentit, total o parcial, ha estat la resultant dels fets seleccionats i relatats per l'entrevistada en el marc de la interacció que genera el dispositiu en el moment actual.

Així doncs, entenem que el RV és sempre un relat inacabat, obert a noves relectures i resignificacions en el futur. Això no significa que no s'hagin produït canvis, ans al contrari, quan el procés de revisar i analitzar la pròpia vida, des d'una vessant més comprensiva ha contribuït a un canvi de posicionament subjectiu davant d'ella; és a dir a incorporar una nova mirada vers sí mateixa i aleshore produir una certa obertura cap el futur.

Aquesta obertura s'expressa mitjançant una major connexió amb les pròpies emocions i desitjos, un augment de la confiança en una mateixa i tal vegada en els altres que dona lloc al ressorgiment d'una certa esperança en el futur. Malgrat les circumstàncies, hi ha futur i per tant cal orientar els projectes, les eleccions i les properes accions cap aquest futur esperançador.

Les propostes de futur, en tant que representen un moviment endavant per no quedar atrapats en el passat o el present, requereixen un esforç de voluntat, de confiança en un mateix i de perseverança en allò que es proposa. Seria com el fet de recuperar l'energia i la força psíquica necessària per a dur-les a terme; però també comporta renunciar a determinats posicionaments subjectius que han regit fins el moment actual que tot i generar malestar també produïen beneficis o justificacions secundàries (victimització, mortificació, dependència, heteronomia...).

Reprement tot el que s'ha dit fins ara, pensem que la reconstrucció i la refiguració de la història permet una major comprensió de sí mateix, de la pròpia història i d'alguns condicionants, interns i externs, que han estat presents en el recorregut vital, en les decisions preses o en les accions realitzades. El final del relat, tal i com s'ha plantejat en el nostre estudi, permet connectar amb la motivació inicial amb una mirada més oberta. Tal com escriu T.S. Elliot, *"El què diem al començament és tot sovint el final, i arribar al final és arribar a un començament"*.

Tancament del relat i valoració final

En el nostre cas, la darrera sessió, prèviament acordada a l'inici de la relació i per tant acotada en el temps que estipulava el disseny de la recerca, convidava a l'entrevistada a que lliurement pogués parlar sobre l'experiència viscuda durant el procés. Després d'aquesta primera valoració, se li plantejaven algunes preguntes, seguint el guió que s'havia elaborat prèviament. Considerem que tant el qüestionari inicial com el que es va fer al final de les trobades, han estat de gran utilitat per a la recerca, atès que ens han permès recollir i comparar l'experiència de les nostres testimonis, abans i després de la construcció del relat, aportant-nos nous coneixements tant del procés, com dels seus efectes i sobre la interacció relacional entre l'entrevistada i l'entrevistadora.

En tots els casos la investigadora agraeix la generositat i la implicació de cada una de les testimonis, i transmet els aprenentatges i la pròpia experiència en el procés. Tot i que es considera un tancament del dispositiu es brinda la possibilitat de noves trobades en el cas que la persona ho desitgi o ho consideri necessari.

8.3.5. Efectes de l'experiència: comprensibilitat, projecte i benestar subjectiu

A la llum de l'anàlisi de tot el material obtingut, pensem que efectivament, la co-construcció del relat de vida pot produir efectes positius en la percepció subjectiva de benestar, amb diferents nivells d'assoliment en funció de les condicions de producció i de les característiques de cada participant. D'una banda entenem per condicions de producció, el nombre de sessions, el temps de durada o el motiu per participar-hi; i pel que fa a les característiques dels participants, considerem que estan relacionades amb la disposició per a la introspecció, els mecanismes de defensa que es posen en joc i la predisposició a fer-se preguntes sobre un mateix i les pròpies accions. L'actitud i les habilitats comunicatives i relacionals de la persona que fa l'acompanyen incideixen també en les condicions que faciliten, en major o menor mesura, els processos d'introspecció i reflexió.

A *priori*, pensem que els canvis que es poden produir depenen, en major o menor mesura, de les expectatives, la motivació, la implicació, el compromís, l'actitud introspectiva de reflexió, la capacitat de fer-se preguntes, i el desig de canvi. Així doncs, els efectes positius pel que fa a l'augment del benestar subjectiu no sempre són possibles amb la mateixa intensitat. Existeix una variabilitat interindividual.

Tanmateix, el procés produeix efectes mobilitzadors tant en la persona narradora com en la persona que escolta i acompanya la construcció del relat. En aquest cas, l'experiència ens mostra com la interacció personal es mobilitzadora per cadascun dels subjectes que intervenen, de manera que podem afirmar que aquest tipus de dispositiu té efectes transformadors en sí mateix.

Per donar comptes dels efectes que s'han produït en relació al benestar subjectiu, hem utilitzat com a model de referència el que va proposar Carol Ryff (1989), des d'una perspectiva eudaimonista, el qual descriu com a benestar subjectiu a través de sis indicadors per al seu anàlisi: acceptació de sí mateix, autonomia, relacions satisfactòries, propòsit a la vida, domini de l'entorn i creixement personal. En la taula següent, presentem els conceptes associats a cada indicador, segons la descripció feta per Carol Ryff (1989).

Taula 8. Dimensions del Benestar Subjectiu. C. Ryff (1989)

INDICADORS	DESCRIPCIÓ
Acceptació d'un mateix	Actitud positiva vers un mateix.
Autonomia	Autodeterminació i capacitat per resistir les pressions socials i avaluar -se a un mateix i les situacions que es viuen en funció de criteris personals.
Relacions satisfactòries	Capacitat de mantenir relacions amb altres persones, basades en la confiança mútua i l'empatia.
Propòsit a la vida	Percepció que la vida té sentit i significat i que aquest es capaç d'integrar les experiències passades amb el present i el que portarà el futur. Inclou la presència d'objectius vitals.
Creixement personal (obertura a l'experiència)	Visió d'un mateix que fa referència a sentir-se obert a viure noves experiències que enriqueixin i que permetin realitzar el nostre potencial.
Competència ambiental	Sentit de domini i de control en el maneig dels entorns en els que estem implicats.

Font: Elaboració pròpia

Seguint els criteris definitoris de les dimensions que conformen el benestar subjectiu, segons Ryff, (1989), i de l'anàlisi del qüestionari semi-estructurat realitzat per a cadascuna de les testimonis en la darrera sessió del dispositiu com a tancament del procés, observem els següents resultats:

a) Acceptació d'un mateix o comprensió d'un mateix i de la pròpia vida

Tenint en compte el marc de referència del qual partim, considerem que aquesta dimensió té una correspondència amb el concepte que nosaltres identifiquem com a "*comprensió d'un mateix i de la pròpia vida*".

A partir dels resultats obtinguts, s'observa que dues de les nostres testimonis expressen obertament que el procés les ha permès augmentar la confiança en elles mateixes, adoptar una mirada més àmplia pel que fa als esdeveniments viscuts i les circumstàncies que han hagut d'afrontar. Relaten major seguretat i confiança en elles mateixes i una disminució de la intensitat de les pors que les dominaven. En general, al final del procés aquestes persones es senten més capaces d'afrontar el futur en tant que han guanyat un cert equilibri intern, tot i reconeixent els propis aspectes de vulnerabilitat i fragilitat.

Segons elles mateixes, el procés els ha permès connectar amb les pròpies emocions i, sobretot en un dels casos, reconèixer aquelles que han condicionat la seva trajectòria de vida, tot i sent ignorades o emmascarades (pors, vergonya, ràbia, culpa...). Poder identificar i expressar lliurement aquestes emocions, es considerat per elles com quelcom que produeix alleujament, desculpabilització i una major comprensibilitat respecte elles mateixes i la vida viscuda fins el moment present.

En qualsevol cas, hi ha o bé un reconeixement de la pròpia singularitat, dels propis valors, fortaleces i virtuts i en conseqüència una major reafirmació d'elles mateixes.

"... entendre'm més a mi mateixa, tant en coses del passat, de quan era petita.... d'ara...(...) ... potser no podia fer res més, potser és el que necessitava per sobreviure, saps?... ho he anat entenent... (...) ... em valoro més!....". C04

"... en general, em sento més segura... més segura de mi mateixa.... amb totes les inseguretats que hi pugui haver-hi....". M03

b) Autonomia

Segons el marc de referència del nostre estudi, l'autonomia està imbricada en el marge de llibertat individual de cada subjecte, el qual pot ampliar-se en la mesura que s'accedeix a una mirada més comprensiva i reflexiva sobre un mateix i les circumstàncies que l'envolten. Això pot comportar una disminució de la subjugació als determinismes interns i externs, o tenir en compte la part de responsabilitat d'un mateix pel que fa al posicionament subjectiu davant els condicionants i esdeveniments. El procés afavoreix l'accés a un coneixement d'un mateix, que a priori es desconeixia, i també una major responsabilització de les pròpies eleccions, decisions, accions i renúncies. Permet identificar lògiques de pensament, tensions, conflictes o accions que s'han anat reproduint al llarg de la vida i que són una font de malestar i en conseqüència, modificar la posició subjectiva davant l'esdevenir vital i els esdeveniments atzarosos de l'existència i les accions que es porten a terme.

Dues de les testimonis expressen que aquest increment de la confiança en elles mateixes i el resultat de tot el procés els ha permès reconsiderar la seva situació actual, alleugerir tensions o malestar i valorar les possibilitats actuals en funció dels seus interessos o motivacions per plantejar-se projectes de futur de manera realista i en funció de les pròpies possibilitats i desitjos.

"...hi ha hagut un cert alleugeriment.... en coses que precisament havien passat i en molts punts de vista de les coses que tinc per fer, i sempre és una lluita que hi haurà de tot...però que també m'ha equilibrat". M03.

"I avui he pensat: el divendres és meu!!!!, aquest vespre aniré al teatre, que fa teatre el meu fill, però jo m'agafó el dia meu!... m'ho regalo!". C04

c) Vincles relacionals satisfactoris

Respecte els efectes sobre els vincles relacionals hem pogut observar en dues de les testimonis, algunes modificacions significatives en la manera de percebre les figures parentals, especialment la figura materna amb qui havien mantingut una relació ambivalent, d'amor-odi, a nivell real o simbòlic. Apareix un element de més comprensió respecte l'altra en tant que es tenen en compte els determinismes contextuals i socials que han condicionat els seus comportaments o accions que tal com deia una de les nostres testimonis: *"eren fruit del seu temps"*.

En un dels casos, la persona ha pogut identificar clarament la subjugació al desig de l'altra (en aquest cas, la mare) durant tot l'itinerari vital i aquesta identificació l'ha permès per una banda, desculpabilitzar-la i també adonar-se'n de la pròpia responsabilitat en les seves decisions, eleccions o renúncies.

En un altra cas, la testimoni expressa haver aconseguit confiar en una altra persona la qual cosa l'ha permès adquirir una petita però significativa obertura a noves formes de relacionar-se amb els altres.

Així doncs, el procés genera una mirada més comprensiva, desculpabilitzadora i una major responsabilització de les pròpies decisions i accions, facilita una certa reconciliació amb l'altre que, tot i que no sempre comporti el perdó, si que disminueix la tensió i el conflicte que va associat al record de l'altre.

"A la meua mare l'he ben perdonada!... el meu pare va molts anys que és mort!... no és que hagi fet les paus... és que penso que (també) tinc bons records d'ell de quan erem petites .... però jo penso que no es va portar bé". C04

"... (ara) penso que devia patir molt (la mare)...., penso que devia patir horrors... veient que no podia sortir-se'n d'aquella situació que... mira també em sap greu (plora)". C04

*"... tinc una millor manera de veure-ho... la relació amb la mare, no sé ni perquè, ha millorat tant!".
M03*

d) Competència ambiental

En el nostre estudi la competència ambiental no ha estat suficientment valorada, no obstant creiem que la podem relacionar d'alguna manera amb la valoració que fan sobre les possibilitats i les limitacions relacionades amb el moment vital que estan vivint, així com de les oportunitats que els ofereix l'entorn a la llum dels seus interessos i desitjos. En un dels casos estudiats queda suficientment explicitada aquesta valoració per part de la testimoni.

e) Construcció de sentit i projecte

Tal i com s'ha dit anteriorment, el RV és una revisió i reconstrucció de significats, una forma de rendir comptes davant d'un mateix, incorporar una nova mirada sobre la pròpia vida, evidenciant que altres lectures són possibles i que aquestes alliberen tensions i malestar.

Construir sentit es relaciona amb un passat, un present i pot obrir una esperança de futur. El RV en tant que pot modificar el posicionament subjectiu davant d'un mateix i les pròpies circumstàncies, permet que la persona pugui connectar amb els propis desitjos i orientar/reorientar o plantejar - se accions futures, creatives i emancipadores.

En aquest sentit, dues de les testimonis manifesten que el procés que fomenta el dispositiu els ha facilitat per un balanç de les possibilitats que tenen per a plantejar-se nous projectes o readaptar d'altres, així com explorar nous interessos de cara al futur.

Es constata una vegada més, que les expectatives, la motivació, el compromís i la implicació personal respecte el dispositiu correlaciona positivament amb la construcció de sentit i el plantejament de projectes de futur. En el cas de la persona que no han verbalitzat cap tipus d'expectativa respecte el

procés o que considera que no existeix cap malestar que la mogui a modificar coses de la seva vida, no es plantegen nous projectes o accions de futur, i transmetent una idea de que les coses ja estan bé com estan i que no cal modificar res.

La recerca mostra com el procés reflexiu al final del relat connecta amb les motivacions que s'han expressat a l'inici de tot el procés. Es valora la situació i les possibilitats actuals, i es plantegen accions futures que reportin benestar i satisfacció personal. Segons la nostra opinió significa una obertura a l'esperança, una direccionalitat més autònoma en funció dels propis desitjos i motivacions. Aquesta conclusió està en consonància amb el que promou la sociologia clínica és a dir que el subjecte esdevingui autor de la seva història. Vincular -se a la pròpia història des d'un posicionament subjectivant obra la possibilitat de construir un projecte d'autonomia propi.

Ara bé, com ja indicava Legrand (1993), el procés no serà complet si no es connecta de manera efectiva amb la voluntat, el compromís i l'esforç per produir aquests canvis. Tot i que la nostra recerca no hem valorat els efectes del relat al cap d'un temps d'haver -se produït, pensem que, probablement, l'activació de la voluntat per a formular o redibuixar nous projectes de futur és un dels efectes desitjables i que caldria tenir - ho en compte en posteriors investigacions.

f) Creixement personal o Obertura a l'experiència

La participació de totes les testimonis en aquesta recerca és, intrínsecament, un indicador d'una certa obertura a l'experiència. La seva generositat, interès i disposició per a participar-hi en un dispositiu d'aquestes característiques, més enllà de les pròpies motivacions i expectatives, implica en ella mateixa una certa obertura i, com deia una testimoni *"una curiositat per conèixer el món que ens envolta"* i el desig de conèixer i aprendre coses.

Així doncs, l'anàlisi transversal dels efectes del relat, es poden resumir en els següents punts:

- El dispositiu creat per aquesta recerca facilita un procés de major comprensibilitat respecte un mateix i la pròpia vida.

- El procés té un efecte mobilitzador que permet revisar, reflexionar, reinterpretar i resignificar el recorregut vital, articulant passat, present i futur, tenint en compte els escenaris culturals i socials que envolten la trajectòria.
- El dispositiu facilita un canvi de posicionament subjectiu respecte esdeveniments significatius que s'han produït en la trajectòria de vida.
- En els casos analitzats, els efectes valorats com a millora de la percepció subjectiva de benestar, mostren una variabilitat individual, de major a menor intensitat, que guarda relació amb les primeres manifestacions, expectatives i motivacions expressades en el moment d'iniciar el procés.

8.4. Resultats de l'anàlisi de la relació interpersonal

"Entre narradores y escuchadores la relación es directa, imprevisible, problemática. Es, en otras palabras, una relación verdaderamente humana, es decir, dramática, sin resultados asegurados. No hablan sólo las palabras, sino los gestos, las expresiones del rostro, los movimientos de las manos, la luz de los ojos. Relación directa, por tanto feed-back inmediato, reacciones personales; el diálogo como momento polifónico en el cual ninguno de los presentes está excluido.

Franco Ferrarotti

Els resultats de la recerca mostren com la relació i la interacció que s'estableix entre les dues persones que participen en el procés de construcció del relat de vida és un aspecte fonamental per al seu desenvolupament. Per una banda els vincles de reconeixement, confiança i respecte de les testimonis vers la persona que acompanya la construcció del relat poden esdevenir facilitadors de la introspecció, la reflexió i la revisió de significats. Al mateix temps, la disponibilitat per a l'escolta atenta, sense judicis, i d'acord amb un interès autèntic i sincer per entendre i aproximar-se a la comprensió de l'altre són condicions indispensables per l'acompanyament i la co-construcció del relat de vida.

A continuació, exposem els resultats de la nostra recerca pel que fa a la relació interpersonal entre les testimonis i la investigadora, d'acord amb les variables analitzades.

8.4.1. Consideracions relacionades amb els contactes inicials

Els dos contactes inicials es produeixen en dues passes. Una primera trobada, informativa, abans d'acordar la participació en el dispositiu, i una segona trobada que estableix el punt d'inici del procés de relat de vida.

Tal com ja he dit anteriorment, la trobada prèvia considero que és necessària i un requisit imprescindible per entrar en el dispositiu per diferents motius, que exposo a continuació.

- Oferir informació més acurada sobre el tipus de dispositiu: en què consisteix, quina és la seva finalitat, les característiques del procés que es seguirà, aclarir dubtes, interrogants i expectatives errònies sobre el que pot aportar o no el dispositiu. En aquest cas, cal emfatitzar que el procés el fa la persona relatora, el paper facilitador del conductor del dispositiu, remarcar que no es tracta d'un dispositiu terapèutic, és a dir que no és una psicoteràpia.
- Aquest primer contacte permet que la persona que manifesta interès en participar pugui copsar una primera impressió de la confiabilitat que l'inspira la investigadora, podríem dir un aval de confiança atès que la confiança serà un element essencial durant tot el procés. En aquest estudi, les persones han accedit mitjançant la breu informació que els ha proporcionat un familiar, amiga o coneguda que coneixia bé la investigadora i podia avalar la seva competència ètica i professional. En aquest cas, aquest aspecte ha estat determinant atès que les característiques del dispositiu (revelar informacions personals, íntimes, privades) exigeixen garanties sobre l'investigador/a.
- Tot i que totes les participants van manifestar la seva conformitat per entrar en el dispositiu, vaig considerar important postergar la decisió definitiva per els dies posteriors, la qual es va confirmar definitivament a través d'una trucada telefònica. Aquest breu espai de temps, amb la informació rebuda, crec que pot facilitar una decisió més raonada i compromesa. Cal que la persona se'n faci càrrec que és l'actor principal del procés d'adquisició d'una major comprensió de sí mateixa i que això requereix esforç i compromís.
- Crec que en aquesta trobada prèvia, caldria explorar la capacitat d'interiorització i de reflexivitat de la persona, ja que es revela com un requisit imprescindible per poder centrar-se en el treball que proposa el dispositiu. En el cas que fos un dispositiu d'intervenció fora necessari conèixer el motiu de la demanda, les seves expectatives i els aspectes que desitjaria modificar a la seva vida.

En la nostra recerca, aquesta exploració s'ha fet en la trobada inicial del dispositiu. Els resultats mostren que, quan més clares i concises són les motivacions i les expectatives de canvi, més evidents són els efectes del procés.

8.4.2. Relació interpersonal

En el nostre anàlisi, tindrem en compte els següents factors que intervenen en la relació: a) el marc conversacional; b) la confiança; c) el reconeixement i el respecte; c) l'escolta comprensiva.

a) **El marc conversacional.** Les entrevistes s'han realitzat en un marc conversacional, on la paraula circula de manera lliure, seguint l'ordre i el ritme de la narradora. El diàleg es produeix en base a una proximitat entre la narradora i la investigadora. Els qüestionaris realitzats, les observacions, les preguntes o qüestionaments aclaridors durant el procés, no s'han formulat de manera freda, estructurada i distant, sinó de forma el més distesa i natural possible.

Mantenir aquest marc conversacional requereix aprenentatge. En les primeres trobades, s'experimenta tensió per part de la persona que escolta ja que hi ha la idea de que la qualitat de l'entrevista depèn de l'investigadora. Això segons Bertaux 2010: 61-62) no és cert. El paper ha de ser facilitar, incitar a parlar, respectar el ritme i l'organització de l'altre pel que fa al seu relat, fer circular la paraula a través del diàleg: escoltar, conversar, qüestionar, aclarir significats, promoure l'ampliació d'una determinada resposta, comprovar o verificar que s'ha entès el que vol transmetre, estimular l'aflorament de les emocions que són darrera d'un esdeveniment concret.

Cal evitar dues actituds extremes: parlar massa i interrompre reiteradament o posar-se una màscara inexpressiva i distant. No és fàcil trobar posicions intermèdies, justament una de les dificultats que he trobat és interrompre en moments determinats per resoldre un dubte que em suscitava el relat, o per recavar més informació sobre el significat que atribueix a una determinada dita, o paraula, o bé aclarir algun aspecte que no ha quedat prou clar. Per compensar-ho, ha estat fonamental re-escoltar, transcriure el relat, analitzar l'entrevista i preparar la següent, tot recollint aquells aspectes que no han quedat suficientment clars o en els que cal aprofundir. L'anàlisi del relat és un procés continuat en el decurs de tot el procés.

Aquest marc conversacional ha estat un dels aspectes que han ressaltat les testimonis com un espai facilitador de la narració, a diferència d'altres tipus de dispositius que tenien una finalitat

terapèutica. Segons elles, aquesta proximitat i naturalitat, genera una relació de confiança i un procés de construcció compartit, on no hi ha una relació basada en el “què sap” vers el què “no sap”, en el qual es comparteix una tasca comú, reflexionar per a augmentar la comprensió del subjecte narrador.

Una de les testimonis, al final de l'experiència, expressa els aspectes claus que, segons ella, són necessaris perquè el dispositiu produeixi efectes benèfics:

- La narradora ha de comprometre's a obrir-se de manera sincera, sense quedar-se en un relat superficial, una simple descripció d'esdeveniments viscuts, sense que hi hagi un procés reflexiu i de qüestionament d'un mateix.
- L'actitud de la persona que condueix el relat i la relació que genera la interacció entre les dues persones que formen part del dispositiu. Pel que fa a la conductora, ressalta les actituds següents: la sensibilitat, el respecte, la discreció, l'escolta, la confiança que inspira, la proximitat, l'empatia i el clima de diàleg que s'estableix.
- Poder expressar-se, “poder parlar lliurement”, de manera sincera i oberta, per aquesta mateixa testimoni, és possible perquè és algú desconegut, que no forma “art i part” de la seva experiència de vida, de manera que això li permet “poder dir”, parlar de coses o de manera que no havia pogut fer amb ningú, ni tan sols amb aquelles persones amb qui tenia un vincle de confident.
- Dues de les testimonis, les quals tenien experiències de teràpia prèvies, valoren molt positivament el tipus de relació que s'estableix durant les trobades ja que la interacció que es produeix no respon a models estereotipats, estandarditzats de professional - pacient, que marquen una certa distància i asimetria en la relació interpersonal.

b) **La confiança.** Com ja s'ha dit anteriorment, generar un clima de confiança és essencial pel funcionament del dispositiu. Per bé que en la primera trobada, pugui haver una impressió favorable, la confiança es construeix en el decurs de la relació. La llibertat de poder expressar l'experiència viscuda, les emocions que afloren durant la narració, de manera franca i sense reprimir-les o censurar-les, sentir que la mirada i l'actitud de l'altra no és la que jutja, sinó un

mateix, afavoreix la construcció d'un vincle de confiança progressiu en una doble direcció: la persona que relata, compta en que aquell que escolta no el jutjarà, ni el rebutjarà, confia en la seva discreció i que mantindrà la confidencialitat; per altra banda, la persona que escolta, ha de confiar que el narrador, és capaç de construir el seu propi relat, segons la seva pròpia "realitat viscuda" (la percepció, representació i significació de la seva experiència i, en conseqüència la seva actuació), i al mateix temps pot, mitjançant la introspecció (l'accés al seu món intern), analitzar els seus determinismes, psíquics i socials. El vincle de confiança establert sustenta el procés i els resultats del treball proposat a l'inici de la relació.

Quan més oberta estigui la persona a sincerar-se davant d'ella mateixa, a través de qui l'escolta, sense censures ni valoracions repressores, més podrà aprofundir en el seu procés reflexiu i qüestionament. Segons Orange (2011), aquesta actitud contribueix a desenvolupar un marge de llibertat més ampli i a desenvolupar noves formes d'acció, en tan que procés de subjectivació d'un mateix.

- c) **El reconeixement i el respecte.** L'experiència que proporciona el fet de poder parlar sense ser valorat o jutjat per l'altra, fa que la persona se senti reconeguda pel que és, amb les seves febleses i forteses, amb els seus èxits i fracassos o frustracions, amb les seves contradiccions i circumstàncies. Segons la nostra opinió, aquest reconeixement està íntimament relacionat amb el respecte, amb el fet de sentir-se respectat. És a través d'aquest reconeixement que la persona pot reforçar la seva identitat, en tant que tots necessitem d'un altre per a definir i reafirmar la nostra identitat. Al mateix temps, el reconeixement i el respecte afavoreixen que la persona pugui experimentar més lliurement les seves emocions més amagades: la ràbia, la inseguretat, la por, la vergonya, l'hostilitat, la vulnerabilitat, la desesperança...). L'actitud atenta, acollidora i no avaluadora de qui escolta, facilita que la persona pugui expressar aquest tipus d'emocions, sovint reprimides i ocultes, i poder connectar amb elles, identificar-les, exterioritzar-les i verbalitzar-les produeix una sensació d'alliberament, d'alleugeriment i d'acceptació. Com deia una testimoni "treure la porqueria per assimilar lo viscut". De fet, el procés de subjectivació, mitjançant el relat de vida, pretén que la persona pugui fer un procés a través del qual pugui comprendre's millor a ella mateixa, amb les seves contradiccions, acceptant que no som perfectes i que la construcció identitària és perllonga en el decurs de tota una vida.

d) **L'escolta comprensiva.** L'escolta és una condició *sine qua non* del dispositiu, forma part de la seva essència. L'empatia o la comprensió empàtica és la raó de ser de l'escolta, no obstant el concepte d'empatia, entès sovint i de manera simplificada com posar-se en el lloc de l'altra, sovint genera confusió en la interpretació del seu significat. Cada persona és singular perquè cada persona és diferent i única, de manera que no és possible, percebre, sentir, experimentar les emocions, els significats que atribueix l'altra a determinades experiències de la seva vida. El que sí que és possible, tot i que amb molta dificultat, és crear un espai comprensiu, en el qual, mitjançant l'escolta, hom pugui aproximar-se, copsar millor les vivències de l'altra. És per aquest motiu, que preferim parlar d'escolta comprensiva que d'empatia, entenent que l'escolta és un camí per poder comprendre una mica més a l'altra.

Un dels motius pel qual vaig plantejar-me aquest estudi era perquè l'escolta de l'altra ha estat un fil conductor en la meva vida professional. No obstant, el treball de camp, m'ha fet evidenciar la dificultat que representa assolir les habilitats necessàries per poder dur a terme aquesta escolta comprensiva. Més enllà de deixar que l'altra pugui expressar-se, parlar, davant l'actitud atenta i acollidora d'algu disposat a escoltar, l'element de dificultat és arribar a comprendre'l en la seva singularitat sense perdre de vista que la finalitat última és que la persona pugui adquirir una comprensió més ampla de sí mateix. De fet, el dispositiu el que pretén és que aquesta escolta comprensiva tingui efectes transformadors i això fa que l'escolta comprensiva es realitzi fomentant els processos reflexius, introspectius i d'auto qüestionament de l'altra, i això requereix entrenament i experiència. No és una habilitat que sigui fàcil d'aprehendre.

Justament per això, considero convenient que, al menys durant un temps, una tercera persona, lluny de l'impacte de la trobada entre les dues persones, ajudi a la investigadora a supervisar els punts sensibles del relat.

En la nostra recerca, la supervisió de les sessions efectuades amb les diferents testimonis ha estat cabdal per l'anàlisi intracas i per l'aprenentatge continuat a partir de l'experiència.

Les entrevistes han estat supervisades, en àudio o mitjançant la transcripció, la qual cosa ha facilitat a l'entrevistadora: a) observar les pròpies intervencions, observacions, interrupcions, maneig dels silencis, en el decurs de la interacció, tant per detectar els aspectes facilitadors com

els obstaculitzadors de la narració; b) dirimir el que són les hipòtesis que l'investigadora va configurant en l'anàlisi continuat del relat, del que podrien ser interpretacions, les quals s'exclouen de la metodologia que segueix el tipus de dispositiu; c) copsar aquells comentaris que tendeixen a "salvar" l'altre en un moment sensible per apaivagar el sofriment i que poden interrompre el decurs de la narració; d) aprendre que, en moments determinats, es convenient obrir el relat, demanant aclariments sobre el significat que per l'altre tenen determinades paraules o frases, o per demanar quines emocions evoca el record d'un determinat esdeveniment; e) aproximar-se a la comprensió de l'altre pel que fa a la seva manera de percebre, significar i actuar en la globalitat, en el conjunt de la seva història i del seu esdevenir; en certa forma seria com si es pugues fer un apropament per "posar-se en la pell de l'altre", sent conscient que és tan sols un apropament; f) detectar aquells moments en què un parla des de la pròpia experiència, les pròpies representacions i significacions, i no des de l'altre.

Per altra banda, com afirmen les testimonis, l'experiència no deixa indiferent, remou per dins, durant la sessió però també *a posteriori*. Aquest tipus d'entrevistes mobilitzen emocionalment. Els efectes reflexius del dispositiu es perllonguen més enllà de la trobada, tant en la persona que narra com en la que escolta.

Com diu Bertaux (2013), no hem de tenir por a què apareguin les nostres pròpies emocions en moments determinats del relat, i tot controlant la seva expressió, no són gratuïtes, en tant que són una senyal que alguna cosa important s'ha evocat, o ha "tocat" a l'entrevistadora. En aquest cas, el diari de camp, és una eina que permet, després de l'entrevista, reflectir aquestes experiències o reaccions i reflexionar sobre elles.

Des d'una perspectiva de desenvolupament humà, el dispositiu és un procés d'aprenentatge experiencial dels dos participants en la interacció.

La supervisió és un element que ajuda a estar atent a l'experiència subjectiva de l'entrevistador, i la contratrasferència que provoca l'escolta atenta i comprensiva de l'altre.

Alguns dels punts que vull destacar:

Estar atent a l'experiència subjectiva. L'actitud d'atenció en la construcció narrativa de l'altre requereix un nivell de concentració elevat i multidireccional: a) copsar el punt de vista de l'altre sense atribucions ni judicis; b) detectar els aspectes afectius i les emocions que s'expressen o que poden estar implicades (i silenciades) en l'evocació d'un esdeveniment; c) percebre l'experiència subjectiva del subjecte; d) les normes i els valors, que han estat interioritzats que generen contradiccions i autojudicis; e) l'ús del llenguatge i de les paraules com una via d'accés a les representacions, significats i al sentit de les seves construccions psíquiques.

Acompanyar en el procés comprensiu. La no directivitat (o semi-directivitat) del dispositiu pretén que l'acompanyament en la construcció del relat faciliti un treball de subjectivació, de revisió i d'anàlisi, de les seves pròpies representacions, significacions, posicions i comportaments, en un procés continuat d'exploració i de qüestionament sobre aquells aspectes que desitja modificar.

Fer circular la paraula en aquest procés d'acompanyament, significa gestionar els silencis, encoratjar el relat, clarificar aspectes que s'enuncien a mitges o que no queden suficientment explícits, i que es consideren importants, explorar les emocions que s'oculten davant determinades situacions, verificar la comprensió d'aspectes remarcables del que està transmetent, demanar el significat que atribueix a determinades paraules, frases fetes o metàfores que utilitza i que emfatitza en el seu relat .

Bertaux (2013) planteja tres tipus de preguntes en aquest tipus d'acompanyament: a) les que estan vinculades a l'experiència subjectiva , i que busquen ampliar o aprofundir en allò que està explicant, com per exemple fer explicitar el que per la persona significa l'ús d'una determinada paraula, com es va sentir en un moment determinat?, què va fer després?; b) les que estan vinculades a contextualitzar una situació, com per exemple demanar pel context en què es produeix determinada acció o esdeveniment; c) les que estan vinculades a explicitar una seqüència entre una situació i una acció. En general, diu Bertaux, cal incitar al subjecte a descriure els camps d'acció possibles en aquell moment.

Una de les dificultats d'aquest acompanyament, segons la meva experiència, és que l'escolta atenta i subjectiva, ha de tenir en compte el que Bertaux categoritza com tres ordres de realitat, que corresponen a les que va identificar Saussure com a referent, significat i significant.

- La història de la trajectòria biogràfica, el relat dels esdeveniments objectius i subjectius que narra la persona (referent)
- La realitat psíquica i semàntica, el que la persona pensa retrospectivament de les experiències viscudes, que és la resultant de la totalització reflexiva que fa de les seves vivències (significat)
- La realitat discursiva, que es produeix en la relació dialògica de l'entrevista, és a dir el que la persona ha dit, en un moment i a una persona, en concret (significant)

Aquestes tres dimensions en la construcció del relat, requereixen un tipus d'atenció en que l'entrevistadora, en certa manera es "buidi" internament tant com sigui possible, per obrir pas de manera més fluïda a la paraula i la subjectivitat de l'altre. Per altra banda, requereix escoltar i retornar al relat, després de cada sessió, per analitzar aquestes tres dimensions, per poder preparar la següent sessió, tenint en compte aquells aspectes remarcables i les hipòtesi o aclariments, que caldrà reprendre o verificar en sessions posteriors.

"De nuestros miedos nacen nuestros corajes, y en nuestras dudas viven nuestras certezas. Los sueños anuncian otra realidad posible, y los delirios otra razón. En los extravíos nos esperan los hallazgos porque es preciso perderse para volver a encontrarse".

Eduardo Galeano

Aquesta tesi és fruit d'un recorregut professional i acadèmic en el camp de la gerontologia crítica que en el decurs dels anys ha cercat respostes per comprendre com les persones experimenten i afronten el pas del temps i els avatars que travessen les seves vides, per poder fer un abordatge comprensiu de la persona, introduint una nova mirada a la pràctica de les cures gerontològiques. És també la continuació d'un estudi anterior anomenat "*Veus ignorades: Representacions social, subjectivitat i resiliència en persones grans amb pèrdua d'autonomia personal*" (Bonafont, 2011) en les conclusions del qual ja s'assenyalava la importància de desenvolupar programes d'acompanyament basats en l'enfocament biogràfic i els RV.

L'objectiu fonamental d'aquesta tesi ha estat posar a prova un model d'intervenció basat en RV per poder valorar el procés i els efectes que té, per a la persona narradora, la producció del relat de vida mitjançant un procés subjectivant de revisió, reflexió, anàlisi i resignificació d'aspectes que han travessat el seu recorregut vital.

Al mateix temps, la tesi pretén escatir els aspectes relacionals i comunicatius que poden facilitar aquest procés reflexiu i analític per part de la persona que acompanya la construcció del relat, sense descuidar els efectes que l'escolta del relat produeix en ella mateixa.

Així doncs, la principal aportació d'aquesta recerca és el disseny d'un dispositiu d'acompanyament a les transicions i punts d'inflexió vitals, ja sigui per esdeveniments previsibles o atzarosos, o bé en situacions de malestar existencial per a dones en la segona meitat de la vida, basant-nos en la metodologia de RV que proposen els sociòlegs i psicòlegs adherits a la Sociologia Clínica. Es tracta de fer un procés de revisió, reflexió i de situar-se subjectivament davant determinades experiències vitals de manera més satisfactòria, tenint en compte els factors personals, familiars i socioculturals que han influït en el seu esdevenir a través de les pròpies representacions, significacions i interpretacions, així com en la manera d'afrontar els esdeveniments viscuts, la presa de decisions i les accions dutes a terme; establint ponts

entre el passat i el present, facilitant així un efecte de canvi en el posicionament subjectiu i la connexió amb la motivació i el desig de formular o reformular els projectes de futur.

La recerca pretén aportar una nova mirada a la pràctica, i nous elements d'anàlisi per a la formació, la intervenció i la recerca tant en l'àmbit comunitari com en els serveis i programes orientats al model ACP, introduint l'abordatge comprensiu i copsant la vida de l'individu com un tot, únic, singular i irreductible, i reconeixent la capacitat humana d'afrontar i reajustar -se a situacions adverses o de dificultat.

El disseny de la recerca, emmarcat en el paradigma del constructivisme i l'enfocament fenomenològic i subjectivista, s'ha basat en el model de dispositiu de RV, desenvolupat per Michel Legrand en les CPSRV de la Facultat de Psicologia de la UCLLN, l'any 2006, adequant-lo al context i els objectius proposats en aquesta tesi, i que posteriorment ha continuat desenvolupant Marichela Vargas Thils.

Aquest dispositiu ens ha permès analitzar els RV de tres dones, nascudes al final de la dècada de 1940 i principis de la dècada de 1950s, provinents del medi rural, que varen completar els seus estudis secundaris i que han seguit una trajectòria professional i/o laboral més o menys satisfactòria. A través de l'observació i l'anàlisi de la construcció del seu relat hem pogut copsar la forma de representar-se a elles mateixes, de situar-se davant dels esdeveniments que han travessat el seu itinerari vital i alguns dels condicionants més rellevants a nivell personal, familiar, social, econòmic i cultural que han influït en el seu desenvolupament com a persones singulars.

Les tècniques emprades per a l'obtenció de dades, com són l'entrevista prèvia, els qüestionaris semi-estructurats, *pre i post* intervenció, les entrevistes en profunditat no directives que proposa el dispositiu i que delimita a sis trobades, ens han permès identificar i valorar els efectes de canvi que produeix el RV pel que fa a les representacions de sí mateixes, la revisió, reflexió i resignificació de determinats aspectes de les seves experiències vitals, la qual cosa ha repercutit, en major o menor mesura, a la millora del benestar subjectiu en el moment de tancament del dispositiu, en dos dels casos estudiats.

L'anàlisi progressiu i continuat de les entrevistes durant tot el procés, així com la supervisió externa per part d'una persona experta, ha fet possible experimentar una aproximació més comprensiva del discurs de la persona entrevistada i de la interacció que s'establia entre la investigadora i la narradora, permetent així aprofundir en els elements que faciliten el procés reflexiu, l'escolta comprensiva i l'acompanyament en la co-construcció del relat.

A la llum dels resultats, la creació de dispositius d'acompanyament dels RV, d'acord amb la metodologia que hem utilitzat, pot ser un instrument d'intervenció útil per donar suport a les persones que, davant el pas del temps es plantegen quin sentit ha tingut la seva vida i com poden projectar-se cap el futur, així com en situacions vitals irruptives que comporten un malestar existencial i que generen dificultats o conflictes per reorganitzar els seus projectes vitals.

A través de les testimonis que han participat en la recerca, es constata que la persona en el decurs de la seva vida va acumulant tot un bagatge d'experiències i de canvis, de presa de decisions que produeixen guanys i renúncies, les quals van articulant el seu esdevenir vital en un marc d'interacció entre els eixos d'historicitat i de temporalitat, així com les circumstàncies i esdeveniments que travessen les seves trajectòries de vida.

En la pràctica de les cures gerontològiques, els postulats i les eines que ens proporciona la perspectiva del curs de la vida ens faciliten una primera mirada global de la persona singular. La línia de vida ens permet copsar les transicions, ruptures i punts d'inflexió i també els esdeveniments biogràfics rellevants que s'han produït en el decurs del temps. Aquesta perspectiva obre la possibilitat de trencar amb una visió de la persona segmentada desagregada i parcial del conjunt de la seva vida, i en conseqüència, cosificar-la segons representacions socials estereotipades vinculades a l'edat que la homogeneïtzen, negant la seva singularitat com ésser únic i indivisible.

A través dels diversos testimonis que han participat en la recerca es posa en evidència que el bagatge resultant de les experiències és fruit de la interacció amb els altres, de l'entorn sociocultural en què s'ha viscut i de la manera de percebre, significar, interpretar, situar-se i actuar a partir d'aquestes interaccions, la qual cosa conforma una singularitat irreductible.

Des de la perspectiva de la subjectivitat, constatem que les categoritzacions per raó d'edat, segons les característiques generalitzadores que les defineixen, obstaculitzen la visió del subjecte. Parafresant la frase popular, podem dir que en aquest cas, *"el bosc no ens deixa veure l'arbre"*.

L'esdevenir humà, no és fruit únicament dels determinismes, en tant que el subjecte, tal com el conceben Castoriades i Touraine, disposa d'una dimensió reflexiva i creativa que li proporciona un marge de llibertat per a reflexionar, prendre decisions i modificar o situar-se subjectivament de forma diferent davant les circumstàncies i avatars de la seva vida. Malgrat que les situacions siguin adverses, el canvi és possible.

El procés que proposa el dispositiu de RV posa de manifest que la persona té la capacitat de revisar, reflexionar, qüestionar i modificar la posició subjectiva davant determinats fets o circumstàncies que han i condicionat el seu recorregut vital, desprenent-se i alliberant-se, ni que sigui parcialment, de lligams o representacions simbòliques que li provoquen malestar o sofriment.

Tal com diuen diversos autors (Boutinet, Neugarten, Salvarezza, Iacub, Coderch, Yuni i Ariel....) les edats intermèdies de la vida es caracteritzen per un canvi en la percepció del temps i per ser un període vital en el qual es produeix un desplaçament cap una percepció més orientada al temps que queda per viure, la qual cosa condueix a una certa revisió i balanç de les realitzacions personals i un replantejament de cara al futur. Aquest període predisposa un moviment subjectiu en que la persona es qüestiona i s'orienta en la tasca d'assolir la pròpia maduresa i reorientar la seva experiència de vida. Representa un temps d'exploració i de cerca d'un mateix.

El futur pot generar temença i incertesa, com ens diuen algunes de les testimonis. Aquesta incertesa es fa més present en el context social actual, la hipermodernitat, la qual es caracteritza per la inestabilitat, la fragilització dels vincles socials i la responsabilitació del propi individu davant el seu propi malestar. Si la incertesa caracteritza aquest tipus de societat, s'acusa més durant els processos d'envelliment davant l'inexorable pas del temps. Viure en condicions d'inseguretat genera com a mínim dos sentiments perturbadors: la ignorància, el no saber que pot deparar el futur (en aquest cas la pèrdua d'autonomia funcional, la finitud, l'acabament de la vida activa...), i la incompetència, és a dir sentir-se incapaç d'influir-hi. Aquest sentiment d'incompetència afecta la dignitat i l'autoestima, generant malestar emocional i una vivència de crisi existencial, ansietat o fins i tot estats d'ànim depressius. La impotència aboca l'individu al sofriment, la malenconia o l'odi (Dessal i Bauman, 2014). Aquesta incertesa i aquests sentiments de temor, incompetència o de malestar existencial són presents en alguns dels relats de les nostres testimonis. En la valoració de l'experiència que fan a l'acabament del dispositiu destaquen la importància que ha tingut el fet de poder parlar lliurement d'aquests sentiments perturbadors, de les pors i del malestar que provoquen. Poder parlar, poder explicar i explicar-se sense sentir-se jutjades o valorades i sentir-se escoltades ha estat una experiència destacable de tot el procés. Això ens permet considerar que aquest tipus de dispositius poden ser una oportunitat per afavorir aquest tipus de situacions.

L'escolta atenta i comprensiva esdevé un punt central, essencial i indispensable, que caracteritza aquest tipus de dispositiu. Suposa un contrapunt en un tipus de societat com la nostra en que les persones, de manera paradoxal, estan més connectades però més incomunicades i se senten més soles.

Per altra banda, les veus de les nostres testimonis posen de manifest el que autors com Yuni i Urbano consideren com a generacions de dones "sandwich", que per una banda tenen cura dels propis pares en edat avançada i alhora s'ocupen dels fills o néts. Ara bé, el concepte "sandwich" fa referència, seguint els mateixos autors, a que formen part de generacions que han estat educades i socialitzades en una societat patriarcal, i per altra banda han hagut d'afrontar les tensions i els reptes de les profundes transformacions socials que ha generat la postmodernitat que apel·laven l'autonomia i la llibertat personal com elements fonamentals per a la realització personal. Aquest atzucac entre dues maneres de concebre les formes de vida, genera, en aquestes generacions de dones, contradiccions que empenyen a qüestionar-se el sentit de la seves vides.

La mostra estudiada, posa de manifest que la predisposició a participar en un dispositiu com el que aquesta recerca proposa es vincula amb l'interès per introduir canvis i establir ponts entre el passat, present i futur. Quan s'acompanya també d'un cert malestar existencial relacionat amb un mateix o com a conseqüència de les relacions establertes amb els altres significatius, el procés de construcció del RV, obra la possibilitat de mobilitzar el desig de canvi i activa el compromís amb el relat desprenent-se en certa forma dels condicionants que les mantenen subjugades en tant que modifiquen, en major o menor mesura la posició subjectiva.

Des de l'òptica del benestar subjectiu, la revisió reflexiva de la pròpia vida, obra una perspectiva més ampla dels aspectes que l'han condicionat, dels subjugants interns i externs, i per tant facilita una major comprensió d'un mateix i del propi recorregut. Tal com ja apuntava Legrand (1993), l'abordatge comprensiu de la pròpia biografia, permet que la persona esdevingui autora i no actora, de la seva història.

El procés de construcció del relat permet que la persona pugui pensar i re-pensar els fets viscuts, "*fer le point*". Es produeix un vaivé d'anada i tornada sobre determinats fets que han influït en el recorregut de vida. Al principi tenen un caràcter més descriptiu, i a mesura que avança la confiança entre ambdós interlocutors convocats en el dispositiu, el relat sobre un mateix esdeveniment esdevé més profund, amb nous matisos i noves mirades. S'afegeixen noves explicacions, associacions i vivències emocionals. D'aquesta manera, el relat incorpora nous significats, que fins i tot, poden ser contradictoris amb algunes afirmacions enunciades a l'inici del procés.

El relat de vida no directiu, permet que la persona, lliurement, vagi teixint un fil argumental que articula experiències mitjançant mecanismes associatius que segueixen un patró sovint ignorat, però que en el

procés d'anàlisi del discurs pot revelar associacions entre esdeveniments pel que fa a percepcions o significats.

A mesura que avança el relat es van articulant experiències del passat i del present, es posen en evidència lògiques de funcionament i d'afrontament, en una dinàmica de relat totalitzant. Tanmateix és en la fase d'aprofundiment quan es posa a prova l'interès i l'esforç per connectar amb sí mateixa, amb les pròpies incoherències o contradiccions, amb els propis desitjos, qüestionant -se i obrint noves vies de comprensió.

Tal i com hem vist anteriorment, Bertaux (2013) identifica tres nivells d'informació en el relat: a) la interioritat del subjecte vers sí mateix; b) la història de les relacions i els vincles significatius amb altres persones; c) les relacions sociosocioestructurals del món social en que s'ha desenvolupat. En el nostre cas, donada la rellevància que ha tingut en els resultats de la nostra recerca, volem ressaltar un quart element que és l'experiència emocional que acompanya determinats esdeveniments. El relat comporta un tornar a reviure o sentir emocions que acompanyen la narració dels fets. Els records no són neutres sinó que, en el moment de la producció del relat, va acompanyat de sentit i d'emoció.

En els relats de les nostres testimonis apareixen emocions que posen en evidència la por, la ràbia o la vergonya, tot i que no es presenten de manera nítida, en tant que queden emmascarades o negades per la pròpia narradora. La connexió i la identificació d'aquelles emocions que han guiat determinades accions de forma inconscient forma part del procés de construcció de sentit, a través de la construcció -reconstrucció de l'experiència, atès que aporta una millora en la comprensió de sí mateixa i del propi esdevenir. En aquest punt, l'anàlisi semàntic ens aporta molta informació per afavorir la identificació d'aquestes emocions reprimides, i al mateix temps facilita obrir el ventall de significats que vehiculen els significants.

El RV, per definició, roman sempre un relat inacabat. Fonamentalment per dos motius: a) resta obert a noves relectures futures en la mesura que avança l'experiència de vida i la comprensió d'un mateix davant velles o noves circumstàncies o esdeveniments, i b) perquè la complexitat humana no permet copsar tots aquells factors que han influït en les nostres vides i en el nostre esdevenir. Així doncs, entenem que el RV és una construcció incompleta i inacabada.

Marichela Vargas (2010) enumera tres tipus d'efectes com a resultat del relat: a) a nivell de les representacions, b) a nivell de les emocions, c) a nivell de la situació vital. Tal com hem dissenyat el nostre estudi i a la llum dels resultats, introduiríem una nova categoria: a nivell de benestar subjectiu.

En aquesta recerca els efectes del relat guarden relació amb les expectatives, la motivació, el compromís i el desig de canvi expressat a l'inici del procés. A mesura que la persona es compromet i implica en el procés mobilitzada pel desig de modificar aspectes pertorbadors que li generen malestar, els resultats de tota l'experiència és molt més positiva que en aquells casos que no expressen la necessitat de que es produeixin canvis ja que, en un principi la implicació personal i el compromís de reflexivitat poden quedar mermats.

Respecte els canvis en les representacions, volem subratllar la importància de l'increment de la seguretat i la confiança en sí mateixes que manifesten, directa o indirectament, les nostres testimonis, així com la de -construcció d'idees, pensaments reiteratius i rigidificats en la manera de representar-se a elles mateixes. Recordant Neiw....., quan explica l'etimologia del mot "persona" que, en els seus orígens, procedeix d'una paraula etrusca que designava les màscares que tenien els personatges que representaven una funció teatral, podem inferir que, en sentit figurat, el tipus de dispositiu i el relat convida a "treure's la(s) màscara" del personatge que la persona ha anat construint en el decurs del temps, revelant l'individu -irreductible i únic que s'amaga darrera el personatge. Així doncs, la construcció del relat és una cerca de la pròpia identitat, sense el vel del personatge que hem creat per protegir-nos o per justificar les nostres accions. Considerem que és el que Ricoeur anomena identitat narrativa.

Pel que fa a les emocions, el procés permet re -connectar amb emocions que han estat amagades, anestesiades o reprimides però que, en molts casos, de manera silenciosa i/o inconscient, han governat moltes de les nostres accions. Les pors, l'enuig, la ràbia, la culpabilització o la vergonya han aflorat, amb més o menys intensitat, segons cada testimoni. El procés d'identificació de les emocions així com la possibilitat d'expressar-les i compartir-les, sense que siguin censurades o frenades, és un factor important en els efectes beneficiosos del relat i facilita la seva intel.ligibilitat global.

Aquesta atenció a les emocions que afloren en la narració té una doble orientació: una atenció respecte el que expressa i manifesta la narradora, però també una atenció respecte cap a les emocions que suscita el relat en la interlocutora. L'escolta no ens deixa indiferents, remou i desvetlla les nostres pròpies emocions. Reconèixer-les forma també part de l'anàlisi posterior per tal de no confondre's amb l'altre.

A nivell de la situació vital, la millora de la comprensió, fruit dels apartats anteriors, obren noves perspectives de futur, en tant que, com deia Legrand (1993), mobilitzen el desig i la voluntat d'actuar, obrint nous espais possibles de present i de futur, d'acord amb els propis interessos i preferències. Un canvi en el posicionament subjectiu obre la clau de la voluntat.

La millora de la percepció de benestar subjectiu, en el cas més satisfactori, ha quedat palesa mitjançant un augment de la comprensió d'una mateixa, l'obertura a noves experiències, més autonomia i una millora de les relacions socials.

Segons la nostra recerca, l'eficàcia del dispositiu té a veure amb algunes característiques de les persones que hi accedeixen. En destaquem les següents: motivació per fer un procés d'interiorització i de qüestionament; implicació i compromís en el procés de construcció del relat, predisposició a la reflexió introspectiva i al qüestionament d'un mateix; desig de comprendre's millor a un mateix i a la pròpia vida o interès per modificar aspectes que generen insatisfacció o malestar.

Les testimonis que reunien, en major o menor mesura, algunes d'aquestes característiques, manifestaven efectes benèfics en el procés de construcció del RV, mentre que el testimoni "fallit", que hi ha participat de manera incompleta, contribueix a verificar la pertinència dels requisits que acabem d'exposar. En aquest cas, l'accés al dispositiu sense cap interès per millorar el nivell de comprensió d'un mateix, la manca de motivació o desig de canviar aspectes que generen malestar, o la manca de predisposició per a reflexionar, de connectar amb el món intern, són algunes de les característiques que caldria tenir en compte en el primer contacte per iniciar o no el treball que proposa el dispositiu.

Amb l'anàlisi de tot el material obtingut, els resultats de l'anàlisi de cada cas particular i l'anàlisi intercasos, la supervisió d'una persona experta de totes les entrevistes, i les pròpies observacions de les testimonis que han participat, podem concloure que el dispositiu de RV, tal com s'ha plantejat, pot produir efectes positius en la comprensió i la representació de sí mateixa i el benestar subjectiu. Tanmateix aquests efectes positius o benèfics, han assolit diferents nivells d'assoliment, de més a menys intensitat.

A priori, pensem que els aspectes que modulen aquests diversos nivells, depenen de les expectatives i la motivació per participar i comprometre's amb el dispositiu; les característiques personals pel que fa a posicionaments subjectius més o menys defensius. En els casos, que la persona, a l'inici ha concretat, d'una manera més o menys precisa aquells aspectes que voldria modificar, els efectes obtinguts han estat molt més òptims pel que fa al benestar subjectiu obtingut al final del procés. La confiança dipositada en la persona que proporciona l'acompanyament és una condició indispensable pel desenvolupament satisfactori de tot el procés, quan això no es produeix els resultats són més limitats o inexistents, com demostra també el cas fallit.

Aquest cas, tot i haver estat desestimat donat que no complia els requisits establerts en el disseny metodològic de la recerca, aporta molta informació per a les conclusions de l'estudi. El dispositiu de RV,

per bé que té efectes benèfics per a la persona i que promou canvis en el posicionament subjectiu davant la pròpia vida, no és generalitzable a tothom. És una alternativa, entre altres, per pal·liar el malestar i fer un procés subjectivant a la cerca de sentit i benestar.

Dins la mateixa lògica, dues de les nostres informants, les quals havien tingut experiències prèvies de psicoteràpia, destaquen que el dispositiu dels RV els ha estat més beneficiós que la teràpia que varen dur a terme.

El cas fallit o negatiu ha permès concretar alguns dels requisits necessaris per iniciar el procés, així com la importància de mantenir una certa regularitat en la freqüència de les entrevistes.

Al mateix temps, l'anàlisi efectuat, ens fa dir que cal que l'entrevistadora estigui molt alerta a les pròpies presumpcions i prejudicis en relació a l'altre ja que això pot influir negativament en tot el procés.

Pel que fa a les condicions de producció, el dispositiu ha de ser flexible en quan al nombre de sessions. Tot i que en la nostra recerca varen limitar el nombre de sessions a sis, considerem que hauria de ser flexible en el temps en funció del ritme de la persona, i el temps que necessita per establir un vincle de confiança amb l'entrevistadora i per interioritzar i aprofundir en el relat, vencent les defenses que ho dificulten i també, el nivell de saturació del relat. La freqüència de les trobades, setmanal o quinzenal, ens sembla adequada, atès que es necessita un interval entre sessions que permeti analitzar la sessió. Tanmateix, en aquest interval de temps, la mobilització dels records segueix sent efectiva i la connecta amb la continuïtat del procés.

Ens sembla necessari, mantenir un ritme constant en la freqüència de les trobades, atès que en el cas fallit, les diverses anul·lacions i la interrupció per les vacances, juntament amb altres factors, va contribuir a l'abandonament del cas. Per altra banda, considerem que el manteniment de la freqüència de les trobades és una mostra de la implicació i el compromís de les dues persones que hi participen. Globalment, la construcció dels RV, ha tingut una durada de com a màxim quatre mesos.

L'entrevista inicial, prèvia a l'entrada en el procés al qual convida el dispositiu, ens sembla imprescindible, tant per informar i aclarir dubtes sobre el què és i el què no és, deconstruint falses expectatives i clarificant la finalitat que es persegueix, com per plantejar els aspectes ètics que el regeixen. Aquest primer contacte facilita que la persona que opta a participar pugui tenir una primera impressió del clima del dispositiu i de l'actitud de l'entrevistadora, depositant o no un mínim de confiança per iniciar el procés.

En el cas de l'entrevistadora, en aquesta entrevista posa en comú els requisits que es consideren necessaris perquè el procés de construcció del relat tingui sentit, de manera que la persona pugui decidir si vol participar o no.

Coincidim amb Legrand, Vargas, Poncelet que el procés de RV es pot descriure en tres fases: d'obertura, d'aprofitament i de tancament. Tanmateix aquest procés té una doble dimensió. Per una banda, la construcció del relat i per altra la construcció de la interrelació. Aquestes dues dimensions conformen la co-construcció d'un relat en la cerca de comprensibilitat. En aquest sentit podem dir que la construcció de la relació fa possible la construcció reflexiva del relat.

Arribats a aquest punt, podem afirmar que els RV faciliten la revisió de l'experiència viscuda a través d'un procés introspectiu, de reflexió i qüestionament dels aspectes personals, familiars i socioculturals que han influït en la trajectòria vital i en la presa de decisions en moments crítics, fins al moment present, la qual cosa facilita un canvi de posicionament subjectiu i millora la percepció de benestar psicològic.

El dispositiu de RV convoca a dos subjectes en un espai comunicatiu i d'interrelació que té com a finalitat acompanyar i compartir el procés de construcció del relat de la pròpia vida, de manera introspectiva i reflexiva per tal d'analitzar els factors que han condicionat la trajectòria de vida així com determinades eleccions, renúncies i accions, a la llum de la vida com un tot global.

La recerca mostra com el procés mobilitza, a nivell intern, tant a la pròpia narradora com a la persona que acompanya el relat. Tal com manifesten les testimonis, aquesta mobilització es produeix durant, abans i després de cada sessió, teixint un fil de continuïtat entre les diferents trobades. En els intervals intersessions, la persona segueix recuperant records, revisant significats, fent-se noves preguntes o reflexionant sobre aspectes tractats en la darrera sessió. En aquest sentit, entenem que el dispositiu de RV té efectes de canvi en les dues subjectivitats que hi participen.

L'espai relacional que convoca el dispositiu, de paraula i escolta, es basa en la generació d'una actitud realitzativa, la qual cosa fa referència a l'esforç conjunt i cooperatiu, el compromís i la implicació necessàries de les persones que hi participen per a desxifrar les representacions, significacions i millorar la comprensibilitat. L'actitud realitzativa conforma la intersubjectivitat que caracteritza la naturalesa la relació interpersonal del dispositiu, que facilita que cadascú pugui expressar les seves idees, verificar-les i adquirir-ne de noves, en el marc d'una relació dialògica constructiva.

El posicionament epistemològic de la intersubjectivitat, tal com el descriu Mattelé (2012), incideix en la importància que representa que l'investigador o facilitador de l'acompanyament al relat reconegui, en el marc d'aquest tipus de relació, la pròpia subjectivitat. És a dir, identificar el què és propi de la pròpia subjectivitat, el "Jo", en relació a "Ell/Ella", en un moviment de distància de l'altre per poder assumir que és diferent. Això comporta un moviment dialèctic entre el "jo" i "ell" que condueix a prendre consciència del "jo" (la investigadora) i el "tu" (la narradora), com a singularitats diferents, que en el cas que sigui efectiva condueix a una relació realitzativa i constructiva, caracteritzada per un "Nosaltres", que atorga sentit a la co-construcció del relat en un escenari d'intersubjectivitat.

El clima conversacional que caracteritza el dispositiu de RV es basa en la creació d'un espai pròxim i natural entre la narradora i la investigadora. Es basa en una interacció que defuig els posicionaments jerarquitzants i asimètrics, en tant que la narradora és l'actora principal del seu projecte comprensió d'ella mateixa i de la seva història.

El paper de la investigadora és el de mediar i facilitar les condicions necessàries perquè la persona pugui accedir a aquest coneixement que li ha de permetre una major comprensibilitat d'ella mateixa, en un espai cooperatiu.

La interlocució ha de ser fluida i natural, allunyada de posicionaments "professionals" asimètrics, distants i estandarditzats, que marquen diferències i distància en les posicions d'ambdós integrants de la relació.

El clima relacional que estableix el dispositiu posa en valor la paraula i el llenguatge emprat en la narració en tant que facilita que la persona pugui expressar-se lliurement segons la pròpia organització del relat, sense que existeixi una estructura o guió predissenyat. El fet de no seguir un guió previ que estructurari el relat, contribueix a trencar la jerarquia de la interacció i permet que la persona, tot i que sense adonar-se, faci associacions sobre diferents experiències que s'han produït al llarg de la vida.

Aquesta possibilitat de poder parlar i expressar-se lliurement, sense interrupcions que interfereixin, judicis valoratius o actituds sobreprotectores per part de la persona que escolta, afavoreix la continuïtat i l'aprofundiment reflexiu del relat.

La recerca posa de manifest les actituds que faciliten la producció del relat, les quals citem a continuació:

- a) Confiança mútua

El clima conversacional que proposa el dispositiu té com a requisit ineludible la construcció d'un vincle de confiança progressiva en una doble direcció. La narradora compta que la persona que escolta no la jutjarà, censurarà, rebutjarà, valorarà i que mantindrà la confidencialitat acordada. El fet que sigui una persona que no forma part de la seva experiència personal i familiar, li permet poder dir i poder expressar allò que no gosaria explicar a aquells que tenen un vincle relacional previ. Així doncs, el dispositiu té la capacitat de generar una vinculació basada en la confiança.

La persona que escolta, ha de tenir la convicció i la confiança que la narradora té la capacitat d'aprofundir i d'adquirir nous coneixements sobre ella mateixa durant el procés de construcció del relat.

b) Reconeixement

L'experiència que proporciona el fet de poder parlar lliurement, permet que la persona se senti reconeguda en la seva singularitat, amb les seves febleses i forteses, en els seus encerts i fracassos, en les seves incongruències i contradiccions. És a dir, sentir-se reconegut sense valoracions dicotòmiques, del que està bé i el que està malament és un reforç per a la pròpia identitat, en tant que permet sentir-se apreciat pel que un és, sense condicions.

D'altra banda, durant tot el procés, és convenient que la narradora pugui reconèixer el paper de facilitadora de la investigadora, en tant que l'acompanya però que el recorregut que es faci depèn fonamentalment d'ella mateixa.

c) Escolta comprensiva

Aquest tipus d'escolta és una condició *sine qua non* del dispositiu i n'és la seva essència. Tanmateix, no significa "parar l'orella", sinó mantenir una actitud atent i interessada per a copsar el marc de referència de l'altra, el que la fa singular, així com les lògiques, intel·ligibles i emocionals, que condicionen les seves eleccions i accions.

L'escolta comprensiva fa que la investigadora pugui desprendre's del seu propi marc de referència i pugui buidar-se dels seus apriorismes per poder aproximar-se al món de l'altra. El que està en joc és l'experiència de la persona, tal com la percep, la representa, la significa i la interpreta, el seu sistema de valors i les seves lògiques d'actuació.

d) La implicació

Fa referència a l'experiència subjectiva de l'entrevistadora. Requereix tenir la predisposició a "sentir-se tocat" per les vivències de l'altra i estar atent a les pròpies reaccions emocionals, al moviment que provoca en un mateix, l'escolta del relat.

Per altra banda, des de la metodologia en que es basa el dispositiu, significa també, que en un moment determinat, la investigadora pot recolzar el punt de vista de la narradora, introduir noves perspectives d'anàlisi, assenyalar les contradiccions o incongruències que apareixen en el relat per a afavorir una major clarificació o aprofundiment, o bé aportar suggeriments per a l'anàlisi o la reflexió.

Implicació vol dir també, sentir un interès genuí per a "descobrir" a l'altre, apropar-se a la seva diferència i la seva singularitat, entrar a l'escena de l'altre.

e) Abordatge comprensiu o aproximació empàtica

Segons la nostra recerca, l'escolta comprensiva i l'aproximació empàtica formen part d'un mateix concepte. Defugim d'utilitzar el concepte d'empatia en tant que, en el dispositiu que proposem, no es tracta únicament de "posar-se en el lloc de l'altra", sinó de, tal com s'ha dit reiteradament, de descobrir el seu marc de referència en base a un esforç de comprensibilitat sobre les raons intel·ligibles i emocionals, les lògiques internes, que han empès determinades eleccions, accions i posicionaments subjectius davant determinades situacions.

L'empatia, a força de ser repetida de manera reiterativa com si fos un "mantra" pels professionals dels serveis a les persones, ha perdut profunditat i contingut conceptual. Esdevé una paraula "màgica" que a vegades "diu sense fer".

Tal com escriu Mattelé (2012), això implica una posició activa per part de la investigadora, ja que a través del diàleg, els suggeriments o les aclaracions, promou el procés reflexiu i verifica amb la persona, les explicacions que se'n desprenen sobre el que diu o viu.

Finalment, podem concloure que l'enquadrament intersubjectiu i les actituds que promouen i faciliten la reflexió, l'anàlisi i la reconstrucció del relat, mitjançant la paraula i l'escolta, caracteritzen aquest tipus de dispositiu, reforçant una visió de procés compartit i d'acompanyament.

El que volem destacar d'aquesta recerca és que l'enfocament biogràfic en general, i els relats de vida, en particular, són una eina valuosa per a fer una aproximació comprensiva de la persona singular en la pràctica gerontològica, obrint noves vies per a la formació, la intervenció i la recerca.

A l'era de la tecnociència, les pràctiques sanitàries, socials i educatives estan subjugades als valors científico-tècnics, la racionalitat i els processos de control i d'avaluació permanents. L'excès de protocolització i la cerca constant d'eficiència, rendibilitat i productivitat imposen un nou ordre de prioritats en les societats neoliberals. Els registres, el rendiment de comptes i l'evidència científica adquireixen un valor hegemònic que deixa en segon terme al subjecte. Les pantalles i les xarxes socials dominen la nostra existència, desviant la mirada (i tot el que aquesta vehicula i transmet) cap a l'ordinador, la tablet o el mòbil; en conseqüència, la paraula se simplifica adquirint un estatus de funcionalitat i d'agilització de la comunicació en ares de l'estandardització, l'ajustament a les taxonomies pre-establertes i l'aplicació dels protocols i guies d'actuació homogeneïtzadores.

La tecnociència ha modificat les nostres pràctiques professionals. Sense desmerèixer les avantatges que comporta, també és cert que està generant una cosificació dels individus i una tendència marcada a la deshumanització de les nostres organitzacions, la qual cosa no afecta únicament a les persones ateses sinó als mateixos professionals que hi treballen, com a resultat de les tensions i contradiccions que provoca el propi sistema. Les pantalles, les aplicacions tecnològiques i digitals estalvien professionals i substitueixen la comunicació i la relació interpersonal.

En aquest escenari³⁶, la pràctica basada en l'experiència subjectiva de la persona singular en situacions crítiques que generen malestar o angoixa esdevé una opció metodològica per intervenir en els àmbits social, de salut i/o educatius mitjançant dispositius específics d'escolta i acompanyament.

Per altra banda, dia a dia es constata que l'enunciat "ACP" ha esdevingut un *mantra* pels professionals que treballen en l'àmbit sociosanitari amb la voluntat d'humanitzar les organitzacions de cures; en aquest cas també les administracions públiques han posat aquest model com a *conditio sine quanon* per a la concertació de serveis, tanmateix de manera contradictòria amb les normatives d'inspecció vigents de la pròpia administració, mostrant així les incoherències entre el discurs i l'acció. En aquesta línia, considerem que aquesta recerca obre noves vies per a la formació dels professionals implicats, tan pel que fa a la perspectiva de la subjectivitat, com de la reflexió sobre els significats i les pràctiques de l'escolta, la relació i l'acompanyament.

---

³⁶ Bassols, M. (2009). "El sujeto en el tiempo de la tecnociencia". A: Dessal, G. (comp) *Las ciencias inhumanes*. Madrid: Gredos, pp 65-79

En un primer nivell d'aplicabilitat, l'enfocament biogràfic i la trajectòria de vida permet un abordatge més comprensiu en l'atenció centrada en la persona, tant pel que fa a aspectes relacionals i comunicatius com per l'adequació dels plans individualitzats i personalitzats de les cures gerontològiques. Aquesta aproximació facilita la relació entre la persona i els professionals que li'n donen suport en base al reconeixement de la seva singularitat en el marc global del seu esdevenir vital.

Un segon nivell d'aprofundiment, pren en consideració la capacitat humana d'explicar la pròpia història en forma de relat i a través d'un fil argumental dels fets viscuts des del naixement fins el moment actual. Aquesta opció la situem a la cruïlla entre el gènere literari autobiogràfic i la memòria històrica. Igual que en el cas anterior, es tracta d'una explicació descriptiva de la vida narrada, més o menys detallada, que articula l'experiència personal en el marc sociohistòric en que s'ha desenvolupat. No té una finalitat reflexiva en el sentit de produir canvis en el posicionament subjectiu o de reconstrucció de sentit i significat, sinó que pot tenir un valor de transmissió de coneixements de la història a través del propi testimoni, amb una finalitat personal (reforçar la pròpia identitat) o relacional (transmissió del patrimoni cultural, històric). Actualment, en alguns països, com França o Bèlgica, existeixen nombroses experiències basades en la prestació de serveis biogràfics (tallers d'escriptura, tallers de reminiscència...). Aquest tipus de pràctica estimula la creativitat i, practicada en grup, la sociabilitat i l'intercanvi d'experiències.

Finalment, i com aportació principal d'aquesta recerca, considerem que la metodologia de RV tal com hem plantejat el dispositiu, ofereix un tipus d'intervenció que facilita l'acompanyament i el suport en situacions de malestar en que la persona sent la necessitat de comprendre's millor a sí mateixa, introduir canvis en la seva experiència de vida, o trobar nous sentits a la seva "realitat", que li proporcionen un major benestar. L'acompanyament a les transicions i punts d'inflexió que depara l'envelliment i que produeixen incertesa, esdevé un nou camp d'aplicabilitat per aquest tipus de dispositius.

El llarg camí recorregut per l'elaboració d'aquesta tesi, feixuc i difícil, però també apassionant, m'ha permès incorporar noves experiències i aprenentatges per a afrontar nous reptes de futur en el camp de la recerca i la intervenció gerontològica. Hem pogut experimentar i posar a prova molts dels coneixements teòrics que han guiat la meua pràctica durant molts anys. Ha valgut la pena. L'escolta atenta i comprensiva i l'anàlisi progressiu dels relats ha estat un repte important que m'ha permès aprendre de la pràctica però que requereix un aprenentatge continuat.

Aprendre a escoltar no és senzill, requereix molta pràctica i també supervisió. En la revisió final d'aquests textos ens adonem que queda molt camí per recorre, som més conscients de les nostres limitacions però també de les possibilitats de futur.

Sistematitzar l'anàlisi de dades centrat en l'objecte d'estudi ha estat un altre repte significatiu que, tot i haver avançat en l'aprenentatge, cal seguir aprofundint en el futur. El plantejament inicial ha guiat tot el procés de recerca tot i les modificacions que s'han anat produint en la construcció final de la tesi, no obstant, arribant al tancament final, me'n adono que el final em porta a un nou començament amb una motxilla una mica més equipada.

Per bé que s'ha pogut adquirir habilitats per a la recerca, han de ser re-actualitzades i millorades en diversos aspectes, però sobretot respecte l'anàlisi del discurs i del text.

S'han pogut resoldre alguns dels interrogants plantejats de bon inici, que s'ha pogut adquirir una major seguretat en la pràctica de l'entrevista en profunditat en un entorn d'interrelació, i que s'ha trobat una via per dur a terme un projecte que vinculava observacions estretes de la pràctica assistencial i acadèmica amb enfocaments metodològics que permetien posar-les a prova, els resultats de la recerca conviden a fer-se noves preguntes per seguir avançant: els efectes del relat persisteixen al cap d'un temps?, quins efectes produeix en persones d'edat més avançada, en persones amb malalties cròniques invalidants o degeneratives? o en persones, de qualsevol edat, que viuen situacions de molta vulnerabilitat com a conseqüència de problemàtiques socials com poden ser el fracàs escolar, l'atur perllongat o maltractaments, entre altres; o com millorar l'escolta i l'abordatge comprensiu a partir de l'enfocament biogràfic en la pràctica assistencial.

Es constata que l'escolta i l'abordatge comprensiu requereix un procés d'aprenentatge continuat i que no és una opció senzilla que es pugui banalitzar. En aquest sentit, la supervisió de les entrevistes, ha estat una veritable font d'aprenentatge, d'estímul i motivació per continuar en la tasca que m'havia proposat. Al mateix temps, considero que és molt recomanable en els períodes inicials de la posta en marxa d'un dispositiu d'aquestes característiques.

Pel que fa a les evidències de la recerca, considerem que està limitada pel nombre i tipus de casos estudiats, de manera que considerem que, atès que el nombre de testimonis és escàs, caldria continuar aquesta línia d'investigació ampliant el nombre de la mostra. Per altra banda, el fet que s'hagi fet únicament en dones, desvetlla l'interrogant sobre si existeixen diferències de gènere en l'efectivitat

d'aquesta metodologia. De manera que nous estudis haurien d'incloure la perspectiva de gènere en el seu disseny.

Respecte la metodologia emprada, creiem que fora necessari considerar alguns canvis. Entre ells destaquem els següents:

a) La via d'accés. La nostra recerca ha estat condicionada per la cerca activa de les testimonis, en tant que se les convidava a participar en una recerca, en cerques posteriors, caldria valorar l'accés al dispositiu per pròpia voluntat, és a dir, tenint en compte els aspectes motivacionals que empenyen a participar-hi.

b) Flexibilitat en el nombre de sessions. Tal com s'ha dit anteriorment, caldria donar flexibilitat al nombre de sessions per tal de respectar el ritme de la persona i donar més marge de temps, al reforçament del vincle de confiança i d'implicació de la persona relatora.

c) Indicadors sobre els efectes del relat. A la llum de la recerca actual, caldria precisar més els efectes de canvi que produeix el procés de construcció del relat.

d) La revisió dels efectes del relat al cap d'un temps. Caldria revisar al cap d'un temps d'haver finalitzat el relat de vida, per a comprovar si els efectes immediats que es revelen en la darrera sessió, han permès introduir canvis o reconduir el projecte de vida.

Arribem així a un punt i final, que no és més que un punt transicional cap un nou començament, amb una motxilla més preparada i més ben equipada. Tanquem aquest viatge amb el desig que aquesta cerca contribuïxi a humanitzar la relació de cures i possibiliti un abordatge més comprensiu de les persones a qui van adreçades, tenint en compte la subjectivitat.

Bibliografía

- Aguerre, C.; Bouffard, L.; Curcio, L. . (2003) "Envejecimiento exitoso: teorías, investigaciones y aplicaciones clínicas". *Revista de la Asociación Colombiana de Gerontología y Geriatria*, 2 .
- Alonso, L.E. (2003) *La mirada cualitativa en Sociología*. Madrid: Fundamentos, 2a ed.
- Amado, G. (2002) "Implication". A Barus-Michel; E. Enríquez; A. Lévy, *Vocabulaire de psychosociologie*. Toulouse: Érès, pp 367-374.
- Anguera, B. (2011) "Incitar la por: passat i present". *Revista Catalana de Psicoanàlisi* (28)2, pp 25-39
- Arendt, H. (1983) *La condition de l'homme moderne*. París: Calmann-Lévy
- Aulagnier, P. (1984) *El aprendiz de historiador y el maestro brujo: del discurso identificante al discurso delirante*. Buenos Aires: Amorrurtu.
- Aubert N. (2004) *L'Individu hypermoderne*. Toulouse: Éditions Erès.
- Aya Angarita (2010) "Reflexiones acerca de los procesos incluidos en la construcción narrativa. ¿Como emergen los relatos?". *Perspectivas en Psicología* (2)2, pp 259-277.
- Baltes, P. B. (1987) "Theoretical propositions of Life Span Desevelopment Psychologie: on the dinamics between growth and decline". *Developmental Psychologie*, 23 , 611 - 627.
- Baltes, P. B. (1997) "On the incomplete architecture of human ontogeny: selection, optmization, and compesation as foundation of development theory". *American Psychologist*, 52 , 366 - 380.
- Baltes, Paul B; Baltes, M.M. (1990) "Psychological perspectives on successful ageing: the model of selective optimitzation with compesation" A: P. B. Baltes, & M. Baltes. *Succesful Aging. Perspectives from the behavorial sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barus-Michel, J. (2012) "Implication, significations et engagement". A: De Gaulejac, V.; Hanique, F; Roche, F. (2012) *La sociologie clinique: enjeux théoriques et méthodologiques*. Toulouse : Érès , pp 218-225.
- Barus-Michel, J.; Enriquez, E.; Lévy, A. (2013) *Vocabulaire de Psychosociologie: Positions et références*. Toulouse: Érès.
- Bassols, M.(2009) "El sujeto en el tiempo de la tecnociencia". A: G. Dessal (comp). *Las ciencias inhumanas*. Madrid: Gredos, pp 65-79.
- Bauman, Z. (2002) *Modernidad líquida*. Madrid: Fondo de Cultura Económica
- Bauman, Z. (2006) *Vida líquida*. Barcelona: Paidós.
- Bauman, Z.; Dessal, G. (2014) *El retorno del péndulo: sobre psicoanálisis y el futuro del mundo líquido*. Madrid: Fondo de Cultura Económica de España.

- Bayés, R. (2009) "Sobre la felicidad y el sufrimiento". Discurso de investidura como Doctor Honoris Causa en Psicología per la UNED
- Bourdieu, P. (1993) *La misère du monde*. Paris: Le Seuil.
- Beck, U. (2001) *La société du risque: sur la voie d'une autre modernité*. Paris: Aubier.
- Berger, Luckmann (1968) *La construcción social de la realidad*. Buenos Aires: Amorrortu
- Burrick, D. (2010) "Une épistémologie du récit de vie" . *Recherches Qualitatives*, 8 , 7-36.
- Bertaux, D. (1976) "Histoire de vie ou récits de pratiques? Méthodologie de l'approche biographique en sociologie". *Rapport au CORDES*.
- Bertaux, D. (1980) "L'approche biographique: Sa validité méthodologique, ses potentialités". *Cahiers Internationaux de Sociologie*, LXIX, 197-225.
- Bertaux, D. (1999) "El enfoque biográfico: su validez metodológica, sus potencialidades". *Proposiciones*, març, pp 197-225
- Bertaux, D. (2013) *Le récit de vie*. Nathan: Armand Colin.
- Bessin, M. (2009) "Parcours de vie et temporalités biographiques: quelques éléments de problématique". *Informations sociales* (6)156, pp 12-21
- Blanco, M. (2011) "El enfoque del curso de vida: orígenes y desarrollo". *Revista Latinoamericana de población*, (5), 8 , 5 - 31.
- Bonafont, A. (2011) *Veus ignorades: Representacions socials, subjectivitat i resiliència en persones grans amb pèrdua d'autonomia funcional*. Vic: EUMO.
- Bonafont, A. (2013) "Aproximació comprensiva de la persona gran amb pèrdua d'autonomia funcional des de la perspectiva de la resiliència". *Pedagogia i Treball Social. Revista de Ciències Socials Aplicades*. (2) 3 pp 72-91.
- Bonafont, A. (2014) "Paradigma del curso de la vida. La narrativa, el enfoque biográfico y el relato de vida en la práctica de la atención centrada en la persona". A: P. Rodríguez i A. Vilà (comp) *Modelo de atención integral y centrada en la persona: Teoría y Práctica en ámbitos de envejecimiento y discapacidad*. Madrid: Tecnos.
- Bourdieu, P. (1993) *La misère du monde*. Paris: Le Seuil.
- Boutinet, J.P. (1998) *L'imadurité de la vie adulte*. Paris: PUF
- Boutinet, J.P. (2007) *Penser l'accompagnement adulte: ruptures, transitions, rebonds*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Boutinet, J.P (2009) "Entretien". *Recherche et Formation*, nº 62, pp 109-124

- Boutinet, J. P. (2010) "Turbulences autour des temporalités liées aux âges de la vie adulte" . *Le Télémaque* (1) 37 , 61 - 70.
- Boutinet, J.P. (2012) *Anthropologie du projet*. Paris: PUF. 2a ed.
- Bruner, J. (1990) *Actos de significado*. Madrid: Alianza.
- Bueno, B. (1995) "Potencial cognitivo y envejecimiento". *Aula 7* , 203 - 214.
- Butler, R. (1963) "The life review. An interpretation of reminiscence in the aged". *Psychiatry*, 26, pp 65-76.
- Cabruja, T., Íñiguez, L., i Vázquez, F. (2000) "Cómo construimos el mundo: relativismo, espacios de relación y narratividad". *Anàlisi*, 25 , 61-94.
- Cain, L. (1964) "Life Course and Social Estructure" . A R. Faris, *Handbook of Modern Sociology*. Xicago: Rand McNally.
- Castoriadis, C. (1986) *Domaines de l'homme*. Paris: Minuit
- Cavalli, S. (2007) "Modèle de parcours de vie et individualisation". *Gérontologie et Societé*, (4) 123 , pp. 55-69.
- Coderch, J. (1990) *Teoría y técnica de la psicoterapia psicoanalítica* . Herder
- Coderch, J. (2001) *La relación paciente-terapeuta: el campo del psicoanálisis y la psicoterapia psicoanalítica*. Barcelona: Fundació Vidal i Barraquer.
- Coderch, J. (2010) *La práctica de la psicoterapia relacional*. Madrid: Ágora Relacional.
- Cohler, B. (1993) "Envejecimiento y Moral. El nexu de la narrativa". A T. Cole, W. Achenbaum, P. Jacobi, i R. Kastembau. *Voices and visions of aging. Toward a critical gerontology*. New York: Springer Publishing Company.
- Cornejo, M. (2004) *Exil et construction identitaire: Histoires de vie d'exilés chiliens*. Tesis de Doctorado no publicada, Facultad de Psicología y de Ciencias de la Educación, Université Catholique de Louvain, Lovaina, Bélgica.
- Cornejo, M. (2006) "El enfoque biográfico: trayectorias, desarrollos teóricos y perspectivas." *Psykhe* (15)1 , 95-106.
- Cornejo, M.; Mendoza, F.; Rojas, C. (2008) "La investigación con relatos de vida: Pistas y opciones del diseño metodológico". *Psykhe* (17) 1, pp 29-39.
- Cornejo, M.; Besoain, C.; Mendoza, F. (2011) "Desafíos en la generación de conocimiento en la investigación social cualitativa contemporánea". *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Research*. (12)1.
- Correa, R. (1999) "La aproximación biográfica como opción epistemológica, ética y metodológica". *Proposiciones*, 29, 35-44.

- De Gaulejac, V. (1987) *La névrose de classe*. Paris: Hommes et Groupes Éditeurs.
- De Gaulejac, V. (1999) *L'histoire en héritage. Roman familial et trajectoire sociale*. Paris: Desclée de Brouwer.
- De Gaulejac, V. (2008) "Parcours, trajectoires, histoires, récits?". *Enfances & Psy*, n° 38, pp 114-121.
- De Gaulejac, V. (2009) "Las fuentes de la vergüenza". Buenos Aires: Mármol-Izquierdo.
- De Gaulejac, V. (2009) *Qui est "je" ? Sociologie clinique du sujet*. Paris: Le Seuil.
- De Gaulejac, V. (2010) *Qui est "JE" ?* Paris: Le Seuil.
- De Gaulejac, V. (2011) "L'injonction d'être sujet dans la société hypermoderne: la psychanalyse et l'idéologie de la réalisation de soi". *Revue Française de Psychanalyse* (75<94, pp 995-1006
- De Gaulejac, V. (2013) "Entre l'individu et le sujet, il y a toute une histoire pour une approche socio-clinique des récits de vie". *Les politiques sociales*, 108 - 119.
- De Gaulejac, V.; Hanique, F; Roche, F.(2007) *La sociologie clinique: enjeux théoriques et méthodologiques*. Toulouse : Érès .
- De Gaulejac, V.; Legrand, M. (2008) *Intervenir par le récit de vie*. Toulouse: Érès.
- De Gaulejac, V.; Hanique, F; Roche, F.(2012) *La sociologie clinique: enjeux théoriques et méthodologiques*. Toulouse : Érès .
- Delory-Momberger, C. (2005) *Histoire de vie et recherche biographique en éducation*. Paris: Anthropos.
- Delory-Momberger, C. (2010) *La condition biographique: Essais sur le récit de soi dans la modernité avancée*. Paris: Téraèdre.
- Desmarais, D.; Pilon, JM. (1996) *Pratiques des histoires de vie: au carrefour de la formation, de la recherche et de l'intervention*. Paris: Harmattan
- Desmarais, D. (2009-2010) "El enfoque biográfico". *Cuestiones pedagógicas*, 20, pp. 27-54.
- Dessal, G. (2009) *Las ciencias inhumanas*. Madrid: Gredos.
- Devereux, G. (1980) *De l'angoisse à la méthode dans les sciences du comportement*. Paris: Flammarion.
- De Villers, G. (1993) "L'histoire de vie comme méthode clinique". A: *Penser la formation. Contributions épistémologiques de l'éducation des adultes*. Cahiers de la section de sciences de l'éducation de l'université de Genève, oct 1993, n° 72.
- Yuste, N.; Rubio, R.; Aleixandre, M. (2004). *Introducción a la Gerontología*. Madrid: Pirámide.
- De Villers, G. (1996). "L'approche biographique au carrefour de la formation des adultes, de la recherche à l'intervention. Le récit de vie comme approche de recherche-formation". A: D. Desmarais i J.M. Pilon. *Pratiques des histoires de vie. Au carrefour de la formation, de la recherche et de l'interventio.*, Montréal: Harmattan, pp 107-136.

- De Villers, G. (2002) "La narrativité spécifique du récit de vie, entre thérapie et psychanalyse". A: C. Niewiadomski i G. de Villers (coord). *Souci et soin de soi: liens et frontières entre histoires de vie, psychothérapie et psychalyse*, pp 133- 162
- De Yzaguirre, F. (2013) Actas del XI Congreso Español de Sociología "Crisis y cambio: propuestas desde la Sociología", organizado por la Federación Española de Sociología (FES) y la Facultad de Ciencias Políticas y Sociología de la Universidad Complutense de Madrid (UCM), celebrado en Madrid del 10 al 12 de julio de 2013.
- Díaz, D.; Rodríguez-Carvajal, R.; Blanco, A.; Moreno-Jiménez, B.; Gallardo, I.; Valle, C. & van Dierendonck, D. (2006) "Adaptación española de las escalas de bienestar psicológico de Ryff". *Psicothema*, 18, 572-577.
- Dittman-Kholi, F. (2005). "La mediana edad y la identidad desde una perspectiva cultural y en el curso de la vida". A: Sh Willis; M. Martin (comp). *Middle Adulthood. A life span perspective*. California. SAGE
- Duque, R. (2012) "Proceso narrativo y relación contextual de ayuda, asociados al consumo de sustancias psicoactivas". *Vanguardia Psicológica* (3)1 , 29-44.
- Ehrenberg, A. (1998) *La fatigue d'Être soi. Dépression et société*. Paris: Odile Jacob.
- Elder, G. (1974) *Children of the great depression; social change in life experience*. University of Chicago Press.
- Elder, G. (1985) "Perspectives on the life course". A G. Elder. *Life Course Dynamics. Trajectories et transicions, 1968 - 1980*. New York : Ithaca. Cornell University Press.
- Elder, G. (1991)" Lives and social change". A W. Heinz, *Theoretical Advances in Life Course Recherche*.
- Elder, G. (2009) "Conceptualizing and measuring trajectories". A: G. Elder, & J. Giele, *The Craft of Life Course Research*. New York : The Guilford Press.
- Elder, Glen; Kirkpatrick, Monica. (2002) "The Life Course and Ageing: challenges, lessons and new directions". A R. Settersten. *Invitation to the Life Course: Toward New Understandings of Later Life*. New York: Baywood.
- Elder, Glen; Kirkpatrick, Monica; Crosnoe, Robert (2006) "The emergence and development of life course theory". A: J. T. Mortimer, & S. Miquel, *Handbook of the Life Course*. New York: Springer.
- Elias, N. (1993) *Engagement et distanciation*. Paris: Fayard
- Enríquez, E. (1993) "L'approche clinique: genèses et développement en France et en Europe de l'Ouest", A: V. De Gaulejac; S. Roy (coord). *Sociologies cliniques*. Paris: Desclée de Brouwer, pp 19-35
- Erikson, E. (1993, 1985) *El ciclo vital completado*. Mexico D.F: Paidós .
- Espinàs, L. (2011) *Històries de malaltia: anàlisi narrativa en l'experiència de càncer*. Tesi doctoral

- Fernández Ferman, A. (2004) "Psicoanálisis en la vejez: cuando el cuerpo se hace biografía y narración". *Revista Uruguaya de Psicoanálisis*, nº 99, pp 169-182.
- Fernández Ferman, A. (2007) "El psicoanálisis con adultos mayores: subjetividad, relato y vejez". RBCEH, *Passo Fondo* (4)1, pp 76-87.
- Ferrarotti, F. (1983) *Histoire et histoires de vie. La méthode biographique dans les sciences sociales*. Paris: Méridiens-Klincksieck.
- Ferrarotti, F. (2007) "Las historias de vida como método". *Convergencia*, (14)44.
- Ferrarotti, F. (2011) "Las historias de vida como método". *Acta sociológica*, nº 56, pp 95-119.
- Galeano, B. (2009) "Ser y estar: mujeres que envejecen en el siglo XXI. Intervención grupal desde una perspectiva psicoanalítica". *Rev de Psicología GEPU* (2)1, 69-86.
- Galende, E. (2004) "Subjetividad y resiliencia: del azar y la complejidad". A: Melillo, A.; Suárez Ojeda, E.N.; Rodríguez, D. (comp) *Resiliencia y subjetividad. Los ciclos de vida*. Buenos Aires: Paidós.
- Gastrón, L. (2008) "Les années fragiles: la vie au-delà de quatre vingt ans". *Revista Argentina de Sociología*, 6 , 199 - 202.
- Gastron, L.; Oddone, M.J.; Lynch, G. (2011) "Ganancias y pérdidas a lo largo de la vida". A: J. Yuni (comp) *La vejez en el curso de la vida*. Córdoba: Encuentro
- Gauchet, M. (2004) " La redéfinition des âges de la vie ", *Le Débat*, nº132, nov-déc.
- Gaucher, J.; Ribes, G.; Sagne, A.; Ploton, L. (2009) "Bilan de vie et travail psychique de l'après coup: l'expertise des vieux". *Fondation National de Gerontologie*, 130.
- Gergen, K. (1996) *Realidades y relaciones. Aproximaciones al constructivismo social*. Barcelona: Paidós.
- Giust-Olivier, A.C.(2002). "Entretien". A: J. Barus-Michel; E. Enríquez; Lévy, A: *Vocabulaire de Psychologie: Positions et références*.Toulouse: ÉRÈS.
- Gratton, E. (2012) "Pour une construction socioclinique". A: De Gaulejac, V.; Hanique, F; Roche, F., *La sociologie clinique: enjeux théoriques et méthodologiques*. Toulouse : Érès , pp 283-303
- Golpe, L. I.; i Molero, N. H. (12,13,14 maig 2011) "Vejezes singulares: una práctica de investigación basada en el análisis narrativo". *VI Jornades Nacionals sobre Formació del Professorat "Curriculo, Investigació y prácticas en contexto (s)*. Mar del Plata .
- González-Monteagudo, J. (2008/09) "Historias de Vida y Teorías de la Educación: tendiendo puentes". *Cuestiones Pedagógicas*, 19, pp 207-232.
- González-Monteagudo, J.; Ochoa-Palomo, C. (2014) "El giro narrativo en España. Investigación y formación con enfoques auto/biográficos". *Revista Mexicana de Investigación Cualitativa RMIE* (19)62

- González Rey, F.L. (1998) "Epistemología cualitativa y subjetividad". *Revista Interamericana de Psicología*, (32)2, pp 132-167
- González Rey, F.L. (1999) *La investigación cualitativa en Psicología: rumbos y desafíos*. Sao Paulo: Editora
- González, O., Fonseca, J. C., & Jiménez, C. (2006) "El cáncer como metáfora de muerte o como opción para resignificar la vida: narrativas en la construcción de la experiencia familiar y su relación con el afrontamiento del cáncer de un hijo menor de edad". *Diversitas_Perspectivas en Psicología* (2) 2 .
- Grunin, J. N. (2008) *Procesos de simbolización y trabajo de historización en la adolescencia*.
- Güelman, M.; Borda, P.D. (2014) "Narrativas y reflexividad: los efectos biográficos del enfoque biográfico". *Rev Latinoam. de Metodología en Ciencias Sociales (RELMECS)*, (4)1
- Hanique, F. (2012) "De la sociologie compréhensive à la sociologie clinique", A: De Gaulejac, V.; Hanique, F; Roche, F. *La sociologie clinique: enjeux théoriques et méthodologiques*. Toulouse : Érès , pp 105-130
- Hernández, Y.; Galindo, R. (2007) "El concepto de intersubjetividad en Alfred Schütz". *Espacios Públicos*, 10(20), pp. 228-240.
- Iacub, R. (2011) *Identidad y envejecimiento*. Buenos Aires: Paidós.
- Iacub, R.; Sabatini, B. "Psicología de la mediana edad y la vejez". *Módulo 3 del curs d'Especialització en Gerontologia Comunitària i Institucional*. Universitat Nacional del Mar del Plata.
- Iniesta, M., & Feixa, C. (2006) "Historias de vida y Ciencias Sociales. Entrevista a Franco Ferrarotti". *Perifèria*, nº 5 .
- Íñiguez, L. (2003) "La Psicología social como crítica: continuismo, estabilidad y efervescencias: tres décadas después de la "crisis". *Revista Internacional de Psicología* (37)2, pp 221-238.
- Íñiguez, L. (2003) "La Psicología Social en la encrucijada postconstruccionista. Historicidad, Subjetividad, Performatividad, acción. XII" *Encontro Nacional da ABRAPSO. Universitat Catòlica de Rio Grande del Sud*. Conferència inaugural, pp. 14-31.
- Íñiguez, L.; Muñoz, J. (2004) "Introducción a la Grounded Theory. Análisis cualitativo de textos: curso avanzado teórico-práctico". Santiago de Chile, s.e. (en línea). <http://antalu.uab.es/liniguez/aula/grounded%20theory.pdf>
- Íñiguez, L.; Garay, A.; Martínez, L. (2005) "La perspectiva discursiva en Psicología Social". *Subjetividad y Procesos cognitivos*, pp 105-130
- Jiménez Ambriz, M. G. (2008) "Resiliencia y vejez". *Informes Portal Mayores*, 80. Lecciones de Gerontología .
- Kaufmann, J.C. (2004) *L'invention de soi. Une theorie de l'identité*. Paris: Armand Colin.
- Kaufmann, J.C. (2011) *L'entretien compréhensive*. Paris: Armand Colin.

- Lalivé d'Épinay, C. (1999) "Les sciences sociales au défi de la grande vieillesse". *Actes du colloque* e Genève .
- Lalivé d'Épinay, C. (2009) "Mémoire autobiographique et construction identitaire dans le grand âge". *Gérontologie et Société*, (3)130 .
- Lalivé d'Épinay; Christian; Bickel, J.F.; Cavalli, Stefano; Spini, Dario. (2005) "Le parcours de vie: émergence d'un paradigme interdisciplinaire". A: J. Guillaume, *Parcours de vie. Regards croisés sur la construction des biographies contemporaines*. Liège: Les éditions de l'Université de Liège.
- Lalivé d'Épinay; Christian; Spini, Dario. (2007) "Le grand âge: un domaine de recherche récent". *Gérontologie et Société* (4) 123 , pp 31-54.
- Lalivé d'Épinay, Christian; Cavalli, Stefano. (2007) "Changements et tournants dans la seconde moitié de la vie". *Gérontologie et Société*, (2) 121 , pp 45- 60.
- Lalivé d'Épinay, Christian; Cavalli, Stefano. (2009) "Transitions dans les parcours de vie et construction des inégalités".
- Lamas Rojas, H.; Lamas Lara, F.J. (2006) *Un instrumento de investigación (y de intervención): el relato en el adulto mayor*. Athenea.
- Legrand, M. (1992) " L'approche biographique: Théorie, Méthode, Pratiques ". *Análise Psicológica* (10)4, pp 499-514.
- Legrand, M. (1993) *L'approche biographique*. Paris: Hommes et Perspectives - Desclée de Brouwer.
- Legrand, M. (1997). *Le sujet alcoolique. Essai de psychologie dramatique*. Paris: Desclée de Brouwer.
- Legrand, M. (2002) "Entre récit de vie et therapy" . A: C. Niewiadomski, i G. De Villers, *Souci et soin de soi: liens et frontières entre histoire de vie, psychothérapie et psychanalyse* . Paris : l'Harmattan, pp 105-132.
- Legrand, M. (2008) *Intervenir par le récit de vie*. Toulouse: Érès.
- Legrand, M.; Lefebvre, R. (2003) "Boire après l'alcoolisme". *Psychotropes* (9)1, pp 7-26.
- Leisering, L. (2003) "Government and life course". A: J. Mortimer, i M. Shanahan, *Handbook of the life course*. New York: Kluwer.
- Liberalesso, A. (2007) "El legado de Paul B. Baltes a la psicología: el paradigma life span aplicado al desarrollo y el envejecimiento". *Revista Latinoamericana de Psicología*, (2) 39 ,pp 413 - 417.
- Lipovetsky, G. (1983) *L'ère du vide. Essais sur l'individualisme contemporain*. Paris: Galimard.
- Lipovetsky, G. (1987) *L'empire de l'éphémère. La mode et son destin dans les sociétés modernes*. Paris. Galimard.
- Lipovetsky, G. (2008) *Los tiempos hipermodernos*. Barcelona: Anagrama.

- Lombardo, Enrique; Krzemien. (2008) "La psicología del curso de vida en el marco de la psicología del desarrollo". *Revista Argentina de Sociología*, (6) 10 , pp 111- 120.
- Lombardo, E. (2013) "Psicología positiva y psicología de la vejez. Intersecciones teóricas". *Psicodebate*, 13, pp 47-60.
- Martínez, M. Rosa; Morgante, M. Gabriela; Remorini, Carolina. (2010) "Etnografía, curso vital y envejecimiento. Aportes para una revisión de categorías y modelos". *Perspectivas en Psicología*, nº 13, pp 33 - 52.
- Mattelé, X. (2012). "Le sujet, l'acteur et l'intersubjectivité". A: De Gaulejac, V.; Hanique, F; Roche, F., *La sociologie clinique: enjeux théoriques et méthodologiques*. Toulouse : Érès , pp 169-181.
- Mazade, O. (2011) *La crise dans les parcours biographiques: un régime temporel spécifique?*. Temporalités .
- Montgomery, M. (2008). "A Development Intervention Science". *Journal of Adolescence Research* .
- Moscovici, S. (1979) *El psicoanálisis, su imagen y su público*. Huemul.
- Muchnik, E. (2005) *Envejecer en el siglo XXI*. Buenos Aires: Lugar.
- Neugarten, B. (1999) *Los significados de la edad*. Barcelona: Herder.
- Niewiadomski, C.; De Villers, G. (2002) *Souci et soin de soi*. Paris: l'Harmattan.
- Niewiadomski, C. (2012) *Recherche biographique et clinique narrative: entendre et écouter le sujet contemporain*. Toulouse: Érès.
- Niewiadomski, C.; Delory-Momberger, C. (2013) *Territoires contemporains de la recherche biographique*. Paris: Tétraèdre.
- Petritz, G., Delucca, N., i Canal, M. (2007). Modalidades actuales del envejecer y proyectos de vida. Memorias de las XIV Jornadas de Investigación de la Facultad de Psicología de la Universidad de Buenos Aires y Tercer Encuentro de Investigaciones de Mercosur. Facultad de Psicología, UBA .
- Petritz, G., Delucca, N.E., Bravetti, G., Canal, M., & Rinaldi, N. (2009). Desafíos actuales del envejecer. *Revista de Psicología* (10) .
- Pérez Díaz, J. (2003) *La madurez de masas*. Madrid: IMSERSO.
- Petritz, G., Delucca, N.E., Bravetti, G., Canal, M., i Rinaldi, N. (2009) "Desafíos actuales del envejecer". *Revista de Psicología* (10) .
- Pineau, G.; Le Grand, J.L. (2002) *Histoires de vie*. Paris: PUF.
- Poncelet, V. (2008) "Récit de vie et aide thérapeutique". A: V. d. Gaulejac, i M. Legrand, *Intervenir par le récit de vie*. Toulouse: ÉRÈS, pp 261-289.

- Prat, J. (2004) *I...això és la meua vida: relats biogràfics i societat*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura.
- Prat, J. (2007) *Los sentidos de la vida: la construcción del sujeto, modelos del yo e identidad*. Barcelona: Bellaterra .
- Pujades, J.M. (1992) *El método biográfico. El uso de las historias de vida en ciencias sociales*. Madrid: CIS
- Ricoeur, P. (1983) *Temps et recit* . Paris : Seuil .
- Ricoeur, P. (1983-1985) *Temps et récit*. París: Editions du Seuil.
- Ricoeur, P. (1996) *Sí mismo como otro*. Madrid: Siglo XXI.
- Ricoeur, P. (1999) *Historia y narratividad*. Barcelona: Paidós .
- Ricoeur, P. (2004) "Devenir capable, être reconnu". *Esprit*, 7.
- Rizet, S. (2012) "De la reconnaissance de l'implication du chercheur à sa mise au travail". A: De Gaulejac, V.; Hanique, F; Roche, F., *La sociologie clinique: enjeux théoriques et méthodologiques*. Toulouse : Érès , pp 325-340.
- Rizo, M. (2014) "Comunicación interpersonal y comunicación intersubjetiva. Algunas claves teóricas y conceptuales para su comprensión". *Anuario Electrónico de Estudios en Comunicación Social "Disertaciones"*, 7 (2), Disponible a <http://erevistas.saber.ula.ve/index.php/Disertaciones/>
- Roche, P. (2012) "La subjectivation". A: De Gaulejac, V.; Hanique, F; Roche, F., *La sociologie clinique: enjeux théoriques et méthodologiques*. Toulouse : Érès , pp 182-217.
- Rodríguez, M. (2007) "Narrativa y Psicoterapia. Por una construcción identitaria e identificatoria del sí mismo". *III Congreso Ibero-americano de Psicogerontología: Subjetividad, Cultura y Poder* .
- Rogers, C. (1967) *Le développement de la personne*. Paris: Dunod.
- Rogers, C. (1987) *El camino del ser*. Barcelona: Kairos.
- Rolla, E. (1991) *Senescencia: ensayos psicoanalíticos sobre la tercera edad*. Buenos Aires: Galerna.
- Ryff, C. D. (1989) "Happiness is everything: or is it? Explorations on the meaning of psychological wellbeing". *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, pp 1069-1081.
- Rubio, R.; Yuste, N.; Aleixandre, M. (2004) *Introducción a la Psicogerontología*. Madrid: Pirámide.
- Salvarezza, L. (2002) *Psicogeriatría: Teoría y Clínica*. Buenos Aires: Paidos.
- Schütz, A. (1979) *El problema de la relación social*. Buenos Aires: Amorrurtu.
- Scotti, F. (2001) *Osservare e comprendere*. Borla: Roma.
- Sepúlveda, L. (2010) "Las trayectorias de vida y el análisis de curso de vida como fuentes de conocimiento y orientación en políticas sociales". *Perspectivas*, nº 21 , pp 27 - 53.

- Spini, D., & Widmer, E. (2009) "Transitions dans le parcours de vie et construction des inégalités: l'expérience lemanique". A: M. Oris, E. Widmer, A. De Ribaupierre, D. Joye, D. Spini, G. Labouvie-Vief, et al., *Transitions dans le parcours de vie et construction des inégalités*. Presses Polytechniques Romandes.
- Staudinger, U.M. "Life reflection: a social cognitive analysis of life review". *Review of General Psychology* (5)2, pp 148-160.
- Subirats, J.; Pérez Salanova, M. (2011) "El reto de la nueva ciudadanía. Nuevos relatos y nuevas políticas para distintas personas mayores", *Cuadernos de la Fundación General CSIC nº 8 LYCHNOS*.
- Tamer, N.L. (2008) "La perspectiva de la longevidad: un tema para re-pensar y actuar". *Revista Argentina de Sociología*, n. 6, pp 91-110.
- Tarsia, T. (2015) *Educar la mirada: experiencias i propostes formatives sobre l'observació en les ciències socials*. Barcelona: Icaria.
- Taylor, S. J. i Bogdan, R. (1986) *Introducción a los métodos cualitativos de investigación-La búsqueda de significados*. Buenos Aires: Paidós.
- Tineo, E. (2010) "La investigación psicológica desde el paradigma constructivista" (en línea) Universidad Pedagógica Experimental del Libertador de Venezuela <http://www.apbarap.com.ar/descargas/rap_47/4Etineo.pdf (consulta 28 de febrer de 2010).
- Torrabadella, L. (2000) El "mètode biogràfic interpretatiu. Una eina per a la imaginació sociològica" *Revista Catalana de Sociologia*, 11 , pp 132-152.
- Torrabadella, L., i Tejero, E. (2010) *Vidas al descubierto: historias de vida de los "sin techo"*. Barcelona: Icaria.
- Touraine, A. (1984) *Le retour de l'acteur*. Paris: Fayard.
- Villar, F.; Triadó, C.; Solé, C. S. i Osuna, M. J. (2003) "Bienestar, adaptación y envejecimiento: Cuando la estabilidad significa cambio". *Revista Multidisciplinar de Gerontología*, 13, pp 152-62.
- Triadó, C., Villar, F, Solé, C. i Osuna, M. J. (2005) "La medida del bienestar en personas mayores: Adaptación de la escala Ryff". *Revista de Psicología General y Aplicada*, 58, pp 347-364.
- Triadó, C., i Villar, F. (2008) *Psicología de la vejez*. Madrid: Alianza.
- Triadó, Carme; Villar, Feliciano. (2008) *Psicología de la vejez*. Madrid: Alianza.
- Vargas, M. (2002) "Une approche biographique de la construction identitaire. Le cas des femmes péruviennes ayant migré de la campagne vers la grande ville". Tesis de Doctorado no publicada, Facultad de Psicología y de Ciencias de la Educación, Université catholique de Louvain, Lovaina, Bélgica.

- Vargas - Thils, M.(2008) "Le récit de vie comme pratique clinique: une expérience aux consultations psychologiques spécialisées en histoires de vie". A : V. d. Gaulejac, i M. Legrand, *Intervenir par le récit de vie* Toulouse: ÉRÈS pp 261-289.
- Vargas-Thils, M. (2010) "La construction identitaire et la trajectoire sociale de femmes péruviennes ayant migré de la campagne vers la grande ville". *Recherches qualitatives* (29)2, pp 7-27.
- Vargas - Thils, M. (2013) "Récit de vie et construction de soi chez l'individu social contemporain ". A : C. Laviolette, *Récit de vie. construction du sens et de liens*. Bruxelles: Les politiques sociales.
- Villar, F. (2003) "Psicología Evolutiva y Psicología de la Educación (proyecto docente)". Disponible online: <http://personales.ya.com/fvillar>.
- Villar, F. (2006) "Historias de vida y envejecimiento". *Informes Portal Mayores*, 59. Lecciones de Gerontología, VII .
- Villaruel, G.E. (2007) "Las representaciones sociales: una nueva relación entre el individuo y la sociedad". *Rev. Vzlaná.De Soc.y Ant.*, nº 17(49), pp 434-454.
- Webster, J.D.; Bohlmeijer, E.; Werterhof, J. (2010) "Mapping the future o reminiscence: a conceptual guide for research and pratice". *Research on Aging* (4)32, pp 527-564.
- Yuni, J.; Urbano, C. (2009) *Mujeres en la mitad de la vida: la madurescencia como desafío vital*. Córdoba: Brujas.
- Yuni, J. (2011) *La vejez en el curso de la vida*. Córdoba: Encuentro.
- Zarebski, G. (2014) *CME. Cuestionario Mi Envejecer: un instrumento psicogerontológico para evaluar la actitud frente al propio envejecimiento*. Buenos Aires: Paidós.
- Zueras, P. (2015) "L'envelliment demogràfic". *Conferència inaugural de la segona edició del Màster d'Atenció Integral Centrada en la Persona*. No publicat.

